

ASKOIM144

శ్రీ రఘు

పింగళి సూరనామాత్యకృత

రాఘవచాండవీయము

సతీక

చెన్నపురి:

వావిళ్ల రామస్వామిశాస్త్రులు అండ్ సన్స్

వారి పుస్తకక్షిత్తము.

All Rights Reserved]

[Price Rs. 6-00

శ్రీ రస్తు

పింగళి సూరనామాత్యకృత

రాఘవపాండవీయము

సతీక

చెన్నపురి:

వావిళ్ల రామస్వామిశాస్త్రులు అండ్ సన్స్

వారిచే బ్రకటితము.

1963

All Rights Reserved.

PRINTED BY
V. VENKATESWARA SASTRULU TRUST
FOR V. RAMASWAMY SASTRULU & SONS,
AT THEIR 'VAVILLA' PRESS
MADRAS-1963.

విజ్ఞప్తి

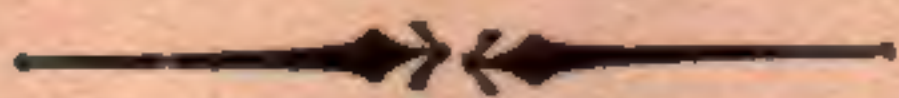
ద్వ్యర్థిప్రబంధములలోఁ బ్రాముఖ్యతను గన్న యీ ప్రబంధమును ముద్రింపింపవలయు నని మేము చాలదినముల నుండి కృతప్రయత్నముల మయ్యును నితరగ్రంథములఁ గొన్నిఁ టిని ముద్రింపించి పిమ్మట దీని ముద్రింపింత మనుకొనుచుండఁగా నింతట శ్రీమ త్పిఠాపురసంస్థానప్రభువులును, విద్యాభిమాను లును నగు శ్రీరాజా రావు వేంకటకుమారమహీపతి సూర్యా రావు బహద్దరువా రీగ్రంథ ముద్రణకు ధనసహాయ మొనరించి మా కెంతయుఁ బ్రోత్సాహము గలిగించినందున నిప్పటికి దీనిని మాతండ్రి గారిచేఁ బింగళ (1857-వ) సావత్సర మున ముద్రింపింపఁ బడిన చక్కనిప్రతి నొక్కదాని నాధార ముగాఁ జేసికొనియే ముద్రింపించితిమి. ముద్రణావస్థలోఁ దటస్థించినలోపము లెవ్వియైన నున్నచో “గచ్ఛతః స్థలనం క్వాపి” యనున్యాయము తా మెఱిగినదియే కనుక మన్నింప వలయు నని చదువరులఁ బ్రార్థించుచు మ మ్మికను నుద్గ్రంథ ముల ముద్రింపించు చుండుటకై ప్రోత్సాహము గలిగించు చుందురు గాక యని శ్రీవారికిఁ గృతజ్ఞతాసూచకముగా ననేక ధన్యవాదములఁ జేయుచున్నారము.

ఈ రాఘవపాండవీయమునకు మిక్కిలి ప్రశస్తమైన పీఠికను వ్రాసియిచ్చిన బ్రహ్మశ్రీ శతఘటము వేంకటరంగ శాస్త్రిలవారికి నమస్కారశతంబు లొనర్చుచున్నాము.

ఇట్లు,

వావిళ్ల రామస్వామిశాస్త్రిలు అండ్ సన్స్.

ఉ పో ధ్వా త ము

ఇష్టహాకావ్యమును నిఖిలసూరిలోకాంగీకారతరంగిత
కవిత్య చాతుర్యధుర్యుం డైనపింగళి సూర్యనార్యుఁడు రచి
యించెను. ఈమహాకవి నియోగిబ్రాహ్మణుఁడు. యాజుషశాఖా
ధ్యయనపరుఁడు; గౌతమగోత్రుఁడు; ఆపస్తంబసూత్రుఁడు. అమర
నార్యునకును అబ్బయ్యకును బుత్త్రుఁడు. సూరనార్యునకుఁ
బొత్త్రుఁడు. భావనామాత్యునకు దౌహిత్రుఁడు. ఇతనికిఁ దమ్ము
లమలన యెఱ్ఱన యనువార లిరువురు గలరు. ఈయర్థము
రాఘవపాండవీయకళాపూర్ణోదయములలోని

సీ. 'శోభితాపస్తంబసూత్ర గౌతమగోత్ర, సుచరిత్రుఁబింగళి సూరసుకవి
పౌత్ర నన్నపపతిభావనదౌహిత్ర, నమరధీమణికి నబ్బమకుఁ బుత్రు
నకుజన్తు లైనట్టియమలన యెఱనార్యు, లతిభక్తి సేయంగ నలరువాని
సత్కావ్యరచనావిశారదుం డగువాని, సూరన నామవిశ్రుతిని నన్ను"

... .. ఆ-౧.-ప-9.

అనుపద్యపుసీసపాదములను బ్రభావతీప్రద్యమ్నములోని

క. "గౌతమగోత్రునకును బ్ర, ఖ్యాతాపస్తంబసూత్రయాజుషశాఖా
ధీతిపవిత్రునకును లో, కాలిగవశితాజితాంతరామిత్రునకున్."

అనుపద్యమునను స్పష్టమయ్యెడు.

ఈవంశమువారికిఁ బింగళి యనుగ్రామమున నివసించిన
కారణమునఁ బింగళివా రనిపేరు వచ్చినట్లు ప్రభావతీ
ప్రద్యమ్నములోని

మ. “తరమల్ నాల్గయి దెందునెందు నగుఁ దత్తద్వామనామంబులం
బరఁగుక్ వంశము లెల్లఁ బూర్వపునిజప్రఖ్యాతి మాయంగ నే
మరుదో పింగలినామ మందుఁ జిరకాలావాసు లై యున్న సు
స్థిరతం గోకనమంత్రి వంశజులకుం జెన్నొందు మి న్నందుచున్.”

అనుపద్యమువలనం దెలియవచ్చెడు. పింగలి యనుగ్రామము
కృష్ణామండలములో నున్న దని కవిచరిత్రమందుఁ జెప్పఁబడి
యుండెడు. ఈకవితండ్రి యగు నమరనార్యుడు రాజేంద్ర
గురువంశమునం బుట్టిన సోమారాధ్యునకు శిష్యుడైనచే వా
చారపరుఁ డని ప్రభావతీప్రద్యుమ్నములోని

క. “శ్రీమద్రాజేంద్రగురు, స్వామిస్థిరవంశకలశజలనిధిసోమ
త్సోమారాధ్యకృపాల, భామలశివభక్తికోభితాచారునకున్.”

అనుపద్యమువలన నేర్పడియెడు.

ఈకవి జీవించియుండినకాలముం గూర్చి శ్రీ కందుకూరి
వీరేశలింగముపంతులుగారు కవిచరిత్రమందు సయుక్తికంబుగఁ
జర్పించి శ్రీస్తుతకము 1566 సంవత్సరములప్రాంతమున నుండిన
వాఁ డని నిర్ధారణముచేసిరి. శ్రీకృష్ణదేవరాయలు 1530-వ
సంవత్సరముననే కీర్తిశేషుఁ డగుటచే నీకవి తదాస్థానమం దష్ట
దిగ్గజము లని పరిగణింపఁబడినవారిలో నొక్కఁ డని తలఁప
నవకాశము లేదనియుఁ గవిచరిత్రమునందే సిద్ధాంతము చేయఁ
బడి యుండెడు. దీనికి వలసినయంశములనెల్ల సాకల్యముగఁ
జర్పింపకయే యీతఁడు శ్రీకృష్ణరాయలకాలమువాఁడు గాఁడని
సామాన్యముగను నూహింపవచ్చును. పింగలి సూరనార్యుని
కవితాచమత్కృతి యత్యంతాదరణీయ మని వేనోళ్ల బొగడఁ
దగి యుండుటయు, సుకవులయెడ శ్రీకృష్ణదేవరాయల కత్యం

తాదరము కలిమియు విద్వాంసులకెల్లఁ దెల్లంబకదా. శ్రీకృష్ణ దేవరాయలకాలమునం దీకవి వాస్తవముగ నుండియుండునేని యాకువీటి పెదవేంకటరాయలకును సంద్యాలకృష్ణరాయలకును దనకావ్యముల సంకితము చేసినయీకవి తాను గవియై కవితా దరణబద్ధదీక్షుం డైన శ్రీకృష్ణదేవరాయల నాశ్రయింపక యుపేక్షించుట యీకవికిని, సరసనిరుపమవనకౌశలమున కల రుచు నిష్కహాకవిని నిజాస్థానంబునఁ జేర్చుకొన కొప్పరికించుట యావిద్యత్ప్రభుమణికిం బొసఁగునే? కావున నారాజాధిరాజ కవియు నీకవిరాజాధిరాజును సమకాలికులుగా నుండియుండ రని నిరాక్షేపముగ నిశ్చయింపఁ దగియుండెడు.

ఈకవిశ్రేష్ఠుండు చిన్నచిన్నకృతు లెన్నియోగాక గరుడ పురాణము, రాఘవపాండవీయము, కళాపూర్ణోదయ మను గ్రంథముల రచించి పిదపఁ బ్రభావతీప్రద్యుమ్నమునకుఁ తొడఁగినట్లు ప్రభావతీప్రద్యుమ్నములోని యీక్రిందిపద్య మునఁ దెలియవచ్చెడు.

మ. “జనముల్ మెచ్చఁగ మున్ రచించితి నుదంచదై వ్విభిర్న్ గారుడం బును శ్రీరాఘవపాండవీయముఁ గళాపూర్ణోదయంబున్ మఱిన్ దెనుఁగుంగబ్బము లెన్నియేనియును మత్పిత్రాదివంశాభివ ర్ణనలేమిం బరితుష్టి నా కవి యొనర్పం జాల వత్సంతమున్.”

ఈకవి గిరిజాకళ్యాణ మను మఱియొక్క కావ్యముం గూడ రచించినట్లు రంగరాట్ఛందములో నుదాహరింపఁ బడిన పద్యమునం దెలియవచ్చెడు నని కవిచరిత్రమునందు వ్రాయఁబడి యుండెడు. పైపద్యమునం బేర్కొన్న నాలుగు

గ్రంథములలో గరుడపురాణం బొక్కటి దక్కఁ దక్కినవి
యెల్లెడలం బ్రచారంబుఁ గాంచియుండెడు. ఆంధ్రగ్రంథరచనఁ
దొలుదొలుత సంస్కృతపురాణేతిహాసముల భాషాంతరీకరణ
యాపముగా నన్నయభట్టారకాదు లారంభించియుండుటం
గాఁబోలు నీకవియుఁ దొలుతఁ దద్విధమున బాలవయస్సునం
గరుడపురాణ మాంధ్రీకరించి యట నాంధ్రకవితాపితామహుం
డైనయల్లసాని పెద్దనామాత్యుండు మార్గదర్శిగా వెలయు
ప్రబంధరచనకుం గ్రేఖవాటు డెందముతోఁ దక్కినవానిని రచి
యించెను. అందు రాఘవ పాండవీయరచనాకౌశలం బనన్య
సాధారణంబు. ఇట్టి కథాద్వితయ ఘటనావైచిత్రీకిష్టుహాకవియే
తొలుదొలుతఁ ద్రోవ త్రొక్కినవాఁడు. ఇతనితెరువుగొని
రామరాజభూషణకవియు హరిశ్చంద్రనలోపాఖ్యానంబు రచి
యించెఁగాని మతెవ్వరు నిట్టి కథాద్వయసంఘటనచమత్కార
మున నొప్పారురసవత్కావ్య మింతకుం జేయరైరి. ఇంతియ
గాక కళాపూర్ణోదయమును రచియించి నూతనకథాకల్పనా
చమత్కృతిం గవివతంసుల కాష్టాదంబు నాపాదించె. మొట్ట
మొదటం బ్రబంధరచనఁ గావించిన కారణమున నల్లసాని
పెద్దనామాత్యున కాంధ్రకవితాపితామహుఁ డనుబిరుదు గలిగిన
ట్టిమహాకవికి ననన్యసామాన్యం బగుశ్లేషమూలక కథాద్వయ
ఘటనావైచిత్రీకిని నూతనకల్పనాచమత్కృతికిం దెరువు చూపిన
నేర్పునకుఁ దగిన బిరుదు లెన్నియే గలుగవలసియుండిన నా
కాలమున శ్రీకృష్ణరాయలుగాని యంతటి విద్వాన్మహాప్రభువు
గాని లేమింజేసి కాఁబోలు నట్టివి దుర్లభంబు లయ్యె.

రాఘవపాండవీయమందు

శా. “రెండర్థంబులపద్య మొక్కటియు నిర్తింపంగ శక్యంబు గా
కుండుం దద్గతిఁ గావ్య మెల్ల నగునే నోహో యనం జేయదే
పాండిత్యంబున నందుచుం చెరుగుకబ్బం బద్భుతం బుద్బు ద
క్షుం డెవ్వాఁ డిల రామభారతకథల్ జోడింప భాషాకృతిన్.”

ఆ - ౧. ప - 10.

అనిచెప్పినరీతి నొక్కకావ్యమే విరువారికి రామాయణభారత
కథాన్తంబుల రెంటిని వివరించినట్లు శ్లేషసంయోజనం బొనర్చు
టెంతయు దుష్కరం బని కవుల కందఱకు ననుభవగోచరంబ
కదా. అలంకారములలో నెల్ల నుపమోత్పేక్షోల్లేఖాదులు
రసపుష్టి నించి శ్రోతృచిత్తముల కానంద మొడఁగూర్చు
గాని శ్లేషాలంకారమట్టిది గా దని కొందఱు తలంతురు. అయ్య
ర్థము ప్రకృతవర్ణనా ప్రసంగమున నప్రకృతార్థమున కనేకార్థక
శబ్దప్రయోగమునం బరిస్ఫూర్తిఁ గలిగించు శ్లేషవిషయమునఁ
దోచినం దోషవచ్చునేమొ కాని సభంగశబ్దశ్లేషబహుళం బైన
రాఘవపాండవీయమునం దట్టియభిప్రాయ మెవ్వఁకిం గలుగఁ
జాల దని తలఁచెదను. అత విస్తృతంబు లైనరామాయణ
భారతకథాన్తంబులు వివరించునెడ ననేకార్థకశబ్దప్రయోగము
శ్లేషప్రధానము గానికావ్యములందుఁబోలె నత్యంతవిరళంబు
గాఁగఁ గేవలపదవిభాగమాత్రమున శబ్దభేదం బేర్పడఁ దనంతన
వివక్షితైకార్థ ప్రతిపాదకంబుగాఁ గావ్యమెల్ల రచియించుటం
జూడ నిష్ఠుహాకవికిఁ గల యుభయభాషాపాండిత్యసామర్థ్యంబు
లవాఁడ నసగోచరంబు లని యెవ్వరికేనియు నొప్పుకొనక తప్పదు.

ఈకవి తాను గథాద్వయసంఘటనంబు నేయునెడ
 నేర్పలుచుకొన్న నియమముల వినరించుచు గ్రంథాదియందు
 సీ. “అంధభాషాసంస్కృతాభిభాషాశ్లేష యొక్కొక్కచోట నొక్కొక్కచోట
 నుచితశబ్దశ్లేష యొక్కొక్కచోట నర్థశ్లేష యొక్కొక్కతటిని ముఖ్య
 గాణవృత్తిశ్లేషఘటన యొక్కొక్కతటి నర్థాన్వయము వేటె యగుచు నునికి
 శబ్దాన్వయవిభేదసంగతి యొక్కొక్కతటి నివి యొక్కొక్కతటిని రెండు
 లే. మూడుగూడుటయు ననసముజ్జ్వలముగ
 నాకుఁదోఁచినగతిఁ బెక్కుపోకలమర
 రామభారతకథలు పర్యాయదృష్టిఁ
 జూచునుమతుల కేర్పడ నాచరింతు.”

ఆ - ౧. ప - 17.

అనికొన్ని కల్పన లేర్పడిచికొనియు నందు ముఖ్యముగాఁ
 బ్రథమశృతీయములనే యుపయోగించుచువచ్చెఁ గావున
 గ్రంథరచన వచనాతీతాద్భుతావేశభాసురంబై సహృదయహృద
 యంగమతరంబై కన్పట్టెడు. ప్రాయశఃకముగా గ్రంథమెల్ల
 సభంగసంస్కృత శబ్దశ్లేష, సభంగాంధ్ర శబ్దశ్లేష, సభంగోభయ
 భాషా శబ్దశ్లేష నిబిడంబై యుండుటంజేసి యర్థవిదు లగు
 చదువరు లాయాచోటు లరసి నిలిపి చదివినం దత్తద్వివక్షి
 తార్థంబునుఁ దత్తత్ప్రధానకావ్యమట్లపోలె నీకావ్యము
 బోధించుచుండెడు. కావుననే కవి గ్రంథాదియందీ క్రిందిరీతిం
 జెప్పెను.

క. “ఒకకథ వినియెడుతటి వే, అొకకథపై దృష్టి యిడిన నొకయర్థముఁదోఁ
 పకపోవుఁ గాన నే వొ,ర్థకావ్య మె ట్లట్లు విసఁగఁ దగు నొకటొకటిన్.”

ఆ - ౧. ప - 18.

అర్థసమన్వయ మరసి యుచితరీతిం బదవిభాగంబునేయుచుఁ
జదివిన నాయాయర్థము సుబోధమై యుండుఁ గాని కొన్నిశ్లేష
గ్రంథములఁ జదువునపు డెట్లు లట్లుల నానార్థకనిఘంటువుల
నన్వేషింప నవసరము తఱచుగా నుండదు. ఒక్కమాటు చది
విన రామాయణార్థంబును వేటొక్కమాటు చదివిన భార
తార్థంబును గ్రహించునెడఁ జదువరుల కావృత్తికల్పనంబున
వ్యాపారగౌరవంబు గలిగిన నొక్క కావ్యమే యుభయార్థప్రతి
పాదకం బగుటంజేసి ప్రయోక్తకు వైయాకరణసమ్మతంబయిన
యుచ్చారణలాఘవంబును దీనం జమత్కృతవిశేషంబును సహృ
దయవేద్యంబై యుండెడు. “శ్వేతోధావతి” ఇత్యాదికావ్య
ములయెడ శ్రోతలకర్థవరిజ్ఞానంబున నావృత్తికల్పనాగౌరవముండి
నను ప్రయోక్తకు సకృదుచ్చారణలాఘవంబు గల దను
వైయాకరణ సిద్ధాంతము విస్పష్టంబ కదా.

ఇందుఁ గల్పించినశ్లేష భేదములకుఁ గొన్ని యుదాహరణ
ముల దిక్ప్రదర్శనముగ నీక్రిందఁ బొందుపఱచెదను.

క. “వినియతనిందనపై నిడు, కొని యేగినియమికిఁ దగనిఘోర్తార్తి యొన
ర్చినవాఁడ మీకు దండ్యుడ, నని తనుఁ డెలుపుచును వారి కప్పన సేసెన్.”

అ - ర. ప - 28.

ఇందు రామాయణార్థమున, ‘విని + ఆతనిన్ + తన
పైన్ + ఇడుకొని + ఏగి + నియమిన్ + తగని’ యనియు,
భారతార్థమున ‘వినియతనిందన + పైన్ + ఇడుకొని + ఏన్ +
నియమిన్ + తగని’ యనియు నన్వయించుచో సంస్కృ
తాంధ్రపదములకు విభాగమాత్రగ్రాహ్యముగా మేళనము

గలుగుచట్లు పదసంయోజనము చతురముగాఁ గూర్చుటంజేసి
యిచ్చుట సంస్కృతాంధ్రభాషాద్వయసభంగశబ్దశ్లేష చెప్పఁ
బడియె.

క. “ఏనుం గనికర మరయక

పూనితిఁగా కిట్టియెడలః బొసఁగునె యేయన్

గానమె కాలనియమగతి

తో నావేట మునియుగముఁ ద్రుగించెఁ దదన్.” ఆ-౧.ప-24.

ఇందుఁ బూర్వార్థమున రామాయణార్థమున ‘ఏనుం గు +
‘అని + కరము + అరయక’ యనియు, భారతార్థమున ‘ఏనున్ +
కనికరము + అరయక’ యనియు నాంధ్రశబ్దములకు సభంగ
శబ్దశ్లేషకల్పన చేయఁబడియె. ఉత్తరార్థమున భాషాద్వయ
సభంగశబ్దశ్లేష మూహ్యంబు.

శా. “అక్షుద్ర ప్రళమానదివ్యశరసప్రాప్తి బ్రకాశించునా

కుక్షిద్వంశవతంసుఁ గన్గొని మహాగోదావరీతీరస

ద్రక్షోపాయపథంబు నేడు దొరకెన్ రం దంచు సంరక్షణా

పేక్షం దద్వనభూమిదేవతలు సప్రీతిం గడున్ మూకలై.”

ఆ - 3. ప - 66.

ఇందు రామాయణార్థమున ‘మహా + గోదావరీ + తీర +
సత్ + రక్షా + ఉపాయపథం’ బనియు, భారతార్థమున
‘మహాత్ + ఆగః + దావ + రీతి + రసత్ + రక్షః + అపాయ
పథంబు.’ (అనఁగా గొప్పయపరాధముగలవారును దావా
నలముడితిని మ్రోయుచున్నవారునగు రాక్షసులనాశమార్థము)
అనియుఁ బదచ్ఛేదభేదమున నర్థభేదము గలుగుచట్లు సంస్కృత
సభంగశబ్దశ్లేషకల్పన చేయఁబడియె.

క. “ఆకళంకిత ని ట్టఁగుఁ గొం, చక యేమిమనము సమరసముదారక్రీ
డకు నొండొరు మాఁగొక్కఁగుట దొరకు ననివచ్చితి నెఱుంగరావాకినుకల్.”

ఆ - ౨. ప - 83.

ఇందు రామాయణార్థమున ఏమిమనము = మన మిద్దఱ
మనియు, భారతార్థమున మిమనము = మిమనస్సనియు, నన్వ
యించుచో మనము అనుద్వ్యర్థ మగు నాంధ్రశబ్దముఁ బ్రయో
గించుటంజేసి యాంధ్రభాషార్థశేష కల్పింపఁబడియె.

క. “ఘనవిగ్రహజృంభణమున, ననయము దనకట్లు దుగఁగ నవ్వాహినిఁ గ్రీ
డన గెలిచి వచ్చునబ్బా, లనిఁ గని వెఱఁ గంది రాత్త లో నచటిజనుల్.”

ఆ - ౨. ప - 25.

ఇందు రామాయణార్థమున విగ్రహజృంభణము యుద్ధా
శయమనియు, వాహిని నేన యనియు, భారతార్థమున విగ్రహ
జృంభణము ఒడలు విఱుచుకొనుట యనియు, వాహిని నది
యనియు ననేకార్థకసంస్కృతశబ్దములఁ బ్రయోగించుటంజేసి
సంస్కృతభాషార్థశేష నిరూపింపఁబడియె.

క. “విను పెక్కులేల విడువుము, జనసమ్మతమతివిదేహజననామయముం
దనయుదితకీర్తిఁ గులవ, ర్తనఁ బ్రజలను లక్ష్మీఁ బ్రోచుప్రభున కిది తగున్.”

ఆ - ౪. ప - 106.

ఇందు రామాయణార్థమున ‘జనసమ్మతమతిచే, విదేహ
జను = సీతాదేవిని, విడువుము. అనామయమును, తనయుదిత
కీర్తిని, కులవ ర్తనను, ప్రజలను, లక్ష్మీని ప్రోచుప్రభునకు, ఇది
పరదారనిరోధనిరాసము తగున్’ అని యన్వయించి, భారతార్థ
మందు ఓధృతరాష్ట్ర! నీవు ‘జనసమ్మతమతివి, దేహజననామయ

ము = దేహమందుఁ బుట్టినరోగమైన, తనయు = కుమారుని,
 దితకీర్తి = ఖండితమైన నష్టమైనకీర్తిగలవానిని, విడువము = త్యజిం
 పుము. కులవర్తనను, ప్రజలను, లక్ష్మీని ప్రోచు ప్రభుశును, ఇది కుల
 దేశరాజ్యరక్షణార్థ మొక్కనిం ద్యజించుట తగు నని యన్వ
 యించునెడ 'దేహజననామయము' అనువిశేషణము దుర్యో
 ధనున కన్వయించుచో నామయముగాని వాని నామయం బని
 చెప్పుట పాసఁగడు గావున నాశ్రయదూషణశ్రమాపాదనాది
 గుణనిమిత్తమున దుర్యోధనునం దామయ సవ్యశత్వ మారో
 పితంబై దేహజననామయసవ్యశుఁ డగువాని నని యర్థముఁ
 గల్పించుటచే గౌణవృత్తియు రామాయణార్థమున రోగపర
 ముగాఁ గల్పించుటచే ముఖ్యవృత్తియు నొప్పియుండుటంజేసి
 యిక్కడ ముఖ్యగౌణవృత్తిశ్లేష ప్రతిపాదితం బయ్యె.

సాదృశ్యనిబంధనంబున శౌర్యాది గుణనిమిత్తముగనే
 “సింహామాణచక” ఇత్యాదిస్థలములయందు గౌణవృత్తిచేఁ దత్స
 దృశత్వ మారోపింపఁబడు నని సర్వశాస్త్రసమ్మతంబు గదా.

సీ. “దివి మోచియున్నయద్రిని ధర్త కార్యార్థ, మానతంబుగఁ జేసినట్టిసురుని
 మించి లోకము నావరించినవిషరాశి, నాపోశనముఁ గొన్నయద్భుతాత్ము
 జీవనదోషవిద్రావణజ్యోతిర్త్, యస్వమూర్త్యాలోతుఁ డగుమహాత్ము
 నఖిల వేదాంతవేద్యాత్ముడై భుజనవం, ద్యతఁ బెంపుమీఱుమహానుభావు
 లే. నమరనిమ్నగానిత్య సేకముల నెలయు
 జడలలేఁ గెంపు విమలతఁ గడు మెఱయఁగ
 మెకముతోలు విభూతినమిద్ధతనువు
 నొండొకటి కందమై యొప్పు నొప్పువాని.”

ఇందు రామాయణార్థమున సగస్త్యపరముగా నన్వయించునపుడు దివిమోచియున్న యద్రిని = అభ్రంకషమయిన వింధ్యపర్వతము ననియు, భారతార్థమున శివపరముగా నన్వయించునపుడు స్వర్గలోకమును వహించిన మేరుపర్వతము ననియు శబ్దశ్లేషగాని యర్థశ్లేషగాని పదాన్వయభేదముగాని లేకయే యర్థాన్వయము భిన్నభిన్నముగాఁ గలుగునట్లు కల్పించుటంజేసి యిచ్చుట సర్థాన్వయభేదకల్పనంబు సూచింపఁబడియె. ఇదియు ముఖ్యగౌణవృత్తిశ్లేష కుదాహరణ మగు నని తలఁచునెడఁ దద్విభేదమునే కవి చమత్కారార్థముగాఁ బ్రకారాంతముగా గణించె ననియుఁ దలఁపఁదగియుండెడు. కవి కల్పించిన యితర భేదకల్పనలతో దేనిలో నైనం గలియనియర్థాన్వయభేదకల్పన కుదాహరణము మృగ్యమని యూహించుచున్నాఁడను. విద్వాంసులు విమర్శించి గుణదోషముల నరసి తత్త్వము నిర్ణయింతు రని సవినయముగ వేడుచున్నాఁడను.

సీ. “వృధలెల్లఁ దీఱ దేవరమహామహిమ వి, లోకింపఁ గంటి నస్తోకగుణత
బరఁగుభూమిజనాధిపతనయాంకలంక, నున్నది శాంతద్విషన్నికాయ
వెసమనమొదవు లాలసమానకురుబల, యత్నాపరుద్ధంబు లగుచుఁ జనని
తాంతాకులీభవత్ప్రాణవాయువులతో, వనరెడు నేను నివ్వార్తఁ జెప్పఁ
ఆ. బాటుతెంచితి నని ప్రత్యభిజ్ఞానస, మర్పణమున నతనిమది యొడఁబడఁ
దా నెఱిగినకొలఁది నానారివృత్తాభి, ధానకథ లొకింత తడవు నడపె.”

ఆ - ౪. ప - 38.

ఇందు రామాయణార్థమున ‘దేవరమహామహిమ’, వృధలెల్లఁదీఱ, అస్తోకగుణతఁ బరఁగుభూమిజ, విలోకింపఁగంటి ననియు, భారతార్థమున ‘వృధలెల్లఁదీఱ, దేవరమహామహిమ’

విలోకింపఁగంటిక, అస్తోకగుణతఁ బరఁగు భూమిజనాధిపతనయా' యనియుఁ బదముల కర్థభేదము లేకున్నను శబ్దాన్వయభేద పూర్వకముగాఁ గర్త కరణ హేత్వాది భేదకల్పనచే నర్థాన్వయముఁ బొసఁగించుటం జేసి యిచ్చుట శబ్దాన్వయభేదసంగతి చెప్పఁ బడియె. ఈపద్యమందే చతుర్థపాదమున నిష్టిరచన యింకనుం గలదు.

కవి తాను గల్పించిననియమములలో నొక్కటొక్కటి గాక రెండు మూడు భేదకల్పనలనుం జేర్చియు బలుచోట్లఁ గథాసంఘటనంబుఁ గావించియున్నాఁడు. వానికిం గొన్ని యుదాహరణములఁ జూపుచున్నాఁడను.

ఆ. “వెలయు నఖిలభువనములలోనవారణ, నగరిపురమతల్లి నాఁ దనర్చి
రాజ్యలక్ష్మీ మిగులఁ బ్రబల నయోధ్యనా, రాజవినుతిఁ గనినరాజధాని,”

ఆ - ౧. ప - 1.

ఇందుఁ బూర్వార్థమందు రామాయణార్థమున అవా 'రణ+నగరిపు + రమ + తల్లి నాఁ' అనియు, భారతార్థమున వారణనగరి + పురమతల్లి నాఁ' అనియు నన్వయించుచో సం స్కృతాంధ్ర భాషాశబ్దశ్లేషయు, నుత్తరార్థమునందు రామాయణార్థమున 'రాజ్యలక్ష్మీ మిగులఁ+ప్రబలఁ+అయోధ్యనాఁ' అనియు, భారతార్థమున 'రాజ్యలక్ష్మీ + అయోధ్యనాఁ + మిగులఁ+ప్రబలఁ' అనియు నన్వయించుచో శబ్దాన్వయభేద సంగతియుఁ గూర్చుటంజేసి రెంటికీఁ గూడిక చెప్పఁబడియె.

సీ. “ఘటమితేఁ డీరీతిఁ గడఁగి డెందము మృగ, వ్యాపారభేలన మభిలషింపఁ
గావలొఁ దారుమృగంబులకై వడిఁ, గైకొని యసమాస్త్రకర్త కలనఁ
డనరుచొక్కపురాణమునిదంపతులు దమ, కంబులు దేర నెయ్యంబు మీఱ
ననిచినతల్పియతనయుం డవారిత, కారుణ్యుడై పూని కలశమంబు

తే. మగ్నముగఁ జేయుచప్పుడు భుగ్నహృదయుఁ,
డగుచు వినిశితశరవి. శేషాభిహరిని
దైశ్లనేనె నాఘులనద్దృష్టినియతి
బ్రుంగఁ గేవలసారంగబుద్ధిజేసి.”

ఆ-౧ ప-20.

ఇందు మృగవ్యాపారఫేలన మనునెడ రామాయణార్థమున ‘మృగవ్య+అపారఫేలన’ మనియు, భారతార్థమున ‘మృగ+వ్యాపార+ఫేలన’ మనియు, సంస్కృతసభంగశబ్దశ్లేషయుఁ, దనరుచొక్కపురాణమునిదంపతు లనునెడ రామాయణార్థమున ‘తనరుచు+ఒక్క + పురాణమునిదంపతు’ లనియు, భారతార్థమున ‘తనరు+చొక్కపు+రాణ+మునిదంపతు’ లనియుఁ, దమకంబులుదేర ననునెడ రామాయణార్థమున ‘తమకు+అంబులు+తేర’ ననియు, భారతార్థమున ‘తమకంబులు + తేర’ ననియుఁ, బూనికలశమంబుమగ్నముగఁ జేయుచప్పు డనునెడ రామాయణార్థమున ‘పూని+కలశము+అంబుమగ్నముగఁ + చేయు+చప్పు’ డనియు, భారతార్థమున ‘పూని+కల + శమంబు + మగ్నముగఁ + చేయుచు + అప్పు’ డనియు నన్వయించుచొ సంస్కృతాంధ్రభాషాద్వయశబ్దశ్లేషయు, సారంగబుద్ధిజేసి యనునెడ రామాయణార్థమున గజపరత్వము భారతార్థమున మృగపరత్వము గల్పించుటంజేసి సంస్కృతభాషార్థశ్లేషయుఁగూర్చుటంజేసి మూటికిఁ గూడిక యిక్కడఁ జెప్పఁబడియె. ఇట్టివానికి గ్రంథమంతయు నుదాహరణమే కావున విశేషించి వివరింపఁబని లే దని తలఁచుచున్నాఁడను.

ఇవ్వుహాకావ్యమున శ్లేషనిబంధనము సేయునెడఁ గొన్ని
రాఘవ—2

వ్యాకరణవిషయములు విచారణీయములై నట్లు చూపట్టుటం జేసి వానింగూర్చి కొంత చర్చించెద.

క. “వినియతనిందనపై నిడు

కొని యేగినియమికి దగనిఘోరార్తి యొన

ర్చినవాఁడ మీకు దండ్యుఁడ

నని తనుఁ దెలుపుచును వారి కప్పనచేసెన్.”

ఆ-౧. ప-28.

ఇందు ద్వితీయపాదమందు రామాయణార్థమున ‘ఏగి+నియమికి’ అని యన్వయించుచో నసమాపకగమనక్రియా వాచకం బయిన “ఏగి” యనుపదమునకర్థానుస్వారములేనిరూపమును, భారతార్థమున ‘ఏ+కినియమికి’ అని యన్వయించుచో సుధిని “ఏ” అనుపదమందలి ద్రుతమున కర్థానుస్వారాదేశంబును దత్పర మగుపరుషవర్ణమునకు సరళాదేశంబునురాఁగా సార్థానుస్వారరూపంబును గలుగుటవలన నీరెండ్రుము లిక్కడఁ గల్పించుట వ్యాకరణవిరుద్ధమనియు, గల్పింపకున్న నర్థ మన్వయింపఁదనియుఁ దలఁపవచ్చుఁగాని “శ్లేషేసఖండ నిర్బిందోర్వైరేళనం కుత్రచిత్తత”మను నధర్వణకారికావచనమున శ్లేషయం దిట్టివానికి మేళనము వృద్ధసమ్మతంబని నిర్ణీతమైయుండుటంజేసి, వ్యాకరణవిరోధంబు గలుగదు. దానఁ బైఁ జెప్పినరీతి నర్థాన్వయమున కసంవర్ధముం గలుగదు. ఇట్లే—

మ. “స్వనిదేశోన్నతి నంతట న్నెఱయుచున్ శక్తిం జతుర్దిగ్నురేం

ద్రనికాయంబును గెల్చి తమ్ములసమానప్రాప్తవిత్తార్పణం

బునఁ దన్ప న్వశు లైనబ్రాహ్మణులతోఁ బూర్ణాధ్వరారంభుఁ డై

యనఘశ్రీఁ బృథివీశుఁ డొప్పెసగురూఢాపూర్వసత్కిర్తితోన్.”

ఆ-3. ప-15.

అనుపద్యమున “ఒప్పెసగురూఢాపూర్వసత్కీర్తితో” అను నెడరామాయణార్థమున “ఒప్పెసగు” అనుచో సకారోత్తరా ర్థానుస్వారవిశిష్టరూపంబును, భారతార్థమున “ఒప్పె + సగు రూఢాపూర్వసత్కీర్తితో” అనుచో సర్థానుస్వారరహిత రూపమునుం గూర్చునెడను సమాధానము కల్పనీయంబు.

సీ. “ధృతిఁ గుంతిమద్రఘావతుల నెయ్యపుఁగన్య, కలననవాలుఁదూపులజయించి
యలరారునశనుజయశ్రీల వరియించె, యవనసౌరాష్ట్ర భూధవుల గెలిచె
ద్రవిడకళింగసాల్వవిదర్భవసుధాధిపతుల నోడించి కప్పములు గొనియెఁ
జోళనేపాళపాంచాల కేరళమత్స్యవత్సభూతతులగర్వం బడంచె

తే. శకయుగంధరమూర్జరాశ్చంతసింధు, లాటభూపాలముఖ్యుల నోటుపటిచె
జగతిఁ గోసలకేకయమగధులతన, యలవరించినయాజ్ఞ లో మెలఁగఁజేసె.”

ఆ-గ. ప-7.

ఇందుఁ దేటగీతి మూడవపాదమునందు రామాయణా ర్థమున ‘కోసలకేకయమగధులతనయల + చరించి + నయాజ్ఞ లో + మెలఁగ + చేసె’ననియు, భారతార్థమున కోసలకేకయమగధు ల + తన + యలచరించిన + యాజ్ఞ లో + మెలఁగ + చేసెననియు నన్వయించునెడ భారతార్థమందు “మగధుల” అనుపదమందలి ద్రుతమునకర్థానుస్వారమును మీదిపరుషమునకుసరళాదేశమును రాఁగా “మగధులఁదన”యనియు రామాయణార్థమునందుసమాస మునందు వాని కవకాశము లేదు గావున “మగధులతనయల” ననియు రూపభేదము గన్పట్టెను. ఒక్కయర్థమునకుఁగా నొక్క రూపము గ్రహింతుమేని యర్థాంతరకల్పనమున వ్యాకరణ విరోధము తప్పక కలుగు నని యూహింప నవకాశము చూపబడెనుఁ గాని యిక్కడఁబిందుసరళాదేశములులేని ‘మగధులతనయల

వరించినయాజ్ఞలో 'మెలగఁ జేసె' ననుపాతమే సిద్ధాంతీకరించి యర్థాన్వయము మార్పఁబడునేని వ్యాకరణవిరోధము గలుగదు. ఆయ్యర్థాన్వయకల్పనం బెట్టి దనిన; భారతార్థమందు 'కోసల కేకయమగధులు + ఆ' అని యితర ప్రయత్నవ్యవచ్ఛేదార్థక మగు నకారావ్యయమును విభజించికోసలకేకయమగధులు తమంతట తామే 'తన + అలవరించిన + యాజ్ఞలో + మెలగఁ + చేసె' ఏర్పా' టనుకర్త వాచకపద మధ్యాహార్యము. ఇట్లు లన్వయించి నచో ద్రుతమునకును ద్రుతస్థానమున ఖండబిందువునకును మీఁది పరుషమునకు సరళాదేశమునకుం బ్రసక్తియే గలుగదు. కావున వ్యాకరణవిరోధ మేమిటం బొసఁగదు. ఇతర ప్రయత్నవ్యవచ్ఛేదార్థకమయినయకారావ్యయము సుప్రసిద్ధము. ఆంధ్రశబ్దరత్నాకరమునం దకారమున కీయర్థము నిరూపించి కళాపూర్ణోదయములోని "ఉ. ఇమ్ముగ సర్వధర్మములు నీవ యెఱుఁగుదు" అని యుదాహరింపఁబడి యుండెడు.

శా. "వేయం జెప్పెడి దేమి మానివర సద్వృత్తంబుచే నేమిటం జేయఁ రాదు పితౄణమోక్షము సుతశ్రీఁ దక్కఁ దత్ప్రాప్తికొ ధీయుక్తి గడు నొండు త్రోవ గలదేనిక వేడెదక దేవర న్నాయం బొప్ప ఖటింపు నాకురుబలం బవ్యాహతిక వర్తిలన్."

ఆ-౨. ప-47.

ఇందఁ జతుర్థపాదాదియందు రామాయణార్థమున 'వేడెదక + దేవరక + న్నాయంబు' అని యన్వయించుచో "దేవరన్నాయం" బనిద్వినకారకరూపంబును, భారతార్థమున "దేవరన్నాయం" బనియేకనకారకరూపంబును, గలుగుటంజేసి తంశ్ర సమాహృతరూపమును రెండర్థములకుఁగాఁ బ్రయోగించునెడ

సన్యతర్థమున వ్యాకరణవిరోధం బగు నని యూహింపవచ్చుఁ గాని, ద్విసకారకరూపమునే సాధుపాతముగా నంగీకరించి భారతార్థమును బోధించు నేకసకారకరూపమునందు “అనచిచ” యను పాణినీయసూత్రముచేరకారద్విత్వముఁ గల్పింపఁబడునేని వ్యాకరణవిరోధంబు గలుగదు. ఇట్లే—

తే. “వఱునచ్యుతసఖ్యాతివర్ణితాతు, లప్ప్రీప్తి ని ట్లలరు నీవిప్ప్రభావ
మెందుఁ బెట్టెకోటగా నెనఁగుచుఁ గడ, చేర్తువస్తన హాశరాజితనిరూఢి.”

ఆ-౨. ప-104.

ఇందు ద్వితీయపాదమందు రామాయణార్థమున విప్రభావము విప్రత్వ మనుచో నేకసకారకరూపంబును భారతార్థమున ఈ+ప్రభావమని యన్వయించుచో సాధివశమున “ఇప్ప్రభావ”మని ద్విసకారకరూపమును గూర్చునెడను దాని ననుసరించి పాదాదియందుఁ బ్రాస యతి నిమిత్తమై “అతులప్ప్రీప్తి” యనుచోటను ముందుఁ జెప్పినరీతిని “అనచిచ” యనుసూత్రముచేర బకారద్విత్వముఁ గల్పించి ద్విసకారకరూపమునే యుభయార్థములందును సాధుపాతముగా గ్రహింపఁదగును. ఇట్టిచోట్ల నెల్ల నిట్లే సమాధానము కల్పనీయమై యుండెడు.

చ. “చనియెఁ బ్రశాంతమై యనలసత్వరహేతివిహారవృత్తిచే
తన యనిఁజింటి మిట్టియతిధర్తు యమోదయు రాజమానశా
సనుఁ గొనివచ్చెఁ దానవరజస్ఫురణాఢ్యునిఁ జేసి క్రమ్మఱన్
మనపృథగూడభాగ్యమహిమస్థితి యిట్టిదివో విచిత్రముల్.” ఆ-౨. ప-72.

ఇందుఁ దృతీయపాదమందు రామాయణార్థమున “నవ+రజః+స్ఫురణాఢ్యునిన్” అనుచో ద్విసకారకరూపంబును, భార

తార్థమున “ఆవరజ+స్ఫురణాధ్యునిన్” అనుచో నేకసకారక
రూపంబునుం గలుగుటంజేసి యుభయార్థబోధకతంత్రపాత
మున వ్యాకరణవిరోధంబు గలుగునని యూహింపవచ్చుగాని,
రామాయణార్థమందుఁ గన్పట్టఁ గలరజశ్శబ్దాంత సకారమునకు
“ఖర్పరేశరివావిస్సర్గలోపోవక్తవ్య” యనుకాత్యాయనవార్తి
కవిహితం బైనవైకల్పిక విస్సర్గలోపముఁ గల్పించి యేకసకార
రూపమే యుభయార్థములందు సాధుపాతముగాఁ గ్రహింపఁబడు
నేని వ్యాకరణ విరోధంబు గలుగదు. ఇట్లే-

క. “అనిలజుఁ దధికతమస్థితి, నొనరెడుతమి రామదుఃఖ ముడుపుటకు నయం
బునఁ దత్సతీశిరోమణిఁ, గొని చనఁగనియమితదర్పగురుసంభ్రముఁడై.”

ఆ-౪. ప-21.

ఇం “దధికతమస్థితి” యనుచోట భారతార్థమునం బైఁ
జెప్పినదితీని వైకల్పిక సకారలోపముఁ గల్పించి యర్థద్వయమున
నేక సకారకపాతమే గ్రహింపఁదగును. ఇట్టిచోట్లనెల్ల నిట్లే
సమాధానము కర్తవ్యము.

ఈకవివరేణ్యుఁ డుభయకవిమిత్రునిరితేం గవిత్వమర్హ
మెల్ల లెస్సయెఱింగినవాఁడు గావునఁ గథాద్వయంబుఁగూర్చు
నెడ సందర్భానుసారమునఁ దగినపదములఁ గూర్చుచు నాయా
పదములు విభజింపఁ గొన్నిచోట్ల యల్పస్థానమున వర్ణముల కర్థ
భేదమున మార్పు గలుగునేనియు యతిభంగము పొసంగసి
లెఱంగున రెండువిధములఁ జెల్లఁదగినయతులఁ గల్పించి చమ
త్కరించెయున్నాఁడు. చూడుఁడు.

పదమ యూరము. “సారనిఁచాపగుణ శబ్దసమనువ్ర
జ్యారసికశూరలర సాత్యకిరణాగ్ర

శూరతరశాత్కృతిని రూప్యగమయందై

చేరి యవికారధృతి సింధునృపుఁ జూచెన్. ఆ-౪. ప-157.

ఇందు రెండవపాదమున “శూరతరసాత్యకిరణాగ్ర” యనుచో రామాయణార్థమున “శూర + తరస + అతి + అకిరణ + అగ్ర” యను పదవిభాగంబున “తరసాత్యకిరణాగ్ర” యనునెడ సకారోత్తరాకారమునకు స్వరయతియు, భారతార్థమున ‘శూరతర + సాత్యకి + రణాగ్ర’ యను పదచ్ఛేదంబున సాత్యకిశబ్దమందలి సకారమునకు వ్యంజనయతియుఁ జెల్లవలసియుండుటంజేసి తదనుగుణముగాఁ బొదాదియందు “జ్యారసిక” యను సమాసమందలి జ్యాశబ్దముఁ గూర్చుటవలన స్వరయతికి యకారమును వ్యంజనయతికి జకారమును సరిపడునట్లు కూర్చెను.

మ. “రవిపుత్రుఁ డని కిట్లు పూని ప్రతిగర్జదీర్ఘసంహారక్త
ప్తివిరాజచ్ఛరభీష్ట కుంభజయశోభిష్యాప్తిమీఱన్ మను
ష్యవిభుం డుబ్బఁగ నంత నాప్రబలదోషాచారితోఁబుట్టుగు
న్భువిఁ గూర్చెం బవనాత్మజుండు బలిమి వృశ్శాసనాభిఖ్యునిన్.”

ఆ-౪. ప-214.

ఇందు మూడవపాదమున రామాయణార్థమందు ‘దోష + చారిన క్తంచరుఁ’డనియన్వయించునెడదోషాశబ్దమాకారాంతావ్యయమై వ్యంజనయతికిఁ దగియుండుటయు, భారతార్థమందు ‘ప్రబలదోష + ఆచారి = ప్రబలదోషములుగలయాచారముగలవాఁ’డను సర్థమున “అ” యను నుపసర్గము విఱుఁగుటవలన స్వరయతికిఁ దగియుండుటంబు జూచి తదనుగుణముగాఁ బొదాదియందు “మనుష్యవిభుం” డనిప్రయోగించి యందలి “ష్య” యనుదాని స్వరవ్యంజనయతులకు రెంటికిం దగునట్లు కూర్చెను.

క. “చేప చెదరి భీమాశుగ

దావహతికృతోరుభంగతాపజ్జ్వలితుం

డై విమతుః డడఁగ జయమున

వై వస్వతసంతతిన్మప వర్మఁడు మించెన్.” ఆ-౪. ప-247.

ఇందు రెండవపాదమందు “భీమాశుగదావహతికృతోరుభంగ+తాపజ్జ్వలితుండై” యనునెడ రామాయణార్థమందు “భీమ+ఆశుగ+దావ+హతి + కృత+ఉరు+భంగ+తాప + జ్వలితుండై” యని విభజించునెడఁ బాదాదియందలి దావశబ్దమందలి దకారమునకు వ్యంజనయతి చెల్లునట్లుగా యతిస్థానమునందు “తాప” యని విఱుఁగునట్లును, భారతార్థమందు “భీమ+ఆశు+గదా + అవహతి+కృత + ఉరు భంగతా+ఆపత్ +జ్వలితుండై” యని విభజించునెడఁ బాదాదియందు “అవహతి” యని విఱుఁగుటచేఁ దదనుగుణముగా స్వరయతి చెల్లునట్లు యతిస్థానమందును “భంగతా+ఆపత్” అని విఱుఁగునట్లునుం గూర్చి చమత్కారముఁ గావించెను.

చ. “విను పలుమాట లేల యల వేలుప్రమూఁకలలోన నేనియన్

వెనుకకు వీఁగఁ బాట కొక వీరుఁడు సైఁపఁగలాఁడె యల్కచూ

పినకులుఁ డించుకంత సమపేక్షితసంగరకేళియై నిగు

డ్చినఁ బటుఘోరసాయకవిజృంభణ మచ్యుల కోర్వ నెట్లగున్.” ఆ-౪. ప-89

ఇందు మూడవపాదమున రామాయణార్థమందు “అల్కచూపు+ఇనకులుఁడు’అనియు, భారతార్థమందు ‘అల్క+చూపి+నకులుఁడు+అనియు విభజించుచోఁ బాదాదియందలి “చూ, పినకులుఁ”

డనునెడ నినకులుఁ డని విలుచునపుడు స్వరయతియు, 'చూపి+
నకులుఁ' డనుచో వ్యంజనయతియుఁ జెల్లవలయుఁగావున వానికిఁ
దగినట్లు విశ్రమస్థానంబు 'సమ+పేక్షితసంగరకేళియై'యనుసమాస
మందలి సమక్షిపేతశబ్దగతమైన "పే" యనుదానిం బ్రాదియతిగా
స్వరవ్యంజన యతులకు రెంటికి ననుకూలించునట్లు గూర్చెను.
ఇట్టిచిత్రంబు లెన్నియేనియు నీకవితాధోరణిం గన్పట్టుచుండెడు.

ఈ కవివర్యుం డధికనియమముతోఁ గథావ్యయముఁ
గూర్చునెడను జదువువారికిఁ జిత్తానందము గూర్చునట్లు భాషా
జాతీయము లగు వాడుకపదములంగూడ నక్కడక్కడ సంద
ర్భానుగుణముగాఁ బ్రయోగించెను.

శ్రీ. "ఆపుడు మరుజేంద్రముఖ్యు లాహరి నుతించి

రనఘ నీదుమహత్త్వ మే మని పొగడఁగ

• పచ్చ నారాయణమహాస్త్రవైభవ విటు

లఫలముగఁ జేసి రిపులక్రౌర్వడఁచి తుచు."

ఆ. ౪. ప - 212.

ఇందు రామాయణార్థమున నిండజేత్తు ప్రయోగించిన
బ్రహ్మస్త్రముచే సంవలుమూర్ఛిల్లఁగా హనుమంతుఁడు సంజీవనిం
దెచ్చి యెల్లవారిం బ్రదికించి యస్త్రమును వ్యర్థపఱిచె నని
యాహనుమంతునిఁ బ్రశంసించు నపు డాశ్చర్యసూచకముగా
లోకమున సాధారణ మగువాడుకమెయి "నారాయణ" యను
సంబోధన మిందుఁ గూర్చుట చమత్కారకారియై యుండెడు.

శ్రీ. "అరయ నేరి కి ట్ట ట్టని యాడుకొనఁగ

రానియట్టిది శ్రీరామరామ నీకు

మారు దుశ్చేష్టితంబు నివారితముగఁ

జేయకునికి యొప్పుదు దానఁ జేటు వొందు."

ఆ. ౪. ప. 104.

ఇందు భారతార్థమున శ్రీకృష్ణుడు రాయబారము చేయునపుడు ధృతరాష్ట్రునకు దుర్యోధనుడుశ్చరిత్ర ముగ్ధుడించి చెప్పునప్పుడు భేదాశ్చర్యసూచకముగా లోకసాధారణ మగువాడుక మెయి “శ్రీరామరామ” యను సంబోధనద్వయముఁ బ్రయోగించుట యత్యంతచమత్కారంబు గావించెను.

రామాయణ భారతకథాసంఘటనంబునఁ బ్రసంగవశమున నగరార్ణవాది మహాకావ్యలక్షణంబులకుఁ బ్రస్తావ మిం దచ్చటచ్చటఁగలిగి యరయు విద్వాంసులకు గోచరంబులై యుండెడు.

ఈ కవితచంద్రుం డింతనియమముతోఁ గథాద్వయముఁ గూర్చి గ్రంథమును రచియించుచుం గావ్యకన్య కలంకార మొడఁగూర్చు శబ్దార్థాలంకారములంగూడనచ్చటచ్చటఁ బొందు పఱచియున్నాఁడు. ఒక్కొక్కచో నొక్కొక్కయలంకారము మాత్రమేగాక రెండు మూఁడుం బ్రసంగవశమునఁ గూడి నపుడు సంస్కృష్టసంకర్శకారంబులు నచ్చటచ్చట నూహ్యంబులై యుండెడు. వీనికిం గొన్ని యుదాహరణములు దిక్ప్రదర్శనముగఁ జూపుచున్నాఁడను.

మ. “తలఁపం జొప్పడి యొప్పె నప్పుడు తమదృజ్జైత్రయాత్రాసము

త్కలికారింఖదసంఖ్యసంఖ్యజయవత్కంఘాణరింఘావిశ్మం

ఖలసంఘాశధరాపరాగపటలాక్రాంతంబు మిన్నే రన

ర్గళభేరీరవనిర్దళద్దగనరేఖాలేపపంకాకృతిన్.”

ఆ. ౧. ప-౧.

ఇందొక్కటి రెండువర్ణములకుఁ బలుమా తావృత్తిఁ గావించుటంజేసి వృత్త్యనుప్రాసాలంకారము.

రగడ. “పాలించె మధులక్ష్మీ సురపొన్నలను బొన్నలను

దెలివిపడి పుప్పాడుల తిన్నెలను జిన్నెలను
.....పాలికల బాలికల.”

ఆ-౨. ప-6.

ఇందు ఛేకానుప్రాసాలంకారము.

శబ్దాలంకారములచే రసపుష్టి గలుగ దని వానియెడఁ
గవులకంతగ సాదర ముదయింపదుగావున శబ్దాలంకారవిచార
మిఁకఁజాలించి యర్థాలంకారముల విచారించెద. సుకవులు శబ్దా
లంకారముల నంతగ నాదరింప రని చిత్రమిమామాంసలో శ్రీమద
ప్పయదీక్షితులవారు “శబ్దచిత్రస్యప్రాయో నీరసత్వాన్నాత్యం
తం తదాద్రియంతే కవయో నవాతత్రవిచారణీయ మతీ వోప
లభ్యత ఇతి శబ్దచిత్రాంశమపహా యార్థచిత్రమిమామాంసా ప్రసన్న
విస్తీర్ణా ప్రస్తూయతే” అని చెప్పియున్నారు గదా.

క. “పెండియఁ బలికోర్కి వాదల, రెండవసతి యనవరగుణ రేఖఁ దనరుచున్
గండెసఁగెడు సుతరత్నముఁ, బాండురమణి శుక్తివోలెఁబడసె హరికృపన్.”

ఆ-౧. ప-72.

ఇం దుపమాలంకారము స్పష్టము. భారతార్థమున రూపక
సంకీర్ణమగుట విశేషము.

మ. “తలపం జొప్పడి యొప్పెనవ్వుడు.....

ఆ-౧. ప-9.

అని ముందు వృత్త్యనుప్రాసోదాహరణముగాఁ జూపఁబడినపద్య
ముందు సంబంధాతిశయోక్తివస్తూత్పేక్షలు రెండు గోచరిం
చుటండేసి వానిఁ గ్రమమున నంగాంగిభావలక్షణం బైనసంకర
మును దీనిని శబ్దాలంకార మగువృత్త్యనుప్రాసమునకును సంస్క
ష్టియు విశిష్టద్వివేచనీయంబులై తోచెడు.

చ. “తురగఖురాహతక్షీతిజధూళిచయస్థగితాంబరంబుతో
 నొరయఁచుఁ దచ్చమూగజనముత్కర మప్పుడు చూడ నొప్పె ది
 క్కరివరయూధమత్సరవిగాఢతఁజేసి సమస్త మైనయి
 ధరఁ దనపైకి నెత్తుకొని తాల్చెడినో యనుచుండఁ జూపడుల్.”

ఆ-౧. ప-10.

ఇందు సుబంధాతీతయోక్త్యనుప్రాణితహేతుత్పేక్ష -

సీ. “అచ్చంపులేఁజిగురాకుజొంపము కెంపు మేలిచెందిరపుఁ గెంధూళి గాఁగ
 గ్రుచ్చినట్లుగ జాడుకొన్న మొగ్గలగుంపు, ప్రకటపాటలబిందుపాళి గాఁగ
 విచ్చినపరువంపువిరులతండము పెంపు, శోభితభూతిరింఘోళి గాఁగ
 నిచ్చల, బైనతేనియవానజడిసాంపు, లాలితదానధారాళి గాఁగ
 తే. సుమహరాగముల్ కేళిపాంసువులు గాఁగ
 భ్రమరఁజుక్కులు పైసరఫణులు గాఁగఁ
 బుడమి నెల్లెడ వాహ్యళి వెడలుమదను
 మదపుటేనుఁగువోలె నామని దనర్చె.”

ఆ-౨. ప-౧.

ఇందు సావయవరూపకానుప్రాణితవస్తూత్పేక్ష సహృ
 దయహృదయంగమంబై తనర్చెడు. మఱియును నీవద్యమున
 సీసపాదములు నాలిగింటిలో సంయుక్తచకారప్రాసంబును, బాదా
 ధావసానంబున నేకరీతిగాఁ బూర్ణానుస్వారపూర్వకముగాఁ బకా
 రోత్తర ముకారము నిలుపుటయు, బాదావసానంబున నన్నిఁ
 టిలో నొక్కరీతిగాఁ “గాఁగ” నను పదమే కూర్చుటయు, దానికి
 ముందు దీర్ఘముమీఁద “ళి” యను దానిని నిలుపుటయు నియ
 తముఁ గావించి శబ్దాలంకారమును గూర్చుటంజేసి వినువారికి
 వీనులవిందు గొల్పెడు.

సీ. “నానాటి కుప్పొంగునవకాపుగళల పెంపునఁ జిన్నికొన్నెలబోదలనఁగ
నుత్తరోత్తరవృద్ధి నొప్పు తేజోరేఖ,వనఁ గోమలార్కబింబము లనఁగఁ
గ్రొత్తగ్రొత్తగఁ బొదల్కొమరు నెఱ్ఱేరులబయపుష్టిఁ గరికలభంబు లనఁగ
నంతకంతకు మించువితమగంటిమి యుదుటున సింగంపుఁ గొదమ లనఁగ

తే. వెలసి రిలను ధర్మజభీమవిజయు లనఁగఁ

గ్రామనృపసుతుల్ దమలోనఁ గవలు గూడి

మనసుమెత్తిచే రామలక్ష్మణచరితము

సనయభరతశత్రుఘ్న ఖేలనము మెఱయ.”

ఆ-౨. ప-౩.

ఇం దుల్లేఖాలంకారము చమత్కారంబుఁ గూర్చెను.

మ. “ఇటుము న్నుర్వరఁ బర్వచున్నవిజయోదీర్ఘప్రతాపాద్భుతో
త్కటవార్తల్ రిపుకోటికిఁ బిడుగులై గల్జలైమఁ నీకు నెం
తటివాడైన నెదిర్చి ప్రాణములతోఁ దాఁ గ్రవ్వుఱున్ లేమి ప్ర
స్ఫుట మోఘాపయరాలిఁజేష్టలు భవదూభ్రాంకపర్యంతముల్.”

ఆ-౩. ప-110.

ఇందుఁ జతుర్థపాదమునం గారణప్రసక్తిమాత్రమునం
గారోఽత్పత్తిలక్షణంబుగా నొకపు చపలాతిశయోక్త్యలంకా
రము ప్రతిపాదించఁబడియె.

శా. “శ్రీతోఁ బుట్టి సుధామధుద్రవముతోఁ జెన్నొందుపుష్పంబు శో
భాతారుణ్య మెలర్పఁగా ముడుచుపంపాహేమకూటాశ్రయ
ఖ్యాతబ్రహ్మము ప్రోచుఁగావుత విరూపాక్షాహ్వయం బాకుపీ
టీతిమ్మప్రభువేంకటాద్రిహృదయాదీకంబు లొకంబులన్.” ఆ-౧. ప-111.

ఇందు భంగ్యంతరాశ్రయవచని ప్రతిపాదనలక్షణం బైన.
పర్యాయోక్తాలంకారము నిరూపించఁబడియె.

శా. “శ్రీచన్ద్రాండు రెండు నండగొని వాసి జేర్చుచున్ భక్తిసా
మీచీన్యామలపెద్దవేంకటనృపోస్తీలన్దనశ్చతక
వ్యాచిక్రింసకుఁ గైవసంబయి సహోదంచత్కృపావృష్టిస
ద్ధిదీనం బగుకృష్ణమేఘము జగత్ప్రితి గడుం జేయుతన్. ఆ-గ. ప-2. పీ.

ఇందు రూపకాలంకారము విస్పష్టము.

మ. “యతి యెంతే దనయూర్తిఁ జేడ్వడినవాడై నూత్తజాయాసమా
గత మైనప్పుడ మేఘం బాయు మని యల్క న్నన్ను శాపించె ను
తతి లేకుండినచోఁ దదాశ మిగులం దాఁ బోవు టెట్లేనియున్
ధృతిమై నోర్వంగ వచ్చునామదికిఁ జింతింపంగ నం చెన్నెదన్.”

ఆ గ. ప-3. పీ.

ఇందు రామాయణాన్ధమున ననుజ్ఞాలంకారము.

చ. “క్షమయు న మోఘవిక్రమము సద్వినయంబు ప్రతాపమున్ సురూ
పము నవికారభావమును బ్రాభవశక్తియు నిత్యదానశీ
లముఁ దగ నొక్కటొక్కటి కలంకృతిఁ జేయఁగఁ దాల్చి శోభింబున్
విమలత నాకువీటిపురవేంకటరాయఁ డతిప్రసిద్ధుడై.” ఆ-గ. ప-3. పీ.

ఇం దన్యోన్యాలంకారము.

శ్రీ. “కులవర్ధనుం డైనకొడుకుఁ గాననియట్టి.

అఘవాస్పదునియాలయము లయము

సిరులకుఁ దొడ వైనవరసుతుఁ బడయని

ఘనకలుషాత్త జీవనము వనము

పితరులఋణముఁ దీర్చెడుసూనుఁ జెందని

దౌర్భాగ్యశీలగోత్రము త్రము

రహి నిహపరసుఖప్రదుః బుత్తు నైత్తని
వరపుణ్యహీనుభవము వము

లే. పలుఁపలుకు లేల నిఖిలము ఖిలముసూవె
యాత్తజులు లేనివారి కోయతివరమణి
తరమె యనసత్కువై వర్ణ్య మరయ నతని
యఖిలమును సిట్లు ముఖివర్ణహానిఁ జెంద.”

ఆ-౧. ప-48.

ఇందు విదోక్త్యలంకారము, మఱియు నాలయము,
జీవనము, గోత్రము, భవము, నిఖిలమనుపదముల మొదటి
యక్షరముఁ ద్యజించి “లయము; వనము, త్రము, వము, ఖిల”
మనియుం గ్రహించుట శబ్దచిత్రము, వైవర్ణ్యము ముఖివర్ణ
హాని యనుచో శ్లేషయుఁ జమత్కారముఁ గలిగించెను.

మ. జనవద్ధోటక సాటితక్షితరజస్సక్రాంతిదే నింకు సి
ధువులం గ్రమ్మఱ నుర్వికిఁ దివికిఁ దోడ్తో నించెఁ దన్నాగముల్
నవనిర్భర్త దసిర్పు రౌఘమున శుండాశీకరోర్ధ్వప్రవ
ర్నవిధిం దానకుజేసి సింధురము లన్ప్రఖ్యాతిఁ గాంచెఁ గరుల్.”

ఆ-౧. ప-11.

ఇందు శ్లేషోత్థాపితసంబంధాతిశయోక్త్యనుప్రాణితనిరు
క్త్యలంకారము.

క. “ఉదుటున న ట్లగి యతం, దది ప్రాయశ్చిత్తతీర్థయాత్రాలిన్
వదలక పూతము సేయన్, సదమలగతి పూనె వృక్షయై సత్సంగరముల్.”

ఆ-౨. ప-91.

ఇం దర్థాంతరన్యాయసాలంకారము.

మత్తకోకిల. 'భూధరాధిపకన్యకామణిపూర్ణాపాదపయోజలా

తై తారుణగైరికద్యుతిహేమకూటవిహారలీ

లాధికాదర సాధుసాధిత హైమవత్యమరంజనా

రాధితస్తరమోచితాత్త పురాతనాపకృతిస్త్పతీ." ఆ-3. ప-144.

ఇందుఁ బ్రథమసమాసమున ననుగుణాలంకారము.

ఇవ్వుహకవి కావ్యగుణములు బెక్కులు పాసఁగునట్లు రచన గావించెను. అన్నియు నిరూపించిన గ్రంథవిస్తరమగు నని వానికిని రెండుమూఁ దుదాహరణములమాత్ర మిచ్చట నుదాహరించెదను.

క. "అది సకలసదాచారం, బది సర్వజ్ఞాన మది సమస్తజనిఫలం

బొదవినకొలది నొకప్పుడు, హృదయమునీయందుఁ జేర్తురేని మహేశా."

ఆ-3. ప-60.

ఇందుశ్లేషాఖ్యాగుణము.

ఉ. "అంత పసంత మొప్పెఁ జరమాగ్రిమభాగచరాఖిలద్దసా

మంత మసంతజాలకసమంజసరంజితకుంజకుంజరొ

ద్వాంతనితాంతసాంద్ర మధువానవిజృభితబంధరస్వనా

త్యంతనిరంతరీకృతదిగంత మతాంతలతాంతకుంతమై."

ఆ-2. ప-4.

ఇం దౌచార్య, ముదాత్తత, యోజస్సు, సౌకుమా ర్యంబు నూహ్యంబులు.

సీ. "అచ్చంపులేజిగురావజొంపముకెంపు, మేలిచెందిరపుఁ గెంధూళి గాఁగ."

ఆ-౨. ప-5.

అనుసావయవరూపకానుప్రాణితవస్తూత్పేక్షకు ముం దుదాహరింపఁ బడినపద్యమునందు సమత, |యర్థవ్యక్తి, సమాధియు, నూహ్యంబులు.

ఇష్టహాకవి కావ్యమునకు జీవితస్థానీయ మైనవ్యంగ్య
వై భవము నిందుఁ బొందుపఱచియున్నాఁడు.

మ. “జవవడ్డోటక సాటితక్షితిరజస్సంక్రాంతిచే...” ఆ-గ. ప-11.

అను శ్లేషోత్థాపిత సంబంధాతి శయోక్త్యనుప్రాణితనిరుక్త్యలం
కారమునకు లక్ష్యముగా ముందుదాహరింపఁబడిన పద్యమందుఁ
దురగఘనోద్ధాతం బైనపరాగముచే సముద్రములును మందా
కినియు నింకెననియు, నేనుఁగులమనధారలచేతను దొండముల
తుంపురులచేతను మగుడ నవి నిండె ననియుఁ గల్పించినయతిశ
యోక్త్యలంకారముచే, సముద్రములను మందాకిని నింకింపఁ
జాలినంతపరాగము రేఁపఁ దగినన్ని గుఱ్ఱములును దాని మరల
నిండింపఁజాలినంతమదోదకమును దొండపు నీరునుం గురియఁ
జాలినన్ని యేనుఁగులు నాపురమునఁ గల పను వస్తు ధ్వని
వ్యంగ్యమై విచ్ఛాంసులకు మనోహరజనముఁ గావించెడు.

గ్రంథాదిని రచియింపఁబడిన—

శా. “శ్రీతోఁ బుట్టి సుధామధుద్రవముతోఁ జెన్నొందుపుష్పంబు శో
భాతారుణ్య మెలర్పఁగా ముడుచుపంపాహేమకూటాశ్రయ
భ్యాతబ్రహ్మము ప్రోచుఁగావుత విరూపాక్షాహ్వాయం బాకువీ
టీతిమప్రభువేంకటాద్రిహృదయాటీకంబు లోకంబులన్.” పీ-గ. ప-1.

అనుపద్యమందు ‘శ్రీతోఁ బుట్టి’యనుటచే “రాఘవత్వే భవే
త్సీతా రుక్మిణీ కృష్ణజన్మసి” యను విష్ణుపురాణవచనము చొప్పున
లక్ష్మీస్వరూపురా లగుసీతాదేవితో ననఁగా సీతాదేవిచరిత్ర
ముతో ననియు ‘సుధామధుద్రవముతోఁ జెన్నొందుపుష్పంబుఁ’
జంద్రుని ననఁగా జంద్ర వంశ రాజచరిత్ర ననియుఁ గల్పించి
యట ‘శో, భాతారుణ్య మెలర్పఁగా ముడుచు పంపా

‘హేమకూటాశ్రయ, ఖ్యాత బ్రహ్మము’ పంపాహేమకూటా
శ్రయః దైన విరూపాక్షదేవునిచేత; ఖ్యాతకృతి సమర్పణ
చేతః బ్రసిద్ధమైనబ్రహ్మము, వేదతుల్యమైన రామాయణభారత
ద్వయార్థ ప్రతిపాదకగ్రంథ మనియు నన్వయించుచో మనా
క్కావ్యాససూచనము వ్యంగ్యమహేమచే నొనర్పఁబడియె నని
రసికు లూహింపఁ దగును.

క. “చమనెడ శ్రీరాముఁడు పా, పని నవనిజరూపవైభవశ్రీ నుల్లం
బున నిడి దానవిచిత్రా, తను రాగప్రాధి వచ్చి తనుఁ బైకొనఁగన్.”

ఆ-అ. ప-42.

ఇందు రామాయణార్థమున రాముఁకు సీతాదేవియెడ
రాగము రతి యుదయించె నని చెప్పఁబడియె. ఆయ్యది ప్రసంగ
సంగతానుభావాది సామగ్రీసముల్లసితంబై రసమయ్యెడు. కైశి
క్యాది వృత్తులును ద్రాక్షాదిపాకములును బ్రకరణోచితముగను
రసోదయానుకూలముగను రచనావిశేషమున నచ్చటచ్చటఁ
గూర్పఁబడి సహృదయవేద్యంబు లై యుల్లసిల్లెడు.

క. “కొలఁది యిడరాని పాండితి, గలపింగళిసూరనాద్యుకవనంబున కౌ

శల మున్న జెల్ల నెఱుంగఁగ, నలవియె మాదృశున కర్హు లందుఁ గవీంద్రుల్.

విద్వాంసులు విమర్శించి విశిష్టకృపామతింజేసి యిందలి
దోషముల మన్నించి గుణ మేదే నుండినం గ్రహింపఁ
బ్రార్థితులు.

10-7-1910. }
శ్రీ కాళహస్తి.

ఇట్లు,
సమస్తవిద్యద్విధేయుఁడు,
శతఘంటము వేంకటరంగశాస్త్రి.

శ్రీ రస్తు

శ్రీ రామచంద్రప్రబ్రహ్మణే నమః.

రాఘవపాండవీయము

స వ్యాఖ్యానము

వీరిక

తోఁ బుట్టి సుధామధుద్రవముతోఁ

జెన్నొందుపుచ్చుంబు శో

భాతామణ్య మెల్లప్పుఁగా ముడుచుపం

పా హేమకూటాశ్రయ

ఖ్యాతబ్రహ్మము ప్రోచుఁగావుత విరూ

పాక్షాహ్వయం బాకువీ

ఓతీతిన్మప్రభువేంకటాద్రిహృదయా

టీకంబు లోకంబులన్.

— వ్యాఖ్యానకర్తృత్వమంగళాచరణము —

శా. శ్రీ లీలాజలజంబుఁ జేకొని దరస్థిరాస్యుఁ డై గోపికా

జాలం బద్భుతవార్ధిఁ దేలఁగ నిజేచ్ఛన్ నైజసౌందర్యధు

ర్యాలోకద్యుతిధారతఁ ముకుళనవ్యాఖోచముల్ సేయగో
పాలస్వామి మనోహరాకృతి మదిన్ భావించి సేవించెదన్.

చ. ఆమరయ సూరయార్యరచితాంచితరాఘవ పాండవీయ కా
వ్యమహితమాధురీమదుభయార్థవిబోధిక టీకఁ జేసెదన్
గమలనివాసినీచరణకాంచననూపురశింజితార్భటిన్
సమమతి సంస్కృతాంధ్రకృతసాధనలక్షణలక్షితంబుగన్.

టీ. శ్రీతోన్ = శ్రీతోడ, పుట్టి = జనించి, సుధామధుద్ర వముతోన్ =
సుధా = ఆమృతమ నెడి, మధు = పూచేనెయొక్క, ద్ర వముతోన్ = తడితోడ,
చెన్నొందు పుష్పంబు - చెన్నొందు = బ్రకాశించునట్టి, పుష్పంబు = పువ్వును,
శోభాతారుణ్యము = తరుణకాంతి, ఎలర్పఁగాన్ = ఒప్పఁగా, ముడుచు పంపా
హేమకూటాశ్రయఖ్యాత బ్రహ్మము - ముడుచు = జడయందుఁ గాల్చుకొన్నట్టి
పంపా = పంపానగరస్థిరమందున్న, హేమకూట = హేమకూటనర్వతమ నెడు,
ఆశ్రయ = ఉనికియందు, ఖ్యాత = పేరొకనిన, బ్రహ్మము = కర్త - అనఁగా బాల
చంద్రుని శిరమునందుఁ దాల్చిన దని భావము. విరూపాక్షాహ్వయంబు = విరూ
పాక్షనామము గలది, ఆకువీటి తిమ్మప్రభువేంకటాద్రిహృదయాటీకంబు =
ఆకువీటి = ఆకువీడనుపత్తనమునకు జేడైన, తిమ్మప్రభు = తిమ్మరాజుకొమరుఁ
డయిన, వేంకటాద్రి = పెదవేంకటాద్రి ప్రభువుయొక్క, హృదయ = ఉల్లము
నందు, ఆటీకంబు = పర్త - చునది - బ్రహ్మశబ్దమునకు విశేషణములు, లోకం
బులన్ = జనకొంటులను, ప్రోచుఁగావుతన్ = రక్షించుఁగాత.

శా. శ్రీచన్ద్రాండలు రెండు నండగొని వాసిం బేర్చుచున్ భక్తిసా
మీచీన్యామల పెద్దవేంకటనృపోన్తి లన్తనశ్చాతక
వ్యాచిక్రింసకుఁ గైవసం బయి సదోదంచత్కృపావృష్టిస
ధీచీనం బగుకృష్ణమేఘము జగత్ప్రీతిం గడుం జేయుతన్. 2

శ్రీ = లక్ష్మీదేవియొక్క, చన్ద్రుండలు = స్తనములనెడు పర్వతములను,
 రెండు = రెంటిని, అండగొని = ఆశ్రయించి, వాసిక్ = ఆధిక్యము చేత,
 పేర్చుచు = ప్రసాదికెనుచును, శక్తి = భక్తియొక్క, సామీచీన్య = కొమరు
 చేత-అనఁగా నిష్కలంక భక్తిచే నుట. అమల = ఐవిత్రుడయిన, పెద్ద
 పోకటనృప = పెదపోకటాద్రి ప్రభువుయొక్క, ఉన్మీలత్ = వికారముపొందు
 చున్న, మనః = డెందము నెడి, చాతక = నానకోయిలయొక్క, వ్యాచిక్రింసకు =
 గమనేచ్ఛకు-అనఁగా నుదకమును గోరి సంచరించుట. కై పసం బయి = అధీనమై,
 సదా = ఎల్లప్పుడు, ఉదంచల్ = అడరుచున్న, కృపా = వయారస ము నెడి, వృష్టి =
 వర్షముతోడ, సద్ధిచీరం బగు = కూడి పర్తిచునట్టి, కృష్ణ మేనుము = కృష్ణుడను
 కార్తెయును-శ్లిష్టరూపకము. జగత్ = లోకముయొక్క, ప్రీతి = ఇష్టమును,
 కడుక్ = మిక్కిలి, చేయుతక్ = పెనర్చుఁగాక.

శా. లోకత్రాణరతిం దదాదిమమహీలోకప్రవేశోత్కభా
 షాన్తప్రథమద్వితీయపదగుంజన్తంజుమంజీరగ
 ర్జాకల్పామలరామభారతకథాసంగ్రంబులన్ మించువా
 ల్లీకివ్యాసులఁ గొల్చెదం దమభయశ్లేషార్థసంసిద్ధికిన్. 3

లోకత్రాణరతిన్ - లోక = జనులయొక్క, త్రాణ = ప్రోపునందుఁ గల,
 రతిన్ = ఆశచేత - ఇదివాల్లీకివ్యాసులయొద్ద నన్వయము. తత్ = అట్టి, ఆదిమ =
 తొలుతటి దైన-ఇది ప్రవేశమునకు విశేషణము. మహీలోక = భూలోకముఁ
 గూర్చి, ప్రవేశ = చొచ్చుటయందు, ఉత్క = ఉత్సాహము గల, భాషా = సర
 స్వతీదేవి చేత, క్షప్త = తొడుగఁబడినవి యై, ప్రథమద్వితీయ = మడియెడమ
 లయిన, పద = పాదములయందు, గుంజత్ = అవ్యక్తముగ మ్రోయుచున్న,
 మంజు = విన నింపైన, మంజీర = అందెలయొక్క, గర్జాకల్ప = గొడతో సమా
 నము లయిన, అమల = స్వచ్ఛము లయిన, రామ = రామునియొక్కయు, భారత =
 భరతవంశపురాజులయొక్కయు, కథా = చరిత్రములయొక్క - అనఁగా రామా

యణభారతములనుట. సర్గంబులై = నిర్మాణములచేత, మించు = పేర్చునట్టి,
వాల్మీకివ్యాసులకొ = వాల్మీకిముని వ్యాసమునులను, తమభయ = ఆ రామాయణ
భారతముల రెంటియొక్క, శ్లేషార్థ = మాడిక యగునర్థముయొక్క, సంసిద్ధికికొ =
నెఱవేరుటకొఱను, కొలిచెదకొ = సేవించెదను.

ఉ. ఏయెడ నర్థగౌరవసమృద్ధియు శబ్దవిశుద్ధియుం దిరం
బైయనవద్యతం పరంగ నంద్రవచస్థిని భారతంబు రా
మాయణముకొ రచించిన మహాత్ముల నాత్మ దలంచెదకొ జగ
ద్దేయుల నన్న పార్శ్వనిని దిక్కసుధీమణి నెఱుసక్కవిన్. 4

ఏయెడకొ = ఎల్లెడను, అర్థ = వాచ్యాద్యర్థములయొక్క, గౌరవసమృ
ద్ధియొకొ = గురుత్వాతిశయమును, శబ్ద = పదములయొక్క, విశుద్ధియొకొ =
సౌప్యమును, తిరంబై = స్థిరమై, అనవద్యతకొ = నిర్దుష్టమగుటచేత, పరంగకొ =
ఒప్పునట్లుగా, ఆంద్రవచః = తెలుగుపదములయొక్క, స్థితికొ = ఉనికిచేత -
ఆనఁగాఁ దెనుగు ననుట. భారతంబు = భారతంబును, రామాయణముకొ =
రామాయణమును, రచించిన = ఒనర్చిన, మహాత్ములకొ = పూజ్యులయిన, జగ
ద్దేయులకొ = లోకస్తుత్యు లయిన, నన్న పార్శ్వనికొ = నన్నయభిప్రాయమున,
దిక్కసుధీమణికొ = దిక్కనకవిని, ఎఱుసక్కవికొ = ఎఱుప్రదయ (మునుష్యునిని)
అత్తకొ = హృదయమునందు, తలంచెదకొ = భావించెదను.

క. ఈవిధి నభీష్టసిద్ధికి

దైవతకవినుతి యొనర్చి తప్పొప్పు మదికొ

భావించి దిద్దకుండను

దేవానాంప్రియుల మ్రొక్కిలెలతుఁ గుకవులన్.

5

ఈవిధికొ = ఈక్రమమున, అభీష్టసిద్ధికికొ = కోర్కె నెఱవేరుటకు, దైవత =
దేవతలయొక్కయు, కవి = కవీశ్వరులయొక్కయు, నుతి = స్తోత్రమును, ఒనర్చి =

కావించి, తప్స్వ=దోషమును, ఒప్స్వ=గుణమును, మదిక్ = తమహృదయము
 లందు, భావించి = ఎంచి, దిద్దకండక్ = సరిపఱుచుకుందునట్లు, దేవానాం
 ప్రియలక్ = మూర్ఖులకు, మైక్కి = నమస్కరించి, కుకవులక్ = దుష్కవు
 లకు, తెలతుక్ = నమస్కారము చేయుదును. “దేవానాం ప్రియ ఇతి చ
 మూర్ఖే” అని వ్యాకరణము.

వ. అని కుకవు లొకనిమిత్తంబునం ప్రార్థనీయు లగుటంజేసి
 తత్ప్రార్థనంబునం గొంత నడపినవాడనై యెద్దియేనియు
 నొక్కభవ్యకావ్యంబును నవ్యప్రకారంబున రచించుటకు
 నుదంచితకుతూహలుండ నై యుండుసమయంబున. 6

అని=ఇట్లుని, కుకవుల=కుత్సితకవులు, ఒకనిమిత్తంబునక్ = ఒకకార
 ణముచేత, ప్రార్థనీయు లగుటంజేసి = కొనియాడఁ దగినవా రగుటచేత, తత్ =
 ఆకుకవులయొక్క, ప్రార్థనంబును = పేడికోలును, గొంత = కొంచెము, నడపిన
 వాడ నై = ప్రవర్తిలఁజేసినవాడ నై, ఎద్దియేనియుక్ = దేని నైన, ఒకభవ్య
 కావ్యంబు = ఒక మనోజ్ఞ మైన ప్రబంధమును, నవ్యప్రకారంబునక్ = వింత
 తెలుగున, రచించుటకుక్ = ఒనర్చుటకు, ఉదంచితకుతూహలుండ నై =
 సోత్సుకుండ నై, ఉండుసమయంబునక్ = ఉన్న పేళ. ఈమీఁద నొక్కటిరెండు
 పద్యములు విడ.బడి యవి ప్రత్యంతరములయందుఁ గానఁబడమిచే నిటఁ జేర్పఁ
 బడిన వయ్యో (?) గాని దానఁ గథాసందర్భము తప్పినది కాదు.

సీ. ఏమహిమనుతాత యిమ్మభూవరుఁడు స
 త్కీర్తిగంగాజన్మకృతిమహాద్రి
 యేవిభుతండ్రి నానావిధపౌరుష
 స్థిరవృత్తి మీసాలతిమ్మశౌరి
 యేనృపోత్తముతల్లి మానితపరమసా
 ధ్వీగుణంబులప్రోక తిమ్మమాంబ

యేధీరుననుజన్తు లిద్ధవానతూత్ర

భద్రుండు చిన వేంకటాద్రినృపుండు

తే. ఘనులు వేంకటరాయవేంకటవరదలు

ననఁ బ్రసిద్ధులు ముగ్గు రట్టియాకువీటి

పురవరాంకుండు త్రిభువనపూర్ణకీర్తి

యతులతేజుండు పెదవేంకటాద్రివిభుండు.

7

ఏమహీపరు=ఏభూపతియొక్క, తాత = పితామహుండు, సత్కీర్తి= మంచియశమనెడు, గంగా=ప్రాయేటియొక్క, జన్మ=పుట్టుకయొక్క, కృతి= ఒకర్చనకు, మహాద్రి=రట్టులతేడయిన, ఇమ్మపూసరుండు = ఇమ్మరాజో, ఏ విభు=ఏ ప్రభువుయొక్క, తండ్రి = జనకుండు, నానావిధ = పెక్కుభంగులయిన, పౌరుష=మగఁటుములచేత, స్థిర=తిరమైన, పృథ్వి = వ్యాపారముగల, మీసాలతిమ్మశౌరి = మీసాలతిమ్మరాజో, ఏ నృపాత్తము = ఏరాజశ్రేష్ఠునియొక్క, తల్లి=జరని, మారిత = మన్నింపఁబడిన, పరమ = శ్రేష్ఠములయిన, సాధ్వీగుణాంబుల=పాతివ్రత్యగుణములకు, ప్రోక = రాజియైన, తిమ్మమాంబ = తీమ్మాంబయో! ఏధీరు=ఏ భృతిమంతునియొక్క, అనుజన్తులు=తమ్ములు, ఇద్ధ=ప్రకాశింపఁజేయఁబడిన, దాన = త్యాగముచేతకు, తూత్ర = తక్షత్రభావముచేతకు-అనఁగాఁ బరిపాలనాదులగుట. భద్రుండు=మంగళకరుఁడయిన, చిన వేంకటాద్రినృపుండు=చిన్నవేంకటాద్రిరాజులు, ఘనులు=అధికులయిన, వేంకటరాయ=వేంకటాయనృపుండును, వేంకటవరద=వేంకటవరదప్రభువును, అనఁగా, అనఁగా, ప్రసిద్ధులు = ఖ్యాతి కెక్కినవారు, ముగ్గురు=ఈమువ్వురో, అట్టి = అటువంటి, ఆకువీటి = ఆకువీడకు, పుర = పట్టణమునకు, వర = తేడనెడు, అంకుండు=చిహ్నము గలవాఁడు, త్రిభువన=ముల్లోకములయందు, పూర్వ = నిండిన, కీర్తి = యశము గలవాఁడు, అతుల = ఈదు లేని, తేజుండు = పరాక్రమము గలవాఁడు, పెదవేంకటాద్రివిభుండు = పెదవేంకటాద్రిరాజు.

వ. నిజాస్థానంబున సంగీతసాహిత్యాదివివిధవిద్యాప్రసంగంబులం
బ్రవర్తిల్లుచు. 8

నిజ=తనయొక్క, ఆస్థానంబున = కొలువుకూటమునందు, సంగీత =
గానము, సాహితీ=సాహిత్యము, ఆది=మొదలుగాఁగల, వివిధ=అనేకములయిన,
విద్యా=విద్యలయొక్క, ప్రసంగంబుల = ప్రసక్తులచేత, ప్రవర్తిల్లుచు =
ఉన్నవాఁడగుచు.

సీ. శోభితాపస్తంబసూత్ర గౌతమగోత్ర
సుచరిత్రుఁ బింగళసూరసుకవి
పాత్రు నన్నరపతిభావనదౌహిత్రు
నమరధీమణికి నబ్బమకుఁ బుత్రు
ననుజన్తు లెన్వక్తియమలనయెఱునా
ర్యులు భక్తి సేవింప నలరువాని
సత్కావ్యరచనావిశారదుం డగువాని
సూరననామవిశ్రుతుని నన్నుఁ

ఆ. బ్రియము సాధిలంగఁ బిలిపించి బహువస్త్ర
భూషణాదిదానములఁ గరంబు
సంతసం బొనర్చి యెంతయు గారవ
మెసఁగ మధురసణిత నిట్లు లనియె. 9

శోభిత = ప్ర కాశింపఁజేయుఁబడిన - ప్రసిద్ధి నొందిన దనుట. ఆపస్తంబ
సూత్రు = ఆపస్తంబ మునుసూత్రము గలవాని, గౌతమగోత్రు = గౌత
ములగోత్రముగలవాని, సుచరిత్రు = మంచి నడత గలవాని, పింగళసూరసుకవి
పాత్రు = పింగళసూరన్నకవియొక్కమరుమఁడైనవాని, నన్నరపతిభావన =

నన్నవరతిభావనలకు, దౌహిత్రుఁ = కూతురికొడుకు కైనవాని, ఆమరథీమణికిఁ = అమరమృతవికిని, అబ్బమకుఁ = అబ్బమ్మకును, పుత్రుఁ = తనయుఁ డయినవాని, అరుజులైనట్టి = తమ్ములైన, అమలనయెఱ్ఱనార్యులు = అమలనయెఱ్ఱనకవులు, భక్తిఁ = భక్తి చేత, సేవిపఁ = సేవ చేయుచుండఁగా, అలరువానికొ-మహిమఁ జేయవలసినచుట. సత్కావ్య = మంచి కావ్యములయొక్క-అనఁగా, దోషరహితములై రసాద్విప్రయుక్తములయినవి యనుట. రచనా = కూర్చునందు, విశారదుం డగు వానికొ = నేర్పరియైనవానికిని, సూరననామ = సూరన యను పేర, విశ్రుతునికొ = ప్రసిద్ధి కెక్కినవాని, నన్నుకొ = నను-క్రిందటి వెల్ల దీనికి విశేషణములు. ప్రియము = ప్రీతి, సాధిలంగకొ = తనరఁగా, పిలిపించి = పిలువ నంపి, బహు = అధికములయిన, వస్త్ర = చేలములు, భూషణ = సొమ్ములు, ఆది = మొదలుగాఁ గలవానియొక్క, దానములకు = ఈవులచేత, కరంబుకొ = మిక్కిలి, సంతసం బొనర్చి = సంతోషపెట్టి, ఎంతయుకొ = చాల, గారవ మెసఁగకొ = ఘనతమీఱఁగా, మధురఫణిలికొ = ఇంపగుతెఱఁగున, ఇట్టులు = ఈమీఁదఁ జెప్పఁబోయెడిప్రకారమున, అనియొకొ = పలికెను.

✓ శా. రెండర్థములపద్య మొక్కటియు నిర్మింపంగ శక్యంబు గాకుండుం దర్గతిఁ గావ్య మెల్ల నగునే నోహో! యనం జేయదే పాండిత్యంబున నందును దెనుఁగుకబ్బు బద్భుతం బుష్పదయుం దెవ్వఁ డిల రామభారతకథల్ బోడింప భాషాకృతిన్.

రెండర్థములపద్యము = ద్వ్యర్థి యగుపద్యమును, ఒక్కటియుకొ = ఒండేనియు, నిర్మింపంగకొ = కూర్చుటకు, శక్యంబు కాకుండుకొ = తరముగాకుండును, అట్లుండఁగా; తద్గతికొ = ఆరెండర్థములు గలపద్యముచొప్పున, కావ్యమెల్ల నగునేనికొ = ఒక ప్రబంధము కడముట్ట నిర్మిత మాయెనేని - ఆకావ్యమనుట సిద్ధార్థము. ఆదియ కర్త, హీహో అనంజేయదే = ఆశ్చర్యపడి మెచ్చుకొనునట్లు చేయఁజాలదా! పాండిత్యంబున నందుకొ = రెండర్థముల కావ్యము.

జేయునట్టియా నేర్పునందును, తెనుగుకబ్బంబు - అంధ్రకావ్యము - అనఁగా. నాంధ్రకావ్యముచేతఁ యచుట. అద్భుతం బుండు=అరు దందురు-పెద్ద లని. కర్త. భాషాకృతి=వాగ్రూపమునఁ గావ్యస్వరూపముగ ననుట. రామభారత కథ=రామాయణభారతములను, జోడివఱ్ఱ=జంటగాఁ జేయుటకు-అనఁగా నారెండర్థములను నొకటిగాఁ జెప్పుటకు, ఇల=భూమియందు, దత్తుండు=సమర్థుఁడు, ఎవ్వఁడు=ఏకవి, కలఁ దని శేషము. కావున నీకంటె నెవఁడును లేఁ దని భావము.

ఉ. భీమన తొల్లి చెప్పె ననుపెద్దలమాటయె కాని యందు నొం, దేమియు నేయెడ న్నిలుచు పెవ్వరుఁ గాన ర టుండ నిమ్ము నా, నామహిత ప్రబంధరచనాఘనవిశ్రుతి నీకుఁ గల్గుట, నామదిఁ దద్వయార్థకృతి నైపుణియుం గల దంచు నెంచెదన్.

11

తొల్ల=మునుపు, భీమన = భీమన యనుకవి-రెండర్థములకావ్యము నసి తెచ్చుకొనునది. చెప్పెను = వచించె ననుట. అను=అనునట్టి, పెద్దలమాటయె. కాని=వృద్ధుల వాక్యమే కాని - రెండర్థములకావ్యము నొకదాని భీమన చేసినట్లు పెద్దలు వాడుకొనుచున్నారని భావము. అందు=ఆ కావ్యము నందు, ఒండు=ఒకటి, ఏమియొ=ఏదియు-ఒకపద్యము నైన ననుట. ఏయెడ=ఎచ్చోటను, నిలుచుట=వర్తించుటను, ఎవ్వరును = ఏవారును, కానరు=ఎఱుగరు. అటుండనిమ్ము=అవార్త యట్లుండనీ-ఇట, నిది యనాద రోక్తి. ఇంక నే మనఁగా, నానా = పెక్కులయిన, మహిత = పూజ్యము లయిన, ప్రబంధ = కావ్యములయొక్క, రచనా = ఒనర్పుచేత, ఘన=అధికమయిన, విశ్రుతి = ఖ్యాతి, నీకు, కల్గుట = లభించుటచేత (ఇది హేతువు), తత్=క్రిందటఁ జెప్పిన, ద్వయార్థ = రెండర్థములప్రబంధము యొక్క, కృతి=కూర్పునందుఁగల, నైపుణియొ=నేర్పును, కల దంచు=నీకుఁ గల దని, నామది=నాహృదయమునందు, ఎంచెదన్ = తలచెదను.

క. చాటుప్రబంధరచనా

పాటవకలితుఁడవు శబ్దపరిచితీయందున్

మేటివి దీనిం దెనుఁగునఁ

బాటించి రచింప నీవ ప్రాథుఁడ వరయన్.

12

చాటుప్రబంధ = సంఖ్యాకాసంఖ్యాకాది భేద ప్రశస్తకృతులయొక్క
రచనా = ఒనర్చునందుఁ గల, పాటవ = నైపుణ్యముతోడ, కలితుఁడవు =
కూడుకొన్నవాఁడవు, శబ్దపరిచితీయందున్ = శబ్దపరిజ్ఞానమునందును, సాహి-
తీయం దనుట. మేటివి = సమర్థుఁడవు. కావున, అరయన్ = విచారించి
చూడఁగా, దీనిన్ = ఈరెండర్థములకావ్యమును, తెనుగునన్ = ఆంధ్రము
నందు, పాటించి = కైకొని, రచింపన్ = ఒనర్చుటను, నీవ = నీవే, ప్రాథుఁ-
డవు = జాణవు.

ఉ. దక్షత యింత గల్గి విశదంబుగఁ గాంచియు నీమదిన్ ఫలా
పేక్ష ఘనంబు కామి నిది యిట్టనఁ గొంకెన నీకు నోలలా
తేక్షణభక్తి శీల రచియించుట యిష్టమ కాదె శ్రీవిరూ-
పాక్షున కంకితంబుగ శుభార్థము రాఘవపాండవీయమున్.

దక్షత = కౌశలము, ఇంత కల్గిన్ = ఇంతమాత్రము కలిగియుండు-
టను, విశదంబుగన్ = తెల్లముగ, గాంచియున్ = తెలిసియు నీమదిన్ =
నీయుల్లమందు, ఫలాపేక్ష = ప్రయోజనాసక్తి, ఘనంబు కామిన్ = గొప్ప
కాక పోవుటచేత, నీకుఁ గృతించెప్పి దాన ఫలమును బొందుట గొప్ప యను-
బుద్ధి లేమి హేతువు చేత నని భావము. ఇది యిట్టనన్ = ఈకృతి చేయునును-
టను, కొంకెనన్ = జుకెదను. అట్లు వలదు గాని, దీనిలాతేక్షణభక్తి శీల =
ఈశ్వర భక్తినిరతుఁడయినవాఁడా! ఇది హేతుగర్భవిశేషణము. శ్రీవిరూ-
పాక్షునకున్ = విరూపాక్షస్వామికి, అంకితంబుగన్ = పేర్కొనబడినదిగా-

శ్రీవిరూపాక్షునిపేరయట శుభార్థము = మేలుగలుగుటకొఱకు, రాఘవపాండవీయము = రాఘవపాండవీయమయగ్రంథమును, రచించుట = వ్రాయుట, నీకు = నీకును, ఇష్టము కాదె = అభీష్టమే కదా, ఫలాపేక్షచే నొనర్ప నిష్టము లేనివాడవైనను భగవదంకితముగఁ జేయ నిచ్చగలవాడవు కావున శ్రీవిరూపాక్షునిపేర నీద్వయార్థకృతి నొనర్ప మని తాత్పర్యము.

వ. అని సవినయభక్తికంబు లగుమధురభాషణంబుల నిజాభిలాషంబులెఱుంగెఱింగించిన నేనును దదీయంబు లగునతిమాత్రగౌరవ సంభావనాదివిశేషంబులచేతం బ్రీతచేతస్కుండ నై యునికిజేసి శక్యాశక్యవిచారంబు లేక యంగీకారభంగీతరంగితం బగునంతరంగంబుతో నతని నభివీక్షించి.

అని = ఇట్లని, సవినయభక్తికంబులు = వినయభక్తిసహితములు, అగు = అగునట్టి, మధురభాషణంబుల = తియ్యనిమాటలచే, నిజాభిలాషంబులెఱుంగు = తనకోర్కీరీతిని, ఎఱింగించిన = తెలిపించినను, తదీయంబులు = అతనివి-అగునట్టి, అతిమాత్రగౌరవ = ఎంతయు గౌరవముతోఁగూడిన, సంభావనాది విశేషంబులచేత = వింత లగుమన్ననలచే, ప్రీతచేతస్కుండ నై = సంతసించిన హృదయము గలవాడ నై, ఉనికిజేసి = ఉడుటచేత, శక్యాశక్యవిచారంబు = కాదగుఁ గాదగ దనుచింత లేక, అంగీకారభంగీ = ఒప్పి కోలు విధముచే, తరంగితం బగు = పెరుపఁబడినట్టి, అంతరంగంబుతో = చిత్తముతోను, ఇట్లంటిని = ఈలాగునఁ బల్కితిని.

ఉ. రాఘవపాండవీయకథ రమ్యముగా నొకకావ్యసృష్టి నాహా ఘటియింపఁగా వశమె యాంధ్రకవీంద్రుల కైనఁ దానక శ్లాఘనపూర్వకోక్తి యవిలంఘ్యము గావునఁ గోవిదానుకం.

పాఘవబుద్ధిఁ జూపెదఁ జమత్కృతిమత్కృతి మత్కృ
తిత్వమున్. 15

ఆంధ్రకవీంద్రుల కయినన్ = ఆంధ్రకవిశ్రేష్ఠులకేనియ, రాఘవ
పాండవీయకథ = రామాయణభారతములను, రమ్యముగాన్ = ఒప్పదముగా,
ఒక కావ్యసృష్టిన్ = ఒక ప్రబంధనిర్మాణముచేత, ఆహః=ఔరా! ఆశ్చర్య
చాచకము, ఘటియింపఁగాన్ = కూర్చుటను, పశమే = శక్యమా, రాఘవ
భారతార్థములు చెందు కలిగి యుండునట్లుగా నొకకావ్యము నిర్మింపఁ
గూడునా యుట. అట్లైనను, తావక=నీదగు, శ్లాఘనపూర్వక = పొగడుకొలు
మున్నుగాఁ గల, ఉక్తి=మాట, ఆవిలంఘ్యము=దాటఁ దగనిది, కావునన్ =
ఆకారణముచేత, కోవిద=విద్వాంసులయొక్క, అనుకంపా=కరుణచేత, ఘన=
అతిశయముం బొందిన, బుద్ధిన్=మతి చేత - పండితోత్తముల కృపాతిశయము
వలన నాబుద్ధికి సిట్టి మహాకావ్య నిర్మాణమునందుఁ జూడ్కి కలిగెగాని
మఱియొకటి గా దుట. చమత్కృతిమత్ = చమత్కారము గల, కృతిన్ =
ప్రబంధరచనయందు, మత్కృతిత్వమున్ = నాకొశలమును, చూపెదన్ =
కనుపఱిచెదను.

ప. అని మఱియు నతని చేత ననేకవిధసత్కారసంభావనాసంభృత
సమృదుండ నై. 16

అని=ఇట్లని, మఱియును, ఆశనిచేతన్ = ఆపెదవేంకటాద్రిప్రభువు
చేత, అనేకవిధ=నానాప్రకారములయిన, సత్కారసంభావనా = దానసత్త్వాన
ములచేత, సంభృత=చహింపఁబడిన, సమృదుండనై = సంతోషము గలవాడనై.

సీ. ఆంధ్రభాషాసంస్కృతాభిభాషాన్లేష

యొక్కొక్కచోట నొక్కొక్కచోట

నుచితశబ్దశ్లేష యొక్కొక్కచోట న
 ర్థశ్లేష యొక్కొక్కతఱిని ముఖ్య
 గౌణవృత్తిశ్లేషఘటన యొక్కొక్కతఱి
 సర్థాన్వయము వేతె యగుచు నునికి
 శబ్దాన్వయవిభేదసంగతి యొక్కొక్క
 తఱి నివి యొక్కొక్కతఱిని రెండు

తే. మూఁడు గూడుట యన సముజ్జ్వలము గాఁగ
 నాకుఁ దోఁచినగతిఁ బెక్కుపోక అమర
 రామభారతకథలు పర్యాయదృష్టిఁ
 జూచుసుమతుల కేర్పడ నాచరింతు.

17

ఒక్కొక్కచోటఁ = ఒక్కొక్కయెడ, ఆంధ్రభాషాసంస్కృతాభిభాషా
 శ్లేష = ఆంధ్రగీర్వాణములయొక్కకూడికయు, ఒక్కొక్కచోటఁ, ఉచిత =
 తగిన, శబ్దశ్లేష = శబ్దములకూడికయు, ఒక్కొక్కచోటఁ, అర్థశ్లేష = అర్థముల
 కూడికయు, ఒక్కొక్కతఱిఁ = ఒక్కొక్కవేళ, ముఖ్యగౌణ = ప్రధానా
 ప్రధానములయిన, వృత్తి = ప్రవృత్తులు, శ్లేష = కూడికయొక్క, ఘటన =
 కూర్పును, ఒక్కొక్కతఱిని, అర్థాన్వయము = అర్థములచేరిక, వేతె యగుచుఁ =
 భిన్నమగుచును, ఉనికి = ఉండుటయు, ఒక్కొక్కతఱిని, శబ్దాన్వయ = శబ్దముల
 చేర్చుటయొక్క, విభేదసంగతి = వేరుపాటులు, ఒక్కొక్కతఱిని, ఇవి =
 ఈ క్రిందఁ జెప్పినశ్లేషాదులు, రెండుమూఁడు = రెండు గాని మూఁడు
 గాని, కూడుట = చేరుటయు, మఱియు, సముజ్జ్వలముగఁ = ఒప్పునట్లుగా
 ననుట. నాకుఁ, తోఁచినగతిఁ = స్ఫురించునట్టివిధమున, పెక్కుపోకలు =
 పలుమార్గములు, అమరఁ = ఏర్పడునట్లుగా, రామభారతకథలు = భారత
 రామాయణములను, పర్యాయదృష్టిఁ = పర్యాయక్రమమున, చూచుసుమతు

లకుఁ = పరికించునట్టి ధీమంతులకు, ఏర్పడన్ = రామభారతకథలు వేఱు.
వేఱు నేర్పడునట్లు, ఆచరింతుఁ = రచియింతును, కృతి నసి సంబంధము.

క. ఒకకథ వినియెడితటి వే

తొకకథపై దృష్టి యిడిన నొకయర్థముఁ దోఁ
పక పోవుఁ గాన నేకా

ర్థకావ్య మెట్లు వివరం దగు నొకటొకటిన్.

18

ఒకకథ = ఒక్కకథను, వినియెడితటిన్ = ఆకర్షించునట్టివేళ, వేతొక
కథపైన్ = మఱియొకకథమీఁద, దృష్టి యిడినన్ = చూడ్కి యుంచిన
యెడల-తలఁపుంచిన ననుట. ఒకయర్థమున్ = ఒకయర్థమేనియు, తోఁపక
పోవుఁ గానన్ = స్ఫురింపక పోవును గనుక, ఏకార్థకావ్యము = ఒకయర్థము
గలగ్రంథము, ఎట్లు = ఏప్రకారమో, అట్లు = అప్రకారమే, ఒకటొకటిన్ =
ఒక్కొక్క యర్థమునుగా, వివరం దగున్ = ఆకర్షింపవలయును.

తే. ప్రభువుసత్కారఋణ మిందఁ బాయు ననియు

శ్రీవిరూపాక్షసేవావిశేష మనియు

సుజను లిందు గుణాంశంబ చూతు రనియుఁ

జలిపి నసాధ్యకృత కిట్లు సాహసంబు.

19

ప్రభువు = పెదవేంకటాద్రిప్రభువుయొక్క, సత్కార = సత్కృత
మనెడు, ఋణము = అప్పు, ఇందున్ = ఈ కావ్యనిర్మాణమునందు, పాయు
ననియున్ = తీరు ననుచును. శ్రీవిరూపాక్ష = విరూపాక్షదేవునియొక్క,
సేవా = భజనవలన నైన, విశేషము = శ్రేష్ఠ్యమును కలుగు నని శేషము.
అనియు, సుజనులు = పెద్దలు, ఇందున్ = ఈ కావ్యమునందు, గుణాంశంబు =
మే లగుపట్టు నే, చూతు రనియున్ = కాంతు రనియు, అసాధ్య = నెఱవేర్చఁ
దగని, కృతికిన్ = ప్రబంధనిర్మాణమునకు, ఇట్లు = ఈలాగున, సాహసంబు =

తెగువను, చలిపితిన్ = చేసితిని, “సలుపు” అను నీక్రియాపద మీరాఘవపాండ
వీయ ప్రాచీననిఖితప్రతులయం దంతటఁ జూచిగా వ్రాయఁబడి యున్నది గాని
తదాది యని నిర్ధారణ చేయుట కాకరము లేదు. ఇప్పటివాడుక సాదిగాఁ
గనుపడుచున్నది.

వ. అని యిట్లు కృతోత్సాహుండ నగుచు నేతత్ప్రబంధనిబంధ
నారంభంబునకుఁ జేరకుండైన సకలాంతర్యామి హేమకూటా
ధ్యక్షుండు శ్రీవిరూపాక్షుండ నిర్విఘ్నపరిసమాప్తిప్రచయ
గమనంబులకుం దాన కలం డతనిసంకల్పానుసారంబున నెట్లు
గావలయు నట్లుగనుం గాక నాకు భారం బేమి యనుతలంపున
నిశ్చింతుండ నై కడంగి దీసికొని బ్రత్యక్షనియామకుం డైన
పెదవేంకటాద్రిమహీవల్లభువంశక్రమం బభివర్ణించెద. 20

అని యిట్లు, కృత = చేయఁబడిన, ఉత్సాహుండ నగుచున్ = పూనిక
గలవాడనై, ఏతత్ప్రబంధం = ఈ కావ్యముయొక్క, నిబంధనారంభంబునకున్ =
నిర్దానప్రారంభమునకు, చేరకుం డైన = పురికొల్పువాఁ డగునట్టి, సకలాంత
ర్యామి = సర్వజనహృదయాంతర్వర్తియైన, హేమకూటాధ్యక్షుండు = హేమ
కూటాచలేంద్రుఁ డగు, శ్రీవిరూపాక్షస్వామియే, నిర్విఘ్న = చెఱుపు లేకుండు
నట్లు, పరిసమాప్తి = ముగియఁటకును, ప్రచయగమనంబులకున్ = వ్యాప్తి
నొందుటకును, తాన = తానే - శ్రీవిరూపాక్షుఁడే యనుట, కలండు = ఉన్నాఁడు.
అశని = ఆవిరూపాక్షస్వామియొక్క, సంకల్పానుసారంబునన్ = ఇచ్చవేంబడిసి,
ఎట్లు = ఏరీతి, కావలయున్ = కావలయునో, అట్లు = ఆరీతి, అగుంగాక =
బేఁ గాత. నాకు, భారంబు = బరువు, ఏమి అనుతలంపునన్ = ఏమి యన్న
దనుభావముచే, నిశ్చింతుండ నై = వగపులేనివాడ నై, కడంగి = యత్న
పడి, దీసికొన్ = ఈ ప్రబంధనిర్దానమునకు, ప్రత్యక్ష = ఎదుట నుండునట్టి,
నియామకుండు = ప్రోత్సాహకుఁడు, అయిన, పెదవేంకటాద్రి మహీవల్లభు =

పెదవేకటాద్రి ప్రభువుయొక్క, వంశ = కులముయొక్క, క్రమంబు =
వరుసను, ఆభిర్ణించెదన్ = ఉగ్గడించెదను.

శా. శ్రీశోభాఘనుఁ డిన్దుభూవరుఁడు లక్ష్మీనాథకల్పదుబా
హాశాఖాఫలమైనవంశమున మూర్తామోదమున్ బోలె స
ర్వాశాపూరితకీర్తివాసనలతో నావిర్భవించెన్ ధరి
శ్రీశోత్తంసితభవ్యశాసనకళాహేతుప్రతాపాఘ్యుఁ డై. 21

శ్రీశోభా = సంపద్విలాసముచేత, ఘనుఁడు = అధికుఁ డయిన, ఇన్దు
భూవరుఁడు = ఇన్దురాజు, లక్ష్మీనాథ = శ్రీమన్నారాయణుఁ డనెడు, కల్పదు =
కల్పవృక్షముయొక్క, బాహా = భుజ మనెడు, శాఖా = కొమ్మయందుఁ గల,
ఫలమయినవంశమునన్ = పండైనకులమునందు-ఆనఁగా క్షత్రియకులమునం
దనుట. ధరిశ్రీశ = రాజులచేత, ఉత్తంసిత = శిరోభూషణముగాఁ జేయఁబడినదై,
భవ్య = ఒప్పదము నైన-యుక్తమైనదనుట. శాసనకళా = శిక్షావిధికి, హేతు =
కారణమైన, ప్రతాప = పరాక్రమముచేత, ఆఘ్యుఁడై = సంపన్నుఁడయి-అతని
పరాక్రమమునకు వెఱచి రాజులందఱు నతని యాజ్ఞ శిరముచే వహించు
చుండిరి. (ఆనఁగా రాజులందఱు అతనికి లోబడి రని భావము) మూర్తా
మోదమున్ బోలెన్ = మూర్తిమంతమైన వాసనావిశేషమువలె, సర్వాశా =
ఎల్ల దిక్కుల యందు, పూరిత = నిండిపఱచిన, కీర్తి = యశ మనెడు, వాసన
లతోన్ = గంధములతోడ, ఆవిర్భవించెన్ = జనించెను.

తే. ఆకువీటిపురీశాసనాంకుఁ డగుచు

సకల సంగ్రామకేళినిశ్శంకుఁ డగుచు

ననిశపూజితశేషపర్యంకుఁ డగుచు

నతఁడు సొంపొందు యువతిమీనాంకుఁ డగుచు.

22

ఆకువీటిపురీశాసన = ఆకువీటిపురప్రభువనెడు, అంకుఁ డగుచున్ = పేరు
గలవాఁ డగుచు, సకలసంగ్రామకేళి = సమస్తయుద్ధకీడలయందు, నిశ్శంకుఁ

డగుచున్ = జుగులేనివాఁ డగుచు, అనిశ = నిరంతరము, పూజిత=అర్చింపఁ
బడిన, శేషవర్మంకుఁడగుచున్ = అనంతఁడు శయ్యగాఁగలవిష్ణుమూర్తిగల
వాఁడగుచు, యవతిమీనాంకుఁడగుచున్ = మానినీమన్తధుఁడగుచును,
అతఁడు = ఆయుష్షభూపతి, సాంపాందున్ = ఇంపాంచెను.

క. కౌండిన్యగోత్రజలధివి

ధుం డాతఁడు గాంచె వరసుతున్ భావమహీ
మండలపతిఁ గదనబలో

ద్దండుని లక్ష్యాంబ యనెడుతనసతియందున్.

23

కౌండిన్య గోత్రమనెడు, జలధి = సముద్రమునకు, విధుండు =
చంద్రుఁడయిన, అతఁడు = ఆయుష్షభూపతి, లక్ష్యాంబ యనెడు, తన సతి
యందున్ = తనభార్యయందు, కదనబలోద్దాడునిన్ = యుద్ధమునందలి బలిమి
చేత భయంకరుఁడైనవాని, భావమహీమండలపతిన్ = భావరాజును, వర
సుతున్ = శ్రేష్ఠుఁడైన పుత్రునిగా, కాంచెన్ = కనెను.

స్తగ్ధర. ఆలక్ష్యాంబాసుమారుండు డమలయశుండు భా

వావనీశుండు సాధ్విం

బోలాంబన్ బెండ్లి యై యొప్పుగఁ గనియె సుతున్

భూపరీరంభలీలా

శీలస్థూలంభవిష్ణుస్థిరభుజబలల

క్షీవిశేషప్రయుక్తో

ద్వేలాశానంకశండావిలసనలఘిమా

వేశు నిష్కక్షితీశన్.

24

ఆలక్ష్యాంబాసుమారుండు = ఆలక్ష్యపుత్రుఁడయిన, అమలయశుండు =
నిర్మలకీర్తి గలవాఁడైన, భావావనీశుండు = భావరాజు, సాధ్విన్ = చరిత్రత

దైన, పోలాంబక్ = పోలమను, పెండ్లియై = వివాహమయి, ఒప్పగక్ = తగునట్లుగా, భూ = భూదేవియొక్క, పరీరంభ = కౌగిలింతయందుఁగల-భూమి పహన మనుట, లీలా = వేడుకయే, శీల = స్వభావమ గాఁగల, స్థూలంభవిష్ణు = తోరముగాఁగల - వృద్ధిబొందుచున్నదనుట. స్థిర = నిల్కడయైన, భుజబల = బాహుబలముయొక్క, లక్ష్మీవిశేష = సమృద్ధ్యతిశయముచేత, ప్రయుక్త = ప్రయోగింపఁబడిన - కలుగఁజేయఁబడిన దనుట. ఉద్వేలాశా = దిగంతముల యందున్న, దంతి = దంతావళములయొక్క, శుండా = తుండములయొక్క, విలసన = విజృంభణముకొఱఁచైన, లఘిమావేశుక్ = లఘుత్వప్రవేశముగల చాని, ఇమక్ష్మీతీశుక్ = ఇమృతభూపతిని, సుతుక్ = పుత్రునిగా, కనియెక్ = కాంచెను.

క. రాజమహేంద్రవరాధిపు

రీజైత్రవిచిత్రములఁ బరిభ్రాజితుఁడై

యాజిఘనుం డాయిష్టమ

హీజాని ప్రసిద్ధి గాంచె నెంతయు మహిమన్.

25

రాజమహేంద్రవర మనెడు, అధిపురీ = పట్టణశ్రేష్ఠము నొక్క, జైత్ర = జయశీలమైన, విచిత్రములక్ = వింతపనులచేత, పరిభ్రాజితుఁడై = ప్రకాశింపఁ జేయఁబడినవాడై, యాజిఘనుండు = రణశూరుడయిన, ఆయిష్ట మహీజాని = ఆయిష్టరాజు, ఎంతయెక్ మహిమన్ = మిక్కిలి ప్రభావము చేత, ప్రసిద్ధిగాంచెక్ = ప్రఖ్యాతిఁ జెందెను.

తే. ఆమహీలోకవిభునియర్థాంగలక్ష్మి

యయినకసవమ్మ యనసూయ యగుట నార్య

యగుట సుప్రసిద్ధమ వేతె యడుగ నేల

వినుతి కెక్కుపాతివ్రత్యవిలసనంబు.

26

ఆమహీలోకవిభుని = ఆయిష్టభూపరునియొక్క, అర్థాంగలక్ష్మి = అర్థ శరీరలక్ష్మి, ఐన = అయినట్టి - అనఁగా భార్యయయిన, కసవమ్మ = కసవాంబ,

అనసూయ = అనసూయా దేవియు - అసూయ లేనిదియు, అగుటకొ = అవుట చేతను
ఆర్య = పార్వతీదేవియు - కులీనయు, అగుటకొ = అవుట చేతను, సుప్రసిద్ధము =
తేటతెల్లమె, విమలకెక్కు = ప్రఖ్యాతినొందిన, పాతివ్రత్యవిలసనము =
పతివ్రతామహిమను, వేటె = ప్రత్యేకముగా, అడుగనేల = విచారింప నేమిటికి.

క. ఆయిమ్మడిధాత్రీతల

నాయకునకుఁ గనవమకును నందరు లధిక

శ్రీయుతు లిద్దలు సుజనవి

ధేయులు బొమ్మప్రభుండు తిమ్మనిభుండున్.

27

ఆయిమ్మడిధాత్రీతలనాయకునకుఁ = ఆయిమ్మ సూపతికిని, కనవమకును =
కనవంబకును, అధిక శ్రీయుతులు = సులక్షీసమన్వితము, సుజనవి ధేయులు =
సజ్జనులకడఁగిన వారు, బొమ్మప్రభుండు = బొమ్మరాజును, తిమ్మనిభుండున్ =
తిమ్మరాజు ననఁగా, ఇద్దలు = ఇరువురైన, నందరులు = సుతులు - కల రని శేషము.

వ. వారిలోన.

28

వారిలోనకొ = ఆయిరువురిలోపల.

ఉ. పావనమూర్తియై విజయభైరవసన్నిరుదాంకుఁడై దశా
శావనితాలలాటతటచందనచిత్రకభావభాగ్యశ

శ్రీవిభవాభిరాముఁడయి జృంభితవానవిహారుఁడై ధరి

త్రీవలయంబునకొ వెలసెఁ దిమ్మనృపాలుఁడు ధర్మశీలుఁడై. 29

పావనమూర్తియై = నిర్మలదేహుఁడై - సౌందర్యవంతుఁడై యగుట,
విజయభైరవసన్నిరుదాంకుఁడై = విజయభైరవుఁడను మేటిబిరుదుగలవాఁడై, దశ =
పదియైన, ఆశా = దిక్కులనెడు, వనితా = కౌతలయొక్క, లలాటతట =
అలికప్రదేశములయందుఁ గల, చందనచిత్రకభావ = గంధపుబొట్టగుటను,
భాకొ = పొందిన, యశశ్రీవిభవ = కీర్తివైభవము చేత, అభిరాముఁడయి =

ఓప్పినవాడై - అనగా శుభ్రీక్తి యెల్లదిశల వ్యాపించిన దని భావము.
 జృంభితదానవిహారుడై = ప్రశస్తత్యాగపరుడయి, ధర్మశీలుడై = పుణ్య
 స్వభావుడయి, తిమ్మనృపాలుడు = తిమ్మరాజు, ధర్మతీవలయంబునన్ = భూత
 లమునందు, వెలసెన్ = ప్రకాశించెను.

క. ఉభయకులసిద్ధిఁ దనరెడు

నభినవగుణములఁ బ్రసిద్ధ యగుతిమ్మాంబన్

విభవమునఁ బెండ్లి యాడెను

త్రిభువనవిభుఁ డాకువీటితిమ్మవిభుఁ డొగిన్.

30

త్రిభువన = మల్లోకములయందు వ్యాపించిన, విభుఁడు = ప్రతాపముగల,
 ఆకువీటి = ఆకువీడను పట్టణమునకురాజైన, తిమ్మవిభుఁడు = తిమ్మరాజు, ఒగిన్ =
 క్రమమున-వయఃప్రాప్తియందును, ఉభయకుల = పుట్టిన పెట్టినయింటివారి
 వంగడములయొక్క, సిద్ధిక్ = నిల్కడచేత, తనరెడు = ఒప్పునట్టి, అభినవగుణ
 ములన్ = కొత్తలైన సద్గుణముల చేతను, ప్రసిద్ధయగు = ప్రసిద్ధురాలైన-పాతి.
 ప్రత్యాదిసద్గుణమహిమచే నుభయకులలోద్ధారకురాలయినదనుట, తిమ్మాంబన్ =
 తిమ్మమ్మను, విభవమునన్ = వైభవమున, పెండ్లియాడెను = వివాహమయ్యెను.

చ. పటుబలశాలి తిమ్మనరపాలుడు పుత్రులఁ గాంచె విక్రమో

ద్భటుఁ పెదవేంకటాద్రిఁ బ్రతిపక్షహరుం బినవేంకటామరు.

ద్విటపిసమానవానఘను వేంకటరాయని భవ్యతేజు వేం

కటవరదున్ బుధప్రణతి గాంచిన తిమ్మమయందుఁ బెంపుగన్.

పటుబలశాలి = గట్టిబల్కిగల, తిమ్మనరపాలుడు = తిమ్మభూపతి, బుధ
 ప్రణతిగాంచిన = పెద్దలస్తోత్రమును బొందిన, తిమ్మమయందున్ = తిమ్మాంబ
 యందు, పెంపుగన్ = వృద్ధిగా, విక్రమోద్భటున్ = పరాక్రమోద్బంధుడైన,
 పెదవేంకటాద్రిన్ = పెదవేంకటాద్రియను నాతని, ప్రతిపక్షహరున్ = శత్రు

సంహారమఁడయిన, పినవేంకటఁ = చిన్నవేంకటాద్రియను నాతని, మరుద్విట
పినమానఁ = కల్పవృక్షముతో నీడయిన, దానఁ = ఈవిచేత, ఘనుఁ = గొప్పవాఁడైన
అనఁగాఁ బ్రసిద్ధి నొందిన, వేంకటరాయనిఁ = వేంకట్రాయఁడను నాతని, భవ్య
తేజుఁ = ప్రతాపశాలియైన, వేంకటవరదుఁ = వేంకటవరదుఁడను నాతనిని,
ఈ నలువరిని, పుత్రులఁ = సుతులను, కాంచెఁ = కనెను.

వ. అందు.

32

తే. ఆమరవరభూమిభృంతస్తకములఁ గ్రిందు
పఱచునిజపాదకటకసత్ప్రీతిచేత
విమలధృతిఁ గేశవప్రాయణమున వెలయు
వేంకటాద్రియ యనఁ బినవేంకటాద్రి.

33

ఆమరవరభూమిభృత్ = దేవనగరమైన మేరుపర్వతముయొక్క, మస్తక
ములఁ = శిఖరములను, క్రిందుపఱచు = క్రింద జేయుచున్న, నిజ = తనయొక్క,
పాదకటక = సితంబుప్రదేశముయొక్క, సత్ప్రీతిచేతఁ = ఔన్నత్యముచేత
ననుట - మేరుపర్వతమునకంటెమించినదనితాత్పర్యము, అర్థాంతరము. అమరఁ =
ఒప్పఁగా, వరభూమిభృత్ = రాజశ్రేష్ఠులయొక్క, మస్తకములఁ = తలలను,
క్రిందుపఱచు = క్రిందుగాఁ జేయుచున్న - వంచుకొనఁ జేయుచున్నననుట, నిజ =
తనయొక్క, పాద = చరణములయందున్న, కటక = నూపురములచేతనైన,
సత్ప్రీతిచేతఁ = మ్రోతచేత ననుట - చినవేంకటాద్రి యెక్కుడు కడిమిచే
బిరుదుగాఁ బాదములఁ దాల్చినయందియలఁ జూచి శత్రురాజులు మాతాడక
తలలు వంచుకొందు రని తాత్పర్యము. విమల = నిర్మలమైన, ధృతిఁ =
ధైర్యముచేతను, కేశవ = వేంకటేశ్వరునికి, ప్రాయణమునఁ = ఉనికి యగుట
చేతను - చినవేంకటాద్రి వేంకటేశ్వరుని నిరంతరభక్తిచేధ్యానించుచుండుటవలన,
వేంకటేశ్వరస్వామియుఁ జినవేంకటాద్రిహృదయమందే వాసముచేయుచుండె

నని తాత్పర్యము. అర్థాంతరము. వేంకటాద్రియ యనన్ = వేంకటాచలమే
 యనునట్లుగా, పినవేంకటాద్రి = చినవేంకటాద్రి గాఙు, వెలయున్ = ఒప్పును.
 చ. ఊమయు నమోఘవిక్రమము సద్వినయంబు ప్రతాపమున్
 సురూపము నవికారభావమును బ్రాధవశక్తియు నిత్యదాన
 శీలముఁ దగ నొక్కటొక్కటి కలంకృతఁజేయఁగఁ దాల్చి
 శోభిలున్, విమలత నామవీటిపురవేంకటరాయఁ డతిప్రసి
 ధుఁడై.

34

ఆమవీటిపుర = ఆమవీటిపట్టణమున కధిపతి యయిన, వేంకటరాయఁడు =
 వేంకటరాయఁడనురాజు, ఊమయున్ = సయిరణయును, అమోఘ = మొక్క
 వోని, విక్రమము = వీరమును, సద్వినయంబు = మంచి ప్రతయను, ప్రతాప
 మును = వేడిమియు, సురూపమును = చక్కఁదనమును, అవికారభావమును = వెక్కు
 రుఁదనము లేమియు, ప్రాధవశక్తియున్ = దొరతనపుకీవియు, నిత్య = ఎడతెగని,
 దానశీలము = గొనినడకయు, తగన్ = తగునట్లు, ఒక్కటి = ఒకగుణము, ఒక్కటి
 కిన్ = మఱియొకగుణమునను, అలంకృతిన్ = సింగారమును, చేయఁగన్ = ఒనర్చు
 నట్లుగా - ఒకటిచే నొకటి ప్రకాశింపఁగా ననుట, తాల్చి = ధరించి - అనఁగా
 నీగుణములు కలవాఁడై, అతిప్రసిద్ధుఁడై = ఇట్టిసద్గుణములు కలవాఁడు కనుకనే
 మిక్కిలి ఖ్యాతివెందినాఁడని సుబంధము. విమలతన్ = నిష్కల్మషత్వముచే -
 పాపకృత్యములుచేయనివాఁడనుట, శోభిలున్ = ప్రకాశించును.

క. వేంకటవరదుఁడు వెలయు ని
 రంకుశవితరణనిరూఢప్రజ్ఞను రణని
 శృంకితప్రాభవమున నక
 లంకితకీర్తిప్రతాపలక్ష్మణమహిమన్.

35

వేంకటవరదుఁడు = వేంకటవరదరాజు, నిరంకుశ = అడ్డపాటులేని, వితరణ =
 త్యాగములందు, నిరూఢ = తీర్పుగల, ప్రజ్ఞను = బుద్ధిచేతను, రణ = కయ్యము

చేత, నిశ్చంకిత=జంతులేనిదిగాఁ జేయఁబడిన, ప్రాభవమునకొ=ఏలుబడి చేతను-
అనఁగాఁ జక్కఁగా యుద్ధముచేయువాఁ డగుట. అకలాకిత=కలఁక లేనిదిగాఁ
జేయఁబడిన, కీర్తిప్రతాపలక్ష్మ్యుల=పొగడుపేడుములసిరులయొక్క, మహిమకొ=
ఎక్కువచేతను, వెలయుకొ=ప్రకాశించును.

తే. ఇట్టి యన్వయపరిశుద్ధి యింపుమీఱు

శ్రీవిరూపాక్షభక్తివిశేషవిమల

హృదయుఁ డగుచు సంగీతసాహిత్యనిత్య

సరసగోష్ఠీవినోదైకనిరతుఁ డగుచు.

36

ఇట్టి=ఈపూర్వోక్తమయినట్టి, అన్వయ=వంశముయొక్క, పరిశుద్ధి =
గరగరిక, ఇంపుమీఱుకొ=ముద్దుచేలఁగఁగా, ఇది (సతీసప్తమి) శ్రీవిరూపాక్ష
స్వామియందుఁగల, భక్తివిశేష = భక్త్యతిశయముచేత, విమల=కసటువాసిన,
హృదయుఁ డగుచుకొ = ఉల్లముగలవాఁ డగుచును, సంగీత = పాటచేతను,
సాహిత్య=చదువు చేతను, నిత్య=నిశ్చలమగు, సరస=తెలివరులతోడనగు, గోష్ఠీ=
కూటువయందైన, వినోదైక=పేడుకయొకటనే, నిరతుఁడగుచుకొ = ఇచ్చకల
వాఁడగుచును, కర్తృక్రియలు పైపద్యమున.

క. వడిగలతనాన నీవిని

విడిముడిపసఁ బ్రాభవమున విజయనగరిలోఁ

గడు నెన్న నేర్చు గలమే

ల్నుడకలఁ బెదవేంకటాద్రినరవరుఁ డొప్పున్.

37

వడిగలతనానకొ=శౌర్యముచేతను, ఈవిని=త్యాగముచేతను, విడిముడి
పసకొ = ధనసంపత్తిచేతను, ప్రాభవమునకొ = ప్రభుత్వముచేతను, విజయ
నగరిలోకొ=విజయనగరములో, కడుకొ=మిక్కిలి, ఎన్నకొ=గణించుటకును,
ఏర్చుకొ=ఇవి యని యేర్పరించుటకును, కల=కలిగినట్టి - తగిన వసుట. మేల్నుడ
కలకొ=మేటివర్తనలచేత, పెదవేంకటాద్రిరాజు, ఒప్పుకొ = ప్రకాశించును.

చ. విడువక యాకువీటి పెదవేంకటభూపతిసత్ప్రతాపముం, గడుఁ
దెలుపై నకీర్తియు జగంబుల నన్నిటి మించి ముంచినన్
జడధిశయుండు సంతసిలు నాదువిరాజ్జాయమూర్తి కబ్బె ని
ప్పుడు నవకుంకుమంబు తెలిపూవులపూజయు నంచు నాత్మ
లోన్.

38

ఆకువీటి = ఆకువీటిపట్టణప్రభువైన, పెదవేంకటభూపతి = పెద్ద
వేంకటాద్రిరాజుయొక్క, సత్ప్రతాపమున్ = ఉజ్జ్వలమైనపరాక్రమమును,
కడున్ = మిక్కిలి, తెలుపైనట్టి, కీర్తియున్ = యశమును - ఈరెండు
కర్తలు. జగంబులనన్నిటిన్ = లోకములనెల్లను, మించి = అతిక్రమించి,
ముంచినన్ = మునుగఁజేసినను - కీర్తి ప్రతాపప్రవాహము జలప్రళయమువలె
లోకముల నెల్ల ముంచె ననుట. జడధిశయుండు = సముద్రశాయయయిన
నారాయణుండు, ఇప్పుడు = ఈవేళ, నాదు = నాయొక్క, విరాజ్జాయ =
విరాడ్రూపమైన, మూర్తికిన్ = దేహమునకు-ప్రళయము, హరివిరాజ్జాత్రియయి
సముద్రములోఁ బవళించుట శాస్త్రసిద్ధము. నవ = క్రొత్తయైన, కుంకుమంబు =
కుంకుమపువ్వుఁబూతయు, తెలి = తెల్లనైన, పూవుల = పుష్పములచేనయిన,
పూజయున్ = ఆర్చనయు, అబ్బెనంచున్ = కలిగె ననుచు, ఆత్మలోన్ =
హృదయమున, సంతసిల్లున్ = ఆనందించును

ఉ. చేకొని యాకువీటివిభు శ్రీపెదవేంకటఁ జెంది యాత్మలో
నేకలసద్గుణంబు మహి యెన్న వనేకలసద్గుణాత్తిచే
గై కొని శేషభోగములకల్గి దలంప వశేషభోగలీ
లాకలనంబుచేతఁ గరులన్ గిరులన్ మఱి చెప్పనేటికిన్. 39

మహి = భూమిదేవి, ఆకువీటివిభున్ = ఆకువీటిపురాధీశ్వరుడైన,
శ్రీపెదవేంకటన్ = పెదవేంకటాద్రిరాజును, చేకొని = పరిమించి, చెంది =

కూడి-పాలింపబడినదై యనుట. ఆత్మలోకం = హృదయమునందు, అనేకల =
 ఏకలముగానివానియొక్క, సద్గుణాప్తిచేత = సుగుణప్రాప్తిచేత-హేతువు, ఏకల =
 వరాహముయొక్క, సద్గుణంబు = సుగుణము, ఎన్నడు = గణింపదు - రసికశిఖా.
 మణి యయిన పెదవేంకటాద్రినిగూడి యాతని గుణముల మరిగినది గనుక
 మృగముయొక్క గుణములను మెచ్చనిదాయె ననుట. అనేక = పెక్కులయిన,
 లసత్ = ప్రకాశింపుచున్న, గుణ = గుణములుగల వస్తువుయొక్క, ఆప్తిచేత =
 ప్రాప్తిచేత, ఏక = ఒకటైన - లసద్గుణంబును ఎన్న దని యర్థాంతరము. విశేష
 భోగ = శేషభోగములుకానివానియొక్క, లీలాకలనంబు చేత = విలాసాను.
 భవముచే-ఇదియు హేతువు. శేష = ఆదిశేషునియొక్క, భోగముల = పడగల
 యొక్క, కల్పి = విలాసనంపదను, తలంపదు = ఎన్నడు - పెదవేంకటాద్రి
 లీలలను గన్నది కాన సర్వక్రీడను మెచ్చనిదయ్యె ననుట. ఆశేష = సమస్తము
 లైన, భోగ = సుఖానుభవములయొక్క, లీలాకలనంబు చేత = విలాసక్రియ
 చేత, శేష = కొద్దియయిన-భోగములకల్గిని తలంప దని యర్థాంతరము. మణి =
 ఇంక, కరులక = అష్టదిగ్గజములను, గిరులక = సప్తకులపర్వతములను, చెప్ప.
 నేటికిక = వాకొసనేల, కేవలభగవదంశసంభూతము లైనవరాహాదిశేషులే.
 యిటు లైనచో నితరములఁ జెప్ప నేల యని తాత్పర్యము.

తే. ఈకరణి ధాత్రి వెలసినయాకువీటి

తిమ్మరాహుత్తతనయుఁ డుత్తీర్ణకీర్తి

పరుఁడు పెదవేంకటాద్రిభూపరుఁడు నేయు

నేవ లింపుగఁ గైకొని వైవమునకు.

40.

ఈకరణిక = ఈవిధమున, ధాత్రిక = భూమియందు, వెలసిన =
 ఒప్పిన, ఆకువీటి = ఆకువీటిపురాధ్యక్షుడైన, తిమ్మరాహుత్త = తిమ్మరాజాగ్రణి.
 యొక్క, తనయుఁడు = కుమారుడైన, ఉత్తీర్ణ = లోకము నతిక్రమించిన,
 కీర్తి = యశమునఁడు, పరుఁడు = సత్తుడైన, పెదవేంకటాద్రిభూపరుఁడు =

పెదవేకటాద్రిరాజు, చేయు=జనర్చునట్టి, సేవలు=వందనములు, ఇపుగఁ= ఇష్టముగ, కైకొని=గ్రహించి, పైవమునకుఁ=నాయివ్దదేనతకు.

క. లోకైకస్తుత్యునకు ని
రాకృతనతజనజనుర్జరామృత్యునకుఁ
త్రైకాల్యసత్పునకుఁ బా
ణౌకృతగిరిరాడపత్పునకు నిత్యునకున్.

41

లోక=జనులచేత, ఏక=ముఖ్యముగ, స్తుత్యునకుఁ=స్తోత్రము చేయఁ దగినవానికి, నిరాకృత=పోగొట్టఁబడిన - ఇది జనురాదిశబ్దమునకు విశేషణము. నతజన = ఆభివాదకులయొక్క, జనుర్జరామృత్యునకుఁ = పుట్టువుముదిమి చావులుగలవానికి, త్రైకాల్య = భూతభవిష్యద్వర్తమాన కాలములమూఁటకు, సత్పునకుఁ = నిత్యుడయినవానికి, పాణౌకృత = పెండ్లాడఁబడిన, గిరిరాడ పత్పునకుఁ = పార్వతిగలవానికి.

క. అధ్యాత్మతత్త్వవిద్యా
సాధ్యునకు సమస్తయోగిజనహృత్కమలా
రాధ్యునకుఁ గాలదిగనవ
రోధ్యున కధ్యుషితతిగ్గురుచిమధ్యునకున్.

42

అధ్యాత్మతత్త్వవిద్యా = బ్రహ్మవిద్యచేత, సాధ్యునకుఁ = సాధింపఁ దగినవానికి-తెలియఁదగినవాని కనుట. ఇతరవిద్యలచే నెట్టివారిచేతను సాధింపఁ దగినవాఁడు గాఁ డని భావము. సమస్త=ఎల్లరకు, యోగిజన = తపోవంతుల యొక్క, హృత్కమల = మానసాబ్జములచేత, ఆరాధ్యునకుఁ = పూజింపఁ దగినవానికి, కాల = కాలముచేతను, దిక్ = దిక్కులచేతను, అనవరోధ్యునకుఁ = అడ్డగింపఁబడఁదగినవానికి, అధ్యుషిత=ఉనికిచేయఁబడిన, తిగ్గురుచి= వేడివెలుగుయొక్క, మధ్యునకుఁ = నడుముగలవానికి - త్రిమూర్తులును మార్తండమండలమధ్యవర్తులగుట వేదనిష్ఠము.

క. శంకారుజాపహృత్యగ

దంకారున కచలితామృతప్రియముఖస

త్యంకారభక్తియుక్త్యక

లంకారచితార్యనుత్యలంకారునకున్.

43.

శంకా = భయ మనెడు, రుజా = నొప్పియొక్క, అపహృతి = పోగొట్టుటయందు, ఆగదంకారునకున్ = వెజ్జగువానికి-ఆశ్రితులకు జననాదుల వలనఁ గలుగు భయమును బాపువాఁ డని భావము, అచలిత = చలించుటఁడని - అనఁగా నెడవాయని ముఖశబ్దమునకు విశేషణము, అమృత=సుధవలె, ప్రియ= ఇంపయిన, ముఖ=వాక్కులయొక్క, (ఇట లక్షణ), సత్యంకార = నిజమైన- అనఁగా నిశ్చలమైన, భక్తి=భక్తియొక్కయు, యుక్తి=కూడికచే, అకలంక= కాలష్యములేకుండునట్లుగా, ఆరచిత = మించఁజేయఁబడిన, ఆర్య = పెద్దలయొక్క, నుతి = స్తోత్రములే, అలంకారునకున్ = తొడవుగాఁగల వానికి - కేవలభక్తితోడ సుజనులుచేయు స్తోత్రమునకు సంతసించువాఁ డని భావము.

క. ప్రార్థనపరసురసార్థహి

తార్థకృతత్రిపురదైత్యహతికిన్ వేదాం

తార్థావనలీలాచరి

తార్థికృతబహుమహర్షి హర్షితమహికిన్.

44.

ప్రార్థన = వేడుకోలునందు, పర=సత్తులైన - అనఁగాఁ బ్రార్థించు చున్న, సురసార్థ = వేల్పుగుమికి, హిత = మేలైన, అర్థ = ప్రయోజనము కొఱకు, కృత=చేయఁబడిన, త్రిపురదైత్య=త్రిపురాసురులయొక్క, హతికిన్ = చావుగలవానికి-అనఁగా దేవత లెల్లఁ బ్రార్థింపఁగా వారికొఱకుఁ ద్రిపురా సురులఁజంపె నని భావము. వేదాంత = ఉపనిషత్తులయొక్క, అర్థ=అర్థము. యొక్క, ఆవన=పాలనమునందుఁగల, లీలా = విలాసముచేత, చరితార్థికృత=

సార్థకములుగా నొనర్పఁబడిన, బహు = అనేకలైన, మహ్నీ = గొప్ప
 ఋషులయొక్క, హ్నీత = సంతసమందిన, మతికిన్ = మనస్సుగలవానికి -
 అనఁగా వేదాంతార్థాచారణంబుగఁ దా నటించి, మహ్నులయెన్నికలను, సఫల
 మొందించె నని భావము.

క. దక్షమఖధ్వంసునకున్

జక్షూధనవత్ కుముదసఖహంసునకున్

భిక్షౌసరిరంసునకున్

వీక్షౌసఫలితమనోజవిజిఘాంసునకున్.

45

దక్ష = దక్షప్రజాపతియొక్క, మఖ = జన్మమును, ధ్వంసునకున్ =
 చెరిపినవానికి, జక్షూధనవత్ = నేత్రము లగుచున్న, అనల = అగ్నిదేవుఁడును,
 కుముదసఖ = కలువతే డును, హంసునకున్ = సూర్యుఁడునుగలవానికి, భిక్షౌ =
 బిచ్చునుండు, సరిరంసునకున్ = క్రీడించుచున్నచోఁ గూడుకొన్నవానికి -
 భిక్షౌటనమూర్తి కనుట, వీక్షౌ = చూపుచేత, సఫలిత = నెఱవేర్పఁబడిన,
 మనోజ = మంత్రధునియొక్క, విజిఘాంసునకున్ = చంప నిచ్చగలవానికి -
 మూఁడవకంట మంత్రధునేర్చినవాని కనుట.

క. పశ్యత్ఫాలున కతిదృ

దృశ్యద్రష్టాదిభేదధీజాలునకున్

వశ్యావిద్యునకు శమా

వశ్యాసాధ్యునకు నిత్యవై శమ్యకకున్.

46

పశ్యత్ = చూచుచున్న, ఫాలునకున్ = చుదురుకలవానికనుట - నుదుటఁ
 గన్నుగలవాని కనుట. అతిదృక్ = చూడనతిక్రమించినవాఁడు, దృశ్య =
 చూడఁదగినవాఁడు, ద్రష్ట = చూచువాఁడును, ఆది = ఇవి మొదలుగాఁగల,
 భేద = భిన్నమొందిన, ధీ = బుద్ధులయొక్కయు, జాలునకున్ = సమూహము

గలవానికి, ధీమంతులును దమశమబుద్ధిబలంబునఁ దన్నుఁ జూడరానివాఁడ నియు, నిట్లు భిన్నభావంబుల నిరూపణము చేయుదు రని భావము. వశ్య= లోకువ చేసికొనఁదగినది, అవిద్యునకుఁ = మాయగలవానికి-మాయ దానందఱి మోహింపఁ జేసినను నీశ్వరుఁ డట్టిమాయకుఁ దా మోహ మడరించునని భావము. శమ = ఓర్పుచేత - ఇది దమాదుల కుపలక్షణము. అవశ్య = ముఖ్యముగ, అసాధ్యునకుఁ = పొందఁదగినవానికి - శమదమాదిగుణములు గలవారికే లభ్యుం డనిభావము. నిత్య = నిత్యమైన, వై శద్యునకుఁ = నిర్మలత్వము గలవానికి-నిష్కళంకుఁ డనుట.

క. దేవాసురనరతిర్యక్

స్థావరబహుజంతుపూర్ణసంఖ్యాతిగరా

జీవభవాండఫలావి

ర్భావాకరవపురుదుంబరత్నాజినకున్.

47

దేవ=వేలుపులు, అసుర = రక్కసులు, నర=మానుసులు, తిర్యక్=పసి పులుంగులు లోనగునవి, స్థావర=నిలువరములు న నెడు, బహు = పెక్కులైన, జంతు=మేతొల్పులచేత, పూర్ణ = నిండిన, సంఖ్యాతిగ = ఎన్నికకుమీఱిన, రాజీవభవాండ=తమ్మిదూలి గుడ్డుల నెడి, ఫల=మట్టిపండ్లయొక్క, ఆవిర్భావ= పుట్టుకకు, ఆకర=ఇరవయిన, వపురి=మేన నెడి, ఉదుంబరత్నాజినకున్ = మట్టి మ్రానుగలవాని అనఁగా నసంఖ్యాత చరాచర జంతుసంఘాతసంయుత బ్రహ్మాండ భాండసహస్రంబులు వటఫలంబులు వటకుటంబునంబోలె దనగాత్రంబున నతిమాత్రంబుగ నుప్పతిల నొప్పవాడని భావము.

క. దీపితరాగశివాత

స్వీపుండ్రే యునకు నాకువీటిపురాంక

శ్రీ పెదవేంకటనృపధీ

రూపాంబకలక్ష్మనకు విరూపాక్షనకున్.

48

దీపిత=ప్రజ్వలితమైన, రాగ=అనురాగముగల-అనఁగా నామోద్రిక్తు
 రాలై నదనుట. శివా=పార్వతీదేవియనెడు, తన్వీ=కాంతకు, పుండ్రేక్షునకున్=
 మన్మథుడైనవానికి, (ఆమవీటిపురము), అంక=చిహ్నముగాఁగల, శ్రీ=సంపద
 ద్విశిష్టుడగు, పెదవేంకటనృప = పెదవేంకటాద్రిరాజుయొక్క, ధీరూప =
 బుద్ధిస్వరూపమయిన, అంబక=నేత్రములకు, లక్ష్మనకున్=విషయమైనవానికి-
 అనఁగా పెదవేంకటాద్రి వాలాయము నీశ్వరుని దనహృదయమున ధ్యానిం
 చుచుండు నని భావము. విరూపాక్షనకున్ = ఇట్టివిరూపాక్షస్వామికి - మీఁ
 దటి కన్వయము.

వ. సభక్తిక సమర్పితంబుగా నాయొనర్పంబూనిన రాఘవపాండ
 వీయంబునకుఁ గథాప్రారంభం బెట్టి దనిన.

సభక్తిక=భక్తితోఁగూడుకొన్నట్లు, సమర్పితంబుగాన్=ఒకసంగబద్ధవిగా,
 నా = నాయొక్క, ఒనర్పన్ = రచించుచుటకు, పూనిన = కడంగిన,
 రాఘవపాండవీయంబునకున్ = రాఘవపాండవీయ మనుగ్రంథమునకు, కథా
 ప్రారంభము=కథారంభము, ఎట్టి దనినన్ = ఎటువంటి దనఁగా.

ప్రథమాశ్వాసము

కథాప్రారంభము

ఆ. వెలయు నఖిలభువనములలోనవారణ
నగరిపురమతల్లి నాఁ దనర్చి
రాజ్యలక్ష్మి మిగులఁ బ్రబల నయోధ్య నాఁ
రాజవినుతి గనిన రాజధాని.

1

రామాయణార్థము. అఖిలభువనములలోన్ = సకలజగత్తులలోపల
'విష్టపం భువనం జగత్', అని యమరము. అవారణ=ఆనర్గళమైన, నగరిపు=
ఇంద్రునియొక్క, రమ = సుపదకు - ఆవారణపదము రమకు విశేషణము.
తల్లి=పోషించునది, నాన్ = అనఁగా-ఉ. 'శ్రీయనగౌరి నాఁ బరఁగు చెల్వ'
యని సోమయాజిప్రయోగము. తనర్చి = ప్రకాశించినదై - రాజ్యలక్ష్మి
మిగులఁ బ్రబలఁగా, ఇది యత్యుక్తి. ఇందుకు లక్షణము చంద్రాలోకమందు,
"అత్యుక్తిరద్భుతాతశ్యశౌర్యోదార్యోదివర్ణనం, త్వయి దాతరి రాజేంద్ర
యాచకాః కల్పశాఖినః" అని. 'భువనములలోనవారణ' అనుదిక్కున సంధికి
ఆంధ్రభాషాభూషణమందు. క. 'మారుగ విభక్తులందుం, బూనిన నురులులకు
నచ్చు వోయినఁబోవు' నను లక్షణమువలన నుకారము లోపము. రమ తల్లి
యనుదిక్కున, గీ. 'క్షమనకారాంతరూపప్రకాశితంబు, లైన పులింగములు
దక్క నన్నిటికిని, బరఁగ సంబంధవృష్టిపైఁ బ్రథమయగుచు, దంతికన్నులు రమ
పల్కు తరువుకొమ్మ.' అను లక్షణమువలన షష్ఠ్యర్థమందుఁ బ్రథమాంతరూపము.
అయోధ్య నాన్=అయోధ్య యనెడి పేరుగలదై, రాజవినుతి గనిన రాజ
రాఘవ—5

ధాని, వెలయున్ = సర్వోత్కృష్టమై వర్తించును. క. 'కృతిముఖమున
దైవనమ, స్కృతి యొండె నభీష్టవస్తుకీర్తన మొండెన్, వితతాశీపద మొం
డెను, బ్రతిపాదింపంగ వలయు భద్రాపేక్షన్,' అనున్యాయమున పస్తు నిర్దేశ
రూపమంగళము. క. 'శుభసుఖరుక్షయధనకన,క భయైశ్వర్యములఁ జేయుఁ
గవులకుఁ గావ్య, ప్రభులకుఁ గృతులకు మొదల, న్నభజననయరతగణాళిమల్లి
యరేచా.' అని భీమునిచందమందుఁ జెప్పియున్నది గనుక నాదియందు సగణ
ప్రయోగము వెలయు నచునది శుభపదము నకార మమృతబీజమును.

భారతార్థము. అఖిలభువనములలోనన్, వారణనగరి = హస్తీపురము,
పురమత్త్ల=పురశ్రేష్ఠమైనది, నాన్=అనఁగా, ని. "మత్త్ల కామచర్చికాప్రకాం
డముద్భుతల్లజౌ ప్రశస్తవాచకావ్యమూని" అని అ. అవారణనగరిపురమత్త్ల
యనుదిక్కున, క. 'పాసఁగం బల్కెడునెడఁ బొ, లెసఁగినప్రథమాంతముల
పయిం గదిసి కడుం, బసనారుకచటతపలను, గసడదవల్ ద్రోచివచ్చుఁ గవి
జనమిత్రా' అని యాంధ్రభాషాభూషణమందును, క. 'ప్రథమాంతవిభక్తు
లపైఁ, గధితము లగుకచటతపలు గసడదప లగుం, బృధివి నని గజడదబ లగుఁ,
బ్రథమపు సున్నలుగణాంతపదమునమోడ' నని యనంతునిచందమందును
జెప్పిన లక్షణమువలన, పకారమునకు పకారము రావలసినందుకుఁ దాతంభట్టు
గారు కవిలోకచింతామణియందు. క. 'భిన్నపదప్రథమలపై, సున్నపకారంబు
పత్వ మొందును పశులన్, మున్నిజరూపముప్రాసము, నన్నవరూపంబు దాల్చు
నాశీకాక్షా.' అని విశేషవిధులుగాఁ జెప్పిరి. శా. 'ఆవాలుంగనుదోయి యా
నగుమొగం బాగుబ్బపాలిండ్లపెం, పావేణీరుచి యాతనూవిలసనం బాయొప్పు
లేఁ జెప్పినన్, గైవారం బగుఁగాని యయ్యెడ శిరఃకంపంబుతోఁ గూడ
నా, హా వుట్టింపదె పుష్పధర్వునకు నయ్యబ్జాక్షి నీక్షించినన్.' అని పిల్లలమట్టి
వీరన్నగారిప్రయోగమును. ఉ. 'భూనుతకీర్తిబ్రహ్మాణుఁడు పుట్టఁగఁ దోడనె
పుట్టునుత్తమ, జ్ఞాన' మని యివి మొదలయిన కవిత్త్రయమువారి ప్రయోగము

అను ప్రాసినందువలనఁ బ్రథమాంతముమీఁది పకారమునకు పకారాదేశము ప్రాసస్థానమందు నిత్యము గావచ్చును. యతిస్థానమందుండరాదు. ఇతరత్రయే దైనఁ జెప్పవచ్చు నన్నట్టాయెను గనుక, వాచణవగరిపుర మతల్లి యని చెప్ప వచ్చును, కాఁగానే, సూరపరాజుగా రీమీఁదటిపద్యమందును విముఖితసమ దాటోపారిపంక్తిరథుఁ డని, రామాయణార్థమందుఁ జెప్పినారు. ప్రకృతము- తనర్చి=ప్రకాశించినదై, అయోధ్య=యుద్ధముచేయ శక్యము గానిది, యోధు మశక్య = అయోధ్యా యుచునర్థమందు, “ఋహలోర్ణ్యత్” అని సూత్ర మున ణ్యత్ప్రత్యయంతము. నిడుపు లుడుపఁ దెనుగగును. నాన్=అనఁగా, రాజ=దిగ్దేశ రాజులచేతనైన, విరుతి గనిన, రాజధాని = సింహాసనస్థలమైనది, వెలయును, క్రియ.

క. ఆపట్టణ మేలెడిసృధి

వీపాలుఁడు భుక్కుటిమాత్ర విముఖితసమదా
టోపారిపంక్తిరథుఁ డు

ద్వీపించు నుదారనీతి ధృతరాష్ట్రుఁ డనన్.

2

రా. భుక్కుటిమాత్రవిముఖితు లయిన సమదాటోపారులుగలవాఁడు, పంక్తిరథుఁడు=దశరథుఁడు, “పంక్తి స్సాన్విద్యదశమచ్చాదోదశసంఖ్యావళీఘచ” అని విశ్వనిఘంటువు. ఉదారనీతిచేత, ధృత=ధరింపబడిన, రాష్ట్రుఁడు=దేశము గలవాఁడు, అనన్=అనఁగా, ఉద్వీపించును, క్రియ.

భా. భుక్కుటిమాత్ర = బొమముడిచేతనే, “మాత్రంకారేన్విషభా రణే” అని అ. విముఖిత = పరాఙ్ముఖములుగాఁ జేయఁబడిన, సూ. తత్కరోతీ తిణ్యంతాత్కర్తణిక్త అనిక్తప్రత్యయంతము. “సువర్ణదండైకసితాతపత్రిత జ్వలత్ప్రతాపావళి కీర్తిమండలః” అని నైషధము. సమదాటోప=గర్వాతి శయమతోఁగూడిన, అరి = శత్రువులయొక్క, పంక్తి = శ్రేణులయొక్క, రథుఁడు = రథములు గలవాఁడు, విముఖితపదము రథవిశేషణము, ఉదారనీతి =

ఘనమైన నీతిగలవాఁడు. “ఉదారోదాతృమహతోః” అని అ. ధృతరాష్ట్రుఁడుద్దీపించుచు.

చ. తెలివి అతిప్రగల్భుఁడసదృగ్బలుఁడతఁడు భీష్మచాపకౌశలమె సహాయమై యమరశత్రుల నేపడఁపన్ వలంతి యై నిలుకడ నేలె విశ్వధరణిం దనమిత్రకులంబు వైభవోజ్జ్వలతఁ దలిర్పఁ జొరవనుసంతతిరాజుల కెల్ల హెచ్చుగన్. 3.

రా. అసదృగ్బలుఁడు = సరిలేని బలముగలవాఁడు. “సదృక్షస్సదృశస్సదృ” క్కని అ. అతఁడు = దశరథుఁడు, భీష్మ = భయంకరమైన, చాపకౌశలమె = వింటియందలి నేర్పే, ధనుర్విద్యయనుట, సహాయమై, అమరశత్రులన్ = అనురులను, ఏపడఁపన్ = కొంచెపఱుచుటకయి, వలంతి యై = సమర్థుడై, తనయొక్క, మిత్రకులంబు = సూర్యకులము, “ద్యునుణిస్తరణిర్త్తిత్ర” అని. అ. వైభవములయొక్క, ఉజ్జ్వలతన్ = అధిక్యము చేత, తల్పిత్యయాంతము, తలిర్పన్ = ప్రకాశించునట్లుగా, పౌర = పట్టణమువారియొక్క, వసు = ధనములయొక్క, “వసురత్నేధనేఽపిచ” అని అ. సంతతి = సమూహము, రాజుల కెల్లన్, హెచ్చుగన్ = అరుదగునట్లుగా, విశ్వధరణిన్ = సమస్తభూమిని, “విశ్వం కృత్స్నమశేష” మని అ. నిలుకడన్ = పంశపారంపర్యముగా, ఏలెను, రాజులయొక్కసంపద యనుక్తసిద్ధము. ఇది కావ్యార్థాపత్యలంకారము, “కైముత్యేనార్థసంసిద్ధిః కావ్యార్థాపత్తిరిష్యతే” అని.

భా. తెలివిన్ = బుద్ధిచేత, అతిప్రగల్భుఁడు, అసదృగ్బలుఁడు = దృష్టిబలసహితుఁడు కానివాఁడు, ధృతరాష్ట్రుఁడు, భీష్మునియొక్కచాపకౌశలమే సహాయమై యమరగా శత్రులను, ఏపడఁపన్ = మట్టుపెట్టుటకు, వలంతి యై, మిత్రకులంబు = బంధువులయొక్కకులము, తలిర్పన్, పౌరవ = పూరుని. సంబంధమైన, నుసంతతి = సత్కులమందుఁగల, ‘సంతతిర్గోత్రజననకులాని’ అని అ. రాజులకెల్లన్ = యయాతిభరతుఁడు మొదలయిన రాజులకందఱికిని, హెచ్చుగన్, ఏలెను, క్రియ.

క. సుబలతనయగుణమహిమన్

బ్రబలి తనకుదారధర్మ పాలనలీలన్

సొబ గొంది వన్నె దేఁగా

విబుధస్తుతుఁ డవ్విభుండు వెలసెన్ ధరణిన్.

4

రా. సుబలత=బలిమి, బహుప్రీతిహిమిఁదితల్పిత్యయాంతము, నయగుణ మహిమచేతఁ బ్రబలి యుదారధర్మ పాలనలీల చేత సొబగొందితనకు వన్నెదేఁగా, ఈయర్థమున సుబలత యనునది కర్తృపదము. విబుధ=దేవతల చేత, స్తుతుఁడు, అవ్విభుండు = దశరథుండు, వెలసెను. అర్ధాంతరము. సుబలతన్ = బలిమి చేతను, అయగుణ = భౌగ్యలక్షణములయొక్క, 'అయశ్శుభావహోవిధిః,' అని అ. 'గుణః ప్రధానేశబ్దాదౌ మార్వాన్ సూదేవృకోదరే' అని వి. మహిమ చేతఁబ్రబలి, ఉదారధర్మ పాలన = దుష్టనిగ్రహశిష్టానుగ్రహాది ధర్మముల యొక్క సర్వక్షణము, 'ణ్యాసశ్రంభోయుచ్చని'యు చ్చిత్యయాంతము గనుకఁ బాలనాశబ్దము స్త్రీలింగము. ఉ. "పాండవసైన్యసంఘ పరిపాలన సేయు, నితండయంచుఁ, గృష్ణుండభిషేకసంపదుపకోభితుఁడేయఁగ'నని సోమయాజియు స్త్రీలింగముగాఁ బ్రయోగించినాఁడు. ఇటువంటి శబ్దములు ల్యుట్ప్రయాంతము లై నపుడు నపుంసకలింగములు నపును గనుక రెండు లింగములును గలవనిముందును దెలిసికొనునది, వన్నెదేఁగా, ఈ యర్థమున ధర్మ పాలన యనునది కర్తృపదము, వెలసెను.

భా. సుబలతనయ = గాంధారి, గుణ = సౌశీల్యాదిగుణములయొక్క, మహిమన్=మహిమచేత, క. 'విరుతద్వితీయ సప్తమికిని, మఱిమూఁడవవిభక్తికిని చిడఁగానౌ, విన నిపుపుట్టుపట్టున, ననువెఱిఁగి ప్రబంధములఁ బయోంబుధి శయనా.' అని కవిలోకచింతామణియందు, ప్రబలి తనకున్, దారధర్మ= స్మృత్యుక్తమైన భార్యధర్మముయొక్క, పతిప్రతాచారముయొక్క యనుట, "ఆర్తార్తేముదితేహృష్టా ప్రాప్తితేమలినాకృశా, మృతేమ్రియేతయానారీసాస్త్రీ

జ్ఞేయాపతిప్రతా” అని స్మృతి “ధర్మః పుణ్యేయ మే న్యాయే స్వభావాచారయోఽ
క్రతౌ” అని అ. పాలనలీలచేత, “ప్రదితస్వస్త్వంపితురంధమాత్తనో
నిశమ్యభర్తారమగుఁడసమ్మదా, అరుంధతీకీర్తిమసౌ నిరుంధతీ బబంధపట్టేన
దృశౌపతిప్రతా” అని బాలభారతమందును జెప్పియున్నది గనుక, సౌబగౌంది =
ఓప్పినదై, వన్నెదేగా “ఆనుమాలాం విమలాంగీం కుశలాం కులజాం సుశీల
సంపన్నామ్, పశ్చిలకారాంభార్యాం పురుషఃపుణ్యాధికోలభతే” అని చెప్పదురు.
విబుధస్తుతుఃడు = పెద్దలచేత స్తోత్రము చేయఁబడినవాఁడు, “విబుధః పండితేదేవ”
అని వి. ఆవ్విఘ్నండు = ఆ ధృతరాష్ట్రుఁడు, వెలసెను.

క. అని నీడు లేనికడిమి

దనరారు నతిప్రతాపితదనుజుఁ డతఁ డు

ర్విని గలనృపతుల నందఱు

దనకరిగాఁపులుగఁ జేసె దర్పస్ఫురణన్.

5.

రా. అనిఁ = యుద్ధమందు, ఈడులేని, కడిమిఁ = శౌర్యముచేత, తన,
రారునట్టి, ఆతిప్రతాపితదనుజుఁడు = మిక్కిలి తపింపఁజేయఁబడిన దనుజులు
గలవాఁడు, “సకీలసంయుగమూర్ధ్ని సహాయతాం మఘవతఃప్రతిపద్యమహారథః,
స్వభుజవీర్య మవాప యదుచ్ఛ్రితం సురవధూరవధూతభయాశరైః” అని
కాళిదాసు చెప్పినాఁడు గనుక, అతఁడు = దశరథుఁడు, నృపతులనందఱు
నరిగాఁపులుగఁ జేసెను.

భా. ఆతిప్రతాః = అధికప్రతాపముగల, తదనుజుఁడు = ఆధృతరాష్ట్రుని
తమ్ముడైనపాండురాజు, కర్తృధారయము, తనరారును, అతఁడు = ఆపాండు
రాజు, నృపతుల నరిగాఁపులుగఁ జేసె నని యన్వయము.

క. తానన్న మాట యింద్రున

కైన నలంఘ్యమయి పేర్చు నట్లుగ నెంతే

బూనిక చెల్లింపుచు జగ

తీనుతవిక్రముఁ డొనర్చె దిగ్విజయంబున్.

6

రా. తాను అన్నమాట = తానాడినమాట.

భా. తాను, అన్నమాట = జ్యేష్ఠుడైన ధృతరాష్ట్రనివాక్యము, కడ
మయేకార్థము సులభము.

సీ. ధృతిఁ గుంతిమద్రభూపతుల నెయ్యపుఁగన్య
కలననవాలుఁదూపుల జయించె

యలరారునతనుజయశ్రీల వరియించి

యవనసౌరాష్ట్రభూధవుల గెలిచె

ద్రవిడకళింగసాల్వవిదర్భవసుధాధి

పతుల నోడించి కప్పములు గొనియె

జోళ నేపాళ సాంచాలకేరళమత్స్య

వత్సభూపతులగర్వం బడంచె

తే. శకయుగంధరఘూర్జరాశ్చంతసింధు

లాటభూపాలముఖ్యుల నోటుపటిచె

జగతిఁ గోసల కేక యమగధులతన

యల వరించినయాజ్ఞలో మెలఁగఁజేసె.

7

రా. ధృతిఁ = ధైర్యము చేత, కుంతిమద్రదేశాధీశ్వరులను, నెయ్యపుఁ
గన్య కలనన = ఇంపైనక్రొత్త జగడముననే యనుట, ఈదిక్కునఁ గొందఱు
కావ్యాలంకారచూడామణియందు, గీ. “విశ్రుతులు హేమచంద్రత్రివిక్ర
మాదు, లొనరఁ జూపిరి ప్రాకృతంబునకుఁద్రోవ, నంద్రభాషయుఁ బ్రాకృతా
హ్వయమె కాన, వలయుఁ దల్లక్షణంబులు వరుసఁ దెలియ. క. వదలకసిద్ధా
క్షరములు, పొదివినవర్ణములు దూఁచోఁబలుకఁగన, ర్థదమై ప్రాకృతనిభ మగు,

నవితద్భవపదమునాఁగ నభిమతమయ్యె' నని చెప్పినలక్షణమువలన, కన్యకా
 శబ్దముప్రాకృతమున, 'మనయామ్ = అధోవర్తమానానాం మకార నకారయ
 కారాణాంలోపస్సాస్య' త్తని కియ్యవడికి లోపమువచ్చి, 'శేషాదేశస్సార్హోచో
 ఘోః = ఆవశిష్టస్సార్హః పరస్యసంయుక్తా దేశస్సార్హరస్యహలోద్విత్వంభవతి'
 అని నకారద్విత్వమువచ్చి యంత్యకకారము లుప్తమై యుపర్యకారమునకు
 యకారశ్రవణమురాఁగా, కన్నయా అనియుండును. ప్రాకృతాపభ్రాంశ
 రూపమై తద్భవ మయ్యెనేని, చెరుగునఁ గన్నియ యనవలెను. కన్యా
 శబ్దమే తద్భవమయ్యెనేని గన్నెయని యుండును గనుక బహువచనమందుఁ
 గన్నియలు కన్నెలనవలెఁగాక భారతార్థమందుఁ గన్నెకలనని కన్యకాశబ్దము
 మీఁద నంత్యకకారము యకారముగాకయే మధ్యైత్వమువచ్చి తెనుఁగై
 యుండదు. ఎట్లునిచారించినను, రెండర్థములకు సరిపో దనిసందేహింతురు.
 గ్రంథకర్త కన్నెలకలనన యని యేత్వము నిలువఁజెప్పలేదు. అది లేఖక
 దోషము. తే. 'పుడమి స్త్రీలింగశబ్దంబు కడకకార, మునకు వచ్చుయకారంబు
 గనఁగఁగొన్ని, యెడల నెత్వంబునగుఁ గియ్యవడియు నగును, జడ్డయగుచోట
 నైశాటచక్రశమన.' తే. 'వధునికకుఁ జెల్లు వదినియ వదినె యనఁగ, వర్ణికకుఁ
 జెల్లు వన్నియవన్నెవన్య, యనఁగ నీరీతి మాక్తికంబునకుఁజెల్లు, ముత్తియము
 దొడ్డముతైము ముత్య మనఁగ.' ముక్తయే మాక్తికము. అని కవిలోక చింతా
 మణియందుఁ జెప్పినలక్షణములనఁ గన్యకాశబ్దముమీఁదఁ చెరుగునఁ గన్య
 యని కియ్యవడియుండనేచెప్పినారు. కాఁగా భారతార్థమందు కన్యలని చెప్ప
 వచ్చును. తత్సమపదము. ప్రకృతము. వాలుఁదూపులక్ = తీక్షణబాణముల
 చేత, జయించి, అతను = విస్తారములయిన, జయశ్రీలనువరియించెను, కోసల
 కేకయమగధులయొక్క, తనయలక్ = కౌసల్యకై కేయాసుమిత్రును, వరించి
 నయాజ్ఞలో మెలఁగఁజేసెను. తనయల వరించి, కోసలకేకయమగధులను
 నయాజ్ఞలో మెలఁగఁ జేసె ననియుఁ జెప్పవచ్చును.

భా. ధృతిఁ = సంతోషము చేత, “ధృతిర్యోగాంతరేథై ర్యే ధారణా
 ధ్వరతుష్టిషు” అని వి. కుంతిమ ద్రభూపతులయొక్క, నెయ్యపుఁగన్యకలఁ =
 కుంతీమాద్రులకు, ననవాలుఁదూపులఁ = పుష్పబాణముల చేత, జయించి,
 అలరారు = ఒప్పుచున్న, అతను = మన్తధునికి, జయశ్రీలఁ = జయశ్రీలైన
 వారిని - కన్యకలకు విశేషణము. పరియించెఁ = వివాహమాయెను - కడమసమా
 నార్థము. కోసలకేకయమగధులఁ = ఈదేశములరాజులకు, ‘తద్రాజస్యబహుషు
 తేనైవాస్త్రియా’ మని ఆజ్ఞప్రకృత్యయోగము. తనయొక్క, అలవరించిన = నియ
 మించిన, క. ‘అచ్చుగఁ జెరయచ్చులపై, యచ్చు యకారంబుదాల్చు నబలా
 యీవే, యిచ్చయపూర్వము నావిని, యచ్చెరువై యుండెనా నుదాహరణంబు’
 అని యాంధ్రభాషాభూషణము. ఆజ్ఞలో మెలఁగఁజేసెను.

సీ. కొందఱు తనవాత్త కొననిఁగినంతన

కొందఱు వృత్తాంత గురుతకతనఁ

కొందఱు భేరినిర్ఘోషంబు లాలించి

కొందఱు బలరజోబృంద మరసి

కొందఱు నాసీరకోలాహలంబునఁ

కొందఱు మణికేతుకోటివీక్షుఁ

కొందఱు కోదండగుణాటంకృతులు విసి

కొందఱు హుంక్రియాకులతఁ జెంది

తే. కొందఱొకటి రెండేటలకొలది గలిగి

వివిధదిగ్దేశనృపతులు విరిగి పాట

నవనియందును యుద్ధవిహారమునకు

మాటులేకయ విహరించె మనుజువిభుఁడు.

8

రా. భా. రెంటికిని సమానము. భేరినిర్ఘోషమనెడు దిక్కునఁ జెనుఁగుషష్ఠి.

మ. తలఁచంజొప్పడి యొప్పెనప్పుడు తదు ద్యజైత్రయాత్రాసము

త్కలికారింఖదసంఖ్యసంఖ్యజయవత్కంఘాణారింఖావిశ్శం
ఖలసంఘాతధరాపరాగపటలాక్రాంతంబు మిన్నే అన
ర్గళ భేరీరవనిర్దళగగనరేఖాలేపపంకాకృతిన్.

9

రా. భా. రెండర్థములకు సమానము. తత్ = ఆరాజుయొక్క, ఉద్యత్ =
ప్రకాశింపుచున్న-జైత్రయాత్రయందు, సముత్కలికా = అధికోత్కంఠచేత,
“ఉత్కంఠో త్కలికేన మే” అని అ.రింఖత్ = సంచరించుచున్నవై - అసంఖ్యము
లైన, సంఖ్య = యుద్ధములయందు, “మృధమాస్కందనం సంఖ్య” మని
అ. జయవత్ = జయములుగలవియునైన, కంఘాణ = అశ్వవిశేషములయొక్క,
రింఖా = గొరిసెలచేత-విశ్శంఖల మానట్టుగా, సంఘాత = త్రొక్కబడిన, ధరా =
భూమియందుగల, పరాగ = ధూళియొక్క - పటలముచేత, ఆక్రాంతంబు =
ఆక్రమింపబడినదైన, మిన్నే = ఆకాశగంగ-కర్తృపదము. అనర్గళములైన
భేరీరవములచేత, నిర్దళత్ = పగులుచున్న, గగన = ఆకాశముయొక్క, రేఖా =
బీటికలకు ఆలేపార్థమైన, పంక = బురదయొక్క, ఆకృతిన్ = సామాన్యముచేత,
తలఁపన్ = ఊహించుటకు, చొప్పడి = యుక్తమై-బిప్పెను. “సంబంధాతిశయోక్తి
స్సాస్య దయోగేయోగకల్పనమ్, సౌధాగ్రాణిపురస్యాస్యస్వప్నశంతి విధు
మండల” మని సంబంధాతిశయోక్త్యలంకారము.

చ. తురగఖురాహతీక్షితజధూళిచయస్థగితాంబరంబుతో

నొరయుచుఁ దచ్చమూగజ సముత్కర మప్పుడు చూడ
నొప్పెది, క్కరివరయూధమత్సరవిగాఢతఁజేసి సమస్తమైన యి
ద్ధర దనపైకి నెత్తుకొని తాల్చెడినో యనుచుండఁ జూపఱుల్.

రా. భా. రెంటిని సమము. సులభము.

మ. జవవద్భోటకపాటితక్షితజస్సంక్రాంతిచే నింకుసి

ధువులం గ్రమ్మఱ నుర్వికే దివికి దోడ్తో నించె దన్నాగ

పదునాల్గుజాతులం ద్రిదశకాంతల మీలు

పది నీజాతిసౌభాగ్యవతులు

కడు నదృశములైన కనకరత్నాంశుక

చందనాదిసువస్తుసంపదలును

తే. నఖలదిగ్దేశభూపసమర్చితంబు

లగుచు నరణాంబుగతిఁ దోన యుగం దేలు

దనువరించు జయశ్రీలు గొనుచు నతఁడు

పురికిఁ జనుసొంపువాగగోచరతఁ బరఁగె.

12

రా. భా. రాక్షసములకు సమము. సంభీరవేడు లనెడు గంధివేషముల
యొక్క లక్షణములచేత, లక్ష్మితంబులై = కనుపట్టినవై, “త్వగ్భేదాచోఽణిత
స్రావా న్నాసస్యదశనావశీ, ఆత్తానం యోనజానాతి చస్యగంభీరవేదితా”
యని మృగచర్మీయమందుఁ, “చిరకాలేనయోవేత్తి శిక్షాంపరిచితామపి,
గంభీరవేదిశ్చజ్ఞేయ స్సగజోఽజవేదిభిః” అని రాజపుత్రీయమునందును
జెప్పబడి యున్నది. తనరారు = ఒప్పుచున్న, భద్రదంతావళములు = పట్టు
టేరుగులును. ఆరట్టసింధుగాంధారాదిభవములై, కొఱులు = చెలఁగుచున్న,
ఈదేశములయశ్వము లుత్తమములు గనుక, శ్రీవృక్షకీఘోబకములు, “వక్షో
భవావర్తచతుష్టయంచకంతేభవేద్యస్యచరోచమానః, శ్రీవృక్షకీనామహాయస్స
భర్తుః పుత్రప్రపాత్రాభివృద్ధయేశ్చా” అని హయలీలావతి. “శ్రీవృక్షకీ
వక్షసి చేద్రోమావర్తో ముఖేసి చ” అని వై జయంతీనిఘంటువు. పదునాల్గు
జాతులకొ = బ్రహ్మ, క్షత్రియ, వైశ్య, శూద్ర, వ్యావహారిక, గోరక్షక,
శిల్పక, పంచాహణ, కుంభకార, తంతువాయ, తోరక, రసిక, వస్త్రచ్ఛేదక,
చర్మకర, తిలఘాత, లబ్ధక, చండాల మాతంగు లనెడు పదునెనిమిది జాతు
లందు బ్రాహ్మణజాతియు నరబాహ్యులయిన లబ్ధకచండాలమాతంగజాతులును
వినా కడమ పదునాలుగుజాతులయందును, త్రిదివకాంతలమీఁలుచున్న

పద్మినీజాతి సౌభాగ్యవతులును, పద్మినీజాతిలక్షణము రతిరహస్యమందు, “కమల
ముకుళమృదీన్వ ఘల్ల రాజీవగంధీ సురతపయపి యస్యాస్సౌరభందివ్యమంగే,
చకిత మృగదృగాభేప్రాంతర క్తేచ నేత్రే స్తనయగళ మనర్ఘ శ్రీఫలశ్రీవిడంబి,
తిలకుసుమ సమానాం విభ్రీతీనాసి కాంచ ద్విజగురుసురపూజాశ్రద్ధధానాన.
దైవ, కువలయదళకాంతిః కాపిచాంపేయకాంతి ర్వికచకమలకోశాకార
కామారపత్రా, ప్రజతిమృదుసలీలం రాజహంసీవతస్వీ త్రిపళిలలితమధ్యా
హంసవాణీసువేషా, మృదుశుచిలఘు భుక్తేమానినీ గాఢలజ్జా, ధవళకుసుమ
వాసోవల్లభాపద్మినీస్సాస్య” తని చెప్పియున్నది. చందనాదిసుషస్తుసంపదలును,
అరణంబుగతిఁ = హరణమునిచ్చినట్లు, తోన = వెంటనే-కడమ సులభము.

క. తనపాండుసమాఖ్య జగం

బున వెలయుగ నిట్లు సకలభూనాథుల నా

త్తనిదేశవర్తనులుగా

నొనరించె నితాంతవై భవోజ్జ్వలుఁ డగుచున్.

13.

రా. ఈపద్యమునకుఁ గర్తృపదము నరనాథుఁడని ముందటిపద్యములో
నున్నది, పాండు = శుభ్రమైన, “హరిణః పాండురః పాండుః” ఆసి ఆ.
సమాఖ్య = కీర్తి “యశఃకీర్తిస్సమాఖ్యాచ” అని ఆ. కడమ సులభము.

భా. తనయొక్క, పాండుసమాఖ్య = పాండురా జనుపేరు, “అఖ్యా
హ్యే అభిధానం చ” అని ఆ. కడమ సులభము. సం. ఉపసర్గము.

వ. ఇట్లు యథేష్టభోగంబులఁ బ్రవర్తిల్లుచు నొకనాఁడు తన
మనంబున.

14.

చ. శ్రమ ముడుగుం దనూజడిమ జాటుఁ జలాచలలక్ష్మ్యభేదన
క్రమము లెఱుంగవచ్చు మదిఁ గానఁబడెను బరజాతిభీతి
కోపముల విచేష్టితంబు లివి భావమునం దలపోయ నన్ని

చందములఁ బ్రియంబె యంచు నరనాథుఁడు వేటకు నుద్య
తాత్తుఁడై. 15

రెంటికినే కార్థము-వేట ప్రశస్త మని, “పరిచయం చలలక్ష్యనిపాతనే
‘భయరుషోశ్చతదింగితబోధనం, శ్రమజమాత్ప్రకణఃచకరోత్యసౌ తమతో
‘నుమతస్సచివై ర్యయా’” అని కాశిదాసువలెనే చెప్పినాఁడు. నైషధమందును-
“మృగయాఘాయవ భూభృతాం ఘ్నుతామ్” అని చెప్పియున్నది గనుక
అన్నిచందములఁ బ్రియంబై యంచు చెప్పెను. నరనాథుఁడనెడి దిక్కున
డాపలిసున్నకు నకారము యతిగాఁ జెల్లినందుకు లక్షణము కవిలోకచిత్రా
మణియందు. తే. ‘టపతవర్గాక్షరములకు డాపలించి. యొకర నూఁదిన బిందువు
లుండెనేని, పరుసణనమలునకు లగువానికెల్ల, నవనిఁగొందలు సుకవులయను
మతమున. చ. కిచుకఁ జరుక్యవంశనృపకేసరిప్రేసినచోఁగృపాణఖం, డనమునఁ
గల్గుఁబో సురగణశ్వము తత్పదపారిజాతవం, దనమునఁ గల్గుఁబో మరుజనాథ
తతద్భటదర్శనావలం, బనమునఁ గల్గుఁబో గహనమధ్య నివాసము శత్రుకోటి
కిన్.’ అని కావ్యాలంకారచూడామణి.

క. ఆతివినయాన్వితకుంతియు

ధృతి మహిమాన్వియును నగుచు నతిప్రీతితరం

గితమతు లై తనుఁ గొలువఁగఁ

జతురమృగయు లేఁగుదేరఁ జనియెన్ పనికిన్.

16

రా.ఆతివినయాన్వితులైన, కుంతియున్ = ఈటెలుగలవారు గలవాఁడు,
“ప్రాసస్తుకుంతక” అని అ. “కుంతా ఏహం సంతీతి కుంతినః” అనెడు మతు
బంతశబ్దముమీఁద బహువ్రీహి. ఈదిక్కునఁగప్రత్యయరహితముగాఁ జెప్పి
నందుకు భారవిప్రయోగము. “పృథ్వీకదంబకదంబకరాదితం ప్రథితమాలతమాల
వనాకులం, లఘుతుషారతుషారజ లఘుతం ధృతినదానసదానసదంతినమ్” అని

ధృతిమహిమకు, అద్రియుక్ = పర్వతమైనవాఁడు. అర్థాంతరము. ధృతిమక్ =
ధైర్యలక్ష్మిచేత, హిమాద్రియుక్ = హిమవత్పర్వతమువంటివాఁడును అగుచు,
కొలువఁగక్ = కొలిచెడు నిమిత్తమై, మృగయులు, ఏగుదేరక్ = రాఁగా,
చనియెను.

భా. అతివినయాన్విత = ఆత్యంతవినయముతోఁ గూడిన, కుంతియు,
ధృతి = ధైర్యమునకు, మహి = స్థానమైన - మాద్రియును, క. 'పనితా
యనుచో' పనితయు, జననీ యని పలుకుచోట జననియును పధూ, యనుచో
పధువును దెనుఁగునఁ, జనునాయాయూలు దుదలఁ జనుపలుకులకు' నని కుం
తియు మాద్రియు నన్నందుకుఁ గావ్యాలంకారచూడామణియందు లక్షణము.
నగుచుక్ = నవ్వుచును, అతిప్రీతి = ఆత్యంతసంతోషరసముచేత, తరంగిత =
పరంపరలుగలదైన, తదస్యసంజాతంతారకాదిభ్యభిశ్చని యితచ్చ)త్యయాం
తము. మతులై = బుద్ధిగలవారై, తనుఁగొలువఁగ, చతుర = సమర్థులైన, మృగ
యులు = వేటకాండ్రును, "మృగయుర్లుభక శ్చస" అని అ. ఏగుదేరఁగా,
వనికిక్ = వనమునకు, చనియెను.

వ. ఇట్లు సని చని వివిధమృగంబుల వేటాడుచుం దిరిగితిరిగి. 17

రా. భా. రెంటికి సరి. సులభము.

క. నెలకొనియె వేటతమి న

బృలియుఁడు శిశిరనగరుచిరపరిసరమహిమక్

గలతమసతీరసికతా

విలసనములు డెందమునకు విన్వౌనరింపన్.

18

రా. అబృలియుఁడు = దశరథుఁడు, శిశిరనగ = శీతలవృక్షములచేత, "శైల
వృక్షౌనగావగౌ" అని అ. రుచిర = మనోహరములయిన, పరిసర = ప్రాంత
భూములయొక్క, "పర్వంతభూఃపరిసరః" అని అ. మహిమంగల = మహిమను
గలిగినట్టి, అరసున్నయున్నచో నెఱుసున్న పచ్చినందుకు లక్షణము. క.

‘కుటుచలతుదహల్లులకుం, బిరుద న్నెలకొన్నయట్టిబిందువు లెల్లఁ, నెఱ
యఁగ నూఁదుచుఁదేలుచు, నొఱపై యిరుఁదెఱఁగు నెల్లుచుండుం గృతులఁ.’
అని యాంధ్ర భాషాభూషణము. తమస = తమసానదియొక్క, తెరుఁగువష్టి,
తీర = గట్టులయందుఁగల, సికతా = ఇసుకదిబ్బలయొక్క, “సికతావాలుకా
యాంచ నై క తేష్వామయాంతరే” అని వి. విలసనములు = ఒప్పిదములు, ల్యవం
తము, డెందమునకుఁ = మనస్సునకు-దేశీయవదము, విందొనరింపఁ, వేట
తమిఁ = వేటతమియందు, నెలకొనియెఁ = స్థిరుఁ డయ్యెను.

భా. అబ్బలియుఁడు = పాండురాజు, శిశిరనగ = హిమవత్పర్వతము.
యొక్క - రుచిరమైనవరిసరమహియందు, మంగళతమ = అత్యంతశుభము
అయిన, సలీ = కుంతీమాద్రులయొక్క, రసికతావిలసనములు = రసికత్వ
విలాసములు - మంగళతమశబ్దము రసికశబ్దమునకు విశేషణము. డెందమునకు
విందొనరింపఁగా వేటతమిచేత మహియందు నెలకొనియె నని యన్వయము.

ఉ. హరిమృగవ్యనవ్యవిహితాదరుఁ డాధరణీతలేశుఁ డ

ధ్వారచిత్రశ్రమాకలితుఁ డై కడమ మెచ్చె సురాపగాజలా
సారసమాగమార్హ తమసారససారససారససారభో

దీరణకారణంబు నతధీరసమీరకిశోరవారమున్.

19

రా. హరి = హరిములుగలవాఁడు, మృగవ్యనవ్యవిహితాదరుఁడు, ఆధర
ణీతలేశుఁడు = దశరథుఁడు, సురాపగాజలాసార = గంగాప్రవాహమునకు,
సమ = సమమును, ఆగమ = శ్రుతిస్మృతులవల్ల, ఆర్హ = శ్రేష్ఠమయినది,
ఆగమార్హ = యాత్రాద్యోగ్యమయినది యనియుఁ జెప్పవచ్చును. తమసారస =
తమసానదీజలమందుఁగల, కడమ సమము. ఉపకమవల్ల శైత్యము వద్దముల
వల్ల సారభము కిశోరవదమువల్ల మాంద్యమును జెప్పట.

భా. వారి = ఒప్పుచున్న, మృగవ్య = వేటయందు, “అచోఽదనం
మృగవ్యం స్యాదాఖేటోమృగయాస్త్రియా” మ్ని అ. నవ్య = నూతనముగా,
విహిత = చేయబడిన - ఆదరముగలవాఁడు, ఆధరణీతలేశుఁడు = పాండురాజు,
అధ్వ = మార్గమందు, ఆరచిత = చేయబడిన - వేటచేతఁ జేయబడిన
దనుట. శ్రమ = బడలికచేత, ఆకలితుఁడై = ఆలసినవాఁడై, సురాపగాజలాసార =
గంగాజలప్రవాహములయందు, “ధారాసుపాత ఆసారః” అని అ. సమా
గమ = పరస్పరసాంగత్యమునకు, అర్హతమ = మిక్కిలియుఁదగిన, సారస = బెగ్గు
రులుగల, సారస = తామరలయొక్క - సమాగమార్హతమసారసపదము పద్మ
ములకు విశేషణము. సార = ఉత్కృష్టములయిన, సారభ = వాసనలయొక్క,
ఉదీరణ = విస్తరించుటకు, కారణంబు = హేతువైన - ఆతిథీరములయిన,
సమీరకిశోర = మందమారుతములయొక్క, వారముక్ = సమూహమును,
కడుక్, మెచ్చెను. క్రియ.

సీ. పుడమితేఁ డీరీరిఁ గడఁగి డెంకము మృగ
వ్యాపారభేలన మభిలషింపఁ
గానలోఁ దారమృగంబులకై వడిఁ
గైకొని యసమాస్త్రకర్తవలనఁ
దనరుచొక్కపురాణమునిపంపతులు దమ
కంబులు దేర నెయ్యంబు మీఱ
ననిచిన తత్ప్రియతనయుం డవారిత
కారుణ్యుఁడై పూని కలశమంబు

తే. మగ్నముగఁ జేయుచున్నాడు భుగ్నహృదయుఁ
డగుచు వినిశితశరవిశేషాభిహతని
దైశ్ల నేనె నాఘనులసద్దృష్టినియతి
బ్రుంగఁ గేవలసారంగబుద్ధిఁజేసి.

రా. పుడమి = భూమికి, తేడు = రాజైనదశరథుడు, ఇటువంటివి తద్భవపదములు. సీ. 'యోధులు జోదులు యోగంబు జోగంబు, భేదంబు బిందంబు పృథివి పుడమి' యని కావ్యాలంకార చూడామణియం దుదాహరించినవి గనుక ముందరను నెలిసికొనునది. ఈరీతికై = ఈ పూర్వోక్త ప్రకారముగ, కడఁగి = ఉద్యోగించి, డెందము = మనస్సు, 'సీ. వెన్నును విన్నవావిరివలవాగంబు డెందంబు దెప్పాడి దెల్లపాటు' ఇటువంటివెల్లరు దేశ్యపదములని యాగ్రంథమందె చెప్పినాఁడు. మృగవ్యవేటయందుఁగల, అపారభేలనము = అధికవిహారమును, క. 'జంగమపదములు దక్క ధ, రంగలపదముల ద్వితీయప్రథమయు నగు రా, జంగదము లూడె సతి నూ, త్నంగదములు దాల్చె నా నుదాహరణంబు' లను నాంధ్రభాషాభూషణ మందలిలక్షణమువల్లఁ బ్రథమకు ద్వితీయార్థము. కానలొక = అడవియందు, తారు = సంచరించెడి, మృగంబులకై = మృగములకొఱకు, వడిఁగైకొని, అసమ = సరిలేని, అస్త్రకర్త కలనకై = బాణప్రయోగగతిచేత, తనరుచుకై = ఒప్పుచున్న వాడై, చప్పుడు విని యని ముందరి కన్వయము. ఒక్కపురాణమునిదంపతులు = ఒక్కపృథమనిస్త్రీపురుషులు. "పురాణప్రతన ప్రక్షి పురాతనచిరంతనాః" అని అ. 'జాయానూదంభావజంభావౌ వా నిపాత్యేతేవత్యౌ' అనుచార్తికము వల్ల జాయాశబ్దమునకు దం జం అనునాదేశము, "దంపతి జంపతీ జాయాపతీ" యని అ. అంబులుచేరకై = నీళ్లు దెచ్చెడునిమిత్తమై, క. 'గురువులు గురులనఁ గొల్తురు, గురువులచేగురులకొఱకు గురువులచలనకై, గురులకు భక్తి దనర్చును, గురువులయందుండు సకలగుణములు నెపుడున్.' అని కావ్యాలంకారచూడామణియం దుదాహరించినవి గనుక, అంబువులు + అంబు లని రెండువిధములఁ జెప్పవచ్చును. నెయ్యంబుమీఱి, అనిచిన = అంపిన, తత్ప్రియతనయుండు = ఆ మునిపుత్రుఁడు, ఆవారితకారుణ్యుఁ డై పూనికలశము, అంబుమగ్నముగఁ జేయుచప్పుడు = నీళ్లుముంచెడుధ్వనిని, భుగ్నహృదయుఁ డగుచుకై = సరళముగాని మనస్సుగలవాడై, "ఆవిధంకుటిలంఘుగ్నం వైతం వక్రమిత్యపి" అని

అ. విని, శిత=వాడియైన, శరవిశేష = శబ్దఘాత యనెడు బాణవిశేషము
యొక్క, ఆభిహతిఁ = వ్రేటుచేత, లసద్వృష్టి=మంచవివేకము, “దృష్టిరా
సేక్షీదర్శనే” అని అ. నియతిఁ=విధిచేత, “భాగ్యంస్త్రీనియతిర్విధిః” అని
అ. బ్రుంగఁ=కొంచెపడఁగా, సారంగబుద్ధిజేసి=నిరుగ నెడిబుద్ధి చేత, “సారం
గశ్చతకే భృంగే కురంగేచ మశంగజే” అని అ. ఆఘుకఁ=అమునిపుత్రుని,
త్రైల్లనేనెను.

భా. పుడమితేడు = పాండురాజు, ఈరీతిఁగడఁగి, ఇంక భిన్నాన్వ
యము, డెందము, మృగ=మృగదంపతులయొక్క, వ్యాపార=రతివ్యాపారము
చుట్టి, భేలనము=క్రీడలు, ‘మృగీచ మృగశ్చ మృగౌ పుమాకౌ స్త్రీయౌ’
మృసుసూత్రమున నేకశేషము “మృగయోర్వ్యాపారః మృగవ్యాపారః” అని
సమాసము ఆభిలషింపఁగా, తారు=తాము, ‘అ. ఒత్తు నక్షరములు నొనరంగ
జుఱుర్లు, శవసహలునిరూఢి జడ్డగాని, శావు నచ్చతెరుగులకు దీర్ఘముల
మీఁద, బండిరాలు లేదు పద్మనాభ’ యని వెల్లొకిమలశ్రేష్ఠుఁ డైనతాతంభట్టు
గారు కవిలోకచింతామణియందుఁ జెప్పినారు గనుక తారు సంచరించెడునను
చిక్కునకు రేఫమే. మృగంబుల=మృగములయొక్క, కైవడిఁ=రీతిచే, ఆస
మాస్త్రకర్తకలనఁ=మంత్రశాస్త్రవ్యాపారాసక్తిచేత, కలిఃకామధేయవన్నార గనుక,
తనరు=ఒకప్పుడట్టి, చొక్కపురాణఁ = మంచియనురాగముచేత, రాగశబ్దము
నకు రాణ యనునది మాగధిరూపము, మునిదంపతులు, తమకంబులుదేరఁ =
తమిపుట్టఁగా, నెయ్యంబు=నెనరు, మీఱ ననిచిన, తత్ప్రియతన = ఆవిహార
మందలి తాత్పర్యముచేతనే, ఉండఁగా, పుడమితేడు వారితకారుణ్యుడై
యని యన్వయము. పూసి=లక్ష్యముచేసికొని యుట, కలశమంబు = కలిగిన
శాంతినంతటిని, మగ్నముగఁ జేయుచుఁ=అడఁచుచును, అపుడు, విసిశిత =
మిక్కిలిఁ దీక్షణమైన, శరవిశేషముయొక్క యభిహతిచేత, సద్వృష్టి=వివేకుల
యొక్క, నియతి=నియమము, వృథాచార మనుట, బ్రుంగఁ = తప్పుగా
సారంగబుద్ధిజేసి=లేళ్ల నెడిబుద్ధి చేత, ఆఘుకలఁ ద్రైల్లనేనె నని యన్వయము.

వ. ఇ శ్లేసిన.

21

క. వాలంపతాకునకు ధృతి

వీలగ హా తాత యనుచు వెలువడుతన

ర్యాలాపమునకు నాజన

పాలకులో న్తంసుగుండె భగ్గునఁ గలఁగెన్.

22

కెంటికి సమము. సులభము.

క. ఆధరణీపాలుఁడు తమ

సాధునియతికొమరు నేఁడు సమసెనె యిట్ల

హా ధాతవ్రాత యని శర

బాధం గలఁగఁగను వారిపజ్జకుఁ జనియెన్.

23

రా. ఆధరణీపాలుఁడు = దశరథుఁడు, తమసాధునిన్ = తమసానది
యందు, “శ్లేసిన ప్రాదిసి ధునీ” అని ఆ. యతికొమరు = మునిపుత్రునియొక్క,
వీఁడు = విండ్లు, ఆయు వనుట, జాత్యేకవచనము క. ‘రూకకు వేపొక కనఁగాఁ,
బ్రాకటముగ వృష్టి ప్రాణిభాగ్యం బనఁగా, లోకమున నాఁడుదానికి, శ్రీకర
మగు సొమ్మునువ్వె సిగ్గె యనంగ’ నని కవిలోకచింతామణియందు, నేఁడు
అను చోటను నర్థబిందువున్నందుకు, ఉ. ‘వాఁడి మయూఖముల్ గలుగువాఁ
డపరాంబుధిఁ గ్రుంకె ధేనువుల్, నేఁ డిట వచ్చె నేకతమ నిష్ఠమెయిన్
భవదగ్నిహోత్రమల్, పోడిగ వేల్వఁగాఁ బడియెఁ బ్రొద్దును బోయెఁ
గచుండు నింటికిన్, రాఁడు వనంబులోన మృగరాక్షసపన్నగబాధ నొంచెన్’
యని నన్నయభట్టప్రయోగము, సమసెనె యని, వారిపజ్జకున్ = ఉదకసమీప
మునకు, చనియెను.

భా. ఆధరణీపాలుఁడు = పాండురాజు, తమయొక్క, సాధు =
తెనైన, నియతి = భాగ్యముయొక్క, కొమరు నేఁడు, సమసెనె = సమసెఁగవా

యని ఖేదవాక్యము, అని శరబాధచేత, కలఁగఁగఁ = మునిదంపతులు
తొట్టుపడఁగా, వారియొక్క, పజ్జకుఁ = సమీపమునకు, చనియెను.

క. చని తన్తుఖమునఁ దద్వ
ర్తనవిధ మంతయును విని ధరామమిడు ద
త్తనుశరవేదనఁ గ్రమ్మఱి
తనుఁ బొదవినయ ట్లవ్యధావిహ్వలుఁ డై.

24

రెంటికి సమము. సులభము.

క. ఏనుఁ గనికర మరయక
పూనితిఁ గా కిట్టియెడలఁ బొసఁగునె యేయం
గానమెకాలనియమగతి
తో నావేట మునియుగము త్రుంగించె దుదన్.

25

రా. ఏనుఁగని=రజమని, సీ. 'ఏనుఁగు నెక్కి పెక్కినుఁగులిరుగడరాఁ
బురసీఘలఁ గ్రాలఁ గలదె' అని సోమయాజి. కరము=మిక్కిలి, అరయక =
విచారింపక, పూనితిఁగాక, ఇట్టియెడలఁ = ఈయాశ్రమభూములయందుఁ
వీయను, పొసఁగునె = యుక్తమానా, అని కామస్వరము, కానమె = ఎఱుం
గమా. "నృపతేరవస్థోనన్యకరీ" అనునర్థము ననుట. కాలనియమగతితోఁ =
కాలప్రేరణతోఁ గూడి, "లలాట లిఖితారేఖా పరిమాప్తా నశక్యతే" అని
న్యాయము. మునియుగము=మునికుమారుని యాయుస్సును, నానుడువార్త,
తుదన్ = వేటయగుసమయమున, త్రుంగించెను - క్రియ.

భా. ఏనుఁ = నాపటివాఁడును, కని = ప్రశ్నకుముగఁజూచి, కర
మరయక=చెయింపక. ఇట్టియెడలఁ = ఈక్రిడా సమయములందు,
కనికర మరయక=దయలేక యనియుఁ జెప్పవచ్చును. ఏమను+కనికరమను
దిక్కున సాధికి, క. 'వాతములైన పదములు, పాతం బైన శబ్దములు
కచటతపన్, దొరికజడదబ లగున, య్యోతనకారులున్న యభివదనడి'

అనెడులక్షణములవల్లనకారపుబొల్లుబిందువై కకారముగకారమైనతర్వాత, క.
 'కుఱుచలతుది హల్లులకును బిఱుద న్నెలకొన్నయట్టిబిందువులెల్ల, న్నెరయఁగ
 నూఁదుఁచుఁ దేలుఁచు, నొఱపై యరుఁదెఱఁగునెల్లుచుండుంగృతుల'నని యాంధ్ర
 భాషాభూషణమువలన నేనుఁ గని కర మనియు నేనుఁ గనికరమనియుఁ జెప్ప
 పచ్చును, కానమెకాలని=ఆడవిమ్మగములని, యమగతితోక = యమప్రేర
 ణతోఁ గూడిన, నావేట, ముని = మునులయొక్క, యుగము=ద్వయమును,
 అనఁగా మునిదంపతులను, యుగం యుగేకృతాదిషు" అని అ. త్రుంగించెను.
 వ. అని చింతించుచుండ.

26.

చ. ఘనశర వేదనల్ బలియఁగా వనకుంభిని వ్రాలియున్నయ
 మ్మునియుగళంబు దొట్టుపడ ముంచితి నాతలిదండ్రులన్ మహా
 ఘనదినిఁ కేమన న్నెఱయఁగా నని కన్నులవారివృద్ధులం
 దనరఁ దదంఘ్రిచేర్చునను ధార్తికుఁ డాయన సమ్రవక్త్రుడై.

రా. వనకుంభిని = జలకలశియందు, కుంభిశబ్దమునకు "ఉదస్యకుంభిరళ
 శాతకుంభజాః" అని నైషధము వదునాలుగవసర్గలోఁ బ్రయోగమున్నది
 గనుక, వ్రాలియున్న యమ్మునియు, గళంబు=కంఠము, దొట్టుపడన్, దశరథు
 నితో ననుమాట, నాతలిదండ్రులను, మహాఘనదిసిన్=అధికదుఃఖ మనెడు నది
 యందు, ముంచితి=ముంచితివి. తెఱఁగునఁ బ్రళమమధ్య మోత్తమపురుషములకు
 నాంధ్రభాషాభూషణమందు, క. 'ఒరులకు నెనయునె నిరియునె, దిరికిఁ
 దికారంబు తిరియుఁ దెల్లము దనకుం, బరువడిఁ దినియును దిమియును,
 తొరయు నుభయవచనములకు భూతక్రియలన్." లక్ష్యము. క. పలికెను బలికి
 రనఁగాఁ బలికితి పలికితి రనఁగఁ బలికితి సర్థం, బలికితి మనఁగా నన్నియు,
 నలవడఁగా వరుసతో నుదాహరణంబు'లని యేకవచనబహువచనములు చెప్పఁ
 బడినవి. ఇకను. ఏను - నేను. మనన్ = నిర్వహించను, అని శోకవాక్యము.

నెఱయన్ = మిక్కిలి, కాననికన్నులవారిని = అంధులను, వృద్ధులను, తలిదండ్రులకు విశేషణములు, ననున్ = నన్ను, తదంఘ్రిచేర్చు = వారి పాదములయొద్దఁ జేర్చుము, ధార్తికుఁడా = ఓయి విలుకాఁడా, ఇది వ్యంగ్యోక్తిచేత సంబోధనము. అనన్ = ఇటనఁగా, నమ్రవత్తుడై, విని యని ముందరి కన్వయము. ధర్మశబ్దము ధనుర్వాచకమైనందుకు “ధర్మః పుణ్యేయమేన్యాయే స్వభావాచారయోః క్రతౌ, ఉపమాయామహిం సాయాం చాపేచోపనిషద్యపి” అని. వి.

భా. ఘనశరములవలన నైనవేదనలు బలియఁగా, పనకుంభినిన్ = పనభూమియందు, “గౌరిలాకుంభిసీక్షమా” అని అ. మునియుగళంబుతోట్రు పడఁగా, పాండురాజుకుఁగొనుమాట, ఆతలిదండ్రులను, మహాఘ్న = అధికదుఃఖమనెడి, నదిన్ = వై తరణియందు, “అంహోదుఃఖవ్యసనేష్వఘమ్” అని అ. ముంచితిని, ఇఁ కేమనన్ = ఇంకననఁ బోవునది యెద్దిగనుక, అని, కన్నులవారి = కన్నీరు, వృద్ధులం దనరన్ = పరంపరలొచు నుండఁగా, తదంఘ్రిచేర్చునన్ = వారిపాదములయొద్ద, ధార్తికుఁడు = ధర్మాత్తుడైన “ధర్మేణ జయతీతి ధార్తిక” అని “తేన దీవ్యతి జయతి జితమ్” అనుసూత్రమున తక్వత్వయాంతము. ఆయన = పాండురాజు, అప్పనచేసెనని ముందరిపద్యమునఁ గ్రియ.

క. విని యతనిం దనపై నిడు

కొని యేగినియమికిఁ దగని ఘోరార్తి యొన

ర్చినవాఁడ మీకు దండుదండ

నని తనుఁ దెలుపుచును వారి కప్పన సేసెన్.

28

రా. విని. అతనిన్ = మునిపుత్రుని, తనపైనిడుకొని, ఏఁగి = వృద్ధులయొద్దకుఁబోయి, వారితోడ దశరథుఁ డనెడుమాట, నియమికిన్ = మునీశ్వరునికి, తగని, అర్తి = పీడను, ఒనర్చినవాఁడను, మీకుదండుదండ నని తెలుపుచును, వారికిన్ = మునిదంపతులకు, అతని నప్పనచేసె నని యన్వయము.

భా. వినియతనిదన=మిక్కిలి నియతమైన యపకీర్తి నే, పై నిడుకొని, పాండురాజు మునితో ననుమాట, ఏక=నేను, కినియమిక్=కోపింపమికి, మీరు తమిచ్చుట కనుట, తగని, కడమసమము. తను=తన్ను, అప్పునచేసెను.

తే. చేసి మరుజేశ్వరుండు తచ్చాసనమున
నాత్మశరసముత్పాటన మాచరించె
దానబట్టి ప్రాణము లెంతయుఁ జలింప
ననుతతోగ్రాఠి కోర్వక యతివరుండు.

29

రా. దాన=దశరథుండు బాణముఁ దీయుటవల్ల, పట్టి = కుమారుని యొక్క, ప్రాణములు చలింపక = పోగా, అనుతతా = ఆపుత్రకత్వము చేతనైన, కడమ సమానార్థము.

భా. దానబట్టి = పాండురాజు తాను బాణముఁ దీయుటవల్ల, ప్రాణములు, చలింపక=తొట్టుపడఁగా, అను=ప్రాణములయొక్క, తత = విస్తృతమైన, ఉగ్రాఠికి నోర్వక యతివరుండు, ముందర ననెడుమాట.

ఆ. కాంతతోడఁ గూడఁ గాన నిట్టటు చన
లేనియాయవస్థ పూనియున్న
మామూరుప్రాపు పోకార్చె నేడు నీ
దైనప్రాధిమహిమ భానుకులుండ.

30

రా. కాంతతోడఁగూడఁగానను, ఋషివంశకు లాధులు గనుక, ఇట్టటు చన, లేనియాయవస్థ = వార్ధకమును, పూనియున్న మా = మాయొక్క. కుమారుప్రాపును, నీదైనప్రాధిమహిమ పోకార్చెను, భానుకులుండ, సాబుద్ధి.

భా. కానక = అడవియందు, కాంతతోడఁగూడ, ఈయవస్థ=రతిని, పూనియున్నమాకు, మారుప్రాపు = మన్మథానందమును, నీదైనప్రాధిమహిమ పోకార్చెను, హిమభానుకులుండ = చంద్రవంశపురాజా! “భానూర్శ్చిదివాకరా” అని అ. ఇది వ్యాజనిందాలంకారము.

ఆ. ఎందు వేటరారె యితరు లేమనసుతో

దారసంగసుఖముఁ దప్పఁ ద్రోచి

తకట పాండురాజ యశ మెన్నవై తతి

క్రూరదశరథేశ కులము రోయ.

31

రా. ఏమనఁ = అన నేమున్నది, సుత = కుమారునివల్ల నైన, ఉదారమైన సంగసుఖమును దప్పఁద్రోచితివి, పాండుర = శుభ్రమైన, అజునియొక్క యశమును, అతిక్రూర, దశరథేశ, సంబుద్ధులు, ఎన్నవైతివి, అజునికీర్తికిఁ గొదవ తెచ్చితి వనుట.

భా. ఏమనసుతో, దార = భార్యయొక్క, సంగసుఖముఁ దప్పఁద్రోచితివి, క్రూరదశక = క్రూరముచేత, రథేశ = అతిరథులైన, రాజులయొక్క, కులము, రోయఁ = రోయినట్లుగా, యశమును, ఓరాజా ! ఎన్నవైతివి.

వ. అని యమ్మునీశ్వరుండు.

32

తే. నిజశరీర మెట్లట్ల యాన్యపునిమేను

నాత్మజాయాసమాగతం బైనయపుడ

ప్రాణములు వాయునట్లుగాఁ బరమశోక

వశత శపియించి మృతి వొందె వనితతోడ.

33

రా. ఆత్మజ = కుమారునియొక్క, ఆయాసము = సంకటము, ఆగతంబైన.

భా. ఆత్మజాయా = నిజభార్యలతోఁగూడ, సమాగతంబైనయపుడ = సాయోగమైన యపుడే, సమాగతశబ్దము భావార్థమందుఁ గృత్యయంతము. కడమ యేకార్థము.

మ. యతి యెంతే దనయార్తి జేడ్వడినవాఁ

డై యాత్మజాయాసమా

గత మైనప్పుడ మేనుఁ బాయు మని య

ల్కన్నన్ను శాపించె సం

తతి లేకుండెడిచోఁ దదాశ మిగులం

దాఁ బోవు లెట్లేనియున్

ధృతిమై నోర్వంగ వచ్చు నామదికిఁ జి

తింపంగ నం చెన్నుచున్.

34

రా. తనయునియొక్క, అర్తి, ఆత్మజ=పుత్రునియొక్క, ఆయాసము= శోకము, తదాశ = సంతానాపేక్ష, మిగులన్ = పూర్ణమైనను, తాఁబోవుట, ఎట్లేనియున్ = ఎట్లైనను, నామదికిఁ జింతింప నోర్వవచ్చును. కడమ సులభము.

భా. యతి = ముని, ఎంతేన్ = అధికమైన, తనయార్తిన్ = తన దెసకు, చేడ్వడినవాడై = లోనై, ఆత్మజాయాసమాగతమైనప్పుడు = ఆత్మ భార్యాసంయోగమైన యపుడే - అని పూర్వోక్తాచువాదము. మేను బాయు మని, శాపించెన్ = శపించెను. సంతతి లేకుండెడిచో, తదాశన్ = ఆసంయోగాపేక్షవల్లనే, తాఁబోవుట, మిగులన్ = మిక్కిలియు, మదికిన్ = మనస్సునకు, ధృతిమైన్ = ఎంతదృఢము గలిగిన నచుట. ఓర్వంగవచ్చునా? తాళరాదనికాకుధ్వని-అంచున్, జనపతి యని మీఁదటిపద్యములోఁ గర్త. ఎన్నుచును.

క. జనపతి దాననతివ్యధ

మనస్కుఁ డై యిట్టి దయ్యె మత్సుచరితవా

సన యింక నేమని నిజపురి

కిని జనయెద ననుచు నాత్మ కిల్బిషశంకన్.

35

రా. జనపతి=దశరథుఁడు, తాను, అనతివ్యధమనస్కుఁడై = అధిక వ్యధలేని మనస్సుగలవాడై, శాపము పుత్రహేతువాయెఁగనుక, మల్ =

నాయొక్క, సుచరితవాసన = జన్మాంతరసుకృతసంస్కారము. “వాసనా భావనా సంస్కారోనుభావాద్యనుస్మృతిః” అని అ. ఇట్టిదయ్యెన్, శాపమై ఫలించె ననుట. ఇంక నేమి = ఇంక విచారమునకు నిమిత్తమేమి, అని = ఈలాగున నెంచుకొని, నిజపురికిన్ = అయోధ్యకు, చని = పోయినవాడై, ఎదన్ = మనస్సునందు, ననుచు = చిగుర్చునట్టి, ఆభివృద్ధియగునది యనుట. ఆర్థాంతరము. ఇంక నేను, మని = కృతార్థుడనై, నిజపురికిన్ = అయోధ్యకు చనియెద ననుచు, ఆత్మ = తనయొక్క, కిల్బిషశంకన్ = పాపభీతిచేత, దానంబుచేసె నని ముందరి పద్యమున కన్వయము.

భా. జనవతి = పాండురాజు, దానన్ = ఆయెన్నిక చేత, ఆతివ్యధ. మనస్కుడై = అధికవ్యధ గలమనస్సు గలవాడై, ఇంక నేమిని, నిజపురికిన్ = హస్తినగరమునకు, చనియెద ననుచున్. కడమ సమము.

క. గణనాతీతము లగుగో

గణములు వేదండఘోటకస్తోమములున్

మణులు ధనధాన్యములు బ్ర

హ్మణులకు దానంబు నేసె నాతఁడు మఱియున్.

36.

రెంటికి సమము; సులభము. ఇంక నాల్గుపద్యములకుఁ గుళికము.

తే. తనకుఁ గలభూషణాదిసర్వస్తుజాల

మగ్రజాయత్తముగఁ జేసి యంచితనయ

బలలసర్వర్తనలవనీస్థలిని జూడఁ

జాల నని వారితో దయాశ్రయత మెఱయ.

37.

తే. మనవియుక్తితెఱంగు మీ కనిన వడవి

నవయ నేటికి మనకరినగరమునకు

నరుగుఁ డని పెదముదుసల్లు ననుఁగులాడ

వెరవరులు గనకరముతోఁ జెరసి కొలువ.

38.

క. మానవతులారహితస

త్వానుగతిశాంతిః దనరి యతినైపుణ్య

శ్రీనెరయ నాత్మసామ్రా

జ్యానుభవము పూనె దయ జనావళిమెచ్చన్.

39

క. అనిభృతదాక్షిణ్యం దై

తనయాలోకనవిదూరతకుఁ గుందునిజాం

గనలం గూడి యవని నా

ఘనుఁడు నడపెఁ బెంపె మీఱఁగా మునిచర్యల్.

40

అనాల్గుపద్యములకు రాఘవార్థము: తనకుఁగల, అగ్రజాయత్తముగఁ =
 బ్రాహ్మణాధీనముగా 'ద్విజాత్యగ్రజన్తభూదేవ బాడబాః' అని అ. అంచిత =
 అర్హములైన, నయబలములచేత, లసత్ = పిప్పచున్న, వర్తనలు, అని వారిత
 మైన, ఉదయ = అభ్యుదయముయొక్క, ఆశ్రయతఁ = ఆశ్రయత్వము
 చేత, అవనీస్థలిని మెఱయఁ గాను. ౧. మంత్రులవాక్యము. మనవి = విన్న
 పము, యుక్తితెఱంగు = యుక్తిమార్గము, మనవి చెప్పికొనునే ర్పనియుఁజెప్ప
 వచ్చును. మీకసినది, అరి = శత్రుఁడైన దశరథునియొక్క, నగరమునకుఁ =
 పట్టణమునకు, అరుగుఁడని, పెదమునుసశ్చును ననుఁగులును, ఆడఁ =
 చెప్పఁగా వెరవు = వారుచెప్పినబుద్ధిని, కని, అరులు = శత్రువులు,
 కరముతోఁ = కప్పముతోఁగూడ, 'భాగధేయకరోబలిః,' అని అ. కొలువఁ
 గాను. ౨. మానవతులారా = ఇతర పురుషసామ్యముతోడ, రహితమైన, సత్త్వ =
 బలముయొక్క, అనుగతిఁ = యోగముచేత, అతినైపుణ్య = అధికనిపుణత్వము
 యొక్క, శ్రీ = సమృద్ధి, నెరయదయచుజనావళిమెచ్చఁగా, ఆత్మ = తన
 యొక్క, సామ్రాజ్యానుభవమును, పూనెఁ = పఱిచెను. 3. అని భృత =
 గూఢముగాని, దాక్షిణ్యం దై = దక్షిణనాయకత్వము గలవాఁడై, క. 'పెక్కండ్ర
 సతులయందును, జక్కనిమొగమాట మొక్కచందముగాఁ బెం, పెక్కిన,

దక్షిణనాయకుఁ, డక్కజముగఁజెలియవలయు నార్యులు ప్రీతిన్' అని. కావ్యాలంకారచూడామణి. తనయ = కుమారులయొక్క, ఆలోకనవిదూర. తకుఁ గుందు, నిజాంగనలక్ = కౌసల్యకై కేయాసుమిత్రులను, కూడి, అవ నిక్ = భూమియందు, ఆఘురుడు = ఆలాగునఁ బ్రసిద్ధుడైన దశరథుఁడు కామునిచర్యల్ = మన్మథక్రీడలను, పెంపుమీఱ నడపెను. ౪.

ఆనాల్గుపద్యములకు భారతార్థము. భూషణాదినద్వస్తు జాలమును, అగ్రజ = జ్యేష్ఠుడైన ధృతరాష్ట్రునకు, ఆయత్తముగన్ = అధీనమగునట్లుగా, "అధీనోనిఘ్న ఆయత్తః" అని అ. చేసి, అంచి = అంపి, సద్వర్తనలక్ = మంచినడకలు గలవారైన తన యబలలక్ = కుతీమాద్రులను, వనీస్థలి యందుఁ జూడఁ జాల నని, వారితోన్, దయాశ్రయత = కృపాస్పదత్వము, మెఱయఁగా, అనుమాట. ౧. మనవియుక్తి తెఱంగు. మీ కనినది = మీరెఱింగినది. అడవి నవయ నేటికి మన, కరినగరమునకున్ = హస్తినగరమునకు, అరుగుఁడు, ముదుసల్లుడు = పెద్దలును, అరుగులు = అత్తలును, అడన్ = అపట్టణమందు, వెరవరులును కనికరముతో, కొలువన్ = కొలుచునట్లుగా, అనిపెదన్ = అంపెదను. అరుగుఁడని క్రిందటికన్వయము. ౨. మానవతులార సంబోధనము, హితవైన సత్త్వగుణముయొక్క, అనుగతిన్ = ఆవృత్తిచేత, యలినై = తపస్వియైనై, పుణ్యములయొక్క, శ్రీ సమృద్ధి, నెరయన్ = ప్రకాశించునట్లుగా - శ్రీశబ్దముమీద చెరుగునఁగూడ దీర్ఘమున్నందుకు, క. 'స్త్రీలింగశబ్దవితతికి, నోలిం దుది దీర్ఘముడుప నుండును చెరుఁగై, కోలదియేకాక్షరశ, బ్రాలివిసర్జించి నిర్జితాసురకృష్ణా' యని కవిలోకచింతామణి, అత్త 'బ్రహ్మమనెడి, సామ్రాజ్యముయొక్క, అనుభవమును జూసెదను, యజన = యజ్ఞములయొక్క, అవళిన్ = పజ్జిని, మెచ్చెను. 3. అని ఇట, భృతదాక్షిణ్యుడై, తనయొక్క, ఆలోకనవిదూరతకున్ = చూడకుండుటకు, కుండుచున్న నిజాంగనలను, కూడియ = కూడుకొనియే, వనిని, ఆఘురుడు = పాండురాజు, మునిచర్యలను జెంపు మీఱఁగా నడపెను. ౪.

చ. ఆకలుషయావనస్థదశ

యంతయుఁ దా నడపెన్ నృలోకపా

లకుఁడు శతాంతరంగరిపు

లన్ నెఱయం బొలియింపుచున్ సమా

ధికరహితాత్మవర్తన స

తిస్థిగుఁ డై ప్రణిధిప్రయుక్తి బా

యక యెపుడుం బ్రధానపురు

షాంతరవర్తన నాకలింపుచున్.

41

రా. నృలోకపాలకుఁడు = దశరథుఁడు, శత=కరోరములైన, 'నికృ
తస్త్వనృజుశ్శతః' అని అ. శ్రోధగుణగ్రస్తములైనవి యనుట అంతరంగ
ములఁ గలశత్రువులను, శ్రోధగుణములకు మనుస్త్పతియందు, పై శున్యం
సాహసంద్రోహ విఘ్నానూయార్థమాషణమ్, వాగ్దండనంచ పారుష్యం
శ్రోధజోపిగుణోష్టధా' అని అ. నెఱయం బొలియింపుచున్ = తెస్సగా
నిగ్రహించుచు, 'అగ్నే శ్శేషం ఋణాచ్ఛేషం శత్రోశ్శేషం నశేషయే' త్తమ
నియతిషలన, అర్థాంతరము. శత = నిగ్రహమునకురాని, అంతరంగ = హృద
యమువల్లనైన రిపులను = వ్యసనరూపములయినశత్రువుల ననుట. 'స్త్రీద్యూత
మృగ యాపానవాక్పారుష్యార్థమాషణమ్, వాగ్దండనంచ సప్తైతే వ్యసనాని
విదుర్బుధాః' అని గ్రంథాంతరము. 'మృగయాక్షౌచివాస్వాపః పరీవాదః
స్త్రీయూగః, తౌర్యత్రికం వృథాట్యాచ కామకాదశధాగుణాః' అని
కామంశకము. నెఱయం బొలియింపుచున్ = పెంచుమండఁ జేయించుచును,
'ఆత్మానమేవ ప్రణమం వినయనోపపాదయేత్, తతోమాత్యాం స్తతో
భృత్యాం స్తతఃపుత్రాస్తతఃప్రజాః' అని సీతీసారము. 'వినేయోహింద్రియ
జయస్తద్యుక్తశ్శాస్త్రమర్హతి' అని రామాయణము. సమాధిక = సములతోడను
సాధికులతోడను రహితుఁడైన, ప్రభుమంత్రోత్సాహశక్తులచేత నందఱిని
లోబడనడచి సర్వాధికుఁడైన యనుట. ఆత్మ=తనయొక్క, వర్తనన్ =

రాజధర్మముచేత, 'న్యాయేనార్జనమర్థస్య రక్షాసంపర్థనంతథా, సత్వాత్ప్రతి
 పత్తిశ్చ రాజవృత్తం చతుర్విధ' మ్మని కామందకము. అతిస్థిరుడై = ఊర్జి
 తుడై, అర్థాంతరము. సమాధిక రహిత = సాధారణమైన, అత్త = శరీరము
 యొక్క, పర్తనక్ = స్థితిచేత, అతి స్థిరుడై = స్థైర్యగుణముగలవాడై,
 'షణ్ణవత్యంగులీత్యేనో యఃపుమాన్ సదివోకసః, ఉరశ్చ మణిబంధశ్చ
 ముష్టిశ్చనృపత్యేస్థిర' అనియు లక్షణశాస్త్రము. ప్రణిధి = గూఢచారుల
 యొక్క, 'ప్రణిధిః ప్రార్థనే చారే' అని అ. యుక్తిక్ = అంపుటచేత,
 ప్రధానపురుష = పురోహితమంత్రిపుత్రజ్ఞాని దండనాయకులయొక్క,
 'పురోహితామాత్య కుమారకుల్య సేనాప్రణేతార ఇతి ప్రధానాః' అని కామం
 దకము. అంతరవర్తనక్ = అంతరంగవృత్తాంతమును, ఆకలింపుచుక్ = తెలిసి
 కొంచును, 'చరాక్ ప్రచారయేదర్థే ష్వాత్తనశ్చ పరస్యచ, పాషండాదీన
 విజ్ఞాతా నన్యోన్యమితరై రపి' అని సీతీసారము. అర్థాంతరము. ప్రణిధి = గూఢ
 చారులయొక్క, ప్రయుక్తిక్ = వాక్యమును, పాయక = అతిక్రమింపక,
 ఎపుడును, ప్రధానపురుష = పెద్దమంత్రితోడ నగు. 'ప్రధానంస్యాన్తహా
 మాత్యే ప్రకృతౌ పరమాత్మని' అని వి. అంతరవర్తనక్ = ఆప్తాలోచనను,
 ఆకలించుచుక్ = చేయుచును, 'సదాసుమాలేషు హి కుర్వతే రతిం నృపేష్వ
 మాత్యేషుచ సర్వసంపదః' అని భారవి. అకలుష = దోషములేని, యావనస్థ =
 ప్రాయపువానియొక్క, దశ = అవస్థను, విహారముల ననుట. ధర్మార్థకామ
 ములను బ్రాతర్మధ్యాహ్న సాయంకాలములయందు నాచరించుట ధర్మమే
 కనుక నకలుషపదము ప్రయోగించినాడు. ధర్మార్థకామాః కాలేషు త్రిషు
 యేన స్వనుష్ఠితాః' అని బ్రహ్మాండపురాణము అర్థాంతరము. యావనస్థ =
 జవ్వనమందుఁ గలిగియున్న, దశ = అవస్థను, బహువిధరతిప్రసంగము ననుట.
 'దశావస్థాననేకథా' అని అ. అంతయుక్ = లెస్సగా, నడపెను. జాతి
 స్వభావగుణదేశజధర్మచేష్టా భావేగితేషు వికలారతితంత్రమూఢః, లబ్ధ్వాపిహి

స్థలతి యావతమంగనానాం కిం నారికేళఫలమాప్య కపిః కరోతి” అని రతిరహస్యమందుఁ జెప్పియున్నది గనుక.

భా. నృలోకపాలకుఁడు = పాండురాజు, శతములైన, అంతరంగ రిపులన్ = కామక్రోధలోభమోహ మదమాత్సర్యము లనెడు నరిషడ్వర్గమును, నెఱయం బొలియింపుచున్, సమాధి = ఏకాగ్రధ్యానమును, కర = చేయుచున్నదై, హిత = ఇచ్చెన, ఆత్మ = మనస్సుయొక్క, వర్తనన్ = వ్యాపారముచేత, ‘సమాధిర్నియమేధ్యానే విపాకేచ సమర్థనే’ అని వి. అతిస్థిరుడై = చాంచల్యము లేనవాడై, ‘పూజాకోటిసమం స్తోత్రం స్తోత్రకోటి సమో జపః, జపకోటి సమం ధ్యానం ధ్యానకోటిసమోయమః’ అని యోగ శాస్త్రమందుఁ జెప్పబడినది గనుక, ప్రణిధి = ప్రార్థనారూపములైన దేవతా స్తోత్రములయొక్క, ప్రయుక్తిన్ = సమ్యగ్విచారమును, పాయక = శ్రవణ మనన నిధిధ్యాసనములతర్వాత బ్రహ్మసాక్షాత్కార మని పేదాంతమతసిద్ధాంతము గనుక, ప్రధాన = ప్రకృతియొక్కయు, ప్రధానంప్రకృతి స్త్రీనియామ్’ అని అ. పురుష = పరమాత్మయొక్కయు, ‘పురుషావాత్సమానదౌ’ అని అ. అంతరవర్తనన్ = భిన్నమైన యునికిని, ‘అంతర మవకాశావధిపరిధానాంతర్థి భేదతాదర్శ్యే’ అని అ. ఆకలించుచున్ = సిద్ధుణబ్రహ్మోపాసన చేయుచును, ఆకలుషయా = పరిశుద్ధియైన, ఐనస్థదశ = వానప్రస్థవృత్తిని, అంతయున్ = సాంగముగా, నశపెను.

వ. ప్రవర్తిల్లువాఁ డెందు ననపత్యులకు గలి లే దని మహామునులవలన వినుచుండుం గావున నక్కొఱతదీర్చుకొన లేమికిం జింతాక్రాంతుడై యొక్కనాఁ డవ్వుహీకాంతుండు దనయగ్రభాగంబున.

చ. తనరునిజాన్వవాయగురుధర్తదవృత్తి నరుంధతీసువా
సినివరుసన్నతుల్ బుధవిశిష్టసభం గనునట్టిసద్గుణై
కనిధినిజాగ్రదారహితకార్యభరాత్తతనుండఁ జూచి యి
ట్లనియెఁ దనూజహీనతకు నాత్మగరంబు భరంబు నొందఁగన్.

రా. నిజాన్వవాయగురున్ = తమకులగురువైనవాని, ధర్తదవృత్తిన్ =
ధర్తౌపదేశముఁజేయువర్తనగలవాని, సన్నతులు గనునట్టిసద్గుణై కనిధిని, అరుం
ధతీసువాసినియొక్క, వరున్ = పలియైనవసిష్ఠుని, జాగ్రత్ = ప్రకాశింపుచున్న
దై, ఆరహిత = లెస్సగా విడువబడిన, కార్యభర = ఇతరకార్యభారముగల,
ఆత్మతన్ = బుద్ధిగలవాడౌటచేత, జాగ్రత్పద మాత్మకు విశేషణము. కడమ
సులభము.

భా. నిజాన్వవాయ = నిజవంశమునకు 'వంశోన్వవాయస్సంతానః'
అని అ. గురుధర్తద = ఆధికధర్తము నెచ్చునట్టి, వృత్తిన్ = వర్తనగలదాని,
అరుంధతీసువాసినియొక్క, వరున్ = సామ్యమన, 'చిరఁజీతు సువాసిసీ' అని
అ. బుధవిశిష్టసభయందు నుతులను గనునట్టి, సద్గుణై కనిధిన్ = మంచిగుణ
ములకు ముఖ్యాశ్రయమైనదాని, నిజాగ్రదారన్ = కుంతిని, హిత = ఇంపైన
కార్యభర = ప్రతాచరణాద్యశక్తిప్రప్రయోజనములగల, ఆత్మతన్ = బుద్ధి
గలదౌటచేత, ఉండఁగాఁజూచి, తనూజహీనతన్ = పుత్రుల లేమికి, ఆత్మ =
తనబుద్ధి, భరంబునొందఁగన్ = కుందుచుండఁగా, ఇట్లనియెను, క్రిందటిపద
నవఁలొని మహీకాంతుఁడు కర్త.

చ. పొదలితి రాజ్యభోగములఁ బూనితి దిగ్విజయోన్నతింగడున్
వదలక దానధర్తముఖవర్తనలుం దగునట్లు సల్పితిం
దుది నవి యేమి చెప్ప నతీదుఃఖకరంబుగ నిట్లు పుత్రుసం
పద కెడ యైతి నీదయసమగ్రత యాపరిపాటి యేమనన్. 44

రా. నీదయయొక్కసమగ్రత.

భా. నీదు, అయ = భాగ్యముయొక్క, కడమ యేకార్థము.

క. చెలువమరుధర్తమునఁ బు
త్రలలామముఁ బడయ లేమిఁ దాపసనాథా
కులహృద్వర్తన మగునా
కలుషపుజీవనముకంటెఁ గష్టము గలదే.

45

రా. చెలువమరు=ఒప్పిదమగు, తాపసనాథా - సంబుద్ధి, కులహృద్వర్తనమగు=వంశ నాశక మైనవృత్తిగల.

భా. చెలువ - సంబుద్ధి, మరుధర్తమునఁ = రతిచేత, పుత్రలలామము=సుపుత్రుని, పడయలేమిచేతఁ దాపముతోడ, సనాథ=కూడినదై, అకులమునైన, హృద్వర్తనమగు=మనోవ్యాపారముగలదైన, కడమ సులభము.

నీ. కులవర్ధనుం డగుకొడుమఁ గాననియట్టి
లాఘవాస్పదునియాలయము లయము
సిరులకుఁ దొడ వైనవరసుతుఁ బడయసి
ఘనకలుషాత్తుజీవనము వనము
పితరులఋణము వీర్యేపసూనుఁ జెంకని
దౌర్భాగ్యశీలుగోత్రము త్రము
రహి నిహపరసుఖప్రదుఁ బుత్రు నెత్తని
వరపుణ్యాహీనుభవము పము

తే. పలుపలుకు లేల నిఖిలము ఖిలము సూవె
యాత్మజులు చేనివారి కోయలివరమణి
తరమె యనపత్యువై వర్ణ్య మరయ నతని
యఖిలమును నిట్లు ముఖివర్ణహీనిఁ జెంక.

46

రా. ఓయతివరమణి = బ్రహ్మశ్రేష్ఠుడా, ఆనపత్యు = ఆపుత్రకుని యొక్క, వై వర్ణ్యమును, ఆరయదరమే = ఎంచదరమా, అశనియభిలమును నిట్లు ముఖవర్ణహానికొ, చెందకొ = అభిలమునకు ముఖవర్ణహాని-యనగా నతని సంబంధములై నయభిలశబ్దములకును మొదలివర్ణముపోయి కడను నిలుచుట, అభిలమునకును నకారముపోయి భిలమనెడుపదము నిలుచునట్లు, ఆలయ జీవనము గోత్రము భవ మ్ముపపదములు నాలుగింటికి నిదే నియమము.

భా. ఓయతివ రమణి సంబుద్ధులు.

శా. వేయుం జెప్పెడి దేమి మానివరసద్వృత్తంబుచే నేమిటం జేయకరాదు పితృణమోక్షమునుతత్రీంద్రక్కంద్రాప్తికిన్ ధీయుక్తింగననొందుత్రోవ గలదేనికొ వేడెదక దేవర [లన్. న్నాయం బొప్ప ఘటింపు నాకురుకులం బవ్యాహతికొ వర్తి

రా. మానివర = సంబుద్ధి, దేవరకు వేడెదకు, న్నాయంబొప్పకొ = భర్త మార్గమున, ఉరుకులంబు = ఘనమైనపాశము. అవ్యాహతిన్వర్తిలకొ = చెద రకవర్తిలకొనట్లుగా, తత్ప్రాప్తికి నొందుత్రోవ, కలదేనికొ = కలిగినట్టాయెనా, నాకు ఘటింపు మని యన్వయము. భారతార్థమందు దేవరన్నాయ ము దిక్కున, “అనచిచ” యనుసూత్రము వలన నకారమునకు ద్విత్వము వచ్చినది గనుక నీయర్థమందు దేవరకొ అని పైనకారుంబు నిలువఁ జెప్పినాఁడు. స్వర భేదమైనను నక్షర మేకరీతి గనుక శ్లేషకుఁ జెప్పవచ్చును.

భా. మానివరసద్వృత్తంబుచే నేమిటకొ = నీమునివర్తన చేతను, పితృణ = పితృబుణముయొక్క, “బుతినవర్ణేబువా” అనుసూత్రముచే వికల్పమున సవర్ణదీర్ఘము. మోక్షము = మోచనమును, సుతత్రీంద్రక్కంద్రాప్తికొ = పుత్రహాభము వినాగా, “గోభాసంపత్తి పద్ధాసులక్ష్యశ్చి” అని శాశ్వతనిఘంటు. చేయక రాదు, తత్ప్రాప్తికొ = ఆపుత్రహాభమునకు, ఒందుత్రోవ గలను, ఏకొ = నేను,

నిను వేడెదను, దేవరన్యాయంబొప్పన్ = దేవర న్యాయమువంటిన్యాయ
మొప్పగా, నా=నాయొక్క, కురుకులంబు, అవ్యాహతి స్వర్తిలన్ = ఎడతెగ
కుండునట్లుగా, ఘంటింపజేయుము.

క. అనవగతోనతయై పెం

పునఁ దనకుభవత్కృపావిభూతిఁ గనినయే

దనయాపేక్షాదీనత

ననఘ యితరు నట్లు పొందు టర్హ మె యకటా!

48

రా. అనవగత=తెలియబడని, ఊనత = అల్పత్వము గలది, భవత్ =
నీయొక్క, కృపావిభూతిఁ గనిన యేను, తనయాపేక్షా = పుష్టులయందలి
యపేక్షచేతనైన, దీనత = దైన్యమును, ఇతరునట్లు = వింతవానిలాగున,
పొందుటర్హమె, కాకుస్వరము.

భా. అనన్ = ఇట్లునగా, వగతోన్ = వగపుతోఁగూడ, నతయై = నమ్ర
యైనదై, కులియనుమాట, ఏను, తనయాపేక్షాదీనతచేత, ఇతరున్ = పరుని,
అట్లు = నీవు చెప్పినప్రకారము, పొందు టర్హమె?

మ. ఎనయన్ లోకగురుప్రశస్తి గలనీయిల్లాలనై కాంతవ

ర్తనలం బర్వుచు నుర్వి మానవతులన్ ధన్యస్థితిన్ మించి యొ
ప్పినన న్నర్హమె యిట్లనందనులయాభీలా ర్తిపాలేత పా
వన మానీశ్వర యింతకంటె నయశోవాచంబు లే దెన్నఁగన్.

రా. లోకగురువనెడు ప్రశస్తిగలనీయొక్క, ఇల్లాలనై కాంతవర్త
నలన్ = ఈలాలనయొక్కయత్యంతవర్తనలచేత, “తీవ్రై కాంతనితాంతాని” అని
అ. మానవతులన్ = మనుష్యసామ్యమును, మించి, ఇట్లు, అనందనులు = అపుత్ర
కులయొక్క, ఆభీలా ర్తి పాలేతయర్హమె, కాకుస్వరము, పావనమానీశ్వర
సంబుద్ధులు, కడమ సమము. ఈలాలన యనుదిక్కున నిల్లాలన యనివచ్చినందు

నకు, క. 'మువమున నా ఈ డిలను, పవములతుద లూవ్వు లుడుగఁ బైవర్ణముతో, నదుకునెడం గవియును దుది, గుదియఁగ మఱి జడ్డవ్రాలగుం బైహల్లు' అని యాంధ్రభాషాభూషణమందు, మ. 'ఎనయన్ లోకగురుప్రశస్తి గలనీయిల్లాలనై' యనుదిక్కున క. 'తెలుగున యా గలుగదు దొలి, యిల యావలె నుండువర్ణ మేకార మగు' ననులక్షణమువల్ల నేశ్వమే గరుక నికారమునకు యతి చెల్లెను.

భా. లోకములయందు, గురుప్రశస్తిగల = అతిప్రసిద్ధిగలిగిన, నీ యొక్క యిల్లాలనై, కాంత=మనోహరములైన, 'కాంతం మనోహరంరుచ్య' మని అ. వర్తనలచేత, ఉర్విన్=భూమియందుఁగల, మానవతులన్=స్త్రీలను, మించియొప్పిననను నిట్టన, అర్హమే = న్యాయమా, ఈశ్వర-సంబుద్ధి, ఇంత కంటెన్ = పరపురుషసంగతికంటె, తరులయ = శరీరవాశనముచేతనైన, ఆభిలాత్తి=కష్టమైనపీడకు, "స్యాత్కష్టంకృచ్ఛమాభి" మని అ. పాల్సేత = అధీనముఁజేయుట. పావనమాను; అటైనను, అయి వోవాదంబు లేదు. "అపయ శోద్యస్తికింమృత్యునా" అనున్యాయమున జన్మహాని రాకుండును.

చ. అన నతఁ డిట్లనుం గలఁక నందఁగ నేటికిఁ దొల్లి యీక్రమంబున ననపత్యు లౌనృపులు పుత్రులఁ గానరె యెందఱేనిఁ బెంపెనయ సుతేష్ఠిఁ జేసి నిను నేనియమించుచు నున్నవాఁడ నెవ్వనమునఁ జింత దక్కి సుసమాహితవృత్తి నొనర్చుమన్విధిన్.

రా. అనన్=దశరథుఁ డిట్లనఁగా, అతఁడు = వసిష్ఠుఁడు, ఇట్లనును, సుతేష్ఠిఁజేసి = పుత్ర కామేష్ఠి నాచరించి.

భా. అనన్=కుంతి యిట్లనఁగా, అతఁడు=పాండురాజు, ఇట్లనును. సుతేష్ఠిఁజేసి = పుత్రవాంఛచేత, "ఇష్టి ర్యాగేచ్ఛయోః" అని అ. కడమ సులభము.

క. అవినింద్యమతి వసుమతీ

ధవగుర్వాదేశమునను చా నెద్దానిన్

సవరించిన నది యిష్టము

నవిలంబత నొసఁగు సందియము వల దెందున్.

51

రా. అవినింద్యమతి-వసుమతీధవ-సంబుద్ధులు. గురువుయొక్క యాదేశమున, కడమ యేకార్థము.

భా. అతివ-సుమతీ-సంబుద్ధులు ధవ=భర్తయొక్క, గుర్వాదేశమునన్=ఘనమైన యజ్ఞచేత, తా నెద్దాని సవరించినచు నది, అవినింద్యము=దూష్యముగానిది, ఇష్టమున్ = ఆభీష్టమను, ఒసఁగును.

వ. అదియు.

52

నీ. ఆలఘుపావనగుబోజ్వలవృశ్యశృంగార

చిత మై సుపుత్రసంసిద్ధి జేయుఁ

గావునఁ దత్కర్తృకలనకు వరియింప

వలయునాతనిఁ దెచ్చువైపుఁ జూడు

మనుడుఁ బూర్వమున నేఁగినసమంత్రోప

దేశ మొక్కటి యిప్పు దీని కొనరి

యున్నది మీతలం పొకటి పొల్లగునె పు

త్రేష్టికి వేల్పుల నే నిచటికి

తే. దానఁ దెత్తు నోయనఘ నా తండ్రి యాజ్ఞ

యతిశయమున సామోదీశ్వరాంశ మపు త

పస్వివరునినుమాధపుబలె భజించి

కంటి నీమంత్రశక్తి నీగరిమ మెఱయ.

53

రా. అదియన్=ఆయజ్ఞమును, ఆలఘు = అధికములైన, పావనములైనగణములచేత, ఉజ్వేల్ = ప్రకాశించుచున్న, ఋశ్యశృంగమునిచే

ఆరచితమై = చేయబడినవై, సుపుత్రసంసిద్ధిః జేయుఁ గావునన్, తత్ =
ఆ యజ్ఞముయొక్క, కర్తృకలనకున్ = ప్రయోగవిధికి, పరియంపవలయు
నాతనిన్ = పరియంపవలసిన ఋశ్యశృంగుని, తెచ్చు, వైపు = ఉపాయ
మును, చూడుము, అనుడున్ = వసిష్ఠుఁ డిట్లన్నంత, దశరథుఁ డనుమాట,
సుమంత్ర=సుమంత్రుఁ డనుమంత్రయొక్క, “ధృష్టిర్జయంతో విజయస్సి
ధార్థో హ్యర్థసాధకః, తతోకో మంత్రపాలశ్చ సుమంత్రశ్చాప్తమంత్రినః”
అని రామాయణమందు. ఉపదేశము = చెప్పినవాక్యము, దీనికిన్ =
మీవాక్యమునకు, ఒనరియున్నది. “ఋశ్యశృంగం ద్విజశ్రేష్ఠం పరయిష్యతి
ధర్తవితే, యజ్ఞార్థం ప్రసవార్థం చ స్వర్గార్థం చ నరేశ్వరః” ఇట్లు సనత్కు
మారవాక్యమును సుమంత్రునివల్ల దశరథుఁడు విన్నాఁ డని రామాయణము
నందుఁ జెప్పియున్నది గనుక, దానన్ = మీతలఁపున, ఇచటికివేల్పుల నేని, ఆజ్ఞ=
నీయాజ్ఞయొక్క, అతిశయమునఁ దెత్తును. ఓయనఘ-నా తండ్రి-సంబుద్ధులు.
నిను, మాధవుబలెన్ = విష్ణువువలె, భజించి, నీమంత్రశక్తిచేత, ఈగరిమ =
ఈ పూజ్యత్వమును, మెఱయఁ గఱిసి.

భా. ఆదియన్ = నేఁ జెప్పినప్రకారమును, అలఘుపావనగుణముల
చేత, ఉజ్జ్వల = ప్రకాశించుదానా, సంబుద్ధి. దృశ్య = కంటి కింపైన,
శృంగారముచేత, చితమై=చేయబడ్డవై, సుపుత్రులయొక్క సంసిద్ధిని జేయుఁ
గావున, తత్కర్తృకలనకున్ = ఆదేశరన్యాయవిధికి, పరియంపవలయునాతనిన్ =
పరియంపవలసినవాని, తెచ్చువైపుఁ జూడుము, అనుడున్ = పాండు
రాజిట్లు లనఁగా, కుంతి యనుమాట. పూర్వమున నేను, కనిన = తెలిసిన,
సుమంత్రప్రదేశము = మంత్రమంత్రముపదేశ మాట. ఇపుడు, దీనికిన్ = మీ
వాక్యమునకు, ఒనరియున్నది. పుత్రేష్టికి, వేల్పులన్ = దేవతలను, దానన్ =
ఆమంత్రమున, ఇచటికిఁ దెత్తును. ఓయనఘ - పంబుద్ధి. నాతండ్రి = కుంతి
భోజనియొక్క, ఆజ్ఞయతిశయమునన్, సాక్షాదీశ్వరాశ మవు = సాక్షా

దుక్రాశయైవ, తపస్వివరుని = దుర్వాసుని, ఉమాధవుబలైశజిది యీ
మంత్రశక్తిని గుటిని. ఈరతిమ = ఇట్లు దేవతలఁ దెచ్చెడుమహిమ, మేఱయన్ =
జేలయఁగా, కంటి నని క్రిందటి కన్వయము.

చ. కావున.

54

క. అవితథసంకల్పధరా

దివిజులలో నెట్టివారిఁ దెచ్చి వరింతున్
వివరింపవలయుఁ బుత్రే

ష్టివిధికి రప్పింతు మీరు చెప్పినయతనిన్.

55

రా. అవితథసంకల్ప - సంబుద్ధి, ధరాదివిజులలోన్ = బ్రాహ్మణుల
లోను, ఎట్టివారిఁ దెచ్చి, వరింతున్ = యాగార్థము నియమింతును. వివరింప
వలయు, మీరు చెప్పినయతనిన్ = ఋశ్యశృంగుని, పుత్రేష్టివిధికిన్, రప్పింతున్ =
రప్పించెదను.

భా. అవితథసంకల్పధరా = సంబుద్ధి మనోరథమును వహించిన
వాఁడా, సంబుద్ధి, దివిజులలోన్ = దేవతలలోపల, పుత్రేష్టివిధికిన్ - పుత్రేచ్ఛా
సిద్ధికి, మీరు చెప్పినయతని రప్పింతును.

చ. అనయముఁ దత్త్వహోధమున నంచితధర్త నిరూఢియందు స
త్యనియతిఁ బెద్ద యంత్ర విబుధావళిలోపల నమ్రహోత్తుఁ బా
వనగుణశాంతతోరుచిరవర్ణ్యనిసర్గమనః ప్రసాదుఁడై
తనరెడువాని మంత్రవిధివక్షమతిన్ భజియించి తేదగున్. 56

రా. అనయమున్ = ఎల్లప్పుడును, అమ్రహోత్తున్ = ఋశ్యశృంగుని,
విబుధావళి లోపలన్ = విద్యత్సమూహములోపల, పెద్దయంత్ర, మంత్రవిధుల
యందు దక్షమతియైనవాని, రుచిర = మనోహరమునై, వర్ణ్య = వర్ణింపఁ
దగిన, నిసర్గ = స్వభావముచేతనైన, 'స్వరూపంచ స్వభావశ్చ నిసర్గశ్చ'

అని అ. మనఃప్రసాదుడై = మనఃప్రసన్నత గలవాడై, “ప్రసాదస్తు
ప్రసన్నతా” అని అ. తనరెడువాసిన్ = ఋశ్యశృంగుని, భజియించి = మనసు
రాగొలిచి, శాంతతోన్ = శాంతాదేవితోగూడ, తేదగున్ = తోడ్చే
వచ్చును.

భా. అనన్ = కుంతి యిట్లనగా, పాండురా జనుమాట, విబుధావళి
లోపలన్ = దేవసంఘములోను, ‘విబుధః పండితే దేవే’ అని వి. యమున్ =
యముని, మంత్రవిధి = మంత్రాచారమునందు, దక్ష = సమర్థమైన, మతిన్ =
బుద్ధిచేత, భజియించి తేదగును.

క. అని నృపుడు భార్యతో నా
యనఁ దడయక తెచ్చి యాగమాచారముతోఁ
దనకుఁ దనూభవలాభం

బొనరం జేయుటకుఁ గడుఁ బ్రియోక్తులు పలికెన్. 57

రా. నృపుడు = దశరథుడు, భార్యతోన్ = శాంతతోగూడ,
అయనన్ = ఋశ్యశృంగుని, తడయక = క్షణమే, తెచ్చి, తనకుఁ దనూభవ
లాభంబు, ఒనరన్ = కలుగునట్లుగా, ఆచారముతో యాగముఁ జేయుటకుఁ
ప్రియోక్తులు పలికెను.

భా. అని = ఇట్లని, నృపుడు, అయనన్ = యముని, తడయక తెచ్చి,
ఆగమాచారముతోన్ = దేవరన్యాయశాస్త్రవిధితోడ, తనకుఁ దనూభవలాభం
బొనరం జేయుటకు, భార్యతోన్ = కుంతితోడ, కడుఁ బ్రియోక్తులు పలికెను.
చ. ఇట్లు నియమించి. 58

తే. ప్రతిపదంబును నిజపురోహితమతాను
శీలనమున సదీక్షావిశేషుఁ డగుచు
ననఘమతు లైనమునులతో నాత్మయోగ

మొకటి కొద లేకయుండఁ జేయుచును వేడ్క.

59

రా. ప్రతిపదంబును = అన్ని ప్రయోజనములయందును, “పదం
వ్యవసితత్రాణ స్థానలక్ష్మ్యాంఘ్రివస్తుషు” అని అ. నిజపురోహిత = వసిష్ఠునకు,
మత=సమతమైన, అనుశీలనమునకొ = అనువర్తనమున, సదీక్షావిశేషుడు =
దీక్షావిశేషముతోఁ గూడినవాఁడు, అగుచు నాత్మయాగముఁ జేయుచు, ధర
ణిపుఁ డుండె నని మందఱివద్యమున కన్వయము.

భా. ప్రతిపదంబును = చల్లాలును, నిజ=స్వకీయమైన, పురః=ఆముష్మి
కముకొఱకు, హితమైన, మత=యోగముయొక్క, పురా=ఆదియందె, డాహిత
మైన, మత = యోగమందలి సంకల్పముయొక్క యనియుఁ జెప్పవచ్చును.
అనుశీలనమునకొ = పరిచయముచేత, సత్ = లెస్సైన, ఈక్షావిశేషుఁ
డగుచుకొ = జ్ఞానము గలవాఁడై, మనులతోఁగూడ, ఆత్మయోగము =
బ్రహ్మోపాసిని, “ఆత్మాదేహమనో బ్రహ్మస్వభావధృతిబుద్ధిషు” అని. వి.
చేయుచును.

చ. ధరణిపుఁ డుండె నంత బహుధామునిసన్త నుహూయమానుఁ
పరమసమృద్ధిఁ బర్వేషువిభావసునందనరూపకాంతని [డై
ర్భరగొద లెల్లదూరముగఁబాయసభాజనగౌరవానమధిన్.
త్కరు ఘను నొక్కనిం బ్రనుకగౌరవ మొప్పుగఁ గాంచి సన్ని

రా. ధరణిపుఁ డుండెను, బహుధా=బహుప్రకారములైన, మనుల
యొక్క, సన్తను = శ్రేష్ఠమంత్రములచేత, హూయమానుఁడై = వేల్వఁ
బడుచున్నవాఁడై, పరమ సమృద్ధిఁ బర్వేషు = లెస్సగాఁ బ్రజ్వలించుచున్న,
విభావసునందుకొ = అగ్నియందు, “సూర్యవహ్ని విభావసూ” అని
అ. అనురూప=తగిన, కాంతిచేతకొ, నిర్భరకొ = అధికుడైనవాని, కొదలెల్ల
దూరముగకొ = కొదవలెల్లఁ దీఱఁగా, పాయస భాజన = పరమాన్న
పాత్రమయొక్క, “భాజనం యోగ్య పాత్రయోః” అని వి. గౌరవభావము.

చేత, ఆనమత్ = పండుచున్న, కరయగము గలవాని, ఒక్కనిక్ = ఒక
దివ్యపురుషుని, కాంచి, అప్పు డాయార్యసభయుండె నని ముందరిపద్యమున
కన్వయము.

భా. ధరణిపుండు = పాండురాజు, ఉండెన్ = ఈ పూర్వోక్త.
ప్రకారమున వర్తించు చుండెను, అంతన్, బహుధామునిక్ = అధికతేజస్సు.
గలవాని, “గృహదేహత్విత్ప్రభావాధామాసి” అని అ. సన్తను = ఘనమైన
మంత్రముచేత, హూయమానుడై = పిలువబడ్డవాడై, పర్వెడు, విభావసు
నందనుక్ = సూర్యపుత్రుడైనయముని, రూపకాంతినిర్భరుక్ = సౌందర్య
తేజములచేత నధిమండైనవాని, కొదలు=కొదవలు, పాయక్ = పోవునట్లుగా,
సభాజన గౌరవ = సన్తానాతిశయముచే, “ఆనందనసభాజనే” అని అ.
ఆనమత్ = వ్యావర్తి యగుచున్న, కరుక్ = హస్తము గలవాని, ఫలితార్థము
ప్రేమాతిశయముచేత హస్తాభినయపూర్వకముగాఁ జేరఁ బిలుచుచున్నవాని.
ననుట, ఒక్కనిక్ = ఒంటిగా వచ్చినవాని, ఇవి యమునికి విశేషణములు.
సన్నిధిక్ = సమీపమున, “సన్నిధి స్సన్నిధానేచ భవే దింద్రియగోచరే”
యని వి. ప్రమదగౌరవము = సంతోషాధిక్యము, ఒప్పుగా, కాంచి=చూచి,
అప్పు డాయార్య యుండె నని ముందరిపద్యమున కన్వయము.

తే. అప్పు డాయార్యసభయాతతాద్భుతప్ర

మోదమందాక్షవృత్తిఁ గెల్తొగిచి యుండె

నంత రారమ్ము మనుజపయజ్ఞాభిము

నొసఁగెనఁ గొను మని విభావసూద్యవుండు.

61

రా. ఆయార్యసభ, ఆతత = విస్తృతమైన, అద్భుత = ఆశ్చర్యము.
చేతను, ప్రమోద=సంతోషముచేతను, మంద=స్తిమితమైన, అక్షవృత్తిక్ =
ఇంద్రియవ్యాపారముచేత, “అక్షోరగస్యావయవే పాచికేష్యక్షమింద్రియ”
మని వి. కెల్తొగిచియుండెను, అంతన్, విభావసూద్యవుండు = ప్రాజాపత్య.

పురుషుఁడు, మరుజప = నృపా, సంబుద్ధి. యజ్ఞ = పుత్ర కామేష్టియొక్క, ఫలమును గొను మని యిచ్చె నని ముందరి పద్యమునందుఁ గ్రియ.

భా. అప్పుడు, ఆయార్య = కుంతి, సభయాతతాదృశతప్ర మోద మందాక్షవృత్తిక = భయాశ్చర్యసంతోషలజ్జాచేష్టలతో సహితురాలై, కేల్తాగించియుండెను, జేవతాకర్షణ మపచార మని భయమును మంత్రమాహా త్యమువలన నాశ్చర్యమును సుఫుత్త్రలాభమయ్యెడినని సంతోషమును బరపురు షుఁడు గదా యని సిగ్గును గలదైయుండెనని భావము. “మందాక్ష ప్రీస్త్రపా ప్రీడా” అని ఆ. అంతకొ, విభావసూదృభవుండు=సూర్యపుత్రుఁడు, యముఁడు, మరుజప=మంత్ర జపమనెడు, యజ్ఞముయొక్క, ఫలమును = సంతానప్రాప్తి ననుట, కడమ సమము.

మ. నిరతిం బార్ధివగేహినీజనులకు నేవింప ని మ్మిందువం
శరమాస్ఫుర్తికే బట్టుఁగొమ్మ సకలక్షౌభారధుర్యం బనకొ
స్థిరమై మించుతనూజలాభ మొదవుకొ నీకంచు నిచ్చెంగృహకొ
వరముం బాయసమస్తకల్తషము దివ్యశ్రేష్ఠుఁ డత్యాదృతిన్.

రా. పార్ధివ=సంబుద్ధి, గేహినీజనులకు = భార్యలకు, నేవింపకొ = భుజియింప, ఇమ్ము, ఇందుకొ=పాయసమందు, దివ్యశ్రేష్ఠుఁడు = ప్రాజాపత్య పురుషుఁడు, వరమును=శ్రేష్ఠమునై, అస్తకల్తషము=విష్కలకమైన, పాయస మును నత్యాదృతిచేత నిచ్చెను, కడమ సరి.

భా. పార్ధివగేహినీ = రాజపత్నీ, సంబుద్ధి. జనులకు నేవింపకొ, ఇమ్ము= స్థానమైనది, ఇందువంశ=చంద్రవంశముయొక్క, కిమాస్ఫుర్తికి, బట్టుఁగొమ్మ= అవలంబము, అన న్నించు తనూజలాభము నీ కొదవు నంచు, దివ్యశ్రేష్ఠుఁడు = యముఁడు, సమస్తమైన, కల్తషము = విచారము, పాయకొ, వరము నిచ్చెను.

సీ. అ ట్లిచ్చి యతఁడు దా నంతర్హితుం డయ్యె
నది యెల్ల విని గాఢహృదఁ డగుచు
జనవరుండు నిజాగ్రసతికి సౌభాగ్యంపు
నడకల కేకయనందనకుఁ గ

రంబు గౌరవమహిమం బంచితానంత
భావంబునం బర్వం బరమనియతి
మనుసుమిత్రకులసన్తానవతికి భవ్య
దౌహృదోదయనిమిత్తంబు లైన

ఆ. యాసగములలోన నరయరయన్యగ్ర
బుద్ధిఁ గోక్కు లెల్లఁ బూరితముగ
నొసఁగఁ బనిచె నెంతయును దత్పరిగ్రహ
జనుల వారు నట్లు సలిపి రెలమి.

63:

రా. జనవరుండు=వశరఘండు, వినిగాఢ=అత్యంతనిబిడమైన, హృదము
గలవాఁ డగుచు, అదియెల్లఁ=ఆపాయసమంతయు, నిజాగ్రసతికిఁ=కౌసల్య
కును, కేకయనందనకును బంచి, అంశఁ=ఆశకువాత, భావంబునం బర్వఁ =
చిత్తమునఁ బర్వఁగా, లసన్తానవతికిఁ, పరమనియతిఁ = ఉత్కృష్టభాగము
చేత, మను=మనుచున్న, సుమిత్రకు, భవ్యదౌహృదోదయనిమిత్తంబులైన =
మనోహరగర్భప్రాప్తిహేతువులైన, ఆసగములలోనఁ = ఆ రెండుభాగము
లలో, అరయర = కొంతకొంత, తత్పరిగ్రహజనులఁ = భార్యలైన కౌసల్య
కై కేయులకు, “పరిగ్రహః పరిజనే పత్న్యం స్వీకారమూలయోః” అని వి.
ఒసఁగఁబనిచెఁ = ఇయ్యఁగట్టడచేసెను, వారును, ఎలమిఁ = ప్రేమచేత,
అట్లు సలిపిరి = ఇచ్చి రుట.

భా. జనవరుండు=పాండురాజు, అదియెల్లవిని=ఆపరప్రకారమంతయు
విని, సౌభాగ్యంపునడకలకు, ఏకయనఁ=ముఖ్యయనఁగా, “ఏకేముఖ్యాన్య

‘కేవలాః’ అని అ. తనకుఁ = కుంతి కనుట, కరంబు = మిక్కిలియు, గౌరవ
మహిమంబు = ప్రభావతీశయము, అంచిత = పూజితమైన, అనంతభావంబునఁ =
బాహుళ్యముచేత, పర్వఁ = ఒప్పుచునుండఁగా, పరమనియతిఁ = మంచి
నియమమున, “నియతిర్నియమేదైవే” అని వి. మచుచున్న, సుమిత్రకుల
సన్తానవతికిఁ = బంధుసమూహమందు బహుమానముకలదానికి, నిజాగ్ర
సతికిఁ = కుంతికి నని క్రిందటికన్వయము. దౌహృదోదయమునకు, నిమిత్తంబు
లైన = చిహ్నములైన, “నిమిత్తంవ్యంజనంపద” మని అ. ఆసగములఁ =
‘ఆశాపరంపరలకు, లోననరయఁ = లోలోపల నే తెలియునట్లుగా, రయ = వేగము
చేత, వ్యగ్ర = సంభ్రమపడుచున్న, బుద్ధిచేత, కోర్కులెల్ల నొసగకు, తత్పరి
గ్రహజకులఁ = ఆకుంతి పరిచారికలకు, పనిచేకు, వారు = ఆపరిచారిక
లును, అట్లు సలిపిరి.

క. భరియించె నపుడు విబుధో

త్కరసంస్థాన మొనర్చుకడఁక తలిర్పఁ

హరిమధ్యమభువనముఁ బ్రో

చురతిం తద్గర్భభావశోభనలీలఁ.

64

రా. విబుధోత్కర = దేవసంఘముయొక్క, హరి = విష్ణువు, మధ్యమ
భువనముఁ = భూలోకమున, ప్రోచు, రతిఁ = ఆసక్తిచేత, తల్ = ఆ కౌసల్యా
కై కేయీ సుమిత్రలయొక్క, గర్భభావ = గర్భత్వమనెడి, “గర్భో బ్రూణ
ఇమా” అని అ. శోభనలీలకు భరియించెను.

భా. అపుడు, హరిమధ్యమ = సింహమధ్య, కుంతి, తద్గర్భ = ఆగర్భస్థుని
యొక్క, భావ = అభిప్రాయముయొక్క, శోభనలీలచేత, విబుధోత్కర =
విద్యత్సమూహముయొక్క, సంస్థానమున, ఒనర్చు, కడఁక = యత్నము,
తలిర్పఁ, భువనముఁ ప్రోచురతిని భరియించెను.

ఉ. దీనులఁ బ్రోవఁ గోరుదు రతిక్రమసత్కరుణా విపక్షసం
తానము ద్రుంపఁ గోరుదురుదాహరణీయరణైకకక్షనం
భోనిధిమధ్యభూభరముఁ బూచఁగఁ గోరుదురత్యయోన్నతి
న్తానవనాథకాంత లసమానగుణాద్భుతగర్భసంగతిన్. 65

రా. మానవనాథకాంతలు, అసమాన=అసాధారణములైన, గుణముల
చేత నద్భుతమైన గర్భముయొక్క, సంగతి=సంగత్యముచేత, అతిక్రమ=
అతిశయముచేత, సత్ = లెస్సైన, కరుణా = దయచేత, దీనులఁబ్రోవఁ
గోరుదురు, ఉదాహరణీయ = వర్ణింపదగిన, అత్యయ = అధికభాగ్యము
యొక్క, “అయశ్శుభావహోవిధిః” అని అ. కడమ సులభము.

భా. మానవనాథకాంత, లసమానగుణ = సద్గుణములచేత, “లష
కాంతా” అను ధాతువుమీఁద శానచ్ రాదు, “లస్ కాంతా” మీఁద
వచ్చును గనుక, అందు, “సహరితాలసమాననవాంశుకః” అని మాఘకావ్య
మందుఁ బ్రయోగము. దురతిక్రమ=నివారింప శక్యముగాని, సత్కరుణచేత
దీనులఁ బ్రోవఁగోరు, దురుదాహరణీయ=వృష్టాంతము చెప్పరాని, దురత్యయ=
అతిక్రమింపరాని, ఈ యర్థమున నేకవచనక్రియలు.

క. విభునగ్రమహిషి కయ్యెడఁ

ద్రిభువనములయం దజాతరిపునామకుఁ డై

యభిమతి గాంచుకుమారుఁడు

ప్రభవించె మహాయశోభిరాముఁ డనంగన్. 66

రా. విభు = దశరథునియొక్క, అగ్రమహిషికి = కౌసల్యకు,
“కృతాభిషేకామహిషీ” అని అ. అజాత=పుట్టని, రిపునామకుఁడై=రిపుశబ్దము
గలవాడై, మహాయశోభి - మహా=ఉత్సవములచేతను, అయ = భాగ్యము
చేతను, శోభి=ఓప్పెడువాఁడు. “మహాఉద్ధవఉత్సవః,” “అయశ్శుభావహో

విధిః” అనియు అ. మహాత్ = అధికమైన, అయశోభి = అపకీర్తివల్లనైన
భయము గలవాఁడు అనియుఁ జెప్పవచ్చును. రాముఁ డనఁగను బ్రభవించెను.

భా. అయ్యోడన్ = ఆతర్వాత, విఘ్ననగ్రమహిషికిన్ = కుంతికి,
అజాతరిపునామకుడై = అజాతత్తు వనునామము గలవాడై, మహాత్ =
అధికమైన, యశః = కీర్తిచేత, “ఆన్తహతస్సమానాధికరణజాతీయయోః”
అనుసూత్రమున మహచ్ఛబ్దమున కాకారమంతాదేశము, అభిరాముఁ డనఁగాఁ
గుమారుఁడు ప్రభవించెను.

క. సుర లెంతయు నలరిరి భా

సురతం దెస లెసఁగె బ్రబలె శుభవిభవంబుల్

ధరణిజనంబుల కపు డా

సరణి నుదయ మంది ధర్మసంతతి పెరుగన్.

67

రా. ఆసరణిన్ = రాముఁ డుదయించిన ప్రకారముననే, ఉదయమంది =
అభ్యుదయముఁ బొంది, ధర్మసంతతి = ధర్మసమూహము, పెరుగన్ = వర్ధిల్లుఁగా,
సురలెంతయు నలరిరి, సుర లని స్త్రీలింగమువలెఁ జెప్పినందుకు లక్షణము.
“సురశబ్దము స్త్రీలింగతఁ, బరఁగున్ బహువచన మగుచు భాసురముగ భూ,
సురశబ్దము దక్కఁగ నొక, సరణిని స్త్రీబత్వమందు జనశబ్ద మిల” నని కవి
లోకచింతామణి.

భా. ఆసరణిన్ = ఆ ప్రకారమున, ఉదయమంది, ధర్మసంతతి = ధర్మ
జాఁడు, కడమ సరి.

వ. మఱియు.

68

క. అమితోన్నతిఁ గనియె నృప

ప్రమద మనుగుణప్రసన్నపవనునివలనం

గొమరు మిగుల బలియుసుగం

ధము గలవిరిసోన సురపథంబునఁ దొరుగన్.

69

రా. నృప = దశరథునియొక్క, ప్రమదము = సంతోషము, అనుగుణ ప్రసన్నపవచునివలనఁ = అనుకూలమలయమారుశమువల్ల, కొమరు = ఒప్పిదము, బలియు = నిబిడమాచున్న, సుగంధముగల విరిసోనదొరుగఁగా నమితమైన యున్నతిని బొందెను.

భా. నృపప్రమద = కుంతి, మనుగుణ = మంత్రావృత్తిచేత, 'గుణస్తావృత్తి శబ్దాదిజ్యేంద్రియాముఖ్యతంతుషు' అని యాదవసిఘంటు. ప్రసన్నుడైన, పవచునివలనఁ = వాయువువల్ల, మిగులబలియుఁ = మిక్కిలిబలవంతుని, అమితమైన యున్నతిగలవాని, కొమరుఁ = కుమారుని, కనియెను.

క. అరిభీమనాముఁ డీతఁడు

కర మనుదుగఁ గొను నృపాళిఁ గడు నొడిచి మహా
సురుల వధించు ననేకుల

దురమున ననువిబుధసన్నుతులు వినఁబడియెన్.

70

రా. అరిభీమనాముఁడు = శత్రుభయంకర నామధేయుఁ డైన, ఈతఁడు = రాముఁడు. నృపాళిఁ = శత్రురాజవర్గమును, నొడిచి, కరము = అప్పనమును, కొనును.

భా. భీమనాముఁడు = భీముఁ డను పేరుగల, ఈతఁడు, కరము = మిక్కిలి, అరి = అప్పనమును, కొనును, కడమ యేకార్థము.

క. అమరనగరమున నపుడు

త్తమనీతివిచిత్రవీర్యతనయజ్యేష్ఠ

త్వమునఁదనరాచున్మృషస

త్తమునియతః శతసుతా ప్రిదద్దయు వెలసెన్.

71

రా. అమరనగరముఁ = అమరావతియందు, ఉత్తమనీతిచేతను, విచిత్రవీర్యతఁ = అద్భుతపరాక్రమముగల వాఁడగుటచేతను, ఆయ =

భాగ్యము చేనైన, జ్యేష్ఠత్వము చేతను, తనరారు, నృపసత్తము = దశరథుని యొక్క, నియతివశత = అదృష్టసంప్రాప్తి, సుతాప్తి = రఘురామునిజన్మమందు, మిక్కిలివెలసెను. ఇట్లనఁగా దేవతలు రఘురామునిపుట్టువుచేత దశరథుని ప్రతాపాదులు గొనియాడి రనుట.

భా. అమరనగరమునఁ = హస్తినగరమందు, ఉత్తమనీతి = గాంధారికి విశేషణము. విచిత్రవీర్యతనయజ్యేష్ఠత్వమునఁ దనరారు నృపసత్తముని = ధృతరాష్ట్రునియొక్క, అతివ = గాంధారి, శతసుతాప్తి = శతపుత్రావ్యాప్తిచేత, వెలసెను.

సీ. దుర్యోధనుం డన దుశ్శాసనుం డన
 దుర్ధర్షుం డన దుర్ముఖుం డన
 నమరువీరాదిగానారూఢగాఢశౌ
 ర్యప్రదీప్తులఘూకరణవిషణ్ణ
 నానావిబుధనింద్యమానోదయులసద్వి
 చారవివర్జితాచారుమతుల
 విగణింపరానిదుర్వృత్తి సధర్మపు
 దశలపనులయాస్పదంబు గాఁగఁ

తే. జలుపఁ గలవీతనియతుల సాహసాతి
 శయఃసమున్నతుల నికృతశ్లాఘు లగుచు
 నార్యు లబ్బాలురసితభావ్యర్థదృష్టి
 నరసి మదిలోన నుర్ముతవ్యసను లైరి.

72

రా. దుర్యోధనుండు = యుద్ధము చేయ శక్యముగానివాఁడు, దుశ్శాసనుండు = దుష్టమైనయాజ్ఞగలవాఁడు, దుర్ధర్షుండు = ఎదిరింపరానివాఁడు, దుర్ముఖుఁడనఁ = బహుప్రలాపి యనఁగాను, అమరు, వీరాదిగానారూఢగాఢశౌర్యప్రదీప్తు-వీర = వీరులలోపల, ఆదిగాన = ప్రథమగణ్యత్వమును, ఆరూఢ =

పొందినట్టి, గాఢశౌర్యము చేత, ప్రదీప్తః = ప్రకాశించెడువాని, లఘూకరణ = తృణీకరించుటచేత, విషణ్ణ = దీనులయిన, విబుధ = దేవతలచేత నింద్యమానమైన, ఉదయుక్ = అభ్యుదయము గలవాని, లసద్విచార వివర్జితాచారుక్ = దురాచారుని, మతుల విగణింపరానిదుర్వృత్తిః = తలఁచరాని కష్టపుజీవుని, “వృత్తిర్వర్తనజీవనే” అని అ. అధర్తపుక్ = పాపరక్షకుని, ఇటువంటి, దశలపకుక్ = దశముఖుని, లయ = నాశనమునకు, ఆస్పదంబుగాఁగఁ = స్థానమైనవానిగా, ఈతని = ఈరామునియొక్క, అతులసాహసాతిశయసమున్నతుఁ, చలువఁగలవు, అని = ఇట్లని, కృతశ్లాఘు లగుచునార్యులు, అబ్బాయిక్ = ఆరాముని, రసిత = రుచిగొనఁబడిన, భావ్యర్థ = భవిష్యదర్థముయొక్క, దృష్టిఁ = జ్ఞానముచేత, “దృష్టిర్జ్ఞానేక్షీదర్శనే” అని అ. అరసిమదిలోన నుద్ఘోషింపవలెనని.

భా. దుర్యోధనుండన, దుశ్శాసనుండన, దుర్ధర్షుండన, దుర్ముఖుండన, వీరలాదిగా ఆయాఢ గాఢశౌర్యప్రదీప్తులను, ఘూక = గుడ్డగూబలయొక్క, రణ = ధ్వనిచేత, “యుద్ధేరవీరణః” అని అ. విషణ్ణ = ఖిన్నులయిన, నానా, విబుధ = విద్వాంసులచేత, నింద్యమానోదయులక్ = దూషింపఁబడుచున్న పుట్టువుగలవారిని, సద్విచార = వివేకముతోడ, విసర్జిత = మిక్కిలి యెడఁబాసిన, అచారు = మంచిదిగాని, సుతులక్ = మతిగలవారిని, విగణింపరానిదుర్వృత్తిచేత, అధర్తపుదశల = పాపములైన చర్యలయొక్క, అధర్తపు అనువునా దేశమునకు లక్షణము. క. ‘ధీనిసిగుణచదములపై, మానుగ హల్లున్న నంతిమములగుములకుం, బూని పునాదేశమగుక్, భూమత పైనచ్చు లున్నఁ బుట్టగుములకుక్. క. వాదపుఁబుతంబులును బ్ర, మోదపు శృంగారములును ముత్తెపుసరులుక్, జూదపురిట్టలు నెయ్యపు, టాదరములు ననఁగ నివి యుదాహరణంబు’ అని యాంధ్రభాషాభూషణము. పసుల = ప్రయోజనములకు, ఆస్పదంబుగాఁగఁ = అవకాశమగునట్లుగా, చలువఁగల, వీతనియతులక్ =

నియమరహితులైనవారిని, సాహసాతిశయసమున్నతులను, అబ్బాలరన్ =
అబాలకులను, క. 'లులమీఁదిలులకురుర లగు, నిలఁ బెక్కిట పాలు రన మక్కి
పాలు రనన్, సలలితదయాళు రనఁగా, నలవడి వర్తిల్లుఁ గాన నభినవదండీ'
యని యాంధ్రభాషాభూషణము. సిత = పరిశుద్ధమైన, భావ్యర్థదృష్టిని, అరసి,
జాతకములుచూచి, ఆర్యులు, నికృతశ్లాఘులగుచు=మాషించుచు, మదిలోన్,
అనుష్టుతవ్యసమైరి.

క. వెండియుఁ బతికోర్కివొదల

రెండవసతి యనవరగుణరేఖఁ దనరుచున్

గం డెసఁగెడు సుతరత్నము

పాండురమణిశుక్తివోలెఁ బడసె హరికృపన్.

73

రా. రెండవసతి = కైకేయు, అనవర = నికృష్టముగానిదైన, గుణ.
రేఖను, "వరానభవతీత్యవరా-అవరానభవతీత్యనవరా - అనవరాచసా గుణరే
ఖాచ" అని సమాసము. నడ్ద్వితయము ప్రకృతమర్థమును బొందింపుచున్న
యది, సుతరత్నము=సుతశ్రేష్ఠమును, "రత్నం స్వజాతిశ్రేష్ఠేషి" అని అ.
పాండుర = శుభ్రమైన, మణి=ముత్యమును శుక్తివోలెన్, ఉపమ. హరికృ
పన్ = విష్ణువుదయవలనఁ బడసెను.

భా. వెండియున్ = మణియును, పతికోర్కివొదలన్ = ఇంకను
బుత్తులుగావలె నను నపేక్ష ఫలించునట్టుగా, రెండవసతి యనన్=రెండవసతీ.
దేవి యనఁగా, వరగుణరేఖన్=శ్రేష్ఠగుణవరంపరచేత, తనరుచున్న, పాండు.
రమణి = కుంతి, సుతరత్నము=పుత్రుడనెడు రత్నమును, శుక్తివోలెన్ =
ముత్యపుచిప్పవలెనే, హరికృపన్=ఇంద్రానుగ్రహముచేత, పడసెన్ = కనెను,
ఇంద్రుఁడు వర్షాధిదేవత గనుక నింద్రునివల్లనే శుక్తియు ముత్యముగనును.

క. భూకాంతుమన్ననలు గడుఁ

జేకులు నాముదితబుధరచితనుతిభరతుం

కైకమహావీరత్వా

స్తోకుని నన్జనసమాఖ్యుసుతుఁ గని యలరెన్.

74

రా. ఆముదిత = సంతృప్తులైన, బుధులచేత రచితమైన నుతిగలవాని, మహావీరత్వ = అధికశౌర్యముచేత, అస్తోకుని = ఘనుని, “స్తోకాల్పక్షుల్లకా సూక్ష్మ” మని అ. అర్జునసమాఖ్యుఁ = శుభ్రమైన కీర్తిగలవాని, “వశక్షోధవ శోరునః” అని అ. భరతుఁ = భరతుని, కైక = కైకేయి, కని, యలరును.

భా. ఆముదిత = ఆస్త్రీ - కుంతి, “అన్న తెఱవ తలిరుఁబోడి మెఱుఁ గుఁబోడి ముదిత” యని యాంధ్రభాషాభూషణమందు దేశీయపదములలోఁ జెప్పినది. బుధరచితమైన, నుతిభర = స్తోత్రాతిశయముచేత, తుంగ = ఘనమైన, ఏక = ముఖ్యమునైన, మహావీరత్వముచేత నస్తోకుని, అర్జునసమాఖ్యుఁ = అర్జునుఁ డనుపేరుగలవాని, కని, యలరెను.

సీ. ఇవ్విధంబునఁ గాంచి హృదయేశుమన్ననఁ

బెనుచుచు నుండ నబ్బిసరుహాక్షి

కొండొకసవతియు గురుతరధర్మ

రక్షణశీలతన్ నగుణవిధేయ

రక్షోరివై ద్యవరప్రాప్తిరూపుల

లక్షణశత్రుఘ్నులను గరంబు

వినయసౌభ్రాతృవిఘ్నతరసుగుణరే

ఖను మించుతనయులఁ గవలఁ గనియె

తే. నొప్పు మీఱ నాసత్యవీర్యోదయు లగు

నట్టిచతురాత్మజులు సురూపాభిరాము

లై నకులసహదేవపదాతివిశ్రు

తాత్మవర్తను లై మించి రవనిలోన.

75

రా. అబ్బిసరుహాక్షికొండొకసవతియుఁ = కైకేయియొక్క చిన్నసవతి సుమిత్రయు, గురుతరధర్మరక్షణశీలతచేత, మను = ఒప్పుచున్న, గుణవిధేయ =

గుణవశురాలు, - సుమిత్రకు విశేషణము. రక్షోరివైద్య = సురవైద్యులకంటె; వర = శ్రేష్ఠమానట్టుగా, ప్రాప్తరూపులక్ = సౌందర్యవంతులైనవారిని, “ప్రాప్తరూప సురూపాభిరూపాబుధమనోజ్ఞయో” అని అ. లక్షణశత్రుఘ్న లుకవలఁ గనియెను. ఒప్పుమీఱ, ఆసత్యవీర్యోదయు లగునట్టి = సత్యమునకును, శౌర్యమునకు నుత్పత్తిస్థానమైన, చతురాత్మజులు = నలుగురు కుమారులును, సురూపాభిరములును, ఐన = సూర్యసంబంధమైన, కులమునకు, సహ = తగిన, ఆత్మవర్తనలై = తమ నడకగలవారునై, మించిరి, ఆశ్వాసగర్భము.

భా. అబ్బిసరుహాక్షికొండొకసవతియొక్క = మాద్రియు, గురుతరధర్మ రక్షణశీల = మాద్రికివిశేషణము. తత్ = ఆకుతియొక్క, మను = మంత్రముయొక్క, గుణ = ఆవృత్తిచేత, విధేయ = వశులైన, రక్షోరివైద్యులయొక్క, వరమువలన, ప్రాప్తరూపులక్ = అవతరించినవారిని, లక్షణ = లక్ష్యవంతులై, శత్రుఘ్నులక్ = శత్రుసంహారకులు నైనవారిని, కవలక్ = అమడలను, కనియెను. నాసత్య = అశ్వినీదేవతలయొక్క, “నాసత్యావశ్వినౌదస్త్రా,” అని అ. వీర్యోదయులగునట్టి = అంశజాతులైనట్టి. చతుర = సమర్థులైన, ఆత్మజులు, నకులసహదేవులనెదు, పద = నామధేయముచేత, ఆతివిశ్రుత = ప్రసిద్ధమైన, ఆత్మవర్తనగలవారై, మించిరి.

శా. ప్రాలేయాంబువతంస సన్నిహితపంసావాతశ్చైత్యచిత్తి
 లీలాగూఢనిగాఢరూఢపులకాళీహేతుహర్షోదయ
 స్థూలంభావుకశ్చైలరాజతనయాదోర్దండనిష్పిడనో
 ద్వేలోర్ధ్వస్రూతచిత్తరాగలహరి ధీకృజ్జటామండలా. 76.

ప్రాలేయ యని, ప్రాలేయాంశువతంస = చంద్రశేఖరా! సన్నిహిత = సమీపముననున్న, పంపా = పంపానదియందుఁగల, వాత = మారుతముయొక్క, శ్చైత్య = చల్లఁదనముయొక్క, ఔచిత్తి = ఉచితభావముచేత, లీలా = విహారమందు, గూఢ = గూఢమానట్టుగా, నిగాఢ = మిక్కిలి, రూఢ = పుట్టిన, పులకాళి =

పులకాంకురసమూహమే, హేతు=కారణము గాఁగల, హర్షోదయ=ప్రేమలి
శయముచేత, “ప్రేమానాస్త్రియతాహర్ష” మని అ. స్థూలంభావుక=ఉప్పొంగు
చున్న, శైలరాజతనయా = పార్వతీదేవియొక్క, దోర్దండనిష్పీడన=గాఢా
లింగనమువల్ల, ఉద్వేల=మట్టు మీఱినదై, ఊర్ధ్వస్రత = పొడవుగా నెగసిన,
చిత్త=హృదయమందుఁగల, రాగలహరీ=అసురాగ్రప్రవాహమనెడి, ధీకృత్ =
ఋద్ధినిఁ జేయుచున్న, జటామండలము గలవాఁడా! ఉత్ప్రేక్షాలంకారము.

క. మూర్తిత్రయధృతిలీలా

వర్తితనానాజగద్భవస్థితిలయని

ర్వర్తనసజ్జనసుకృతవి

వర్తాయితదివ్యదేహవారితమోహః.

77

మూర్తి యని, మూర్తిత్రయ = త్రిమూర్తిరూపముయొక్క, ధృతి=
ధారణమనెడి, లీలా=విలాసముచేత, వర్తిత = చేయఁబడిన, నానా జగత్తుల
యొక్కయు, భవ=ఉత్పత్తియొక్కయు, స్థితి=రక్షణముయొక్కయు, లయ=
నాశముయొక్కయు, నిర్వర్తన = ప్రచారము గలవాఁడా! సజ్జనులయొక్క
సుకృతమునకు, వివర్తాయిత=వినిమయరూప మొనర్చుచున్న, దివ్యదేహ = దివ్యస్వ
రూపము గలవాఁడా! పుణ్యాత్ములకు సారూప్యము నిచ్చు ననుట. వారిత =
పోఁగొట్టఁబడిన, మోహ=భక్తులయజ్ఞానము గలవాఁడా!

మాలిని. ప్రథమతమనచోంతప్రస్ఫుట బ్రహ్మవిద్యా

పథపథికవిపశ్చిద్యావవిశ్రామసీమా

పృథుచిరమృతధారాభీక్షసిక్తామవీరి

ప్రథితతమమలక్ష్మౌపత్యపత్యగ్రజన్తా.

78

గద్యము. ఇది నిజసూరలోకాంగీకారతరంగితకవిత్వ వైభవ
పింగళి యమరయార్యతనూభవసౌజన్య జేయసూరయనామ

ధేయ ప్రణీతంబైన రాఘవపాండవీయమునందుఁ బ్రథమా
శ్వాసము. 79

ప్రథమ యసి, ప్రథమతమవచోంత = వేదాంశములయందు,
ప్రస్ఫుట=లేస్సగాఁ చెప్పియుండిన, బ్రహ్మవిద్యాశ్రవణ=బ్రహ్మజ్ఞానమార్గమునకు,
పథిక=పాఠ్యమైన, విశ్వేశ్వర్యా=విద్వాంసుల హృదయములకు, “విద్వాన్వి
పశ్చిద్దోషజ్ఞః” అని అ. విశ్రామసీమా=విశ్రమస్థానమైనవాఁడా! విశ్రామయని
ఘట్టప్రత్యయముగాఁ జెప్పినందుకు, “తమృషిం మనుష్యం కస్య దేశ విశ్రామశా
ఖిన” మ్మని మురారియు, “విశ్రామం లభతామివాచ శిథిలజ్ఞాబంధ మస్త
ద్ధనుః” అని కాళిదాసుకు జెప్పినయిగాని, “మిత్రా హ్రస్వః” అనుసూత్రమున
హ్రస్వమురాఁగా విశ్రమ యని యుండవలయుననియు. విశ్రామోపశబ్దఇతి కాళి
కాయా మన్నందువలన విశ్రమశబ్దమే యుండవలెనని గనుక, “కథం కథం
విశ్రామ” అని న్యాయకారులు చెప్పినంగాని వ్యాకరణాంతరమువలన సుపధా
వృద్ధి రావలెనని గనుక, “విశ్రాంతిం భవతా” మని శామశలవ్యాఖ్యానము
లోను వ్రాసినాఁడు గనుక, విశ్రాంతిసీమా యనెడు నదియు మంచిపాఠము.
పృథు=అధికమైన, చిదమృతధారా=జ్ఞానామృతధారచేత, అభీష్ట = నిరంతర
మును, “ముహూః పునఃపునశ్శశ్వ దభిష్ట మస్మహిమా” అని అ. సిక్త =
అభిషిక్తుడైన, ఆకువీటిప్రధితతిరుమలక్ష్యాపతి = ఆకువీటితిరుమలనాయని
యొక్క, అపత్యగ్రజన్తా=జ్యేష్ఠపుత్రుడైన పెదపేకటాద్రిగలవాఁడా!

.గద్యము. ఇది మదనగోపాలకృపాకటాక్షసప్రాప్తసారసారస్వత
సంపదానందనందవరాన్వయక్షీరపారావారరాకాసుధాధామ ముద్దరాజగణ
పయామాత్యపెదరామధీమణిప్రదర్శితం బైన రాఘవపాండవీయాదర్శంబు
నందుఁ బ్రథమాశ్వాసము.

శ్రీ ర జ్ఞ

రాఘవపాండవీయము

ద్వితీయాశ్వాసము

పంపాసరసశ్రీ

డాపండిత పెద్దవేంకటశాస్త్రిపతిచి

త్తోపాసితపద ప్రత్య

గ్రూప విరూపాక్ష హేమకూటాధ్యక్షా !

1

క. దేవాంశభవులఁ బుత్తుల

నీవిధమునఁ బడసి ముదితహృదయుఁ డగుచు ధా

త్రీవరుఁడు పెనుచుచుండె య

ధావిధి సంస్కీర్తయలు మునికదంబము నడుపన్.

2

రెంటికి సమము . సులభము.

సీ. నానాటి కుప్పొంగునవకంపుఁగళలపెం

పునఁ జిన్నికొన్నెలబోద లనఁగ

నుత్తరోత్తరవృద్ధి నొప్పుతేజోరేఖ

పసఁ గోమలార్కచింబంబు లనఁగఁ

గ్రోత్తగ్రోత్తగః బొదల్కొమరునెమ్మేనుల

బలుపుష్టిఁ గరికలభంబు లనఁగ

నంతకంతకు మించు వింతమగంతిమి

యదుటునసింగంపుఁ గొదమ లనఁగ

తే. వెలసి రిలను ధర్మజభీమ విజయు లనఁగఁ 3

5 గ్రాలునృపసుతుల్ దమలోనఁ గవలు గూడి 3

1, 2 మనసుమైత్రిచే రామలక్ష్మణచరితము 3

1, 4 సనయభరతశత్రుఘ్న భేలనము మెఱయ.

3:

రా. ధర్మజ = వింటివల్లఁ బుట్టిన, “ధర్మః పుణ్యే యమే న్యాయే
స్వభా వాచారయోః క్రతౌ, ఉపమాయా మహింసాయాం చాపేచోప
నిషద్యపి” అని వి. భీమ = భయంకరమైన విజయము గలవారు అనఁగా
క్రాలు = ఒప్పుచున్న, నృపసుతులు, కవలుగూడి = జోడుగూడుకొని,
మనసుయొక్కమైత్రిచే, రామలక్ష్మణులయొక్క, చరితము = నడకయు,
సనయ = నీతిసహితులైన, భరతశత్రుఘ్నలయొక్క, భేలనము = విహారమును,
మెఱయ వెలసిరి.

భా. ధర్మజభీమవిజయు లనఁగఁ = ధర్మరాజభీమార్జును లనునట్లుగా,
కవలుగూడి = నకులసహదేవులనుగూడి, సుమైత్రిచేఁ, మనఁ = ఒప్పుగా,
రామ = మనోహరమై, లక్ష్మణ = లక్ష్మీవంశమునైన, చరిత్రమును, సనయ
భరతఁ = నయాతిశయముతోఁ గూడినవా రాటచేత, శత్రుఘ్న = శత్రు
సంహారకమైన, భేలనమును మెఱయ వెలసిరి.

✓ ఉ. అంత వసంత మొప్పెఁ జరమాగ్రిమభాగచరాఖిలర్తుసా
మంత మనంతజాలకసమంజసరంజితకుంజకుంజరో
ద్వాంతనితాంతసాంద్రమధుదానవిజృంభితబంభరస్వనా
త్యంతనిరంతరీకృతదిగంత మతాంతలతాంతకుంత మై.

4

రెంటికి సమముగా వసంతవర్ష నము. చరమగ్రామభాగ=పశ్చాత్పూర్వ
భాగములయందు, చర = వర్తిపుచున్న, అఖిలర్తువులును, సామంతము=సరి.
దొరలుగాఁ గలిగినది, శకలమునుసాభాగ్యముగల దనుట. అనంత=అసంఖ్యము
లైన, జాలక=మొగ్గలచేత, “క్షౌరకోజాలకక్షీచే” అని అ. సమంజస=యుక్త
మానట్టుగా, దృశ్యరూపం సమంజసం, యుక్త మాపయికం లభ్య” మ్మని
అ. రంజిత = ఒప్పిన, కుంజ = పొదలనెడి, కుంజర = ఏనుగులవల్లనుండి,
ఉద్వాంత = వెడలి వచ్చుచున్న, నితాంతసాంద్ర = మిక్కిలి దట్టమైన,
మధు = మకరంద మనెడి, “మధుమద్యే పుష్పరసే” అని అ. దాన=మదము
చేత, “దానంగజమదేత్యాగే” అని యా. విజృంభిత = గర్వించిన, బంభర =
తుమ్మెదలయొక్క, “బంభరశ్చమిళిందశ్చ హిందోళభసలాసమా” అని
యా. స్వన = ధ్వని చేత, ఆత్యంతమును, నిరంతరీకృత = నిబిడముగాఁ జేయఁ
బడిన, దిగంతములు గలది, అతాంత = ఆలయికలేని, లతాంతకుంతమై =
కుసుమాయుధుఁడు గలదై, అంత వంత మొప్పెను.

సీ. అచ్చంపులేజగురాకుజొంపము కెంపు

మేలిచెందిరపుఁగెంధూళి గాఁగఁ

గుచ్చినట్టుగ జాదుకొన్న మొగ్గలగుంపు

ప్రకటపాటలబిందుపాళి గాఁగ

విచ్చినపరునంపువిరులతండము పెంపు

శోభితభూతిరింఛోళి గాఁగ

నిచ్చలం బైనతేనియవానజడిసొంపు

లాలితదానధారాళి గాఁగ

తే. సుమపరాగముల్ కేళిపాంసువులు గాఁగ

భ్రమరపంక్తులు పైసరవణులు గాఁగ

బుడమినెల్లెడ వాహ్యళి వెడలుమదను
మదపుటేనుఁగువోలె నామని దనర్చె.

5

భూతి = గజశృంగారముయొక్క, రింఘోళి = పుక్తి, “భూతిర్భూతంగ
శృంగారే” అని వి. “రింఘోళిః శ్రేణికాస్త్రీయా” మ్మని యా. కడమ
సులభము. మొదటి నాలుగు పాదములయందు సంత్యప్రాసము నియమములు
కలుగఁ జెప్పినాఁడు.

రగడ. పొలిచె మధులక్ష్మి సురపొన్నలను బొన్నలను
దెలిసిపడి పుప్పొడులతెన్నెలను జిన్నెలను
రంగుగఁ దనస్సనారంగములసంగములఁ
బింగళత చెందె మదభృంగముల యంగములఁ
గొఱలెఁ జిగు రెలమావిగున్నలను జిన్నలను
బటిచె మగుఁ డురుల ముదిపన్నలను బిన్నలను
లలిఁ జిక్కెఁ గరువలిబలంగము లవంగముల
లులిత మై లవలికుడుంగముల లుంగముల
వెలయుకురువిందపూవిరువులును మురువులును
దెలిపె మదనునకుఁ బనితెరువులును హరువులును
బెరయుచుఁ బలాశతరుబృందముల నందముల
విరిమొగ్గ లమరె గురువిందముల చందముల
నెన్నికగ వాసించె నిరువులును బొరువులును
జిన్ని చెందొవలచేఁ జెరువులును దొరువులును
వీలకొఱ పమరె నరవిందములఁ గుందముల
లీల దళుకొత్తఁగ మిళిందముల డెందముల
మొదలె మలయాచలసమీరములు సారములు
కొదవిరహి కయ్యె నతిఘోరములు ప్రారములు

జడిగొనుమధూళికాసారముల పూరముల

వడి దనరె నవసింధువారముల యారముల

వదరె గడుఁ గ్రొవ్వి షికవారములుఁ గీరములు

గదిరె నళులందు ఝంకారములు బీరములు

గలఁగి పాంథులు కర్ణికారముల వేరములఁ

దొలఁగి రిల ఘంటలకు దూరముల దూరములఁ

బొదలె సంపెగలందుఁ బూవులును దావులును

గుదిగొనఁ దనర్చె గడుఁ గ్రోవులును మోవులును.

సారెకడ తాఁకుసంచారికల చేరికల

జారులు చరించి రభిసారికల కోరికల

నిగురుబోండ్లన్నరైరీవులును గీవులును

దిగజాట విడిచి రటు తీవులును వావులును

దదనంగతంత్రావతారికల కారికల

చదు వంటెఁ గేలివసశారికలఁ గీరికల

మితి లేక పరఁగె రతిమెలపులును వలపులును

నతివ లెంతయు మఱచి రలపులును సోలపులును

బోణిమిగ వకులకుజపూగములఁ బూగముల

రాణ దనరాఁదెను బరాగముల రాగములఁ

బరఁగె మధుమదనులకు బలుపులును గెలుపులును

బెరిఁగె యువయువతులకుఁ బిలుపులును బొలుపులును.

రంజిలిరి గాణ లనురాగముల రాగములఁ

బుంజితశ్రీఁ దనరు భోగములఁ జాగముల

నలముఁగొని పెంట్టచెరలాటములు గూటములుఁ

జలిపె నహిషక్షిమృగఝూటములుఁ గీటములు

సొరిది మధువృష్టి వంజులకములఁ దిలకములఁ
 గురినెఁ జెదకుచుఁ దేడ్లుకులకముల జలకములఁ
 గయిపోయె ననువుపసగాటములు వాటములు
 నయి తలఁపతల పెనుఁకు లాటములు నోటములు
 బొరసె విరహిణుల కురుపులకములఁ దిలకములఁ
 బససఁగఁగము కపోలఘటకముల నలకముల
 సరిగెనానాలతాజాలములు సాలములు
 జరదళుల నయ్యె వాచాలములు నీలములు
 దళు కెసఁగఁ బల్ల వవితానముల సూనములఁ
 బులియుఁ బికమధుఁగములు బోనములఁ బొనములఁ
 జవి గొసరి గరుపులు పిసాళములు మేళములు
 మిస్రలఁ దడసికీ నొచ్చె మేళములుఁ బాళములు
 దగ మసలుభసలసంతానముల గాఁగముల
 మగువ లెగఁబోఁపి కభిమానముల మానముల
 వడిఁ ద్రిప్పి ముఁడు జయవంతములు కుంతములు
 సడలించె ముఁజనస్వాంతములు శాంతములు
 మందిరా రామవనమాలికల డోలికలఁ
 బందెములు జరిగెఁ గులపాలికల కేలికల
 సతతమును గందపువసంతములుఁ బంతములు
 న్రతులకును నయ్యె రసవంతములుఁ గాంతములు
 మరిగి యెపుడును గంతమాలికల పోలికలఁ
 బరఁగ మగ లిడి రంకపాలికల బాలికల.

6

రెంటికి సరి వర్ణనము. పోణిమి యని ణకారముగాఁ జెప్పవచ్చు
 నందులకు, ఆ. 'తీవ తీగ యనుచుఁ దివిరి వల్కుఁగఁ దగుఁ, బగడ మనఁగ

నొప్పుఁ బడ మనఁగ, భోగిశయన పరఁగుఁ బోడిమి పోడిమి, వేగ వేప నాఁగ
వెలయుఁ గృష్ణ.' యని యనంతునిధందమందు. ద్వి. 'రాణివాస ద్రోహి
రావణుఁ బట్టి, పోడిమిఁ జెఱుపవా బుధులు నుతింప' యని రామాయణ
ద్విపద.

✓మ. త్రిజగన్తోహనతక్ వసంతయుతు వీరీతిం బ్రకాశింపఁ గా
యజమానత్వరసప్రకర్ష మహిమవ్యాప్తి విజృంభించె ది
వ్యజనుల్ మెచ్చనితాంతసంయమిత విశ్వామిత్ర మానీశబు
ద్ధి జయప్రాధిని మించు టెంతయు ధరిత్రిం దేట తెల్లంబుగన్. ✓✓

రా. యజమానత్వ=సోమయాజిభావమందుఁగల, రసప్రకర్షమహిమ
వ్యాప్తి=రాగాతిశయమహిమయొక్క వ్యాప్తిచేత, నితాంతసంయమితక్=
మంచియతిత్వముచేత, విశ్వామిత్రమానీశబుద్ధి - కర్తృపదము, జయప్రాధిని
మించుట = సర్వోత్కర్షమున నొప్పుట, తపోవ్యయము చేయకయ రాక్ష
సుల సంహరించి యజ్ఞము సేయ యత్నము సేయుట యని ఫలితార్థము. తేట
తెల్లంబుగన్, విజృంభించెను. క్రియ.

భా. త్రిజగన్తోహనతక్ = మూఁడులోకములవారికి రమ్యమాటచేత,
వసంతయుతువు కూరీతిక్ = పూర్వము వర్ణించినప్రకారమున, ప్రకాశింపన్,
కాయజమానత్వర=మంత్రధునియొక్క యహంకారవేగము, సప్రకర్షమహిమ
వ్యాప్తి = అధికప్రభావయోగముచేత, దివ్యజనుల్ మెచ్చ, నితాంతసంయ
మిత విశ్వామిత్రమా=మిక్కిలి శక్తింపఁబడిన సకలాంతశ్శత్రువులుగలదైన,
ఈశుబుద్ధిక్=పాండురాజుబుద్ధిని, జయప్రాధిక్=జయప్రాధిచేత, మించుట
=చలింపఁజేయుట, ధరిత్రిం దేట తెల్లంబుగ విజృంభించెను.

వ. అప్పుడు.

8

✓✓చ. అనయము మ్రొల నేకతమహర్దగతిం దనచిన్ని రామచం
ద్రునినగు మోముదామరసిరుల్ గనుపండువుగాఁజెలంగఁగాం

క్ష నరయుపాండురాజితయశస్కుఁడు రాజవరుం డవారితా
తనువిభవాధిరాజ్యసముదగ్రమనోధృతి యై ప్రవర్తిల్లన్. 9vv

రా. ఏకతమ=మిక్కిలి ముఖ్యమైన, హార్దగతిక్ = స్నేహవర్తనచేత,
చిన్ని = ముద్దు పచ్చుచున్న, రామచంద్రునియొక్క నగుమోముతామర
సిరులు, చెలంగఁ గాంక్షనరయు, పాండు = శుభ్రమైన, రాజిత = మనో
హరమైన, యశస్కుఁడు=కీర్తిగలవాఁడు, దశరథుఁడు, అవారిత = నివారింపఁ
బడని, ఆతనువిభవ = అనల్పవిభవముగల, అధిరాజ్య = సామ్రాజ్యముచేత,
సముదగ్ర = ఉన్నతమైన, మనోధృతియై = మన స్సంతోషము గలవాడై,
“ధృతిర్యోగాంతరే ధైర్యే ధారణాధ్వరతుష్టిషు” అని వి. ప్రవర్తిల్లగా,
చేరె నని ముందరిపద్యమునఁ గ్రియ.

భా. ఆనయము=మిక్కిలియు, మ్రోలక్ = సమీపమున, ఏకతమ =
ఏకాంతమున, తనచిన్నిరామ = తన చిన్న పెండ్లామైన మాద్రియొక్క,
చంద్రుని నగుమోముదామరసిరుల్ = చంద్రునినవ్వెడు ముఖపద్మకాంతులు,
కనుపండువుగాఁ జెలంగ, పాండురాజు, ఇత = పొందబడిన, యశస్కుఁడు=
కీర్తిగలవాఁడు, ఆతనువిభవ = మంత్రవిభవముచేతనైన, అధి = మనోవ్యధ,
యొక్క, రాజి = శ్రేణిచేత, ఆసముదగ్ర = అల్పమైన, మనోధృతియై =
మనోధైర్యముగలవాడై, ప్రవర్తిల్లగా, ఆయమచేరెనని ముందరిపద్యములొఁ
గ్రియ.

క. ఆయమనియమైకనిధి మ

హాయతద్ధైర్యమహిమగని యసురక్షయము

త్యాయతతదాఁ జేయక

యాయతనుక్రియకుఁ జేరె నతనినియతిచేన్. 10

10

రా. ఆయమనియమైకనిధి = యమనియమములకు ముఖ్యస్థానమైన
యావిశ్వామిత్రుఁడు, “శరీరసాధనాపేక్షం నిత్యంయత్కర్త తద్యమః,

నియమస్తు సయత్కర్త నిత్యమాగంతుసాధన" మ్మని అ. మహాయతధైర్య, మహిమ = మహిమను, కని = ఎంచి, మఱియొకయర్థము. మహిమకు, గని = ఆకరమైనవాఁడు, అసురక్షయము = రాక్షసనాశమును, అత్యాయత్తత = అసక్తిచేత, అతనుక్రియకు = అధికోద్యోగమునకు, అతని నియతిచేత = ఆదేశరథనిభాగ్యమున, చేరెను = వచ్చెను.

భా. ఆయమ = మాది, మహాయతధైర్యమహి = అధికధైర్యస్థానమైనది, మగని = పాండురాజుయొక్క, అసురక్ష = ప్రాణరక్షను, అమత్యాయత్తత = అబుద్ధివశమన, తాజేయక, ఆయతనుక్రియకు = ఆమన్తధక్రీడను, అతనినియతిచేత = ఆ పాండురాజు దురదృష్టముచేత, చేరెను.

చ. మనుజవరుండు నపు నడువన్ ఘటియిల్లెడు విఘ్నవాక్ప్రవర్తనలు గురుప్రయత్న విహతంబులు సేయుచు రామ యేక్రియన్, నిను విడనేన్ గు నంచు గడు నెమ్మి గవుంగిట జేర్చి యంతటం, తనయసువాంఛ డించి తగఁ దన్నె దదర్శి, ✓✓

1 గృతార్థ గామునిన్.

11

రా. మనుజవరుండు = దశరథుఁడు, విఘ్నవాక్ప్రవర్తనలు = అంప లేననుమాటలను, గురుప్రయత్న = వసిష్ఠునినిర్బంధముచేత, విహతంబులు సేయుచున్ = మాన్చినవాడై, తనయసువాంఛన్ = అధిక పుత్రవాశ్యమును డించి, తత్ = ఆరాముని, అర్థిన్ = తోడుకొనిపో నిశ్చయించినవానిని, మునిని గృతార్థగాఁ దన్నెను.

భా. మనుజవరుండు = పాండురాజు, నడుమన్ ఘటియిల్లెడు, విఘ్నవాక్ప్రవర్తనలు = మాదిప్రతికూలోక్తులను, గురుప్రయత్న విహతంబులు సేయుచున్ = అధికప్రయత్నముచేత మాన్పుచు, రామ = మాదికి సంబుద్ధి. తనయొక్క, అసువాంఛను డించి, తత్ = ఆప్రాణములను, అర్థిన్ = హరియింప

నిశ్చయించినవాని, కృత=చేయబడిన, అర్థక్ = ప్రయోజనము గలవానిని, సంఘటనకర్త యనుట, తప్పెను. మాదిమాటలు వినక సంభోగించె ననుట.

తే. స్వవిధివిఘ్ననిరాసంబు సలుప నతఁడు

రామసాంగత్య మర్థించెఁ బ్రమదగరిమఁ

బెనుచుతదనుయాత్రకు నంతఁ దనువు వొంగఁ

బ్రస్తుటం బైననుత్సాహభరముఁ బూనె.

12

రా. స్వవిధివిఘ్ననిరాసంబు = స్వావస్థానవిఘ్న రాహిత్యమును, చలువక్, అతఁడు=విశ్వామిత్రుఁడు, రామసాంగత్య మర్థించెక్=రాముని నంపుమనెను, అంతక్=వశరక్షఁ డంపెద నన్నతర్వాత, ప్రమదగరిమఁ బెనుచు = సంతోషాతిశయమును గూర్చుచున్న, తత్ = ఆరఘనాథునియొక్క, అనుయాత్రకుక్ = వెంటవచ్చుటకు, ప్రస్తుటంబైన యుత్సాహభరముం బూనెను = త్వరపడె ననుట.

భా. స్వవిధి=తనవిధి, విఘ్ననిరాసంబు సలుపక్ = విఘ్నములేకుండఁ జేయఁగా, స్త్రీయొక్క, సాంగత్యమును, అర్థించెను = క్రిడించె ననుట, అంతక్ = అటుతర్వాత, ప్రమద=మాద్రీ, గరిమఁబెనుచు = గౌరవహేతువైన, తదనుయాత్రకుక్ = తదనుగమనమునకు, ఉత్సాహభరమును బూనెను.

సగ్ధర. తలఁపి ట్లుత్సాహ మొందం దననుజనపరిత్రాణ మర్థిం :

చి యక్కం, దళితాపత్యానురక్తిఁ మహిపునకుగతం దాను

రాఁ బూనకుండక్, మనోహర మాన్వి స్వస్థానమునకుఁ

జయెక్ రాము నాత్మేకప్రేమా, త్యలఘుశ్రేయస్సుమిత్రా

నవరతనయయోగాఘ్యో దోడ్కొంచు వేడ్కన్.

13

రా. తన, యజనపరిత్రాణము = యజ్ఞసంరక్షణమును, అర్థించి, అక్కందళితాపత్యానురక్తిక్ = ఆచిగిచ్చినపుత్రురొగము కలవాని, మహి

పుక్ = దశరథుని, మాన్చి = తిరుగనం, ప్రేమచేత, అత్యలఘు = అతిశయ
 మాటలుగా, శ్రేయః = శ్రేష్ఠుడైన, శ్రేయాశ్రేష్ఠః పుష్కలశ్చ" అని
 అ. సుమిత్ర = సుమిత్రయొక్క, అనవరతనయ = అవరతనయుడు గాని శ్రేష్ఠుడైన
 లక్ష్మణునియొక్క, "యవీయోవరజాసుజా" అని అ. యోగాధ్యుక్ =
 మాటమిగలవాని, ఆత్మేశుక్ = పరబ్రహ్మస్వరూపమైనవాని. రాముని: దోడ్కొం
 చుక్, స్వ = తనయొక్క, స్థానమునకుక్ = ఆశ్రమమునకు, చనియెను. కందళి
 తాపత్యాచరక్తిన్ హి ప్రపదుదిక్కున, బిందువునకు నకారము యతిచ్చెనందుకు,
 తే. 'టకపపర్గాక్షరములను డాపలిచి, యొనర నూడినబిందువు లుండెనేని,
 వరుస లక్షణములు పలు లగువానికెల్ల, నవని: గొదలు సుకపులయసుమతమున,
 నని లాప్యలకారచూడ్దామణి, కందళమాత్కారపరంపరల్ పయిపయిక్
 మధ్యాహ్నముంచెల్సెడి" నని మనుచరిత్రముగాని ప్రయోగము.

భా. తనయజనపరిత్రాణము = పుత్రజనరక్షణమును, అర్థించి, దళిత =
 పోగొట్టబడిన, అవత్య = పుత్రులయందుగల, అమరక్తిక్ = వాత్సల్యముగల
 దాని, అక్కక్ = కూరిని, అక్కాదళిత యనుదిక్కున, క. 'నాంతము లైన
 పదంబుల, పొంతంబై చున్న శబ్దముల పచటతపల్, దొంతి గజడవల లగున,
 య్యంత నకారంబు నున్న లభినవండ్లీ' యనులక్షణమున నకారపుబొల్లు
 నున్నెనది. ఏయక్షరమున్నఁగాని నున్న నియవ: జెప్పవచ్చునందుకు, లయ
 గ్రాహి. 'కమ్మని లతాంతములకు మ్మొసినచ్చ మధుపమ్ముల సుగీతనిరపమ్ముల"
 అని యూదిపర్వమునందు నన్నయభట్టుప్రయోగము. మహిపురయగతిక్ =
 రాజుపెంటును, మాన్చి, ప్రేమ = ప్రేమముచేత, అత్యలఘు = మిక్కిలి
 యధికమైన, శ్రేయః = పుణ్యమునకు, 'స్యాన్తర్కస్త్రియాపుణ్యశ్రేయసీసుకృత'
 మని అ. సుమిత్ర = లెస్సచెరికాఁ డైన, అనఁగాఁ బుణ్యముతోఁ గూడినవాఁ
 డనుట, అనవరత = ఎడతెగని, నయ = సేతిగల, యోగ = అత్తయోగముచేత,
 అధ్యుక్ = సాదముఁ డైనవాని, రాముక్ = మనోహరుని ఆత్మేశుక్ = తనపతిని,
 తోడ్కొంచుక్, స్వస్థానమునకుక్ = స్వర్గస్థానమునకు, చనియెను.

తే. అట్లు తండ్రి చేత విస్మయమైనయట్టి
 రాకుమారులు సహజననీకయాత్ర
 బూని సంయమిశ్వరనీయమాను లగుచు
 జనిరి నీజపురమునకు విషాద మొదవ.

14

రా. తండ్రి చేత, విస్మయమైనయట్టి = అంపబడినట్టి, రాజకుమారులు =
 రామలక్ష్మణులు, సహజ = కులాచారయోగ్యమైన-స్వభావసిద్ధమైన దనుట,
 అనీక యాత్ర = యుద్ధయాత్ర, "అస్తియాంసమరానీకరణాః" అని ఆ.
 సంయమిశ్వర = విశ్వామిత్రుని చేత, నీయమానులు = తోడ్కొనిపోబడువారు,
 నిజపురమునకు = అయోధ్యకు, విషాద మొదవ = భేదమగునట్లుగా, చనిరి.

భా. అట్లు, తండ్రి చేత = పాండురాజు చేత, విస్మయమైనయట్టి = విడువ
 బడినట్టి, తండ్రి చచ్చినవారనుట, రాకుమారులు = ధర్మజభీమార్జుననకులసహదే
 వులు, సహజననీకయాత్ర = తల్లియైన కుంతితోఁగూడిన యాత్రను పూని,
 సంయమిశ్వరులచేత, నీయమానులగుచు = తోడుకొని రాబడినవారై, విషాద
 మొదవ = భేదపడుచును, నిజపురమునకు = హస్తినగరమునకు, చనిరి.

నీ. అత్తైఱంగునఁ జను నప్పుడు దమవార్త

దవుదవ్యలను విని తత్పథంబు

నందు మదప్రేక్షి మందాటకమహేభ

హరిశలంగసన్మృద్ధి గరము మించు

సముదగ్రతరబల సంపద నెదురుగాఁ

గనిజపితృజ్యేష్ఠుఁ డనుప నతని

ప్రియముగారాముసంక్రితధర్మగుణమైన

యము బుధాళికి సమ్మదకర

ఆ. మగుచు బరంగె నమ్మహాబలముదము భ

జించి యమరనగరిఁ జేర నంత

నక్కుమారు లరిగి రావలమానని :

గాఢధృతినిమానికథలు వినుచు.

15

రా. మదప్రాధిమ్య = గర్వోచ్చైకము చేత, మహేభ = మత్తేభముల
యొక్కయు, హరి = సింహములయొక్కయు, శత = నూజులసంఖ్యలైన,
అంగ = శరీరములయొక్క, సమృద్ధి = సూర్తిచేత, కరము మించు,
సముదగ్రతరబలసంపద = ఆత్యంత బలసమృద్ధిగలవాని, తాటక నెదురుగాఁ
గని, జపితృజ్యేష్ఠః = మునిశ్రేష్ఠుఁడైన విశ్వామిత్రుఁడు, అనుపఁగా నతని
ప్రియముగా, రాము = రామునియొక్క, సౌశ్రితధర్మగుణమైన = వింటియల్లె
యందు సంధింపఁబడిన దనుట. “మార్వీజ్యా శింజినీ గుణః” అని అ. అన్తు =
బాణము, బుధాళికి = దేవశ్రేణికి, సమ్మదకర మగుచు, అమ్మహాబల =
తాటక, ముదముభజించి, అమరనగరి = స్వర్గమును, చేర = చేరునట్టుగా,
పరఁగె = పఱచెను. అంత, అక్కుమారులు = రామలక్ష్మణులు, మానని =
ఆరాఁగని, గాఢధృతి = అధికసంతోషమున, ఆవల నరిగిరి.

భా. మదప్రాధిచేత మందఱునట్టుగా, అటక = చరింపుచున్న,
“అటగతా” అను ధాతువుమీఁద ఘృష్ణిత్వయాంతము. మహేభముల
యొక్కయు, హరి = గుఱ్ఱములయొక్కయు, శతాంగ = రథములయొక్కయు,
“శతాంగః స్యందనోరథ” అని అ. సమృద్ధి = ఆతిశయముచేత, కరము మించు,
బలసంపద = చతురంగబలసంపదను, నిజపితృజ్యేష్ఠః = ధృతరాష్ట్రుఁడు,
ఎదురుగాఁగననుప అతనిప్రియము, గారాము, సౌశ్రితధర్మగుణమై, నయన్తు =
నీతియు, బుధాళికి = పెద్దలకు, సమ్మదకరమగుచు పరఁగె నమ్మహాబలము,
తము, భజించి యమర = కొల్చి యొప్పుగా, ఆవలమాన = ఇంచుకంత
చరింపుచున్న, “ఆజీషదర్థేభివ్యాప్తై” అని అ. నిగాఢధృతి = అధిక
భైర్యముచేత, అక్కుమారులు, మానికథలు = వెంటవచ్చెడు మురులవాక్యములను,
వినుచు, అరిగిరి = హస్తపురికిఁ బోయిరి.

సీ. ఆరీతిఁ జని తమయానగరంబు ప్ర

వేరించి మెలఁగ నుద్వృత్తి నడరు

నస్తవయోధుల సంబంధుల నాఁగి

తన హాశ్రమశోక నైస్యభరము

హరియించుటకుఁ దమకురువృద్ధు లొసఁగెడు

బహుళతావసహిత భాషితములు

దీవెనల్ వినయవిధేయతతోడఁ జే

కొనుచును వెండియు నెనరుదొరలు

ఆ. గౌరవము లొనర్పఁ గైకొంచుఁ గ్రమమునః

బిత్తవియోగచింతఁ బ్రిదిలి క్రిడ

సలిపి రెంప్రాద్దు సన్తానసస్థితిఁ

జాలి ధార్తరాష్ట్రలీలఁ దగిలి.

16

రా. ఆరీతిఁజని, తమయాన = తమయాజ్ఞ, “అజ్ఞప్తియానలియాజ్ఞయాన” యని యాంధ్రభాషాభూషణమందుఁ దద్యవములలోఁ జెప్పినది. అస్తవ=రాక్షసులైన, యోధులఁ = వీరులను, అంబకంబులఁ = బాణముల. చేత, అఁగి = నివారించి, తల్ = ఆ విశ్వామిత్రునియొక్క, మహాశ్రమ = తపోవనమందుఁగల, తమకు, ఉరువృద్ధులు = అభివృద్ధులను, ఒసఁగెడు బహుళతావసయొక్క, హితభాషితముల=ప్రియోక్తులయందుఁగల దీవెనలను జేకొనుచుఁ, వెండియుఁ = మఱియు, నెనరుదొరలు = ప్రియము గూరిన, గౌరవములను, ఒనర్పఁ = మనీశ్వరులు చేయఁగా, సల్ = సత్పురుషుల యొక్క, మానస = మనస్సనెడి మానసరస్సునందుఁగల శిష్టరూపకము. “నితాంశుఃశ్చైర్వయతి స్తతద్గతైః” అని వైషధశ్రయోగము. స్థితిఁ = వర్తన చేత, ధార్తరాష్ట్రలీలఁ = హంసనామ్యమును “ధార్తరాష్ట్రస్థితేతరైః” అని అ. తగిలి క్రిడసలిపి.

భా. తమ, ఆనగరంబు = ఆహస్తిగరమును, ప్రవేశించి, అస్త్ర = కన్నీ
 శ్ల నెడి, పయోధులక్ = సముద్రములను, “అస్త్రమశ్రుణికోణితే” అని ఆ.
 అంబకంబులక్ = నేత్రములయందు, “అంబకంబనేత్రశరయోః” అని వి.
 ఆగి, తత్ = ఆవ్యధచేతనైన, మహాశ్రమ = అధికమైన బడలికగల,
 శోక = భేదముయొక్కయు, దైన్యముయొక్కయు, భరముక్ = అతిశయ
 మును, “భరోతిశయభారయోః” అని వి. హరియించుటకు, తమ, కురు
 వృద్ధులు = భీష్మాదులు, ఒసఁగెడు, బహుళతాప = అధిక పరితాపముతోడ,
 సహిత = కూడిన, భాషితములను, నెనరుదొరలు = నెనరులుగల రాజులు,
 గౌరవములు = పూజలను, ఒనర్పఁ గైకొంచుక్, పితృవియోగచింతక్ = పొండు
 రాజు పోయినవిచారమును, ప్రిదిలి = విడిచి, సన్తానసస్థితక్ = మంచి
 మనోవ్యాపారముచేత, ధార్తరాష్ట్ర = దుర్యోధనాదులయొక్క, లీలఁదగిలి
 క్రీడసలిపిరి.

5 2 2
 1 మ. అమితప్రాధిగధార్తికాగ్రియపితృవ్యాదిష్టవృత్తి మహా
 తమభక్తి గ్రహించి శాంతనవసత్వశ్రీచమత్కారప
 క్తిమసౌభాగ్యధురీణతన్తహిమహర్షిస్వాంతలీలోచితో
 తమసంక్రీడ లొనర్చి రక్కమరు లాత్తజ్ఞాతసఖ్యాధ్యులై.

రా. అమితప్రాధిని, గ = పొందినవాఁడునై, ధార్తిక = విలుకాండ్ర
 లోపల, అగ్రియ = శ్రేష్ఠుఁడైన, “పరార్థ్యగప్రగహరప్రాగ్గ్రాగ్రియ
 మగ్రియ” మని అ. పితృ = దశరథునిచేత, వ్యాదిష్ట = ఆజ్ఞాపింపఁబడిన,
 వృత్తిక్ = వర్తనను, గ్రహించి, శాంత = పరస్పరవిరోధములేనివియు,
 నవ = ప్రాయపువ్వియునైన, సత్త్వ = సింహాది మృగములయొక్క, శ్రీ = సమృద్ధి
 యొక్క, సమూహముయొక్క యచట, చమత్కార = చెల్లాటములచేత,
 పక్తిమ = పరిపక్వమైన, సౌభాగ్య = ఒప్పదమును, ధురీణ = పహించిన,
 తనహి = ఆ తపోవనభూమియందున్న, మహర్షి = మునీశ్వరులయొక్క,

స్వాంత=మనస్సుల యొక్క, లీలా=ఉజ్జాసమునకు, ఉచిత = తగిన, ఉత్తమ
సంక్రీడల నొనర్చి, ఆత్మజ్ఞ = బ్రహ్మణ్యులతోడనైన, అతిసఖ్యాధ్యులై.

భా. ఆమిత, ప్రాధిగ్ధ = ప్రాధియగునట్లుగా, ధార్మిక=ధర్మాత్ముడైన,
అగ్రియపితృవ్య = పెదతండ్రియైనధృతరాష్ట్రునిచేత, “పితృభ్రాతా పితృ
వ్యసాన్య” తన ఆ. ఆదిష్ట=ఉపదిష్టమైన, వృత్తిని, శాంతనవ=భీష్మునియొక్క,
సత్త్వశ్రీ = బలసంపదయొక్క, తన్తహిమ=ఆ ధృతరాష్ట్రునియైశ్వర్యముచేత,
హర్షి = సంతోషముగల, ఆత్మజ్ఞాతి=దుర్యోధనాదులతోడనైన, కడమ సరి.

✓✓ శా. శశ్వద్విస్ఫురితస్వబాహుబలభీష్మప్రాశచాపక్రియల్
విశ్వామిత్రవితానవిఘ్నభయవిశ్లేషం బొనర్చక జగ
ద్విశ్వాస్యస్థితః జాలి యున్కి నటులన్వీరార్భకుల్ గాంచి ర
త్రైశ్వర్యాహమికావిశ్మంభిలవిహారారంభ విస్రంభముల్. 13.

రా. స్వబాహుబలముచేత, భీష్మ = భయంకరములైన, ప్రాశచాప
క్రియలు, విశ్వామిత్రునియొక్క, వితాన=యజ్ఞముయొక్క, “క్రతువిస్తార
యోరస్త్రీ వితానం త్రిషుతూచ్ఛకే” అని ఆ. అవ్వీరార్భకుల్ = ఆరామ
లక్షణులు, అత్రైశ్వర్య = శశ్వరకృత్యము నతిక్రమించిన, “అత్యాదయః
క్రాంతాద్యధే ద్వితీయయా” అని ద్వితీయాశత్పురుషము. విశ్వర్యశబ్దము
“గుణవచన బ్రహ్మణాదిభ్యః ష్యణ్” అని కర్తృధారయమందలి ష్యణ్విశ్య
యంతము. అహమికా = అహంకారముచేత, విశ్మంభిల=ఆనివారితములైన,
విహారారంభ = క్రీడోద్యోగములయందుగల, విస్రంభములు = ఆసంకోచ
వృత్తుల ననుట, కాంచిరి.

భా. భీష్మునియొక్క, విశ్వ=సమస్తమైన, అమిత్ర=శత్రువులయొక్క,
వితాన=సమూహముచేతనైన, అవ్వీరార్భకుల్ =కౌరవ పాండవులు, అత్రైశ్వర్య
మును, అహమికా = పరస్పరాతిశయాహంకారమును, విశ్మంభిలవిహారము

లను, ఆరంభములయందుఁగల, విస్త్రంభములు = విశ్వాసములను, “సమావిస్త్రం
భవిశ్వాసా” అని అ. సిద్ధఫలములైన యుద్యోగముల ననుట, కాంచిరి.

సీ. ఇష్టాష్క్రి నయ్యన్నదమ్ములపాపల ।

వార్యభేలల నతివ్యాప్తమైన
యాసవనతోణియందును సరసుల

గరిడి నిష్టపురాణపరిచితిఁ ప్రియ ।
మందెడుసమయంబునం దాటకాకుమా ।

దులలోలసద్బలరూఢి నెందు
మాటుద్ది లేకొప్పుమాటుభీమోద్ధరి
ప్రబలంగఁ దారాసరణి మెలంగఁ

ఆ. గడఁక చాలక కమఁ గలఁగెను తాపస
నాథహృదయవర్తనంబు దిరము
గాఁగఁ దేర్చి బాధకలితసుయోధనా
దు లగురాజనందనులు గడంగి.

19

రా. ఇష్టాష్క్రిని, అయ్యన్నదమ్ములు = ఆరామలక్ష్మణులు, అపాప
లవ = పాపలేశరహితులైన, ఆర్య = పెద్దలయొక్క, భేలల = విహారముల,
చేత, అతివ్యాప్తమైన, ఆసవనతోణియందు = ఆయజ్ఞభూమియందు,
సరసులగరిడి = రసికులవెంబడిని, ఇష్ట, పురాణపరిచితి = పురాణశ్రవణము
వలన, ప్రియమందెడు సమయంబున, తాటకాకుమారులు = సుబాహుమారీ
చులు, అలోల = చలింపని, సద్బల = మంచి సేనయొక్క, భీమ = భయంకరమైన,
తారాసరణి = ఆకాశమున, మెలంగఁగా, తాపసనాథ = విశ్వామిత్రునియొక్క,
హృదయవర్తనంబు లేర్చి, బాధకలిత = మిక్కిలిజేయఁబడిన, సుయోధ =
శూరులయొక్క, నాదులు = సింహనాదముగలవారనుట, కలిత ప్రారంభులైన
ముందటిపద్యములొక గ్రీయ.

భా. ఇష్టాడ్కిని, అన్నదమ్మలపాపలు = కారవపాండవులు, అవార్య = విశృంఖలమైన, ఖేలలక్ = విహారములయందు, ఆసక్ = ఆపేక్షచేత, వనక్షోణియందుక్ = ఉద్యానవనభూమియందును, సరసులక్ = కొలఁకులయందును, గరిడియందును, ఇష్టపురాణ = వేడుకయొక్క, పరిచితిక్ = ఎడతెగమిచేత, సమయంబునందుక్, ఆటకు నాకుమారుల లోలసద్బలసిరూఢిచేత, భీమోద్ధతి = భీముని యోద్ధత్యము, ప్రబలగక్, తారు = తాము, ఆసరణిక్ = ఆరీతిని, మెలంగక్, కడఁక = ధైర్యము, చాలక, తాపసనాథ = విచారయుక్తమైన, హృదయవర్తనంబు తేల్చి, బాధ = సంహరించెదమనెడి ప్రతిజ్ఞచేత, “భృశప్రతిజ్ఞయోర్బాధ” మని అ. కలిత = కూడిన, సుయోధనాదులు = దుర్యోధనాదులు.

మ. అసమామ్నా యనయాధ్వరక్షణవిభూతాపాదిన్మై మించురా
క్షసకర్తంబునకుం చలంకక సమగ్ర స్థైర్యధౌరేయమా
నసు లై డెందములోనధర్త పటిమం దద్భీమసేనాంగద
ర్పసముద్రేకము రూపుమాప గలితప్రారంభు లై రంతటన్.

రా. అసమమైన, అమ్నాయనయ = వేరవిధిగల, “శ్రుతిః స్త్రీపేద అమ్నాయః” అని అ. అధ్వరక్షణ = యజ్ఞోత్సవముయొక్క, “నిర్వాహారస్థితౌకాలవిశేషోత్సవయోః క్షణః” అని అ. రాక్షసకర్తంబునకుక్ = రాక్షసుల యత్నములకు, తలంకక, ధర్త పటిమక్ = విటిసేర్పుచేత, తత్ = ఆరాక్షసుల యొక్క, భీమ = భయంకరము లైన సేనలయొక్క, అంగ = అంగములైన రక్షకరితురగపదాతులయొక్క, దర్పసముద్రేకమును రూపుమాప డెందములోన, కలితప్రారంభులైరి = ఉద్యోగించి రుట.

భా. అసమ = సరిలేని, అమ్నాయ = కలముయొక్క, “అమ్నాయస్సప్రదాయకః” అని అ. నయాధ్వ = నీతిమార్గయొక్క, రక్షణమునకు,

రాక్షసకర్తంబునకు = కూరకృత్యమునకు, లోను, అధర్మకటిమకు = అధర్మపు
నేర్పుచేత, కడమ సులభము.

ఉ. తోరపుటల్కు నారిపులు దొమ్మిగఁ పైపయిఁ గ్రమ్మ వారిలీ
లారణవృత్తిఁ గిట్టి కడు¹ లావరిభీముఁడు రామభద్రుఁ డే
పారెడువేడ్కతో నెరపె నప్పుడు కాండపటుప్రహారదు
ర్వారవిధిన్ సుబాహుఁడనువాఁడెలసద్గతి గాంచి మించఁగన్.

రా. అరిభీముఁడు = రామభద్రుఁడు, అప్పుడు, కాండ = బాణముల
యొక్క, సుబాహుఁడనువాఁడు, ఇలసద్గతిగాంచి మించఁగాన్, కడు¹, లావు
= బలిమి, నెరపె నని యన్వయము.

భా. తోరపుటల్కును, అరిపులు = దుర్యోధనాదులు, వారిలీలా =
జలక్రీడయందగు, రణవృత్తి² = పోరాటముచేత, పైపయిఁ గ్రమ్మఁగాఁగడు
లావరి, రామభద్రుఁడు = మంచియద్భుతముగల, “స్వశ్రేయసం శివంభద్ర”
మని ఆ. భీముఁడు, సుబాహుఁడను = సస్పృశములు గలవాఁడనెడి, వాఁడి =
ప్రతాపము, లసద్గతి గాంచి = ప్రఖ్యాతినిగాంచి, మించఁగా, కాండ = ఉద
కముయొక్క, “కాండో స్త్రీదండబాణార్వపర్గావసరవారిషు” అని అ పటు
ప్రహరవిధిని నెరపె నని క్రండటి కన్వయము.

వ. అప్పు డతండు మఱియును. 22.

క. వెసఁ దజ్జేష్టుని నతిసా ౨
హసుని హృకర్పితమహాకూహగవేగో
ల్లసనప్రసభాచరితా ౨
ధిసముప్రనిపాతుఁ జేసె దృఢదోశ్శక్తిన్.

రా. తజ్జేష్టుని¹ = మారీచుని, అశుగాశుగ = వాయవ్యాస్త్రము
యొక్క, “అశుగౌవాయ విశిఖా” అని అ. అచరితమైన, అధిసముప్ర = సము
ద్రమఁడు, అవ్యయభావము, నిపాతు² = పాటుగలవానిగా, చేసెను.

భా. వెసను, తత్ జ్యేష్ఠునిక్ = దుర్యోధనుని, మహాశుక్ = అధికశోక
మనెడి, “మయ్యోకాతుశుక్ స్త్రియా” మని అ. ఆశుగ = బాణములయొక్క,
అధిసముద్ర = చింతాసముద్రమందు, నిపాతుక్ = పాటుగలవానిగా, చేసెను.

చ. అతఁడును నట్ల బాల్యవశ యంప కఘం చిహ్నదైవ యాబలా
; ద్భృతునిదురంబరిస్ఫురణదూలఁ బ్రవర్తిలువేళఁగ్రూరచి, తతఁ
దనమూఁకతోఁ బొదివి తాఁ దపజయ్యతచూచుటకు
భయా, హతమతిఁ గట్టి వైచె వెస నాపగలోనఁ ననారతం
బుగన్.

24

రా. అతఁడును = ఆమారీచుఁడును, ఆబలాద్భృతుని = రామునియొక్క,
దురంబు = యుద్ధము, అరిస్ఫురణ = శత్రుసామర్థ్యము, తూలక్ = కొంచెము
పడునట్లుగా, ప్రవర్తిలువేళ, తత్ = ఆరామునియొక్క, ఆజయ్యత =
జయింప శక్యముగానివాఁడౌటను, “క్షయ్యబయ్యా శక్యాశే” అని నిపాతము.
చూచుటవల్ల, లోనక్ = మనసులోన, ఆపగ = భ్రాతృపథద్వేషమును, అతఁడు,
కట్టివైచెను = ఆణఁచెను, అని యన్వయము.

భా. అతఁడును = దుర్యోధనుండును, అట్ల = పూర్వోక్తప్రకారమున,
బలాద్భృతుక్ = భీముని, నిదురక్ = నిద్రచేత, పరిస్ఫురణదూలఁ బ్రవర్తిలు
వేళ = ఏమటి యుండునప్పు డుట, ఆపగలోనక్ = నదియందు, “స్రవంతీ
నిమ్నగాపగా” అని అ. వారితంబుగక్, కట్టివైచెక్ = బంధించిపడవేసెను,
కడమ సులభము.

వ. అప్పుడు.

25

క. ఘనవిగ్రహజృంభణమున

ననయము దనకట్లు దెగఁగ నవ్యాహిని గ్రీ

డన గెలిచి వచ్చునబ్బ

లుని గని వెఱు గంది రాత్త లో నచటిజనుల్.

26.

రా. విగ్రహజృంభణమునకొ = యుద్ధాతిశయముచేత, అవ్వాహినికొ = రాక్షససేనను, తనకుకొ, అట్లు = ఆరీతిని, తెగకొ = తెగిపోగా.

భా. విగ్రహ = శరీరముయొక్క, “విగ్రహస్సమరే కామ విస్తార ప్రవిభాగయోః” అని వి. జృంభణమునకొ = నీల్లుటచేత, కట్లు దెగకొగా, అవ్వాహినికొ = ఆనదిని, “స్రవంత్యా మపివాహినీ” అని అ. గెలిచివచ్చు = తరించి వచ్చుచున్న.

క. ఆతఁడు మదిఁ జతురాత్త

భ్రాతృసహాయతఁ గరంబు రంజిలుచుం ద

దాతులయాగస్ఫుటవిధు

లీతెఱుఁగున జరుగ నిర్వహించె విజయతన్.

27.

రా. ఆతఁడు = రాముఁడు, చతుర = సమర్థుఁ డైన, ఆత్మభ్రాతృ = లక్ష్మణునియొక్క, తదఁజ్జ = విశేషజ్ఞుఁడైన విశ్వామిత్రునియొక్క, అతుల = సరిలేని, యాగముయొక్క, స్ఫుటవిధులను, విజయతకొ = విశిష్టజయముకలవాఁడౌట చేత. నిర్వహించెను.

భా. ఆతఁడు = భీముఁడు, చతుః = నలుగురైన, ఆత్మభ్రాతృ = ధర్మాదులయొక్క, తదఁజ్జాతుల = ఆదుర్యోధనాదులయొక్క, ఆగః = అపరాధములయొక్క, “ఆగోపరాధోమంతుశ్చ” అని అ. స్ఫుటవిధులు = కనిపించుకొని. చేయుటలు, “శర్పరేఖరివావిసర్గలోపః” అని విసర్గలోపము జరుగకొగా, విజయతకొ = విజయత్వమును, నిర్వహించెను.

సీ. ఆతఁడు దానవిహిత యైనవసుధయంద

మును మించునభ్యాని ఘనసమృద్ధి

దనర విశ్వామిత్ర తాపసుహృత్ప్రమో

దస్ఫూర్తి సాధించి తద్గురుత్వ

శక్తివంబకఘనాశనిగదాస్యాదులు

వర్ణింప నెక్కుడై పఱలఁ గాంచె

గావున నవ్వీర్య కలితుఁ డాశత్రుల

యచ్చనాకులవృత్తి నిమ్మకొనఁగఁ

తే. జేసె నంత ఘనభ్యాని భాసిలఁ గృష్ణ

నాముని బురస్కరించి నానామహాస్త్ర

గరిమ వడసి రాకుమారు లాగుననిరూఢి

దిరముగొలిపె దనచ్యుత తేజ మిలచు. 28

రా. ఆతఁడు=రాముఁడు, దానవి=తాటక, హతయైన వసుధయంద =
 నొచ్చిపోయినభూమియందే, మును=మునుపు, విశ్వామిత్ర తాపసు = విశ్వా
 మిత్రునియొక్క, హృత్ = హృదయమునకు, ప్రమోదస్ఫూర్తిసాధించి,
 తద్గురుత్వశక్తి=ఆయనయొక్క గురుత్వముతోఁ గూడిన సామర్థ్యముచేత,
 వర్ణింప నెక్కుడై పఱలఁ, అంబక=బాణములై, ఘన = మేఘములు,
 అశని=పిడుగులు, గదా = గురియులు, అసి=చంద్రహాసము, ఆదులు =
 మొదలుగాఁ గలవాని, వారుజాస్త్ర-ఇంద్రాస్త్ర-యామాస్త్ర-రౌద్రాస్త్రములు
 మొదలైనయస్త్రము లుట, “చంద్రహాసార్చిష్టయః” అని అ. కాంచె =
 పరిగ్రహించెను, రావున, అవ్వీర్యకలితుఁడు = రాముఁడు, శత్రులయఘ్న =
 శత్రుసంహారమును, అనాకులవృత్తి = అనాయాసముననే, చేసెను, స్వతః
 సిద్ధమైన మహిమగలరఘునాథుఁడు విశ్వామిత్రునివల్ల నస్త్రముల నిభ్యసించి
 శత్రుజయమును జేయుటకుహేతువుఁ జెప్పచున్నాఁడు, తల్ = ఆ, అచ్యుత=

విష్ణువుయొక్క, తేజము = అంశమయిన రాముఁడు, అంతః=అంతైన, రఘు
నాథునికిని గురువనెడి యచట, ఘనఘ్నాతిభాసిన్, కృపన్=తనవయవలన,
ఆమునిన్=విశ్వామిత్రుని పురస్కరించి యస్త్రగరిమనుబడసి, రామమారు =
పుత్రునియొక్క, లాగు=రీతిని, ఉరునిరూఢిచేతఁ దిరముకొలిపెను, తాను
శిష్యుడై విశ్వామిత్రునికిఁ బ్రసిద్ధి గల్పించె నచట.

భా. అతఁడు=భీముఁడు, తాను, అవిహతయై, నవసుధయందమును =
అమృతరీతిని, మించు, ప్రఘ్నాతి=కీర్తి, తనరన్, విశ్వామిత్రతాప = అఖిల
శత్రుతాపముయొక్కయు, సుహృత్ప్ర) మోద=మిత్రసంతోషముయొక్కయు,
స్ఫూర్తిని సాధించి, తత్=ఆస్ఫూర్తియొక్క, గురుత్వశక్తిచేత, అఘనాశ
నిగన్ = దుఃఖమును విడిచిన దగునట్లుగా, అబకున్ = తల్లియైన కుంతికి,
దాస్యాదులు = సేవాదులను, కాంచెఁగావున, అవీర్యకలితుఁడు = భీముఁడు,
ఆశత్రుల = దుర్యోధనాదులయొక్క, ఆమ్లను = గాఢారిని, ఆకులవృత్తి
నిమ్ముకొనఁగఁజేసెన్=విచారపడఁజేసెను, అంతన్, ఆమమారులు=కౌరవపాండ
వులు, కృపనామనిన్ = కృపాచార్యుని, పురస్కరించి యస్త్రగరిమను బడ
సిరి, తత్ = ఆమమారులయొక్క, అచ్యుత = జాతిని, తేజము, ఆగురుని =
కృపునియొక్క, రూఢిన్ = ప్రసిద్ధిని, తిరముకొలిపెను, అని యన్వయము.

వ. అంత

29

సీ. సంయమివిద్యతేజమునఁ గుంభిని జనిం
చినయాదిలక్ష్మీ నజేయుఁడైన
విమలశీలునిరఘునీరకులోత్తంసుఁ
దాగూర్చువాఁ డయితన్నపాల
వరకుమారకులకుగురువై మనః ప్రీతి
దనర నత్యాశ్చర్యజనకధామ

భీమబాణాసనస్థేమవార్తాప్రప

ర్తనమనుభవ్యసుధన్విసూత్న

తే. విరచితావధానశ్రుతివీధికలను

ద్రోణులసదాదరైకధురీణుఁ డగుచుఁ

ప్రాధి మన్నించె మేదినిపతిసుతులును

దగ్ధనుశ్చక్షిపస గాంచుతమిఁ బొదలిరి.

30

రా. సంయమి=విశ్వామిత్రుఁడు, కుంభిక్ = భూమియందు, దివ్య
తేజమున, జనించిన యాదిలక్ష్మీక్ = సీతను, రఘువీరమహాత్తంసుక్ = రామునిని,
కూర్చువాఁడయి=వివాహము చేయుచు యత్నము చేసినవాఁడై, మనః ప్రీతి,
గురువై = ఆధికమై, తనరక్, జనక = జనకుని యొక్క, ధామ=గృహమం
దున్న, భీమ = పరమేశ్వరునియొక్క, బాణాసన = వింటియొక్క, స్థేమ =
బలిమియొక్క, స్థిరశబ్దముమీఁద నిమనచ్ఛ్రయము. వార్తాప్రపర్తనము,
అను = అనెడి, సుధక్ = అమృతమును, శ్రుతివీధికలను = కర్ణరంధ్రము
లనెడు, ద్రోణులక్ = దొన్నెలయందు, “ద్రోణీకాష్టాంబువాహినీ” అని
ఆ. ప్రాధిమను, నించెక్ = నిండించెను-నిలిపె ననుట.

భా. సంయమిదివ్యతేజమునక్ = భరద్వాజమునివీర్యమున, కుంభిక్ =
కలశమందు, జనించి, నయాదిలక్ష్మీక్ = నయాదిగుణసంపద చేత, అదేయుఁ
డైన విమలశీలుని, నిరఘుక్ = అఘరహితుఁ డైనవాని, అత్యాశ్చర్యజనక
మైన, ధామ = ప్రతాపముచేత, భీమ=భయంకరమైన, బాణాసన = వింటివల్ల
నైన, స్థేమ=స్థైర్యగుణముయొక్క, వార్తాప్రపర్తనచేత, మను = ఒప్పుచున్న,
భవ్యసుధన్వి = మంచి విలుకాఁడైనవాని - ధనుర్ధరుని ననుట, సూత్న
మానట్టుగా విరచితమైన, ఆవధాన = ఎచ్చరికగల, శ్రుతివీధికలనుక్ = పేద
మార్గవిచారముగలవాని, ద్రోణుక్ = ద్రోణాచార్యుని, తన్నుపాలవర

కుమారకులకు = కౌరవ పాండవులకు, తాను, కూర్చువాడయి = ఆహ్లాదై,
గురువై = ఆచార్యుడై, తనరకు, మేదిసీపలి = ధృతరాష్ట్రుడు, మన్నించెను,
అని యన్వయము. సుతులును, కాంచుతమికు = అభ్యాసాపేక్షచేత, పొద
లిరి = వర్తించిరి, కడను సులభము.

వ. అందు.

31

మ. గురుసంకల్పముచొప్పు దప్పు కెలమికు ఊణీజనాశ్చర్యవి
స్ఫురణం బొంద ఘనోగ్రకార్తుకవరంబుకు వంప నెంతే మహా
శరసోత్కర్షరయప్రయుక్తి బొదలకు సామర్థ్యసంపద్ధరం
ధరుడు డారామవిభుండు జిష్టుడు సముద్యాసిల్లె నత్యంత
మున్.

32

రా. గురు=విశ్వామిత్రునియొక్క, సంకల్పముచొప్పు, ఆశ్చర్యవిస్ఫు
రణము=వింతైన కాంతిగల, ఊణీజను=సీతను, పొందకు=పరించునట్లుగా, ఉగ్ర
కార్తుకవరంబుకు=రుద్రచాపమును, వంపకు = ఎక్కువజెట్టుటకును, మహా
శరసోత్కర్షరయప్రయుక్తికు=అరురాగమహిమవేగప్రేరణచేత, ఎంతేకు=
మిక్కిలి, పొదలకు, అత్యధికమాచుండగా ననుట, జిష్టుడు=జయశీలుడు.
రామవిభుండు, సముద్యాసిల్లెను=సంతసిల్లెను, సామర్థ్యసంపద్ధరంధరుడు గనుక
నీశ్వరుని విల్లువంచి సీతను పరించెద నని మిక్కిలి తెలివిగలిగియుండె ననుట.

భా. జనాశ్చర్యమైన, విస్ఫురణంబు = ఖ్యాతిని, ఒందను, శర=బాణ
ములయొక్క, రామవిభుండు = మనోజ్ఞ కాంతిగలవాడు, జిష్టుడు = అర్జు
నుడు, సముద్యాసిల్లెకు = లెస్సగా బ్రంశించెను. క. 'సల్లలితైకపదముపై,
నిట్లుండుట యగుట యనంగ నెల్లడం జను రా, జిల్లుట ప్రభవిల్లుట శో,
భిల్లుట వర్తిల్లుటనంగం జెనుపై యునికి' నని యాంధ్రభాషాభూషణమందుఁ
గ్రియాపదములతో బ్రభవిల్లుట యని యెత్తినాడు గనుక నుపసర్గముతోఁ
గూడ జెప్పినాడు.

సీ. అపు డేమి చెప్ప నన్యాసాధ్యతద్దను
 రావృత్త సర్వక్షత్రవంశ్యులందు
 మిగులఁ గర్ణాసహ్యముగఁ బర్వ నతఁడు త
 న్న హిమపెంపునరాతి మత్సరవిధి
 నాత్మలో సరకు సేయక సంభ్రమించె స
 మ్మనికృప జనకునింటను వివాహ
 మగుటకు మున్ను తదంబకాశ్చర్యమం
 త్రమహత్త్వకృతచండధామయుక్తి

తే. నుదయ మందినమేటియన్యులకలఁగునె
 యరయ నిట్లర్కసంతతి ఖ్యాతిమహిమ
 ధాత్రిపైఁ గుండ సూతసంతానభావ
 గణనఁ బ్రబలుట తత్పాపకారణమున.

33

రా. అతఁడు=రాముఁడు, తల్=ఆవింటియొక్క, మున్ను = మునుపు,
 మహిమపెంపును, ఆరాతి=శత్రులయొక్క, మత్సరవిధి= తనజయమును
 సహించనివారితోడిద్వేషమును, సరకుసేయక జనకునింట వివాహమగుటకు,
 సంభ్రమించె=త్వరపడెను, ఇంకఁ గవివాక్యము. తదంబక=ఆవిశ్వామిత్రుని
 బాణములయొక్క, ధామయుక్తి=ప్రతాపయోగముచేత, ఉదయ =
 ఆభ్యుదయమును, అందినమేటి = రఘునాథుఁడు, అన్యులకు= పరులకు,
 అలఁగునె = లోపడునా, ఇట్లు, ఆర్కసంతతి = సూర్యవంశముయొక్క,
 ఖ్యాతి = మహిమ, తత్పాపకారణమున= ఆరాముఁడు పోషించుటవల్ల,
 ధాత్రిపై, కుండ=మొల్లలయొక్కయు, “మాఖ్యంకుండ” మని అ. సూత=
 పాదరసముయొక్కయు, “రనస్సూతశ్చపారదే” అని అ., సంతాన = కల్ప
 వృక్షములయొక్క, భా = కారణముయొక్క, అవగణన= తిరస్కారమువల్లఁ
 బ్రబలుట.

భా. తత్ = ఆయర్జునునియొక్క, ధనుర్వార్త మిగుల, కర్ణాసహ్యముగఁ
బర్వత్ = కర్ణునికి నసహ్యముగాఁబరగ, అతఁడు = ఆకర్ణుఁడు, తన్మహిమ =
ఆధునిప్రాపీణ్యముయొక్క, పెంపును, నర = అర్జునుమీఁదనున్న, మత్సరవిధిచేత
శరకు సేయక సంభ్రమించెను, ఇంకఁ బూర్వకభాసూచనముగాఁ గవివాక్యము-
తత్ = ఆయర్జునునియొక్క, అంబకుత్ = తల్లియైనకుంతికి, వివాహమగుటకు,
మున్ను = మునుపే, జనకుని = కుంతిభోజునియొక్క, ఇంటను, సత్కుని =
దూర్వాసునియొక్క, కృపత్ = అనుగ్రహమువల్ల, ఆశ్చర్యమంత్రమహత్త్వ
కృతమైన, చండధామయుక్తిక్ = సూర్యయోగముచేత, ఉదయమందిన =
పుట్టిన, మేటి = కర్ణుఁడు అయ్యల కలఁగునె, కామస్వరము. అర్కసంతతి =
సూర్యపుత్రుఁ డనెడి, భ్యాతి = మహిమ, కుదత్ = అణఁగఁగా, సూత
సంతానభావ = సూతపుత్రత్వముచేతనైన, గణనత్ = ఎన్నిక చే, ప్రబలుట,
తత్ = ఆసూతునియొక్క, పోషకారణమున.

చ. అది యటు లుండె గన్గొనుసను స్తజనుల్ దమలోనఘ్నము
స్త దఘనశత్రుభంగగరిమన్ గురుదక్షిణ సేసి యొప్పుశ
శ్వదనఘ్నః జారుమూర్తిమనునంశవతంసు నుతించి రిమ్మహః
భ్యుదయుని గన్న నెంతలరునో జనకుం డనుచింత సాధిలన్. 34

రా. జనులు, తమలోను, అఘ్నత్ = సారవతుని, “అసారా ఘ్న”
అని అ. ఉన్తదఘన, గురు = విశ్వామిత్రునికి, మనువంశమునకు, యోజన
సులభము.

భా. మదఘన = కర్వపూర్ణుఁ డైన, శత్రు = ద్రుపదునియొక్క, భంగ =
పరాజయముయొక్క, గరిమన్ = ఆతిశయముచేత, మను = మనెడి, వంశ
వతంసుత్ = తనవంశమునకు శేఖరమైనవాని, ఘ్నుత్ = అర్జునుని,
కన్నత్ = చూచినను, జనకుండు = పాండురాజు, ఎంతలరునోయను, చింత =

విచారము, సంధిలఁగా చులించిరి, అర్జునుఁడు ద్రుపదునిఁ బట్టితెచ్చి ద్రోణునకు
గురుదక్షిణచేసినాఁ డని విస్తారముగా నాదిపర్వమందుఁ జెప్పినారు గనుక.

వ. అంత.

35

సీ. తనయకలుషయత్న ఘనతరనిర్బంధ

మున రాజు పనుచుటయును గపటధు

రావారణావతారచితాతిమంజులా

తామయశోభిప్రశస్తథామ

ఘనకేళికలనుండగణ్యుఁ డాత్మస్వామి

యనియు నిజోచితయును గణించి

యురుతరావరము సేయుచుభ్రాతృయుతముగా

నమ్మనువంశరత్నమ్ముఁ గొంచు

తే. నరిగె సవరిచ్చవముగ రాజాన్వయముని

తనదుసుఖదుఃఖవిరహావర్తనలు సరకు

గొనక సమనర్థితనయుండుజనకుఁ డేలు

పురమున కరాశగతివాసిసరళసరణి.

36

రా. తన, అకలుష=ధర్మార్థమైన, యత్నముయొక్క, నిర్బంధమునకే=
బలాత్కారముచేత, రాజు = దశరథుఁడు, పనుచుటయును, కపటధురా =
కపటభారమును = అధర్మమును, “ఋక్పూర్ణభూషణధామానక్షే” అను సూత్ర
మున అకారాంతము. వారణ = మాన్పునటువంటి, అవతార = మత్స్యద్యవ
తారములచేత, చిత=సంపాదించబడిన, మంజుల = సుందరమైన, అతామ =
అధికమునైన, యశస్సుచేతను, ఆభిప్రశస్తమైన, ధామ = మహిమచేతను,
“గృహదేహత్విట్ప్రభావాధామాని” అని అ. ఘనమైన, కేళికలనుఁడు =

క్రీడావిధిగలవాఁడు, అగణ్యుఁడు = అమేయుఁడైన. అత్తస్వామి = పరబ్రహ్మ
మైనవాఁడు, అనియు గణించి, అమృతవంశరత్నముఁ = రాముని,
భాగ్యయుతముగాఁ = లక్ష్మణసహితముగా, రాజాన్వయముని = విశ్వా
మిత్రుఁడు, సపరిచ్ఛదముగఁ = నిజపరిజనముతోఁగూడ, కొంచు నరిగెఁ =
తోడ్కొని పోయెను, తనదు, సుఖదుఃఖవిరహపర్తనలు, “ద్వంద్వాంతే
స్మాయమాణం పదంప్రత్యేకమభిసంబధ్యతే” అను న్యాయమున, సుఖవిరహ
దుఃఖముయొక్కయు విరహసుఖముయొక్కయు వర్తనలకు, సరకుగొనక, సమ
వర్తితన = సమవర్తిత్వమునే, ఉండు, జనకుఁ డేలుపురమునకుఁ = మిథిలకు,
అరాళగతివాసి = వక్రమార్గమును బాసి, సరళసరణిఁ = చాయతెరువున,
అరిగె నని క్రిందటి కన్వయము.

భా. తనయ = దుర్యోధనునియొక్క, కలుషయత్న = పాపయత్నము
కొఱకు, ఘనతరమైన నిర్బంధముచేత, రాజు = ధృతరాష్ట్రుఁడు, కపటధురా =
కపటభారముచేత, వారణావతమందారచితమైన, అతిమంజు = అతిమనోహర
మైన, లాఠామయ = లత్తుక చేత నివిడమైనదై, ప్రాచుర్యార్థమున మయట్టు,
శోభి = ప్రకాశించుచున్న, ప్రశస్త = యోగ్యములునైన, ధామ = గృహ
ములయందుఁ గల, ఘనకేశికలను = అధికక్రీడలచే, ఉండఁ = ఉండెడు
కొఱకు, పసుచుటయుఁ = అంపుటను, అత్తస్వామి = తనకుఁ గర్తయైన
ధృతరాష్ట్రుఁడు, గణుఁడు = ఆదరణీయుఁడు, అనుటను, నిజోచితియుఁ =
ధార్మికుఁడైన తనకు నుచిత మాటను, గణించి, భాగ్యయుతముగాఁ =
భిమార్జుననకులసహదేవ సహితముగా, వంశరత్నమైన, అమృత = కుంతిని,
కొంచుఁ = తోడ్కొంచు, రాజాన్వయముని = రాజుని, సమవర్తితన
యుండు = ధర్మజుఁడు, జనకుఁ డేలుపురమునకుఁ = పాండురాజేలిన వారణా
పుట్టణమునకు, పాండురాజు వారణావతము నేలినవాఁడని భారతమందొన్నది
గనుక, అరాళ గతివాసి = విచారపడక, సరళసరణిఁ = ఋజువర్తనచే,
అరిగెను.

తే. పరమమునియతివశతమన్యురతిహేతు
 వున మహాశాపహారి జేసి తనువికృతిగ
 నున్న నేల యంత వచింపనొగి నరు దని
 తత్కథల్ రుచిగొనుచురా ట్టనయులందు.

37

రా. పరమముని = గౌతమమునియొక్క, అతివ = అహల్య, శతమన్యు = ఇంద్రునియొక్క, రతిహేతువున మహాశాపహారి జేసి, తనువికృతిగ నున్న = దేహావికారతః జెందియున్న, నేల = భూమి, అంత వచింపన్ = అంతటఁ జెప్పఁగా, రాట్టనయులు, అందున్ = ఆభూమియందు, తత్కథల్ = ఆవిశ్వామిత్రుఁడు చెప్పిన యహల్యాజారతాప్రసంగములను, రుచిగొనుచు.

భా. నియతివశత = చైవాధీనత, పరమము = ఆలంఘ్యమానుట, మన్యు = శోకమును, రతి = వేడుకయున నెడి, హేతువునన్ = కారణముచేతను, మహాశా = పేరాసయొక్క, అపహారిజేసి = వ్యర్థతః జేసియుండియు, తనువికృతిగన్ = దేహవైపర్యముగా, ఉన్నన్ = ఉండినను, ఏల = ఏమిటికి, ఆరుదని = అశ్చర్యమని, అంత వచింపఁగా, అందున్ = ఆమార్గమందు, తత్కథల్ = ఆధర్మరాజుకథలను, రుచిగొనుచున్ = ఆదరింపుచు, రాట్టనయులు = రాజుకుమారులు, ఆరుగునప్పు దని ముందరిపద్యమున కన్వయము.

సీ. ఆలీల నలరుచు నరుగునప్పుడు తత్పు

రస్ఫూర్తి మిగులఁ జిత్తం బొనర్చె

రమణీయ మైనయా రామపావకరాగ

మాశాపవారణ మాచరింప

నాయతివసుశోభ నాకృతీయును సర

సీకృతమానస హీకలనయు

ఘననవరత్న కాంచనధామశోభన

వన్యాభరణవై భవస్ఫురితయు

ఆ. విపులతరపయోధరపదవ్యతిక్రమ

కరనవాంశుకాంతవరణనిరతి

శయసమున్నతియును నయి వారలందఱు

గౌరవమునఁ దన్నుఁ గనుఁగొనంగ.

33

రా. అప్పుడు, తత్ = వారియొక్క, పురః = ముందట, స్ఫూర్తిక్ = ప్రకాశించుటచేత, ఆరామపాదపరాగము శాపవారణము నాచరింపఁగా, ఆయతివ = అహల్య, సరసీకృతమానసప్రకలనయక్ = పచ్చిగాఁ జేయఁబడిన మనోలజ్ఞాస్థితిగలది, రత్నములయొక్కయు, కాంచన = బంగారుయొక్కయు, ధామ = కాంతివంటికాంతిగలది, పద్మరాగమాత్తికచ్ఛాయగల యధరదంతము లును, సువర్ణచ్ఛాయగలదేహమును గలది, శోభనములైన, వన్య = వనభవము లైన నారచీరలు మొదలయిన, ఆభరణ = ఆలంకారముయొక్క “అలంకారస్తాభరణ” మని ఆ. వైభవముచేత స్ఫురితయు, “సరసిజమనువిద్ధం శైవ లేనాపిరమ్యంమలినమహిమాంశోర్లక్ష్మలక్ష్మీంశనోతి, ఇయమపిచమనోజ్ఞావల్గ లేనాపి తస్యేమివహిమధురాణాం మండనంనాకృతీనా” మ్మని కాళిదాసును శాకుంతలమందుఁ జెప్పినాఁడుగనుక, పయోధరపదవ్యతిక్రమకర = కుచస్థలాతిక్రమమును జేయుచున్న - జాటుచున్నదనుట, నవ = మనోహరమైన, అంశు కాంత = పైఁటయొక్క, వరణ = కప్పుటయందు, నిరతి = ఆసక్తిగల, శయ = హస్తములయొక్క, “పంచశాఖశ్శయఃపాణీః” అని అ. సమున్నతియును = ఉపచారముగలదియు, ఐ, చిత్రఁబొనర్చె నని క్రిందటి కన్వయము.

భా. ఆలరుచుక్ = వికారరహితుడై, తత్పుర = ఆవారణావతము యొక్క, స్ఫూర్తి, ఆరామ = ఉద్యానవనములయందున్న, పాదప = పృక్షములయొక్క, రాగము = పర్ణము, ‘రాగోసురక్తామాత్సర్యే క్లేశాదౌ లోహితాదిషు’ అని వి. ఆశా = దిక్కులయొక్క, అపవారణము = ఆచ్ఛాదనమును, శ్చి “అంతరపవారణ” మని అ. ఆచరింపఁ, ఆయతి = ఉత్తరకాలఫలము

చేతను, శోభనాకృతియు, సరసీ = కొలంకులచేత, కృతమైన, మానస=మానస
సరస్సుయొక్క, క్రీకలనయుక్ = లజ్జాస్థితిగలదియు, రత్నకాంచనముల
యొక్క, ధామ = గృహముయొక్క, శోభన్ = శృంగారముచేత, ఆవని =
భూమికి, ఆభరణములైన వైభవములచేత, స్ఫురితయు, పయోధరపదవీ =
మేఘమార్గముయొక్క, అతిక్రమమును, కర=చేయుచున్న, నవాంశువులచేత
కాంత=మనోహరమైన, పరణ=కోటయొక్క, నిరతిశయ, సమున్నతియుక్ =
ఔన్నత్యముగలదియు, ఐ, పురస్కారార్థిచిత్తం బొనర్చె నని యన్వయము.

తే. హరిపురాభోగవార్త పెంపపుషు వారి
మదిఁ బొడమఁ దలపోసి రట్టిది యటంచుఁ
జెలువసంకోచవిభవవైచిత్రిఁ బరఁగఁ
బరఁగు నానగరంబు గన్పట్టఁ జూచి.

39

రా. హరి=ఇంద్రునియొక్క, పురాభోగ=తొంటిసంభోగముయొక్క,
వార్తపెంపు, వారి=రామాదులయొక్క, మదిఁబొడమఁగా, రట్టు = పరపురుష
సంగతివల్లనైనదూఱు, ఇది యటంచుఁ జెలువ, సంకోచవిభవ = మిక్కిలి
కొంకుచేతనైన, వైచిత్రిక్ = వింతలాగుచేత, పరఁగు = ప్రవర్తించున్న,
ఆన = ఆజ్ఞ, కన్పట్టఁజూచి, నుతిచేసి రని ముందటిపద్యమున కన్వయము.

భా. చెలువు = ఒప్పదము, పరఁగన్, ఆనగరంబును జూచి, హరిపుర=
అమరావతియొక్క, ఆభోగ=విరివియొక్క, వార్తపెంపు మదిఁబొడమ. “సద్భ
శాదృష్టచింతాద్యాః స్మృతిబీజస్యబోధకాః” అను న్యాయము గనుక, అట్టిది=
అమరావతివంటిది, అటంచుఁ దలపోసిరి.

తే. అనిశకవవాస మైనపుణ్యపురమణి
ఘాపహస్త్యతి వనుచు నాయకలంక
మానసోత్కర్షయు క్తులసూనముతులు
నేసి యందలు తత్పురస్థితినిఁ బరఁగ.

40

రా. అనిశశివవాసమైన = నిరంతరశుభప్రవమైన, పుణ్యపురమణివి = పుణ్యాంగనవు, అఘాపహస్త్వతివి = పాపహరణమైన స్తరణగలదానవు, “అహల్యాద్రాపదీ సీతా” అని స్తృతిగమక, అనుచున్, ఆయప=ఆయమ యొక్క, కలంక=కలంక, మానన్ = మానునట్లుగా, సోత్కర్షయుక్తులచేత, డోసన్=మనస్సున స్థిరమగునట్లుగా, నుతులు సేసి, తల్=ఆయహల్యయొక్క, పురస్థితిని బరంగన్=మందర నుండఁగాను, జనిరి.

భా. శివవాసమైన = రుద్రనివాసమైన, పుణ్యపురమణివి, కాఁగా, అఘాపహస్త్వతివి యనుచున్, అపకలంక = నిష్కలంకమైన, మానస = హృదయముయొక్క ఉత్కర్షతోడ, యుక్తులు = కూడినవారు పొండవులు, అమాననుతులు=అధికస్తోత్రములను, చేసి, తత్పురస్థితిని పరంగన్=అపట్టణమున నుండఁగా.

క. చనునెడ శ్రీరాముఁడు పా
వనినవనిజరూపవై భవశ్రీ నుల్లం
బున నిడి దానవిచిత్రా
తనురాగప్రాధి వచ్చి తనుఁ బైకొనఁగన్.

41

రా. శ్రీరాముఁడు, పావనిన్ = పవిత్రమైనదాని, అవనిజ = సీత యొక్క, రూపవై భవశ్రీని, ఉల్లంబుననిడి, దానన్=ఆమనస్సున నుంచుటచేత, విచిత్రమైన, అతనునివల్లపైన, రాగప్రాధి = మోహలిశయము, తనుఁబై కొనఁగా, అనుమతించె నని ముందరిపద్యమునఁ గ్రియ.

భా. శ్రీరాముఁడు=కాంతిచేత నొప్పెడువాఁడు, పావని = భీముఁడు, నవ, నిజ = స్వకీయమైన, శ్రీని, చిత్రమైన యతనురాగప్రాధిగలపైన, దానవి = హిడింబ, పైకొనఁగా.

సీ. ఆసమయమున నే మని చెప్ప ననుదెంచి

చూడ నద్భుతతమస్ఫూర్తి యగుచుఁ
దదాతియమితచేతఃకళంకుండు త

ద్దృహమేధితద్వేషమహిమవేర్తి
ననలసముద్యృత్తిహారము గావింపంగ

నంచితానఘవిధిసంచితార్థ
సందర్శనుఁడు గామినిందనపెం పెల

ర్పంగఁ జేకొనియె నారాకొమరులు

తే. నతనియాదరక్రియ గాంచి యవలఁ జనిరి

స్వీయగురుయుక్తముగఁ దద్విస్మయ లగుచు

విదురజనదర్శితోచితవివరసరణి

నలఁత యెఱుంగక దక్షిణానిలజధృతిని.

411

రా. ఆ సమయమున, తత్ = ఆశాప మోక్షప్రకారమును, జ్ఞ = ఎఱిగిన
వాడై, తద్దృహమేధి = ఆయహల్యాపతి గౌతముఁడు, చూడనద్భుతతమ.
స్ఫూర్తియగుచున్ = చూడరాని తేజస్సుగలవాఁడౌచును, ఆనలస = అధిక మైన,
ముత్ = సంతోషముయొక్క, “ముత్ప్రీతిః ప్రమదోహర్షః” అని అ.
వృత్తి, తత్ = ఆయహల్యయందుఁగల, ద్వేషమహిమవేర్తి నిహతముగావింపఁగా,
అంచిత = పూజితమైన, అనఘవిధిచేత, సంచిత = సంపాదించఁబడిన,
అర్థసందర్శనుఁడు = తత్వజ్ఞానముగలవాఁడు, “అర్థోభిధేయైః సస్తుప్రయో
జననివృత్తిషు” అని అ. “దర్శనంనయనస్వప్నబుద్ధినర్తోపలబ్ధిషు” అని వి.
కామినిన్ = అహల్యను, చేకొనియెను, రాకొమరులు = రామలక్ష్మణులును,
అతని = గౌతమునియొక్క, ఆదరక్రియ = ఆదరణను, కాంచి, స్వీయగురు
యుక్తముగన్ = విశ్వామిత్రునితోఁగూడ, తత్ = ఆ గౌతమునిచేత, విస్మయ
లగుచు, దక్షిణానిలమువల్ల, జ = పుట్టిన, ధృతిన్ = సంతోషముచేత, అలఁత.

యెఱుగక, విదురజన = నెళవరులచేత, “జ్ఞాతాతువిదురోవిందః” అని అ.
దర్శిత = చూపబడిన, ఉచితమైన, వి = విశేషించిన, పరసరణిక్ = మంచి
త్రోవయందు, చనిరి.

భా. ఎంచిచూడనదుదు, ఇది కవివాక్యము. అమితచేతకశంకుండు,
తత్ = ఆధర్మజునియొక్క, జ్ఞాతి = దుర్యోధనుడు, అద్భుతమైన తమో
గుణముయొక్క, స్ఫూర్తి = ఉద్దేకము గలవాడు, అగుచున్, తత్ = ఆధర్మజుని
యొక్క, గృహమును, ఏధిత = వృద్ధిబొందిన, ద్వేషమహిమయొక్క,
పేర్తిక్ = ఆధిక్యముచేత, ఆనల = అగ్నియొక్క, సముద్వృత్తిక్ = దరి
కొల్పుటచేత, హతము గావింపంగన్, అంచి = ఒకమనుష్యుని ననిసి, తాను, అఘ
విధిక్ = పాపపువిధిచేత - ఆగృహదాహవిధిచేత ననుట, సంచిత = సంపాదించు
బడిన, అర్థసందర్శకుండు = ప్రయోజనప్రాప్తిగలవాడు, కామిక్ = కాకుండుట
చేత, నిందన = అపకీర్తినే, చేకొనియెను, తద్విస్మయలగుచున్ = ఆ యగ్నిభయము
చేత విడువబడ్డవారై - అగ్నిభయమును దప్పించుకొన్నవారై యనుట, విదురుని
యొక్క, జన = దూతచేత, దర్శితమైన, వివరసరణిక్ = బిలమార్గమున, “సుషిరం
వివరంబిల” మని అ. దక్షిణ = సమర్థుడైన, ‘దక్షిణస్సరళోదారపరచ్ఛం
దానువృత్తిషు’ అని వి. అనిలజ = భీమునియొక్క, ధృతిక్ = ధారణముచేత,
ఆరాకొమరులు = పాండవులు, అతని = దుర్యోధనునివల్లనైన, ఆ, దర =
భయముయొక్క, “దరోఽస్త్రీయాంభయేశ్వభే” అని అ. క్రియను, కాంచి
= ఎంచి, స్వీయగురుయుక్తముగన్ = తమవల్లతోఁగూడ, ఆనలఁ జేకొనియె నని
ముందరిపద్యమునఁ గ్రియ.

ఆ. తొడఁగి యపుడు దాని తోఁబుట్టుగురుతర

సంగరసముదీర్ణ సరణి బరఁగ

వాని నంత గెలిచి స్వగురుకథావర

మమరఁ బ్రమదయుక్త కనుమతించె.

రా. దానితోఁబుట్టు = రాగప్రాధితోఁగూడఁ బుట్టినట్టి, గురుతర, సంగరసము = ఆపేక్ష, ఉద్దిర్ఘసరణిబరంగ, వానికొ = ఆమన్త్యశరాగసంగ చాఁచలను, గెలిచి = అణచి, స్వగురుకథా = విశ్వామిత్రుని గంగాసంభవాది కథలయందుఁగల, ఆదరము, ఆమరంగా, ప్రమద = సంతోషముయొక్క, యుక్తికి ననుమతించెను.

భా. దానితోఁబుట్టుగు = హిడింబుఁడు, ఉరుతర, సంగర = యుద్ధమందు, పరంగవాని గెలిచి, స్వగురుకథా = కుంతిధర్మజులమాటమీఁదనైన, ప్రమద యుక్తికి = హిడింబుసంయోగమునకు, అనుమతించెను.

వ. అంత.

44

తే. ఉరుగుణాద్భుతజనకుఁడైన సుతా
మాతృశయము సాధించి పుణ్యజనకాంత
సుగుణ యనిపించుకొనిన భాసురపురమణి
జూపుతగులు వహించె సుత్సుకత నతఁడు.

45

రా. ఉరుగుణాద్భుతుఁడైన, జనకునికి, సుతా = కొమార్తెయైన సీత యొక్క, ఉదయ = పుట్టుటచేతనైన, మహిమాతృశయమును సాధించి, పుణ్యజన = సుజనులచేత, కాంత = మనోహరమైనది, భాసురపురమణి = పురశ్రేష్ఠమైన మిథిలయందు, అతఁడు = రాముఁడు, చూపుతగులు వహించెను.

భా. ఉరుగుణుఁడైన యద్భుతజనకుఁడైన, సుత = ఘటోత్కచుని యొక్క, పుణ్యజనకాంత = రాక్షసస్త్రీ హిడింబ, “యాతుధానః పుణ్యజనః” అని ఆ. ఆనిపించుకొనినకొ = పోయినను, అతఁడు = భీముఁడు, భాసురపు, రమణి = హిడింబయందు, చూపుతగులు వహించెను = అరురాగము నిలిపెను.

ఉ. అన్నగరంబు ప్రోది వన రారంగఁ దమ్ములఁ గన్నతల్లి నా
సన్నతభేలయందు వికసన్నయనైకవిలాసగౌరవా

భృన్నతిః దద్వనాంతమునః ప్రోచే గడుం దనశ్రాంతి యాత్త
లో, నన్నెఱయంగణింపఁడు మనస్థిరతన్ వివరించుపూనికన్.

రా. అన్నగరంబు=మిథిలాపురి, ప్రాదిదనరారంగ, తమ్ములగన్నతన్
నాన్ = పద్మముల కుత్పత్తిస్థానమనగా, సన్నత = పర్ణితమైన, భేలన్ =
లీలచేత, ఉండు = ఉండెడి, వికసన్నయన = తెలికన్నులయొక్క, ఏక =
ముఖ్యమైన, విలాసగౌరవ = శృంగారాతిశయముయొక్క, అభృన్నతిచేత,
తత్ = ఆ పట్టణముయొక్క, వనాంతమునన్ = ఉద్యానవనమందు, ప్రోచెను.
పద్మకాంతిగల నయనములచేతఁ బ్రోచె ననగాఁ గటాక్షించె ననుట. లక్షణా
ప్రయోగము. “గిరానుజగ్రహతరాంనరాధిపః” అని నైషధమందు. తన
శ్రాంతిని, మనస్థిరతన్విన్ = మనస్సున లగ్నమైన స్త్రీని సీతను. పరించు.
పూనికన్ = వివాహ మగుయత్నమున, శ్రాంతిని గణింపఁ డని యన్వయము.

భా. అన్న=ధర్మరాజు, కరంబు=మిక్కిలియు, తమ్ములను గన్నతన్విని,
ఆసన్నతభేలనుండు = భీముండు, నయ = నీలియొక్క, నైక = ఉన్నతిచేత,
ప్రోచెను = రక్షించెను. తన, శ్రాంతి = అలమటను, ఆత్మలోనన్ = మనస్సు
నందు, నెఱయ, గణింపఁడు=ఎంచఁడు, పూనికన్=యత్నముచేత, మనస్థిర
తన్ = మనస్థైర్యమును, వివరించుచు, ఆయనపూనికఁ జూచినను, మనస్థైర్య
మేర్పడు చున్న దనుట.

వ. అది య ట్లుండె వారలందఱు తత్ప్రకారంబున వివినమార్గ
వర్తనంబునడపి యథోచితగమనంబున.

47

రెంటికి సరి - సులభము.

క. చనిరి పురసవిధిమార్గం

బున సద్విజలీలలు నడపుచు మాధుకరా

శన మొనఁగూర్చుచు నపుడు

వనసంతతి యలరఁ జేసె వారలయాత్తన్.

48

రా. పుర = మిథిలయొక్క, సవిధ = సమీపమైన. “సదేశాభ్యాసస
విధసమర్యాదసదేశవ” త్తని ఆ. మార్గమందుఁ జనిరి, అపుడు, సత్ =
తెన్నెన, ద్విజ=పక్షులయొక్క, లీలలను, నడపుచున్ = చేయుచును, భ్రమర
సంబంధమైన, “తస్యేద” మ్మని అణ్విత్వయాంతము. అశనము = పూఁదేనె
ననుట, ఒనఁగూర్చుచు, ఉపవనసంతతి = ఉద్యానపరంపర, వారల=రామాదుల
యొక్క, ఆత్మన్ = మనస్సును, అలరఁజేసెను.

భా. పుర=ఏకచక్రపురముయొక్క, ద్విజలీలలు=బ్రాహ్మణవిశేషములను,
మాధుకరాశనము = భైక్షమును, పవనసంతతి = భీముఁడు, కడమ సరి.

ఆ. అందుదారవృత్తి నందితానేకచ

క్రాగ్రహారహితవిహారమహిమఁ

బ్రచురసారసముద బకదర్పహరితఁ

దనరె సరసు లందఱును నుతింప.

49

రా. అందున్ = ఆ పట్టణమందు, దారవృత్తి = భార్యవర్తన చేత,
నందిత = సంతోషితములైన, అనేక చక్రవాకపక్షులయొక్క, “కోకశ్చక్ర
వాకః” అని ఆ. ఆగ్రహ=కోపముచేత, అరహిత = విరహితమైన, ఔత్సు
క్యముగల దనుట, విహారమహిమన్ = సంచారాతిశయముచేతను, సారస =
బెద్దురులయొక్కయు, మదబకములయొక్కయు, దర్ప=విశృంభలసంచారము
చేతనైన, హరితన్ = మనోహరత్వముచేతను, సరసులు = కొలఁదులు,
ఈకారాంతము, తనరెను.

భా. అందున్ = ఆపర్వతలందు, ఉదారవృత్తినంది = సాహసవృత్తిని
బొంది యనుట, తాను = భీముఁడు ఏకచక్రాగ్రహారమునకు, హిత = ప్రియ

మైన, విహారమహిమచేత, ప్రచురసార = అధికబలముగల, “సారోబలేస్థిరాం శేచ” అ. సమద=గర్వసహితుః డైన, బక = బకాసురునియొక్క, దర్పహారతః = గర్వాపహరిత్వముచేత, చంపుటచేత ననుట, సరసులు = రసికులు, నుతింపఁ దనరెను.

క. జననేత్రచిత్రదారుణ

వనజగతులనిశలస త్వవశత నడచుచోఁ

గన నరుదురమారూఢిం

దనరె జితాంగారపర్ణదర్పదయతన్.

50

రా. ఇంకఁ బురపర్ణన, జననేత్రచిత్రద, అరుణవనజగతులు = కెందా మరల ప్రకారములు, అనిశ = ఎల్లప్పుడు, లసత్త్వవశత = శోభావశత్వము, నడచుచోఁ = నడచెడిచోట, శాపట్టణమందు, కననరుదు=చూడ నశక్యము, జిత = జయింపఁబడిన, అంగార = అగ్నిశకలములు గల = రక్త పర్ణములు గల వనుట, పర్ణ = రేకులయొక్క, దర్పదయతన్ = గర్వోన్నతి గలవౌటచేత, రమారూఢిఁ, లక్ష్మీప్రాప్తిచేత, తనరెను, అరుణపర్ణములు నిత్య శోభావశత పరిల్లెడుపట్టున రమారూఢిచేఁ దనరినది గనుకఁ జూడ నద్భుత మనుట.

భా. జననేత్రములకుఁ జిత్రములును, దారుణ = భయంకరములు నైన, వనజగతులన్ = వనభూములయందు, “జగతీరత్నగర్భాచ” అని అ. నిశలన్ = రాత్రులయందు, సత్త్వవశతన్ = బలవంతుఁ డౌటచేత, నడచుచోఁ = నడిచెడునప్పుడు, కనన్ = చూచుటకు, నరుదురము = అర్జునుని యుద్ధము, జితమైన యంగారపర్ణఁ డనెడు గంధర్వునియొక్క యహంకారాతిశయము గల డౌటచేతఁ దనరెను.

వ. అంతట వారియంతరంగంబునందు.

51

క. వివిధద్విజాలిభూమా

నవరతసంక్లాఘితస్వయంవరకల్యా

ణవిధివరద్రుపదసుతా

నవమంజులతాప్రవృత్తివడపె గుతుకమున్.

52

రా. వివిధద్విజాలి = పక్షిసమూహములయొక్క, భూమ = బౌహుళ్యము. చేత, సంక్లాఘితమైన స్వయంవరకల్యాణవిధిచేత, వర = పరులైన, ద్రు = వృక్షములు, “ద్రు ద్రు మాగమాః” అని అ. పదస్థానముగాఁ గలవియునైన, సుతానవ = మంచికోమలత్వముగల, మంజులతా = రమ్యులతలయొక్క, ప్రవృత్తి, గుతుకమును నడపెన్ = సంతోషమును జేసెను, తీగలు తమంతనె చెట్లఁ బ్రాకినను స్వయంవరమున వరించినట్లుంబలె నుండె ననుట, ద్విజశబ్దమున బ్రహ్మణధ్వని. ఆవృక్షములఁజూచి వివాహపేక్ష గల రాముఁడు సంతోషించె నని భావము.

భా. ద్విజాలి = బ్రహ్మణసమూహములయొక్క, భూమ = బౌహుళ్యము చేత, ఆనవరతమును సంక్లాఘితమైన స్వయంవర మనెడు కల్యాణవిధిగల, ద్రుపదసుతా = ద్రౌపదియొక్క, నవ = నూతనమైన, మంజులతా = మనోహరత్వముయొక్క, ప్రవృత్తి = వృత్తాంతము, గుతుకమును నడపెను.

శా. అంతః వారలు రామభద్రుపదరాజ్యరూఢిచే నెంతయుం జింతాతీతవిశేష నై ప్రబలక్షిన్ధించుచుచచ్చనో పాంతం దత్పురి గూఢరాజపదవిప్రాకారరేఖా శుచి స్వాంతుల్ నేరిరి తత్పురోహితముఖవ్యాకృష్టసన్ధాను లై.

రా. వారలు = విశ్వామిత్రాదులు, రామభద్రు = రామునియొక్క, పదరాజి = పాదవిన్యాసపంక్తియొక్క, ఆరూఢిచేన్ = ప్రాప్తిచేత, చింతా = భావనను, ఆతీత = అతిక్రమించిన, “స్వాచ్చింతాస్తృతిరాధ్యాన” మని అ.

విశేషయై = వింతగుణములు గలదై, ప్రబలక్ ప్రబలునట్టుగా, భావింప
శక్యముగాని శృంగారముల దగునట్టుగా ననుట, లక్ష్మీస్థించు, గూఢ = ఆవృత
మైన, రాజపదవి = చంద్రమార్గముగల, రఘువంశమందు “వైదేహిబంధోర్హృ
దయం విదధే” అన్నట్లు, ప్రాకారశ్రేణిగల యని, తత్పురిక్ = ఆమిథిలను,
తత్ = ఆపట్టణమందున్న, పురోహితుఁడు మొదలైనవారిచేత, వ్యాకృష్టసన్తా
నులై చేరిరి, జనకునిపురోహితామాత్యు లెదురుగా వచ్చి తోడుకొనిపోఁగాఁ
బోయి రనుట.

భా. రామ = రమ్యమైన, భ = కాంతిగల, ‘స్త్రియాం పుంవద్భాషిత’
అను సూత్రమునఁ బుంవద్భాషము, ద్రుపదునియొక్క, రాజ్యముయొక్క
యారూఢిచేక్ = రాజత్వప్రాప్తిచేత, చింతాతీత, విశేషయై = తాత్కాలికా
వస్థగలదై, “విశేషగకాలికోవస్థా” అని అ. ప్రబలలక్ష్మీక్ = ఉత్కృష్టప్రబల
ములయొక్క యతిశయముచేత, తత్పురిక్ = ఆద్రుపదునిపట్టణమును, గూఢ
మైన, రాజపద = రాజచిహ్నముగల, “పదంవ్యవసితత్రాణస్థానలక్ష్మ్యాంఘ్రివస్తుషు”
అని అ. విప్రాకారరేఖక్ = బ్రహ్మణాకృతిచేత సౌందర్యలీలచేత, శుచిస్వాం
తుల, వారు ధర్మరాజాదులు, తత్ = అలాగు ప్రసిద్ధులయిన, పురి =
ముందటికి, హిత = శ్రేయస్కరములైన, ముఖ సంచారములు గల, “ముఖం
నిస్సరణైవ ప్రేప్తారంభోదయయోరపి” అని వి. వి = పక్షులచేత, “వినిర్విఘ్న
చతుఃక్షణి” అని వైజయంతి, ఆక్షప్త = మిక్కిలి జేయబడ్డ, సన్తానులై =
బహుమానము గలవారై, “మానశ్చిత్త సమున్నతిః” అని అ. మంచిశకునము
లవుచు నుండఁగా ననుట, చేరిరి. తచ్ఛబ్దము ప్రసిద్ధవాచక మైనందుకు,
“అచుభవతి శచీత్థం సాఘృతాచీమఖాభిః” అని వైషధమందు.

ఆ. అందుఁ దన్నుపాలుఁడాత్తజ కిది యుంకు

వంచు నెక్కిడ నియమించినట్టి

రాఘవ—11

కార్త్యకోత్తమమును ఘనమైనమూర్తిల
క్ష్యంబు సూచి రావృపాత్తభవులు.

54

రా. ఘనమైన, మూర్తి = కాశిన్యముచేత, “మూర్తిః కాశిన్యకా
యయోః” అని అ. లక్ష్యంబు = చూడదగినదాని, వింటికి విశేషణము,
చూచిరి.

భా. అందుకొ = పట్టణమందు, ఘన = ఘనమైన, మైనమూర్తి = మీన
సంబంధమైన యాకృతిగల, లక్ష్యంబు = గుఱిని - మత్స్యయంత్రము ననుట,
కడమ సులభము.

వ. అటమున్న సకలదిగ్దేశాగతులైన రాజకుమారులు నిజశక్తి
తారతమ్యంబునం జేసి దర్శన స్పర్శచాలనో చ్చాలనాది
వ్యాపారపారాహంకారు లగుచు శిథిలప్రయత్ను లయి
తొలంగిపోవం జేవ మిగులు నమ్మహాకోపండుంబు గనుంగొను
నప్పుడు వారలందు.

55

రా. వ్యాపారములు పారముగాఁ గలయహంకారము గలవారై,
వారలందుకొ = రామలక్ష్మణులందు. భారతార్థమునకును నీలాగుననే.

చ. అనుపమదివ్యవిక్రమసమగ్రుండు రామవిభుండు జిష్ణుఁ డా
యనితరభేద్యరౌద్రధనునశ్రమభంగిగ వంచి బాహులీ
ల సెరసె నభ్రగానిమిషలక్షహృదంబకవృత్తి నుర్వరా, జన
హృదయాక్షివర్తనముఁ జాలఁగ నద్భుతవార్ధి ముంచుచున్.

రా. జిష్ణుఁడు = జయశీలుఁడు, రామవిభుండు, రౌద్ర = రుద్రసంబంధ
మైన, ధనువును, ఉకారాంతము. ‘సోయంధనురజనివక్త్రః’ అని నైషధమందుఁ
బ్రయోగము. అశ్రమ = అనాయాసముననే, భంగిగొ = భంగము గలదానిగా,
వంచి = విడిచి యనుట, అభ్రగ = గగనచరులైన, అనిమిష = దేవతల

యొక్క, లక్ష = లక్షసంఖ్యలయొక్క, హృదంబకవృత్తిక్ = హృదయము
యొక్కయుఁ గన్నలయొక్కయు వ్యాపారము, అద్భుతవార్ధిని ముంచుచును
బాహులీలల నెరపెను.

భా. అభ్రగ = ఆకాశమందుఁ జరిచుచున్న, అనిమిష = మత్స్య
మనెడి “సురమత్స్యవనిమిషే” అని అ. లక్ష = గుఱిని, “లక్ష్యం లక్షం
శరవ్యంచ” అని అ. హృత్ = హరించునట్టి, అంబక = బాణముయొక్క,
“అంబకం నేత్రశరయోః” అని వై. వృత్తిక్ = వర్తనచేత - ప్రయోగము
చేత ననుట, కడమసరి.

చ. ఉడుటుర నట్లు తన్నహిపుఁ డొడ్డినయొడ్డు జయించి యేమనం
దదసహకర్ణ శల్యసముదగ్రతరప్రథనాత్రితాధికా
భ్యుదయతఁ జెందె భీమభుజపుష్టిసహాయతఁ దజ్జయార్థలై
కదిసి సమస్తభూపతులుగైకొని రంతకమున్న భంగమున్. 57

రా. తత్ = ఆ విల్లు విడుచుటవల్ల, అసహ = దీర్ఘనివారియొక్క, కర్ణ
ములకు శల్యమైన, ప్రశక్ = ఖ్యాతిచేత, “ప్రథాఖ్యాతే” యని యమర
సంకీర్ణవద్దలొ. ఆత్రితాధిక, అభ్యుదయత = అభ్యుదయము ననుట, భీమ =
భయంకరమైన, తత్ = ఆవింటియొక్క. కడమ సరి.

భా. అట్లు, తన్నహిపుఁడు = ద్రుపదుఁడు, ఒడ్డిన, ఒడ్డు = పందెమును,
జయించి, తత్ = ఆజయమును, అసహ = సహింపని, కర్ణశల్యులతోడనగు
సముదగ్రతరమైన, ప్రథన = యుద్ధమును, “ప్రశనంప్రవిదారణ” మని అ.
ఆధికాభ్యుదయతను = ఉచ్చయమును, భీమ = భీమునియొక్క, గుజపుష్టి
సహాయతవలనఁ జెందెను, తత్ = ఆయద్భుతునియొక్క, జయార్థలై భూపతులు,
అంతకమున్న = ఆకర్ణశల్యులయుద్ధముకంటె ముందే, భంగమున్ = ఆపజయ
మును, కైకొనిరి.

ఆ. అతఁడు వీర్యశుల్కయగురాజసుత నట్లు
దనదుసొమ్ముఁ జేసికొని భృశప్ర
కాశితాత్తవంశుఁడై శోభిలెను మామ
కసదృశప్రమోద మావహిల్లు.

58

రా. అతఁడు = రాముఁడు, వీర్యశుల్కయగు = పరాక్రమమే
యుంకువగాఁగల "శుల్కస్త్రీస్త్రీధనేపిచ" అని అ. భృశప్రకాశిత, అత్త
వంశుఁడై = తనవంశమునకు ఖ్యాతిఁ దెచ్చినవాఁడై, శోభిలెను.

భా. అతఁడు = ఆహ్లాదుఁడు, భృశ = మిక్కిలియు, ప్రకాశిత =
తెలుపఁబడిన, తామును దమవంశమును గలవాఁడై, శోభిలెను.

సీ. అసమానపాండుకీర్తిసమృద్ధిజనకుండు
ధర్మరాజీడితకర్త పరుఁడు
స్వజననియుక్తియు వరగుణవ్యాసము
నీశ్వరాజ్యయుఁ దనహృదయగతియు
నేకమై తనుఁ జాల నెచ్చరింప నిజాను
జులసన్నతిని బిల్చి తెలియఁ జెప్పి
తమకు నందఱకు నుదారభావంబున
నాచరింపఁగ బాత్ర మగుట యరసి

తే. యునికి నపు డాసుబాహుజ యోపశోభి
తమ్ము లై నకుమారరత్నములకాభు
జ్వ్ర విణశుల్కయనుజల జాతబాంధ
వరుచిఘనహృదబ్జమోద గరిమ నొసఁగె.

59

రా. అసమానమై, పాండు = శుభ్రమైన, కీర్తి సమృద్ధి గలవాఁడు,
జనకుండు, ధర్మరాజి = ధర్మపంక్తిచేత, ఈడిత = స్తోత్రముచేయఁబడిన,

స్వజన = తనయాప్తజనులయొక్క, నియుక్తియుక్ = నియోగమును, వర = వరులయొక్క, గుణవ్యాసము = గుణవిస్తారమును. “విస్తారో విగ్రహో వ్యాసః” అని అ. “శ్రితోరుర్వ్యాసోమహాభారతసర్గయోగ్యః” అని నైషధ ప్రయోగము. ఈశ్వరాజ్యయు, నిజానుజుక్ = తన తమ్ముడైన కుశధ్వజుని, ఉదారభావంబునక్ = మహత్త్వముచేత, సుబాహు = సుబాహుడను రాక్షసునియొక్క, జయము చేత, ఉపశోభి = ప్రకాశించెడు రామునియొక్క, తమ్ములయిన, కుమారరత్నములకుక్ = లక్ష్మణభరతశత్రుఘ్నులకు, ఆ, భుజద్రవిణశుల్క = సీతయొక్క, అనుజలక్ = చెల్లెండైనయూర్తిశామాండవీశ్రుత కీర్తులను, జాత = పుట్టిన, బాంధవ = బంధుత్వమునందుఁగల, రుచిక్ = అపేక్షచేత, “అభిషంకేస్సృహాయాంచగభస్తాచరుచిస్సీమా” మ్మని. అ. ఘన హృదబ్జామోదగరిమచేతను నొసఁగెను, భరతశత్రుఘ్నులును సమీపమున లేకున్నను వారికి నిచ్చెన నని వెళ్ల నాడె ననుట.

భా. పాండు = పాండురాజుయొక్క, కీర్తిసమృద్ధికి, జనకుండు = ఉత్పత్తిస్థాన మైనవాఁడు, ధర్మరాజు, ఈడిత = స్తోత్రముచేయఁబడిన, “ఈడిత శస్త్ర పణాయిత పనాయిత ప్రణత ప్రణిత పనితాని” అని అ. కర్త = ప్రయోజనములయందు, పరుఁడు, స్వజనని = కుంతియొక్క, ఉక్తియుక్ = చాక్రమును, వరగుణుడైన వ్యాసమునీశ్వరునియొక్క యాజ్ఞయును, ఎచ్చరింపక్, నిజానుజులక్ = భీమాదులను, తమకు నందఱును = అయిదుగురికిని, దారభావంబునక్ = భార్యాత్వముచేత, ఆ, సుబాహుజయోపశోభితమ్ములైన = భుజశౌర్యశోభితులైన, కుమారరత్నములకుక్, రత్నశబ్దమునకు విశేషణము గనుక శోభితశబ్దము నపుంసకము, ఆసుజద్రవిణశుల్కయను = భుజసత్త్వమెయుంకువఁగఁగలద్రాపది యనెడి, “ద్రవిణాతురో బలశౌర్యాణి” అని అ. జల జాతబాంధవరుచి = సూర్యదీప్తి, హృత్ = హృదయము లనెడి, అబ్జ = తామరలకు, ఆమోద = హర్షమనెడి సౌరభ్యముయొక్క, శ్లిష్టరూపకము. ‘ఆమోదోహర్ష గంధయోః’ అని వి. గరిమక్ = ఆతిశయమును, ఒసఁగెను.

వ. అంతః దత్ప్రవృత్తి యాకర్ణించి.

60

క. తనయులు దాను నపుడు త

జనకుం డరుదెంచి చూచు జనులకు ననుభా
వనిరూఢి మానితానం

తనవోత్సవముగ నొనర్చె దత్పరిణయమున్.

61

రా. తత్ = ఆకుమారరత్నముల యొక్క, జనకుండు = దశరథుడు, తనయులు = భరతశత్రుఘ్నులును, అనుభావనిరూఢి = ప్రభావమహిమ చేత, మానితానంతనవోత్సవ మయియుండగా, తత్పరిణయమున్ = ఆరామాదులవివాహమును, “తథాపరిణయోద్వాహోపయామాః పాణిపీడన” మని అ. జనర్చెను.

భా. తత్ప్రవృత్తి = ఆధర్మ రాజు యొక్క ప్రవర్తనను - పెండ్లియాడవలె ననెడి ప్రయత్నము ననుట, ఆకర్ణించి, తనయులు, భృష్టద్యుమ్నాదులు, తత్ = ద్రౌపదియొక్క, జనకుండు = ద్రుపదుడు, అరుదు, ఎంచి చూచు జనులకు, అను = అరు దనెడి, భావనిరూఢి = తలపుయొక్క, దార్ద్యమును, మాని = చాలించి, తాను, అంత.

వ. అందు.

62

అందున్ = ఆవివాహమందు.

క. త్రిజగద్భూషణ మగుభూ

మిజనాదృతశీలః కృష్ణమృగనేత్రః బురం

ధ్రిజనులు గయిచేసిరి సొం

పుజనంప వివాహయోగ్యభూషావిధులన్.

63

రా. భూమిజను = నీలను, ఆదృతశీలను, కృష్ణమృగనేత్రన్ = హరిణాక్షిని, పురంధ్రిజనులు = ముత్తైదుషలు, పురంధ్రిశబ్ద మికారాంతమునకు,

‘పురంధిభిశ్చక్రమశఃప్రయుక్త’ మని కాళిదాసుప్రయోగము. కయిచేసిరి= అలంకరించిరి.

భా. భూమిజనాదృతశీలను, కృష్ణక్ = ద్రౌపదిని, కడమ సులభము.

మహాస్రగ్ధర—

లననం గై నేసికాంతలమణగృహమహా

లక్ష్మీవైయొప్పు మంచుం

గలితాశీర్వాద లై రక్కడమముగురుభా

గ్యస్థితుల్ మీఱ నీదృ

గ్బలవన్తాల్యాంగరాగాభరణవసనసౌ

భాగ్యలక్ష్మీకలై కాం

తలగత్సంసేవలందుం దలపు మనుచు ను

త్కంతః బ్రాపించి రందున్.

64

రా. అక్కడమముగురు=ఊర్తి శామాండవీశ్రుతకీర్తులు, ఈదృక్ = ఈ సీతాలంకారమువంటి, మాల్యాంగరాగాభరణవసనములయొక్క, సౌభాగ్య లక్ష్మీకలై = సౌభాగ్యతీతయముగలవారై, కాంత=పతులయందు, లగత్ = తగిలిన, సంసేవలందున్ = పతి సేవలు దనుట, తలపు = కోరికను, మనుచు= పోషింపుచున్న, ఉత్కంతను బ్రాపించిరి=పతి సేవకు వేగిరించి రనుట.

భా. లననంగై నేసి రమణులయొక్కగృహములకు, మహాలక్ష్మీవై = ఒప్పించమవై, ఉండుమంచు గృతాశీర్వాదలైరి, ఆకాంత లనెడుమాట, అక్కడక్ = ఆపతిగృహములయందు, మముక్ = మమ్మును, గురుభాగ్య, ఈదృక్ = ఇప్పటి శృంగారమువలెనే, సౌభాగ్యలక్ష్మీకలై=సౌభాగ్యసంపత్సమృద్ధియొక్క, ఏకాంత=మిక్కిలియు, లగత్ =తగిలిన-ఆసక్తిగలయట్టివనుట, సంసేవలందున్=అనుభవములయందును, ఫలితార్థము, ఇటువంటి యలంకారములు ధరియించెడువేళ ననుట, తలపు మనుచు నుత్కంతః బ్రాపించిరి.

వ. తద్వధూజనసుండును వత్కాలసముపస్థితం బైన నరసమాగ
 ముంబున కత్యంతసంతుష్టుఁ డగుచు ననంతవిభవసంపదలు
 ✓. వొదల నెదురుకోలు నేయించి తత్ప్రవేశోత్సవంబు నడపు
 నప్పుడు. 65

రెంటికి సరి - సులభము.

సీ. నృపకన్యకలకనిందితనవభ్రమరకా
 స్యవిలాసలక్ష్మీనిరస్తపూర్ణ
 తారకాధిపతుల కారయఁ దత్పూర్వ
 భవసంచితోరుతవగిఫలంబు
 లేగురుశుభగుణభోగాంచితులు వీర
 లీరితిఁ దగఁ బతులై రటంచు
 లోకరక్షణచతురాకారభాగ్దివ్య
 విమలతేజోవిలాస మిది యనుచు

తే. నర్థి నేతెంచి చూచెఁ బౌరాళి యత్కు
 దారమణిభూషణోజ్జ్వల దాశరథుల
 మాంగలికవస్త్రరత్నభూషాంగరాగ
 పాండుసూనులఁ గన్నులపండువుగను. 66

రా. నృపకన్యకలకు, అనిందిత=నిందింపబడని, నవ భ్రమరకర=ముంగు
 రులుగల, “తేలూటే భ్రమరకాః” అని అ. ఆస్య=ముఖములయొక్క, విలాస
 లక్ష్మీచేత, నిరస్త=తిరస్కృతుఁ డైన, పూర్ణతారకాధిపతిగలవారికి, లోక =
 భువనములయొక్క “లోకస్తు భువనే జనే” అని అ. రక్షణార్థమైన, చతుః =
 నాలుగైన, ఉజ్జ్వల=ప్రకాశించుచున్న, దాశరథుల = దశరథపుత్రులను,
 అంగరాగ=మైపుఁతలును, పాండు=ధవళములైన, సూనుల = పుష్పములును
 గలవారిని, దాశరథులఁ బౌరాళి చూచెను.

భా. అలకనిదితనవభ్రమరకు “అలకాశ్చార్ణకుతలాః” అని అ. అస్యవిలాసలక్ష్మీ చేత, నిరస్త = తిరస్కరింపబడిన, తారకాధిపునియొక్క, తులకుఁ = సామ్యముగలదానికి, నృపకన్యకుఁ = ద్రౌపదికి, తత్సార్వభవ = ఆ ద్రౌపది పూర్వజన్తమందు, సంచిత = సంపాదించబడిన, తపస్సుయొక్కఫలములు, ఏగురుపతులై రటంచుచు, చతుర = సమర్థములైన, ఆకారములకు, భాక్ = పొందిన, దివ్య = ధర్మానిలశక్రాశ్విచులయొక్క, తేజః = అంశలయొక్క మణి భూషణముల చేత, ఉజ్జ్వలత్ = ప్రకాశింపుచున్న, ఆశ = నిక్కులుగల, రథులఁ = రథములుగలవారిని, మాంగలిక = శుభార్థములైన, వస్త్రాదులుగల, పాండుసూనులఁ = పాండవులకు, కన్నులపండువుగఁ బొరాలి యేతెంచి చూచెనని యన్వయము. ద్రౌపది పూర్వజన్తమందు నీశ్వరునిఁగూర్చి తపస్సుచేసి యైదుగురుపతుల పేడె నని యాదిపర్వములో విస్తారముగాఁ జెప్పియున్నది.

చ. అలఘుతరాజవంశమణులై విలసిల్లెడునక్కుమారకుల్
నలుగురురూపవైభవకళల్ గడు మీటుచు సద్గుణాతిశీ
 తలచతురాకృతిఁ మెఱయు తజ్జనతాన్వయభాగ్యలక్ష్మీ నా
 నలరెడు పెండ్లికూతులసదావర మొప్పుగ నోలిఁ బెండ్లియై.

రా. అలఘుతర, అజ = అజునియొక్క, వంశమునకు, మణులై = అలంకారమైనవారై, విలసిల్లెడు, నలుగురు = రామలక్ష్మణభరతశత్రుఘ్నులు, చతుః = నాల్గైన, ఆకృతిఁ = ఆకారముల చేత, మెఱయు, తత్ జనక = ఆజనకునియొక్క, అన్వయభాగ్యలక్ష్మీ నా నలరెడు పెండ్లికూతుల = జనకునిభాగ్యలక్ష్మీ నాలుగొకారములై యున్నవారి నని యుత్పేక్ష. పెండ్లియై, అతులితానందమునఁ బేర్చిరి యని ముందరిపద్యములోఁ గ్రియ.

భా. అలఘుతఁ = అలఘుత్వమున, రాజవంశ = చంద్రవంశమునకు, “రాజాప్రభౌ నృపేచంద్రే” అని వి. అక్కుమారకులు = పాండవులు, చతురా

కృతిఁ = మనోహరాకృతిచేత, నలు = నలునియొక్క, గురురూపవై భవకళలను,
మీఱుచు, తత్ = ఆద్రౌపదియొక్క, జనక = తండ్రియైన ద్రుపదుని, పెండ్లి
కూతుఁ లసదాదరమొప్పుఁగ, కడమ సరి.

తే. అతులితానందమునఁ బేర్చి రంత విదుర

మంత్రిధృతరాష్ట్రుఁ డష్టహామహాలతండ్రి

వినిహతమనోవిచారుఁడై తనదుపురికిఁ

గొడుగులవధూయుతముగఁ దోడ్కొంచు రాఁగ. 68.

రా. అంత, విదుర = వివేకులైన, “జ్ఞాతాతువిదురోవిందః” అని అ.
మంత్రి = ప్రధానులచేత, ధృత = ధరింపఁబడిన, రాష్ట్రముగలవాఁడు, వినిహత
మనోవిచారుఁడై, పుత్రుల కనుకూలవివాహము లాయెను గనుక, రాఁగఁ =
రాఁగా.

భా. విదురుమంత్రి = విదురుఁడు మంత్రిగాఁగల, ధృతరాష్ట్రుఁడు,
అంత = వివాహవృత్తాంతమంతయు, విని, హతమనోవిచారుఁడై, పాండవు
లేమైరో యను విచారమును విడిచి, తనదుపురికిఁ, కొడుకులఁ = ధర్మరాజాదు
లను, వధూయుతముగఁ = ద్రౌపదితోఁగూడ, తోడ్కొంచురాఁగఁ = తోడి
తెచ్చుటకు, అనుప నని ముందరిపద్యమున కన్వయము.

సీ. ప్రాణిఁ బేర్చినవారిభావ మెలర్పంగ

ననుపశాంతాత్మత నరుగుదెంచి

రాకుమారులవై రిలోకాభిగమ్యభు

జావిజృంభణగుణశ్లాఘునుండు

వీరునద్దునుఁ బరశూరులసత్ప్రతా

పాన్వితభీమబాహుసహాయుఁ

దై యోర్చినట్టియాహవజయశోభిరా

ముం డని వేడ్క పెంపున వెదకుచు

తే. బఱపె మిక్కిలి జూడ్కులందఱిని గడచి

యవల దాశరథిశ్రేష్ఠుడై నయతన

పైఁ బురస్థితజనకదంబకముచిత్త

ములమహాదరసంభ్రమమొలయ నపుడు.

69.

రా. నవ=నూతనమైన, అరిభావము=శత్రుత్వము, ఎలర్పంగె, అనుప
శాంత = శాంతముగాని, ఆత్మతత్ = బుద్ధిగలవాడౌటచేత, అరుగుదెంచి,
రాకుమారులవైరి, శ్లాఘనముగలవాడు, అర్జునున్ = కార్తవీర్యార్జునుని, పరశు=
గండ్రగొడ్డలిచేతనగు, ఉరు = అధికమైన, లసత్ప్రతాపముతోడ, అన్విత =
కూడిన, బాహు = భుజములు, సహాయముగాఁగలవాడై, ఓర్చినట్టి=జయించిన,
రాముండు = పరశురాముడు, అనిన్ = యుద్ధమందు, పురక=ముందట, స్థితజన
కదంబకముయొక్క, చిత్తములను, మహా, దర=భయమువల్లనైన, సంభ్రమము=
బెగడుట, ఒలయన్ = వర్తింపఁగా, ఆతనిపైన్ = రామునిపై, చూడ్కులఁ
బఱపెను.

భా. ప్రాక్షిచేర్చినవారిని, అనుపన్ = అంపినను, ఆకుమారు లరుగు
దెంచిరి, ఆవైరిలోకాభిగమ్య=శత్రుజనమునకుఁ బొందరాని, భుజా=బాహు.
వులయొక్క, “దోఃప్రవిష్టోభుజోబాహుర్భుజాసంకథ్యతేబుధైః” అని యా.
విజృంభణగుణ, శ్లాఘన్ = శ్లాఘనచేత, ఉండువీరున్ = అర్జునుని, భీమ =
భీమునియొక్క, బాహుసహాయుడై, పరశూరులన్ = శత్రువీరులను, ఓర్చినట్టి,
అహవజ = యుద్ధజన్యమైన, యశః=కీర్తిచేత, ఆభిరాముండు, అని వెదకుచు,
అవలన్ = చలించని, ఆశన్ = అపేక్షచేత, పుర = పట్టణమందు, స్థితజనకదంబ.
కము, కర్త.

వ. కనుంగొనుజనులు తననంతరంబ.

70

సీ. ఎంతయు నద్భుతం బీరామభార్గవ

రామలసత్ప్రీతి యేమిచెప్ప

బలపదనేకపతులనానుగుణ్యంబు

జగదుపశ్లోకితంబుగ భజించె

గంటిరే యనువారు గడక నేతద్వర

పురుషులనోన్మయంబు నొరసి యెవ్వ

రెట్టు గాఁగలవారొ యటమీఁద ననుశంక

మదిఁ బెట్టువారు నక్కొదవ లేల

తె. యొదవు మనభాగ్యమహిమ కయోనిజాత

మహితనయ కృష్ణమృగనేత్ర మంజుగాత్ర

యైదువతనంబు ప్రోక మాయమ్మ యచుచు

సతికిఁ గేల్తోడ్చువారు నై సందడిలిరి.

71

రా. ఈరామభార్గవరాముల, లసత్ప్రీతి, అనేకప=గజములయొక్క, “ద్విరదోనేకప్రదీపః” అని అ. తులక్=సామ్యముచేత, ఏతత్=ఈ, వరపురుషులు, మహితనయ, కృష్ణమృగనేత్ర, కడమ సులభము.

భా. ఈరామ=ద్రౌపది, భార్గ=భర్గసంబంధమైన, వర=వరములయొక్క, అనుల = నిర్మలమైన, సత్ప్రీతి = మహత్వమును, బలపత్ = బలవంతులైన, అనేకపతులక్=అయిదుగురు భర్తలను, భజించెను. ఏతత్=ఈద్రౌపదియొక్క, వర=వతులైన, పురుషులు, అన్యోన్యంబు నొరసి యెట్టుగాఁగలవారొ, జనులు ద్రౌపదితో ననెడుమాట, మనభాగ్యమహిమకు నక్కొదవలేలయొదవు, మహితమైన, నయ = నీలిగలదానా, కృష్ణ = ద్రౌపదీ, అచుచు సందడిలిరి.

వ. మఱియును.

72

చ. చనియెఁ బ్రశాంత మై యనలసత్వర హేతివిహారవృత్తిచే
తన యని వింటి మిట్టియతిధర్తు యమోదయు రాజమానశా
సనుఁ గొనివచ్చెఁ దానవరజస్ఫురణాఘ్యనిఁజేసి క్రమ్మఱు
మనపృథగూఢభాగ్యమహిమస్థితి యిట్టిది నో విచిత్రముల్.

రా. అనలస=ఆమందమైన, త్వర=వేగముగల, హేతి=భిడ్డముయొక్క,
“రవేరర్చిశ్చ శస్త్రంచ వహ్నిజ్వాలాచ హేతయః” అని అ. విహారమందు,
వృత్తి=వర్తనగల, చేతన=బుద్ధి, “ప్రతిపద్ధప్తిచేతనా” అని అ. ప్రశాంతమై
చనియె నని వింటిమి. ఇట్టి యతిధర్తు = మునిధర్తముగలవాని, యమోద
యు = యమముయొక్క, యుదయము గలవాని, “శరీరసాధనాపేక్షం.
నిత్యం యత్కర్తృతద్యమః” అని అ. రాజమానశాసను = తత్త్రియగర్వాప
హారి యైన పరశురాముని, మన=మనయొక్క, పృథక్ = వేరువిధముగా, ఊఢ=
వహింపఁబడిన, భాగ్యమహిమస్థితి = కర్త, క్రమ్మఱు, నవ=నూతనమైన, రజా.
గుణముయొక్క, స్ఫురణాఘ్యనిఁ జేసికొనివచ్చెను. అని యనేకు లనేక
వాక్యములు వలుక నని ముందటిపద్యమున కన్వయము.

భా. గూఢమైన భాగ్యమహిమస్థితిగలది, మనపృథక్ = కుంతి, అనల =
అగ్నియొక్క, సత్వర=తీవ్రమైన, హేతి=జ్వాలలయొక్క, విహార, వృత్తిచే
తన = వర్తనచేతనే, ప్రశాంతమై చనియె నని వింటిమి, అతిధర్తుని, యమో.
దయు = ధర్మజుని, రాజమాన=ప్రకాశింపుచున్న, అవరజ = తమ్ములయొక్క,
“యవీయోవరజానుజాః” అని అ. స్ఫురణాఘ్యనిఁ జేసి క్రమ్మఱు దాను
గొనివచ్చెను.

తే. అని యనేకు లనేకవాక్యములు వలుక
నట్లు చనుదెంచినట్టి భీమాగ్రజన్ము

నిజపురస్థానిగాఁ గాంచి నిఖిలలోకు
లును సముద్వేగవినతు లై వినుతినేయ.

74

రా. భీమ=భయంకరుడైన, అగ్రజుక్=బ్రాహ్మణుని బరశురాముని
“ద్విజాత్యగ్రజన్త భూదేవబాడబాః” అని అ. నిజపురః = తనముందట.

భా. సముద్వేగ = సంతోషాతిశయముతోఁ గూడునట్లుగా.

✓ ఉ. పేర్ని విగ్రహించినను భీమధనంజయశీలఁ బేర్చుత
ధర్మజతేజ మాత్మజుప్రతాపసమృద్ధి నడంచు నంచు నం
తర్మనుడై మహీధవుఁడు తత్సమరాజ్యసమర్పణంబుఁ దా
నిర్మలవృత్తి జేయుటయనీతిగ నెంచె గడున్ మనంబునన్.

రా ధనంజయ = అగ్నియొక్క, “పీఠిహో త్రోధనంజయః” అని అ.
శీలఁ బేర్చు, తద్ధర్మ తేజము=ఆపరశురాముని వింటివలనఁబుట్టిన శౌర్యము, అంతర్మ
నుడై = ఖిన్నమనస్కుడై, “దుర్మనావిమనా అంతర్మనాః” అని అ. మహీధ
వుఁడు = దశరథుఁడు, తత్ = ఆరఘునాథునియొక్క, సమర = యుద్ధమనెడి,
ఆజ్యముయొక్క సమర్పణంబుఁ జేయుట, అనీతిగ నెంచెను.

భా. భీమ = భీమునియొక్కయు, ధనంజయ = అర్జునునియొక్కయు,
అత్మజు=దుర్యోధనునియొక్క, మహీధవుఁడు=ధృతరాష్ట్రుఁడు, తత్ = ఆధర్మ
జునకు, సమ, రాజ్యసమర్పణంబుఁ జేయుటయ, నీతిగ నెంచెను.

సీ. అట్లాత్త నెంచినయర్థ రాజ్యమహిమ
తేజప్రదీప్తు డారాజుప్రియము
తో నమర్చి యనుపమానసగ్యాప్తి
నెరపును నాదరోన్వేష మొప్పు
సప్రణతిగ నన్యహిప్రభునానన్
గైకొని నీలక కేఘంబ యరిగి

ప్రథితమహాచలేంద్రప్రస్థపుటభేద

నప్రభువై శిఖోగ్రప్రతాప

తే. కలితుఁ డురుదండసీతిభార్గవుఁడు నిజభు

జై కవశసర్వధరణిపార్థాధ్యుఁ డగుచు

నవరజస్థితిబంధురాజ్యవిరళరతిఁ

బొదలి యభిరామవర్తనంబునఁ జెలంగె.

76

రా. అ ట్లాత్త నెంచి, నయ=సీతిచేత, బుద్ధ = వృద్ధిబొందింపబడిన, “ఆద్గుణః” అని సూ. రాజ్యమహిమచేతను, లేజః=ప్రతాపముచేతను, ప్రదీ ప్తుఁడు, ఆరాజు=దశరథుఁడు, అనుపమాన=అసమానమైన, సపర్యాప్తిఁ = పూజావిధిని, ‘సపర్యా తర్పణంబలిః’ అని అ. నెరపుచు, సప్రణతిగఁ = ప్రణతి సహితుఁడౌచుచుండఁగా-ప్రణమిల్లుచుండఁగా నచట, అమృహిప్రభునియొక్క, ఆనతి=ఆనమస్కారమును, కై కొని, నిలక=నిలువక, సేవాదులచు జేకొనకయచట, మహాచలేంద్ర=కౌంచవర్వతముయొక్క, ప్రస్థ=చరిపట్టుయొక్క, “ప్రస్థోఽస్త్రీ సానుమానయోః” అని అ. పుట=బంధనముయొక్క, భేదనమందు, ప్రభు=సమర్థ మైన, వై శిఖ = విశిఖసంబంధమైన, ఉగ్రప్రతాపముతోడ, కలితుఁడు, ఉరు దండసీతి, భార్గవుఁడు, నిజభుజై కవశములైన, ధరణిప = భూపతులయొక్క, అర్థాధ్యుఁడు, అర్థప్రాణముగలవాఁడు, నవమైన, రజః=రజోగుణముయొక్క, స్థితిచేతను, బంధున = సమర్థమైన, ఆజి=యుద్ధమందుఁగల, అవిరళరతిచేతను, పొదలి, అభిరామ = రామునికెదురైన, వర్తనంబునఁ జెలంగెను.

భా. అర్థరాజ్యమహిమను, అమర్చి=ఇచ్చియచట, అచుపఁగా, మానస పర్యాప్తిఁ = మనఃపూర్తిని-సంతోషమునచట, సప్రణతిగఁ = నమస్కార సహితముగా, అమృహిప్రభుని=ఆధృతరాష్ట్రునియొక్క, ఆనతి = వాక్యమును, కై కొని, ప్రథిత=ప్రసిద్ధమైన, మహా=ఉత్సవములచేత, “మహాఉద్ధవఉత్సవః” అని అ. అచల = స్థిరమైన, ఇంద్రప్రస్థమనెడి, పుటభేదన = పట్టణమునకు

‘వట్టణంపుట భేదన’ మని అ. ప్రభువై, శిఖా=జ్వాలభంగి, “అర్చిర్వై తిశ్శిఖా
స్త్రీయా” మ్మని అ. ఉగ్రమైన ప్రతాపముతోడ, కలితుఁడు=కూడినవాఁడు,
ఉరుదండసీతీయందు, భార్గవుఁడు=శుక్రునిఁబోలినవాఁడు, ధరణి=భూమి
గలవాఁడు. పార్థాఘ్నఁడు = పృథాపుత్ర జ్యేష్ఠుఁడు, ఆచరజస్థితిక్=తమ్ముల
కూటమిచేతను, బంధురాజి = అత్త జననహాయముయొక్క, అవిరళరతిక్=అధి.
కానురాగముచేతను, చెలంగెను.

వ. ఇట్లు ప్రవర్తిల్లుచుండ.

77

క. సత్యైక్యముకతమున వీ

రత్యంతము నిర్విభేదు లయ్యు నతనుమా

యాత్యాజితమైత్రీసా

తత్యతఁ దమలోనఁ బోరెదరొ యనుశంకన్.

78

రా. సత్య = యథార్థమైన, ఐక్యముకతమునన్ = ఇద్దఱు నావిష్టువు
నవతారములైన నిమిత్తమున, వీరు = రామభార్గవరాములు, నిర్విభేదుల
య్యును, అతనుమాయా = అధికమైన మాయచేత, త్యాజిత = విడిపింపఁ
బడిన, మైత్రీయొక్క, సాత్యతన్ = ఎడతెగమిగలవా రౌటచేత, పోరె
దరో యనుశంకను, కయ్యంబుల వేడుకకాఁడు వచ్చెనని ముందటిపద్యములోఁ
గ్రియ.

భా. సతీ = భార్యయొక్క, ఐక్యముకతమున, వీరు = పాండవులు,
నిర్విభేదులయ్యున్ = ఒకరినొకరినివారయ్యును, అతనుమాయా=మన్తధమాయ
చేత.

క. కయ్యంబులవేడుకకాఁ

డయ్యున్న తకలహాకేళికాకాంక్షకుఁ దై

నెయ్యమున వచ్చె నారదుఁ

డయ్యెడ దివినుండి వారి నభివర్షింపన్.

79

రా. కయ్యంబులవేడుక కాఁడు, అయ్యున్నతకలహకేళికి, ఆకాంక్ష
కుండై, వారిక్ = రామభార్గవులను, చూచెడికొఱకు.

భా. కయ్యంబులవేడుక కాఁ డయ్యుక్ = యుద్ధాపేక్షగలవాడై
యుండియు, నత = అణఁగినట్టి, కలహకేళికా = కలహక్రీడయందుల,
ఆకాంక్షగలవాడై, పాండవులమీఁదిదయచేఁ గలహకాంక్ష విడిచి యనుట,
దివినుండి, వారిక్ = పాండవులను, అభివర్ణింపక్ = చూచునిమిత్తమై,
నారదుఁడు వచ్చెను.

వ. అప్పుడు.

80

ఉత్సాహ. ఆనరాధిపతికుమారకాగ్రయాయీ దమ్ములుం
దాను పరశుభాసమాన ధాముండైనమునికిఁ బెం
పూన నర్హముఖ్యవిధులనూనముగ నొనర్ప న
మౌనివరుఁడు నవగణితసమస్తతదపచారుఁ డై.

81

రా. ఆ నరాధిపతికుమారకాగ్రయాయీ = దశరథునికి జ్యేష్ఠపుత్రుఁ
డైన రాముఁడు, పరశు=గండ్ర గొడ్డలిచేత, భాసమాన=బిష్టచున్న, ధాముఁ
డైన=ప్రతాపము కలవాడైన, మునికిక్ = పరశురాముని కనుట, ఆమౌనివరుఁ
డును, అవగణిత=ఎంచబడని, తత్ = ఆ రామునిచేతనగు, ఉపచారములు
గలవాడై.

భా. ఆనరాధిపతికుమారకాగ్రయాయీ = ఆ రాజకుమారశ్రేష్ఠుఁ డైన
ధర్మరాజు, పరశుభాసమానధాముండైన = పరులకు శుభకరమై యసమాన
మైన తేజస్సుగలవాడైన, మునికిక్ = నారదునికి, ఆమౌనివరుఁడు, నవ =
క్రొత్తవస్త్రుగా, గణిత = ఆదరింపబడిన, తత్ = ఆ పాండవులయొక్క,
కడమ సరి.

వ. పదంపడి నిజభూచలనదూరసర్వస్థసమస్తజనుం డగుచు నతని
నుపలక్షించి తదనుజసమక్షంబున.

82

క. అకళంకిత ని ట్టనుఁ గొం

చకయేమిమనముసమరసముదారక్రీ

డకు నొండొరు మార్కొనుట దొ

రకు నని వచ్చితి నెటుంగ రావా కినుకల్.

83

రా. ఇట్టచుకొ = పరశురాముఁడు రామునితో ననెడుమాట, ఏమి, మనము=ఇద్దఱమును, సమర=యుద్ధ మనెడి, క్రీడకు మార్కొనుట దొరకు నని కొంచక వచ్చితిని, కినుకలు = కలహోద్యోగములు, ఎటుంగరావా = తెలియఁబడవా, భర్తనావాక్యము.

భా. ఇట్టచుకొ=నారదుఁ డనెడుమాట, ఏను, మిమనము = అన్న దమ్ములైన మిమనస్సు, దారక్రీడకుకొ=ద్రౌపదీసంభోగమునకు, సమరసము= సమానరాగమైనది, “శృంగారాదౌరసేవీర్యే గుణేరాగేద్రవేరసః” అని వి. ఆటుగనుక, ఒండొరు మార్కొనుట = మిరొకరొకరితోఁ గలహించుట, దొరకుకొ = సంభవించుచు, అని, వచ్చితికొ=ప్రతీకారము సేయ వచ్చితినుట, ఎటుంగరావు, ఆకినుకలు = అలాగు స్త్రీమూలమైనకోపములు, చెప్పినట్టు రావనుట.

క. చేతశ్చైత్రము గాదె స

మాతతగుణసార్థసిద్ధిమద్రామమహా

ఖ్యాతిపతివ్రత యి ట్లవి

ఘాతముగ ననేకభర్తృకత నడపు టిలన్.

84

రా. సమాతతగుణములచేత, సార్థసిద్ధి = అర్థసిద్ధిసహితమైనది, మత్ = నాయొక్క, రామ = రాముఁ డనెడి, మహత్ = అధికమైన, అఖ్యా = నామధేయ మనెడి, అతిపతివ్రత, అనేకభర్తృకత = అనేకభర్తృగల దాటను, నడపుట = అసాధారణముగా నాయం దుండెడి రామాఖ్య మఱి యొకరి యందుండుట, చిత్రముగాదె.

భా. సమాతత=విస్తృతమైన, గుణసార్థ = గుణసమూహముయొక్క,
“సంఘసార్థ” అని అ. సిద్ధిమత్=సిద్ధిగల, రామ = రమణిద్రౌపది, మహా
ఖ్యాతి=అధికఖ్యాతి గలది, పతివ్రత, ఇట్లవిసూతముగ, అనేకభర్తృకత =
పెక్కుండుభర్తలు గలదౌటను, నడపుట, చేతశ్చిత్తముగానె.

ఆ. ఇదియ నాకు మీకు నితరేతరద్వేష
హేతు వనుచుఁ దోచె నేకతన్వి
భూతినెరపు నేను బువ్వకులకు నాలి
తనముతో సమాఖ్య మనుచు టెట్టు.

85

రా. ఇదియ=ఈరామశబ్దమే, నాకును మీకును ద్వేష హేతువనుచుఁ
దోచెను, ఏకతన్ = ముఖ్యత్వమున, విభూతి = విశ్వర్యమును, నెరపు నేను,
పువ్వకులకున్ = పురుషులకు, నాలితనముతోన్ = కొంచెపుతనముతో,
సమాఖ్య = సమమైనయాఖ్యను, మనుచు టెట్టు, అందువారికి రామాఖ్యగాక
నాముందటఁ బురుషులకునా యనుట.

భా. ఇదియ = ఏకపత్నీభోగము, మీ కన్యోన్యవైరములమనుచు
నాకుఁ దోచుచున్నది. ఏకతన్వి=ఏకయైనకాంత, భూతి నెరపు నేను బువ్వకు
లకున్ = విశ్వర్యమును నెరపెడి యయిదుగురు పురుషులకును, అలితన
ముతోన్ = భార్యయయి, సమాఖ్యమనుచుటెట్టు = కీర్తిచెడకుండ నిర్వ
హించుటేలాగు?

చ. భవదుఃఖయామకాలమునఁ బర్వినసుద్దులు విన్నవాడ నా
భవుచరధర్మ మట్టగుట భావములో నిడి మాకు శంక లే
య్యవి యని యుబ్బుటొప్పు దివి యావరశక్తికి లోనుగా వశ
కృవిజయముల్ మదీరితమహాశరమణ్యాచసుద్ధయుద్ధముల్. 86

రా. నాభవు = నాగురువైన యీశ్వరునియొక్క, పరధర్మము = దొడ్డ విల్లు, అట్టగుట = విజయబడుటను, ఆవరశక్తికై = ఆవిల్లువిడిచిన సత్త్వమునకు, మల్ = నాచేత, ఈరిత = ప్రయోగింపబడిన, మహాశరమణి = మహాస్త్రశ్రేష్ఠములచేత, అవరుద్ధ = నిలుపబడ్డ - చేయబడ వనుట.

భా. భవత్ = మీయొక్క, ఉపయామకాలమునకై = వివాహసమయమందు, పర్వినసుద్దులు = వ్యాసులుచెప్పిన పంచేంద్రపాఖ్యానము మొదలయినవార్తలను, విన్నవాడను, ఆభవు = ఆయీశ్వరునియొక్క, పరధర్మము = పరమురీతి, అట్టగుట = అయిదుగురు పతుల నిచ్చుటను, ఇవి = స్త్రీమూలములైన దైరములు, ఆవరశక్తికై = ఈశ్వరపరమాహత్యమునకు, లోనుగావు, బిగడాలపుట్టుకుండ పరము లేదనుట, అటుగనుకనే, ఆశక్యవిజయముల్ = జయింపరానియట్టివి, మల్ = నాచేత, ఈరిత = పలుకబడిన, సుందోపసుందో పాఖ్యాన మనుట, మహాక = అధికసురతా పేక్షగల, రమణీ = స్త్రీలచేత, అవరుద్ధ = నిలుపబడిన - కల్పింపబడిన వనుట. యుద్ధము లశక్యవిజయము లని యన్వయము.

క. విను మంతపనులరాకకు

మునుపుగఁ దచ్చామార్గముం దెలిపెద నొం

దొనరింపుము సమయము ధరఁ

గొనసాఁగి తనరౌద్ర మనుకోర్కి గలిగినన్.

87

రా. సమయము = నొప్పుము, ధరకై = భూమియందు, కొనసాఁగి తనరౌద్రము = ఉత్తరోత్తరముగా నుండెదము ఆను కోర్కిగలిగినను, ఒండు = ఒకటిని, ఒనరింపు మని శ్రీచింతి కన్వయము.

భా. ఒండు = ఒకటైన, సమయము = సంకేతమును, ఒనరింపుము.

చ. సమరసరూఢిమచ్చరితసాధ్వసమాకృతిఁ బర్వరాజస

త్వమదనిరాసివత్తమగు పందనధర్మము పూని కొల్వు నే

యు మనుము నీకుఁ దమ్ములకు నొక్కనియొక్కనియింట
నేఁడు పూర్ణముగ వసించి సొంపు అమరక సమయం బిటు
సేయు టొప్పగున్.

83

రా. సమర = యుద్ధమందు, సూధి = ప్రసిద్ధితోఁగూడిన, మత్ =
నాయొక్క, చరిత = చరిత్రమువల్లనైన, సాధ్వసము = భయము, ఆకృతిఁ
పర్వక = ఆకారమునఁ గానరాఁగా, రాజసత్వ = రజోగుణముచేతనైన,
మద = మదమును, నిరాసి = నిడిచిన, పక్తమగు = ముఖముగల - ఆరంభము
గలదైనయచట, పందనధర్తముఁబూని కొల్పి సేయుము, మనుము = బ్రతుకుము,
నీకుఁ దమ్ములకు నొక్కనియొక్కనియింట, నేఁడు = ఈ ప్రాప్తు, నేఁ డని
యర్థబిందువున్నందుకు, ఉ. 'వాఁడిమయూఖము ల్లుగసనాఁ డపరాంబుధిఁ
గుంకె ధేరువు, లేఁడిట వచ్చె' నని నన్నయభట్టు ప్రయోగము.
సొంపులు = విలాసములు, అమరక = అమరుటను, సమయంబు = వేళ, ఇటు సేయు
టొప్పగున్ = పందనము సేయునది మేలు.

భా. సమరసక్ = సమానరాగము గలదాని, సూధిమచ్ఛరితరు =
ప్రసిద్ధిగల చరిత్రగలదాని, సాధు = సుందరమునై, అసమ = సరిలేని, ఆకృతి
గలదాని, పర్వరాజ = పున్నమచందరునియొక్క, సత్వమద = చారుత్వ
గర్వమును, నిరాసిపక్తక = తిరస్కరించెడు ముఖముగలదాని, మగువక =
ద్రౌపదిని, తన ధర్తముపూని = పతివ్రతా ధర్తముఁబూని, ఒక్కనియొక్కని
యింటను, ఏఁడు = వత్సరము, పూర్ణముగ నమరఁగొల్పి సేయుమనుము.

వ. మఱియు నొక్కనియమం బెఱింగించెద.

89

క. విను రామ యొరునిశాంతం

బున సేవయొనర్చుకాలమున నెవ్వఁడు దా

జరు దండకార్యగతి నా

యన వర్షాచరితతీర్థయాత్రుఁడుగఁ దగున్.

90

రా. రామ = సఙ్బుద్ధి, శాంతంబునఁ = శాంతిచేత, “కర్తరిక్తః” అని అ. నేఁయొనర్చుకాలమున, ఓరుని, దండకార్యగతిఁ = దండోపాయమున, ఎవ్వఁడు, చనుఁ = స్రవర్తించును, ఆయన, వర్ష - వర్షకాలమందు, ఆచరితఁ = చేయఁబడిన, తీర్థయాత్రగలవాఁడు గాఁదగును. “వర్షాకాలేప్రయాణ” మని యతిశ్లేషము గనుక.

భా. రామ = ద్రౌపది, ఓరు = ఒకరియొక్క, నిశాంతంబునఁ = గృహమందు, “నిశాంతపస్యసదన” మని అ. దండకుఁ = సమీపమునకు, ఎవ్వఁడు దాఁజనుచు, ఆయన, ఆర్యగతిఁ = సత్సార్థమున, వర్ష = సంవత్సరమెల్లఁక. అనిశమదమహిమవర్తనుఁ

డనిపించుకొని చనియెను సహస్రకరుఁడు నా

యనలసమానౌజస్సప్త

ష్టిని జిహ్రపతంగలీలఁ జెందె జనునెడన్.

91

రా. అనిశ = ఎల్లప్పుడును, మదమహిమ = గర్వాతిశయముచేత నగు, వర్తనగలవాఁడు, అనిపించుకొని = ఖ్యాతిగని-ఎంచఁబడినవాఁడై యనుట, సహస్రకరుఁడు = సార్థవీర్యుఁడు, చనియెను = నొచ్చెను, నా = నాయొక్క, అనల = అగ్ని, సమానమైన, ఓజః = తేజస్సుయొక్క, స్పృష్టిచేత, చనునెడఁ = నొచ్చునపుడు, చిత్ర = అద్భుతమైన, పతంగ = మిడుతయొక్క, “సమా పతంగశలభా” అని అ. లీలఁ = సామ్యమును, చెందెను, ప్రియము చెప్పనందువలన నాప్రతాపాన్నియందుఁ గార్తవీర్యుఁడు మిడుతవలె నే పడ్డది వినియుండవా యనుట.

భా. అని = పూర్వోక్తప్రకారమునఁ జెప్పి, శమ అంతరింద్రియ నిగ్రహముచేతను, డమ = హిరింద్రియనిగ్రహముచేతను, హిమ = చల్లనైన, “తషాఽఙ్గీలఙ్గీతో హిమః” అని అ. వర్తనముగల నారదుఁడు, అనిపించుకొని

అంశించుకొని, చనియెను. చనునెడన్ = నారదుఁ డాకాశగమనమునఁ బోవు
నప్పుడు, సహస్రకరుఁడును = జేయికిరణములు గలసూర్యుఁడును, ఆయన
యొక్క, లసమాన = ఒప్పుచున్న, ఓజస్సప్తవి = తేజస్సెక్క, చిత్ర
పతంగ = చిత్రువుచూర్చునియొక్క, “పతంగః పక్షిసూర్యయోః” అని అ.
లీలఁ జెందెను.

ఉత్సాహ. అంతరహితసమయవృత్తినిజ్ఞునుండు ధర్మ రా
జాంతికమున కరిగె దృఢనిజాయుధగ్రహేచ్ఛన
త్యంతము గురుధేనుదస్యతాపితాతిమన్యుమ
త్వాంతబాడబ్రహ్మశాంతిసలుపనేర కొండుమైన. 92

రా. ఇంక రెండువద్యములఁ గార్తవీర్యార్జునుని భంగములె యుత్పే)
క్షించుచున్నాఁడు. అంత రహిత = అంతశ్శత్రువులయొక్క, సమయవృత్తిన్ =
సమప్తి వ్యాపారముచేత, ఆర్జునుండు = కార్తవీర్యార్జునుఁడు, దృఢమైన,
నిజాయుధగ్రహేచ్ఛన్ = తన యాయుధగ్రహణమును మానకయనుట, గురు =
తమతండ్రి జమదగ్నియొక్క, ధేనువుయొక్క, దస్యతా = చౌర్యముచేత,
ఆపిత = పొందబడిన, అతిమన్యు = మిక్కిలికోపముగల, మత్ = నాయొక్క,
స్వాంత మనెడి బడబాగ్నికిఁ బ్రశాంతిని, ఒండుమైన్ ఉపాయాంతరమున,
చలుపనేరక ధర్మరాజు = యమునియొక్క, అంతికమునకు నరిగెను, మాకాగ్రహ
మును బుట్టించి మఱి భూలోకమున నిలువఁగూడదు గనుక ననుట.

భా. అంతన్ = అంతట, రహిత = విడువబడిన, సమయ = సంకేతముగల,
“సమయాశ్శపథాచారకాలసిద్ధాంతసంవిధః” అని అ. వృత్తిన్ = వర్తన
చేత, ఆర్జునుండు, గురు = పూజ్యములైన, ధేను = పాడియావులయొక్క,
“ధేనుస్సాన్యన్నవసూతిః” అని అ. దస్య = దొంగలచేత, “దస్యతస్కర
మోషకాః” అని అ. తాపిత = తపింపఁజేయఁబడ్డట్టియు, అతిమన్యుమత్ = మిక్కిలి
శోకవంతమైన, స్వాంతముగల, బాడబ = బ్రహ్మణునికి, “ద్విజాత్యగ్రజన్త
భూదేవ బాడబాః” అని అ. ప్రశాంతిన్ = చిత్రశాంతిని, కడమ సులభము.

క. ఉదుటున న ట్లరిగి యతం

డది ప్రాయశ్చిత్తతీర్థయాత్రావీలన్

వదలక పూతము సేయన్

సవమలగతి పూనె వృథయె సత్సంగరముల్.

93

రా. అతండు = కార్తవీర్యుడు, అది = ధేనుచౌర్యదోషమును, పూతము సేయన్, ప్రాయశ్చిత్త = పాపపరిహారకర్తమునకు, తీర్థ = రేవేన-ప్రవేశాస్పదమైన దనుట. “యోనౌ జలావతారేచ మంత్రాద్యష్టావశస్వపి, పుణ్యాక్షేత్రే తథాపాత్రే తీర్థస్యాచ్చ” అని హళాయు. యాత్రా = యుద్ధయాత్రయొక్క, లీలచేత, సవమలగతి = సద్గతిని, పూనెను, సత్సంగరముల్ = లెస్సయుద్ధములు, వృథయె, ఎంత పాపాత్ముడేనియు యుద్ధమందుఁబడినను సద్గతిని బొందును గనుక, ఇందుకు స్మృతి. “ద్వావిమాపురుషౌలోకే సూర్యమండలభేదినౌ, పరివ్రాడ్యోగయుక్తశ్చ రణే చాభిముఖోహతః” ఇ ట్లనఁగాఁ బ్రియముఁ జెప్పవలె లేదా లెస్సగాఁ బోట్లాడవలె ననుట.

భా. అతండు = అర్జునుడు, అది = పడకింటిలోని ధర్మరాజునొద్దికిఁ బోయిన ప్రతిజ్ఞాభంగదోషమును, ‘తే. ప్రాణిపదములు వెలిగాఁగఁ బ్రళమల్లె, నరయ నొక్కొక్కచో ద్వితీయార్థ మిచ్చు,’ పూతము సేయన్ = పరిశుద్ధము చేయన్, గతి = గమనమును, పూనెను, సత్సంగరముల్ = సత్పురుషుల ప్రతిజ్ఞలు, “ప్రతిజ్ఞాజిసంవిదాపత్ను సంగరః” అని అ. వృథయె = వ్యర్థముగాదు, అని యర్థాంతరన్యాసాలంకారము.
వ. అందు.

94

తే. అతనురణరసభోగికన్యార్థపరతః

దా నిలావంతుఁ డనుమహాప్రవిణానిధిని

సుతులసద్వృత్తిఁ బడసెనమితయశస్స్వ

లీల సుఖయింతు ననుచింత లే దెపుమను.

95

రా. అతనురణరసభోగికిఁ = అనన్యమైనయుద్ధము చవియెఱిగినవానికి,
అన్యమైన, అర్థఁ = ప్రయోజనముమీఁదిదైన, పరతఁ = తాత్పర్యముచేత, తాను,
ఇలావంతుఁడను, = భూమిగలవాఁడను, “గౌరిలాకుంభిని క్షమా” అని అ.
ద్రవిణవిధిని = ధనవంతుఁడను, “ద్రవిణాతుధనంబుల” మ్మని అ. సుతులను
సద్వృత్తిఁబడనెఱు, మితమైన, యశః = కీర్తిగల, స్వలీలఁ = తన విలాసముచేత,
సుఖయింతు ననుచింతలేదు, యుద్ధప్రియునకు జయతృప్తి లేదనుట.

భా. అతను = మన్మథునియొక్క, రణ = యుద్ధముందు, రస = వేడుకగల,
భోగికన్యా = నాగకన్యయైన ఉలూచియొక్క, అర్థపరతఁ = ప్రయోజనవశత
చేత, తాను, ఇలావంతుఁడనెడు, ద్రవిణవిధిని = బలాధ్యుని, లసద్వృత్తిని
సుతుఁబడనెఱు, దమితఁ = తణవఁబడ్డ, యశః = కీర్తిగల, స్వలీలఁ = తన క్రీడచేత,
సుఖయింతు ననుచింతలేదు, కీర్తి విడిచి తీర్థయాత్రకునడుమ స్త్రీభోగమును
గోరఁ డని భావము.

సీ. తీర్థయాత్రాసమాప్తిఁ గరంబు వనరి రా
జ్జోషభోగ్యం బైనయుద్ధవసుధ
నతిసరస మగుచిత్రాంగదానామల
తాంగీకృతసురతావాప్తిజేసి
భాసురనందనప్రసవభూషితవర
వర్ణినీగురుచిత్రవాహనుండు
తదదూరదేశసిద్ధసరసీపుణ్యతీ
ర్థోపసేవల మహాశాపకలుష

తే. నైకసిద్ధరిధృతమకరికలాప
రూపలోపకృజ్జలవిహారుండును దివ్య
ధామకలితుండు నై శూరతరుఁ డగునరుఁ
డొప్పెసగురుచిరయశోమహోదయతను.

రా. తీర్థయాత్రకు, సమ=సమానమైన, ఆస్తిక=వ్యాప్తిచేత, యుద్ధ
 వసుధక=రణభూమియందు, అతిసరసమగు = మిక్కిలిప్రియమైన, చిత్ర=
 ఆశ్చర్యమైన, అంగదాన = శరీరచ్ఛేదమువల్లనైన, “దోఅవఖండనే” అను
 ధాతువున నిష్ఠాంతశబ్దము. ఆమలతా=నిష్కల్తపత్వముచేత, అంగీకృతమైన,
 సురతా=దేవత్వముయొక్క, అవాప్తిజేసి=ప్రాప్తిచేత, శూరతరుండైన, నరుడు=
 పురుషుడు, నందన=నందన పనముయొక్క, ప్రసవ=పుష్పములచేత, భూషి
 తములునై, పరవర్ణినీ = ఉత్తమస్త్రీలచేత, గురు = ప్రేమగైన, చిత్రవాహ
 నుండు=చిత్రరువుతోఁగూడిన విమానములు గలవాఁడు, తత్ = ఆనందనవన
 ములకు, అదూరదేశ=సమీపదేశమందున్న, సిద్ధసరసీ = ఆకాశగంగయొక్క,
 మహాశ = అధికాశగలవారైన, అపకలుష, మకరీకలాప = మకరికాపత్రాలం
 కారము చేతనైన, “కలాపోభూషణేబర్హే తూణీరేసంహతావపి” అని అ. రూప=
 సౌందర్యముయొక్క, “రూపం స్వరూపే సౌందర్యే” అని అ. దివ్యధామ=
 దివ్యగృహములయందు, ఒప్పెసగుకొ-క్రియ, కడమ సులభము.

భా. తీర్థయాత్రాసమాప్తిక=వత్సరపరిపూర్తిచేత, ఉద్ధవసుధక=ఉత్స
 వామృతముచే, చిత్రాంగద యనెడి నామముగల, లతాంగీ=స్త్రీయందు, కృత
 మైన, సురత=సంభోగముయొక్క అవాప్తిచేత, నందన=పుష్పుండైన బభ్రువాహ
 నునియొక్క, ప్రసవ=పుట్టుకచేత, భూషిత = అలంకరింపబడిన, పర్ణినీగురు=
 చిత్రాంగదాజనకుండైన, చిత్రవాహనుఁడనెడి రాజుగలవాఁడు, చిత్రాంగదకుఁ
 బుట్టినవానిఁ జిత్రవాహనునికి నర్జునుం డిచ్చెద నన్నాఁడని యాదిపర్వమందుఁ
 జెప్పియున్నదిగవుక, తత్=ఆచిత్రవాహనునిపట్టణమునకు, అదూరదేశ=సమీప
 దేశమందు, సిద్ధమైన=కలిగిన, సరసియొక్క, పుణ్య = మనోహరమైన, తీర్థ=
 రేవుల, ఉపసేవలక = స్నానములచేత, మహాశాపకలుషలైన, నైకనిర్జరీ =
 అనేకదేవతాస్త్రీలచేత, ధృత=ధరింపబడిన, మకరీకలాపరూప=మకరీసమూహ
 దేహములయొక్క, లోపకృత్ = నాశమునుజేసినట్టి, జలవిహారముగలవాఁడు,

వారి మకరీరూపశాపమోక్షమునుజేసియునుట, దివ్య=మనోహరమైన, ధామ. లేజస్సుతోడ, కలితుండు = కూడినవాఁడు, నరుండు = అర్జునుండు, సగురుచిర. యశోమహోదయతక్ = ఘనమైన చిరకీర్త్యతిశయముతోడఁ గూడినవాఁడౌటచేత, విప్పెను.

తే. అంత శౌర్యాశ్రయం బైన యట్టిమేటి
వీడు నాకాహవస్పృహస్వీతధామ
కాంతిఁ జూచిపోయెద నని కపలి వచ్చి
నాఁడ నెఱి సూపుమదనుగుణక్రమమున.

97

రా. అంతయైన, శౌర్యాశ్రయంబైనయట్టిమేటివి, ఈడు నాకు=నాకు సరియైనవాడవు, ఆహవస్పృహ = యుద్ధవాంఛతోడ, అస్వీత = కూడిన, శౌర్యముతోఁ గూడిన దనుట, ధామ=ప్రతాపముయొక్క, కాంతిక్=స్ఫురణ చేత, ఈడైనవాడ విని క్రిందటి కన్వయము, కాంతిపదము. కముకాంతౌ- అన్న యదాహరణమున నిచ్చాక్షరమైన నవును. యుద్ధవాంఛను ప్రతాప. వాంఛను నీడైనవాడవు అటుగనుకనే వచ్చినాఁడను, మత్=నాకు, అనుగుణ. క్రమమున, నెఱిసూపు = ఎదిరింపుమా.

భా. అంతట, శౌరి=కృష్ణునికి, ఆశ్రయంబైనయట్టిమేటివీడు=ద్వారకను, నాక = స్వర్గముతోడనగు, ఆహవ = యుద్ధముయొక్క, స్పృహ = కోరికతోడ, సామ్యముతోడ ననుట, అస్వీత=కూడిన, ధామ=గృహములయొక్క, కాంతిగలదాని, చూచి పోయెద నని వచ్చి, నాఁడ=నాఁడే, మదనునియొక్క, గుణక్రమమునక్=గుణానుసారమున, చేరి యని ముండటిపద్యమున కన్వయము.

క. తెరలక మనము సుభద్రా
కరనాళీకగ్రహేచ్ఛ గప్పఁగఁ జనునా
దొరయదుపురిఁ జేరి జనవి.
సరముల కెఱుకపడనీక శౌర్యతసుఘ్నుణన్.

98

రా. మనము = ఇద్దఱుమును, సుభద్రాకర = శుభాస్పదమైన, నాళిక
గ్రహేచ్ఛ = శరగ్రహేచ్ఛను - యుద్ధవాంఛనయట, “నాళికం శరపద్మయోః”
అని. వి. కప్పంగజమనా = అణఁపజచ్చనా, నీకు, అశౌర్యత = శౌర్యహీన
త్వముచేతను, ఘృణా = జుగుప్సచేతను, పురి = అయోధ్యను, చేరి జనవిసరము
లను, యెఱుకపడ = కనుపట్టునట్లుగా, దొరయదు = యుక్తముగాదు.

భా. మనము = మనస్సును, సుభద్రా = సుభద్రయొక్క, కరనాళిక
గ్రహేచ్ఛ = హస్తపద్మగ్రహణవాంఛ, విహేచ్ఛయనుట, కప్పంగ =
అక్రమింపుచుండఁగా, చరుచాదొర = చరుచున్న యర్జునుఁడు, యదుపురి =
ద్వారకను, పొరి = కృష్ణునియొక్క, అతను-అనల్పమైన, ఘృణా = పయను,
“ఘృణాజుగుప్సాకృపయోః” అని వి. ఎఱుకపడసేక, చిరుదైపోయె నని
ముందటిపద్యములోఁ గ్రియ.

మ. అనయంబుక మదనామితాస్త్రకలనాశ్చ తార్తి రాకుండఁ జ
య్యన మానిత్వకృతేష్టసిద్ధితఁ దిరుదైపోయె దేదీప్యమా
ననిరూఢిం బయిబడ్డయాదవులనానావీరధర్మప్రవృ
త్తి సర్వం బసిపించి యాత్మపురికిందేవేరితోఁ గూడఁగన్. 99

రా. మత్ = నాయొక్క, అనామిత = అణఁపఁబడని, అస్త్రకలన = బాణ
ప్రయోగముచేతనైన, అత్యంతార్తి రాకుండ, మానిత్వ = నిరుత్తరత్వము చేత,
కృత = చేయబడ్డ, ఇష్టసిద్ధిత = అభీష్టసిద్ధిగలుగుటచేత, దీప్యమాననిరూఢిచేత,
పయిబడ్డ = ఆరోపితమైన, ఆ, దవుల = దూరముల నున్న, నానావీరధర్మ
ప్రవృత్తి = వార్త, ఆత్మపురికి పోయెదే = పోయెదవా.

భా. మదన = మన్మథునియొక్క, అమితమైన, అస్త్రకలనా = బాణ
విద్య చేతనగు, మానిత్వ = మునిత్వముచేత, కృతేష్టసిద్ధితను, సన్నాసివేషమున
సుభద్రను పరించినవాడై యుట. దేదీప్యమాననిరూఢింబయిబడ్డ, యాదవుల
యొక్క, దేవేరితో = భార్యతోఁగూడ, పోయెను.

చ. అనికృతధర్తవీక్షుః డయియావరవర్ణినికామసంభ్రమం
 బు నడపుచుం గరం బమరపూజ్యసమిజ్జయశోభిమన్యునా
 మునిసుతుః గాంచి లక్ష్మణుః డముద్రితదీప్తిధనంజయుండు నే
 ర్చెనయగభీరవీరసమపేక్ష్యతరోచ్చరణప్రగల్భతన్. 100

రా. అని=ఈ గునఁబలికి, కృతమైన, ధర్తవీక్షుఁడయి=వింటియందు
 దృష్టిగలవాఁడై, విల్లెక్కుఁబెట్ట నిశ్చయించినవాఁడై యనుట, ఆవరవర్ణి =
 అనైష్ఠికబ్రహ్మచారి పరశురాముఁడు, “షణ్ణినోబ్రహ్మచారిణః” అని అ.
 నికామ=ఆత్యంతము, సంభ్రమంబునడపుచును, కరంబు=మిక్కిలి, అమరఁగా,
 అముద్రితదీప్తిచేత, ధనంజయుండు = అగ్నినిబోలినవాఁడు, లక్ష్మణుఁడు,
 పూజ్య=శ్లాఘ్యమైన, సమిజ్జయ = యుద్ధజయమాలచేత, శోభి = ఒప్పుచున్న,
 మన్యుఁ = క్రొధముగలవాని, ఆమునిసుతుఁ = పరశురాముని, నేర్చెనయఁ =
 చాతుర్యయుక్తముగా, ఉచ్చరణప్రగల్భతన్ = ఉచ్చరణశక్తిచేత, ఇట్లు
 నని ముందటిపద్యమునఁ గ్రియ.

భా. అనికృత = తిరస్కరింపఁబడని, ధర్తవీక్షుఁడయి=ధర్తదృష్టిగల.
 వాఁడై, ఆవరవర్ణిని=సుభద్రయందు, కామసంభ్రమంబు నడపుచును, అమర
 పూజ్య=దేవతాశ్లాఘనీయమైన, సమిజ్జయ=యుద్ధమందుఁబుట్టిన, యశః=కీర్తిగల,
 ఆభిమన్యుఁ డనునామము గలవాని, సుతుఁ = పుత్రుని, కాంచి, లక్ష్మణుఁడు=
 లక్ష్మీవంతుఁడు, “లక్ష్మీవాన్ లక్ష్మణః శ్రీలః” అని అ. అముద్రితదీప్తి = అన
 ర్గళమైన దీప్తిగలవాఁడు, ధనంజయుండు = అర్జునుఁడు, నయ = నీతిచేత,
 గభీరమునై, వీరులచేత, సమపేక్ష్యతర = మిక్కిలి వాశింపఁదగిన, ఉచ్చ =
 ఉన్నతమైన, రణమందుఁగల, ప్రగల్భతన్ = ప్రాధిమ్య, నేర్చెన్ = ఉపదేశిం
 శించెను.

తే. కొసర నిట్లనుభావంబు పస నెరపుచు
 నచ్చహత్తుతో జిష్ణుతేజోతిశయము

మిక్కిలిఁ బ్రకాశముగ భాగ్యమిత్రబంధు
సచివులసమాదృతిని జూపి రుచితసరణి.

101

రా. జిష్టు=జయశీలమైన, సమాదృతి = అత్యాదరమున, రుచిత = బుప్పెడి, సరణి చేత.

భా. ఇట్లు, అనుభావంబు, ఆమృతాత్మతో = అభిమత్యుచితోఁ గూడి, జిష్టు = ఆర్జునునియొక్క, ప్రకాశము కన్ = ప్రకటముకాఁగా, సచివులు, అసమ = అతులమైన, ఆదృతి = ఆదరమును, చూపిరి, ఉచితసరణి = తగినరీతిని.

క. మగలయిలువరుస గలపెను

దగవరు లొకఁడొకఁ డొక్కొక్కతనయు రుచిరశౌ

ర్యగతినులిఁ జెంద ఘనకీ

ర్తిగ నలరంగలరుద్రోవదివరక్రమతన్.

102

రా. మగలయిలువరుసగల = పంశానుగపారుషముగల, పెనుదగవరులు=మంచి నేర్పరులు, ఒకఁడొకఁడు=ఒక్కొక్కపురుషుఁడే, ఒక్కొక్క= ఒకానొకటైన, వింతైనదనుట. ఉరు=అధికమైన, చిర=స్థిరమైన, శౌర్యగతి = శౌర్యవర్తనము, నులిఁజెందన్ = ప్రసిద్ధమగునట్లుగా, అలరంగలరు = ప్రకాశింపఁగలరు, అక్రమతన్ = క్రమముదప్పి, ద్రోవదివరు.

భా. ఘనకీర్తిగ, అల, రంగలరు = రంగుమీఱు, ద్రోవది = ద్రౌపది, శత్రువపదము. ఉ. 'ద్రోవదిబంధురంబయిన ప్రాముడిగ్రస్తునవీడ్చి వెండుకల్, దావలకేలఁబూని యసితచ్ఛవిఁ బొల్పుచుహానుజుగియో, నావిరిస్థిప్రేలఁగ మనంబునఁ బొంగ విహదరోషముల్, గాఢఁగలేక బాష్పములు గ్రమ్మఁగ దిగ్గునలేచి యార్తయై' అని యుద్యోగవర్ణనందుఁ బ్రయోగము. తగ, పరులు=పతులు, రుచిర = ప్రకాశించుచున్న, శౌర్యగతి = శౌర్యవర్తనచేత

నైన, నుతి = స్తుతిగలవాని, ఒకొక్క, తనయున్ = కుమారుని, చెందఁగా,
వరక్రమతన్ = పెద్దపిన్నవరుసను, లేక, వర = శ్రేష్ఠమైన, క్రమతన్ =
మర్యాదగలదొటచేత, మగలయిలువరుసగలపెను.

నీ. అంత శౌర్యాప్తిచే నధికప్రవర్తనం
పన్నత దగఁ గాంచియున్నతమగు
దండితనమున వీరుండ నేనస్ఫుట
పటుశక్తి విజయుండబాలిశుండ
నీకాభిముఖ్యంబుగైకొని సుమనోబ
లంబుతోఁ దగ నుత్తరంబుఁ జెప్పఁ
జతురుండ నాతఁస్థితివనాదృతవివి
ధవిహారభోగవర్తనలనొనరి

తే. తనరునచ్యుతయోగశోభనత నుండ
వనికిఁ బనివడి విప్రుఁడై యనలుఁ డేగు
దెంచె ననవరదీప్తి నేతెంచి యిట్లు
పలికె దీవనలసగర్వకళ నెరపుచు.

103

రా. అంతైన = పూర్వోక్తమైన, దండితనమున, వీరుండన్ =
ఈ బంధుమిత్రాదు లుండఁగా, నేను, అస్ఫుట=వ్యక్తముగాని, పటుశక్తియు
విజయముగలవాఁడను, బాలిశుండను = బాలకుండను, నీకు, ఆభిముఖ్యంబు
గైకొని, సు=లెస్సైన, మనోబలంబుతోన్=బుద్ధిబలముతో, ఉత్తరంబుఁ జెప్పఁ
జతురుండనా, తఁస్థితివి = తఁస్సనందు నిలుకడగలవాఁడవు, అనాదృత =
ఆదరింపఁబడని, వివిధవిహారభోగములు గలవర్తనలనొనరి తనరెడి, అచ్యుత =
నిలుకడైన, యోగ=అష్టాంగయోగముచేత, శోభనమైన, తనుండవు = మేలు
గలవాఁడవు, అనికిఁ బనివడివిప్రుఁడై యనలుఁ డేగుదెంచె నన, ఈవు, అన
లస=అమందమైన, గర్వకళన్=గర్వప్రాప్తిని, నెరపుచుఁ బలికెదవు.

భా. అంశట, శౌరి = కృష్ణాయొక్క, ఆప్తిచేత్ = ఆగమనముచేత, వీరుండు, అనేన = పాపరహితమైన, “కలుషంవృజినై నోఘ” మని అ. స్ఫుటమైనకలుషక్తిగలవాఁడు, అబాలిశుండు = బుద్ధిమంతుఁడు, విజయుండు = అర్జునుఁడు, అసీక = యుద్ధమునకు, “సచరాసీకరణాః” అని అ. సుమనో బలంబుతో = దేవబలముతోడ, చతురుండు, అనాతపస్థితి = ఆతపస్థితిలేని, వన = వనమండు, ఆదృత = ఆదరింపబడి, తనరు = బిష్ణుచున్న, అచ్యుతయోగ = కృష్ణసఖ్యముచేతనైన, శోభనతరు = శోభనత్వమున, ఉండఁగా, అనవర = శ్రేష్ఠమైన, దీప్తిచేత, అసగర్వ = గర్వయుక్తముగాని, కళత్ = వర్తనచేత, దీప్తలను, నెరపుచు = ఇచ్చుచు, పలికెను.

క. విను విజయశక్తిమీరిలి

ననుగాఢాహమికచెల్లునామదిలో నెం

దును బహుతరాశనుండం

జనునే మిమ్ముడుగవలయు సకలార్థంబుల్.

104

రా. విను, విజయశక్తిమీరితిని, అను = అనెడి, గాఢాహమికచెల్లునా, ఇక్కడ-ప్లుతయతి. మదిలో, బహుతరాశన్ = అధికాపేక్షచేత, ఉండఁ జనునే, సకలార్థంబులు = సకలప్రయోజనములు, మిమ్ముడుగవలయున్ = మిమ్మునడిగి తెలిసికొనవలెను.

భా. విజయ = సంబుద్ధి, తినన్ = భక్షించునట్లుగా, గాఢాహమిక, నామదిలో, చెల్లున్ = చెలంగుచున్నది, బహుతరాశనుండన్ = బహుశనుండను, నే = నేను, వలయు = వలసినట్టి సకలార్థములను మిమ్ముడుగన్, చనున్ = తగుదు ననుట.

మ. అని వాలాయముగా నభీష్టతమమకా నన్నం బొసంగన్ స్వనీ
తిని మున్నెంతయు నియ్యకొల్పి మఱి యుద్వృత్తిం

బ్రవర్తిల్లుము, జ్ఞానితోల్లాసముతోడఁ బల్కె సముదంచ
తాండవాస్వావన, తన మిష్టం బని రాజపుత్రునకు శస్త్రం
బొశుచిత్వంబునన్. 105

రా. అని = యద్ధము, ఆభీష్టశవమాను, అన్న = అన్నట్టాయెనా,
స్వనీతిక్ = బ్రాహ్మణధర్మమును, పొసంగ్, ప్రవర్తిల్లుము, ఉజ్జాతోల్లాసము
తోడఁ, పల్కె = భాషణమె, సముదంచత్ = ప్రకాశించుచున్న, ఖాండ = ఖండ
శర్కరాసంబంధమైన, “స్యాత్ఖండశ్శకలే చేక్షువికారమణిదోషయోః” అని
వి. “తస్యేద” మ్మని ఆణ్విశ్యయాంతము. వాః = ఉదకముయొక్క, “వార్వాతి
సలీలం కమలం జల” మ్మని ఆ. స్వాద = రుచివంటిరుచిగల, వర్తనము = వర్తన
గలది, శస్త్రంబొ, శుచిత్వంబునన్ = అస్రతిహతుఁ డౌటచేత, “శుచిశ్శుద్ధేఽను
షహతే శృంగారాషాఢయోరసి, గ్రీక్తే హాతపహేఽస్యా” త్తని వి. అసి =
యద్ధము, ఉష్టంబు = ప్రియమైనది, రాజపుత్రునికి వాఙ్మధుర్యమును యద్ధ
కార్కశ్యమును స్వతస్సిద్ధమైనదిగాదా యచుట.

భా. అని = ఇట్లుని, అన్నంబును, ఒసంగ్ = ఇచ్చెడికొఱకు, అన్న
శబ్దము-అదభిక్షణే, అచుధాతవున నిష్పన్నము గనుక ఆహారవాచకము.
స్వనీతిక్ = తన బ్రాహ్మణాశృతిధర్మమున నే, ఇయ్యకొల్పి = ఆలాగుననే ఇచ్చెద
మనిపించి, మఱి = అచుపించుకొన్నప్పట్లు, మత్ = సంతోషముచేత, జనిత =
పుట్టిన, ఉల్లాసముతోడ, శస్త్రంబొ = చెప్పబడిన, శుచిత్వంబునన్ = అగ్నిత్వము
గలవాడై, పల్కెన్ = పలికెను.

ఉత్సాహ. ఈవిధమునఁ బల్కి మఱియు నిట్టులనియె నట్టికాం
క్షావిధి కొకవిధు మిప్పుడు గలదు నిన్ను నారయం
గా వినుము నివారణాధికారమునకు దగుదువే
తావద్ధగతియు మున్ను దలచినాడ నామదిన్. 106

రా. విను, మునివి, ఆరణాధికారమునకుఁ, తగుదు వే=తగుదువా,
తావదర్థగతియుక్=అంతైనకార్యరీతిని, మునీశ్వరుఁడ వని తాళుకొన్నాఁడ
నని తాత్పర్యము.

భా. అట్టికాంతానిధికిఁ = ఆఖాండవచనభక్షణ వాంఛకు, నిన్ను
సారయంగా వినుము, నివారణాధికారమునకుఁ = ఆవిఘ్నముమాన్వేడువనికి,
తగుదువు, ఏతావదర్థగతియుక్ = ఇంతపూనికకు, మున్ను = మునుపె,
తలఁచినాఁడను.

తే. వఱలునచ్యుతసఖ్యాతివర్ణితాతు

లప్రదీప్తి నిట్లలరు నీ విప్రభావ

మొదలఁ బెట్టనికోటగా నెసఁగుచుఁ గడ

చేర్చువస్తన హాశరాజితనిరూఢి.

107

రా. అచ్యుత=స్థిరమైనయోగము చేత, సఖ్యాతి = ఖ్యాతినహితమైన,
వర్ణితా = బ్రహ్మచారిత్యముయొక్క, అతులప్రదీప్తిఁ = అత్యంతప్రసిద్ధిచేత,
నీ, విప్రభావము = విప్రత్వము, అస్త్యత్=మాయొక్క, శర = బాణముల
యొక్క, అజితనిరూఢిఁ = అప్రతిహతమైన శక్తిని, కడచేర్చువు = అతిక్ర
మింతువు, నీవు బ్రహ్మాణుఁడవు గాఁబట్టి కొంకుచున్నా మనుట.

భా. వఱలు = పిప్పెడి, అచ్యుత = కృష్ణునియొక్క, సఖ్యముచేత,
నతివర్ణితమైన, అతులమైన ప్రదీప్తిఁ = తేజస్సుచేత, ఇట్లలరు నీవు, ఇది
కృష్ణునిసంగత్యమును జూచి చెప్పెడిమాట, ఇప్రభావము = ఈమహిమ,
రాజితనిరూఢిఁ = మంచి యస్త్రాభ్యాసమందలి నేర్పుచేత, అస్త్యత్ =
మాయొక్క, పూజాబహువచనము, మహాశక్=అధికాపేక్షకు, కడచేర్చువు=
సఫలము చేతువు.

ఉత్సాహ. ఎన్న నేవరించునరసమిన్త హావనంబులో

నన్న గారి గిసినను ఘనాతీచండకాండపు

స్త్రి న్నలంప వచ్చు జగదజేయదండ నుండుమా

యన్న బ్రాహ్మణునకు విరచితాంజలి యగు భక్తితోన్. 108

రా. ఎన్న నే=ప్రసిద్ధమగునట్లుగా నే, పరించు=స్వీకరించు, పరసమిత్=మహాయుద్ధ మనెడి, మహా=ఉత్సవముయొక్క, “సమిత్యాజీస్సమిద్యుద్ధః మహస్తూత్సవతేజసోః” అని అ. అవనంబులోనన్ = రక్షణములోపల, నగారి కినిసినన్ = ఇంద్రుఁ డెదిరించినప్పటికిని, కాండవృష్టిన్ = శరవర్షముచేత, జగదజేయదండనుండు = జగములకు నతిక్రమింపరాని యాజ్ఞగలవాఁడు, చూయన్న = రఘురాముఁడు, నలంపవచ్చున్=అణచు యత్నముచేయుచు, అట్లైనను దాళినందునకు హేతువు, బ్రాహ్మణునకు విరచితాంజలి యగుచు, “గవాగ్రజన్త నామగ్రే నశూరో రోషవానయ” మ్మని రామవాక్యము గచుక.

భా. ఎన్న, నే పరించు=నేను గోరెడి, పర=శ్రేష్ఠమైన, సమిత్=సమిధుల గల, “ఇద్ధ మేధస్సమిత్ స్త్రియా” మ్మని అ. మహావనంబులోను, అన్నగారి=ఆయింద్రుఁడు, కినిసి, నన్=నన్ను, ఘన = మేఘములయొక్క, అతిచండ = మిక్కిలి యుగ్రమైన, కాండవృష్టిన్=ఉదకవర్షముచేత, “కాండోస్త్రీదండ బాణార్వవర్గాపసరవారిష” అని అ. నలంపవచ్చున్ = నలగించెడికొఱకు వచ్చుచు, జగదజేయ = సంబుద్ధి, దండనుండుమా, అన్నన్ = అనినచు. బ్రాహ్మణునకున్=బ్రాహ్మణాకృతి యైన యగ్నికి, విరచితమైన యంజలిగలదైన, పంచమీబహువ్రీహి, భక్తితో, ఇట్లను నని ముదరఁ గ్రియ.

ప్రగ్ధర. ఆరాజన్యోత్తముం డిట్లనునెతరభసుం డై భవత్సత్వర వ్యా, హారం విట్లొర్చియుంటవ్యముగఁగొనకు మాత్తాంగ నాశుల్క-తాదృ, క్షాణోగ్రేష్వాప మిట్లశ్రమదిత మగుటెం చంగ నాచేతికాటం, గ్రూరేష్వాసాబు లేనొక్కఁడు గలు గునె తద్దోరయుద్ధంబునై యున్. 109

రా. ఆరాజన్యోత్తముండు = రాముండు, ఇట్లు, అనుదితరభసుండై = పుట్టనట్టియూగ్రహము గలవాడై, భవత్ = నీయొక్క, సత్వర = తీవ్రమైన, వ్యాహరంబు = వాక్యమును, “వ్యాహరక్షక్తిరపిత” మ్మని అ. దీర్చియుంట నన్యముగ, కొనకుము = ఎంచకుమా, తాదృక్సార = అట్టి చేవగల, ఉగ్రేష్వాసము = ఈశ్వరుని విల్లు, ఎంచంగఁ, ఆచేతికి = ఆరఘునాథుని హస్తమునకు, ఆట = తాళునట్టుగా, క్రూరేష్వాసంబు = దురుసైనవిల్లు, శరాసనమనినట్లు, లేదు. ఒక్కొండు = ఒక పురుషుండు, ఒకండు, ఒక్కొండు అని రెండుప్రయోగములు గలవు గనుక, తత్ = అట్టి రఘునాథునియొక్క, కలుగునె క్రియ.

భా. ఆరాజన్యోత్తముండు = అర్జునుండు, ఇట్లు, దిత = భండీతమైన, రభసుండై = కేగముగలవాడై, త్వరపడక యనుట, దీర్చియుంట = వించున్న యునికి, నాచేతికి, క్రూరేష్వాసంబు = గట్టివిల్లు, ఒక్కొండు = ఒకటి. ఉ. ‘ఇష్ట దేవు రాకుండ నొకండు వచ్చి పుటియొందునె’ అని పెద్దిరాజు ప్రయోగము. తత్ = అయిందునియొక్క, కలుగునె = కలిగెడినా, అని క్రియ. నాచేతికి దగిన విల్లుకటి యిచ్చిననునిందునితో యుద్ధము సేయగల ననుట.

సీ. అనుటయు నాతఁ డాజననాథ వరకుమా

రాగ్రణిఁ జూచి నీయాత్మ యందు

నిటువంటితలపున్న నిదిగో మహాబలో

ద్దామంబు కమలేశదత్త మయ్యె

నాకీశచాపంబునకు నెక్కు డిది గాండి

నం బనుభారతీవరుధనుర్

తల్లికశేషోగ్ర తరగుణప్రౌఢి న

త్యధికంబు క్రమమున నన్యదేశ

తే. ధృతము లైనవాసిని గణుతింపనేల

దీని నెక్కడి నీభుజస్థేమఘనవి

జృంభణముః జూపు మని తనచేతివిల్లు
దృఢరణస్థితి నరదంబుః దెచ్చి యిచ్చె.

110

రా. ఆతఁడు=పరశురాముఁడు, జననాథవరమహారాగ్రణిక్=దశరథ
సమాపజ్యేష్ఠుః డైన రాముని, చూచి, అనుమాట, నాకు, కమలేశదత్తము
య్యెక్=ప్రీతిచేత నియ్యఁబడెను, ఈశచాపంబునకు నెక్కుడివి, ధనుర్మత్తి
క్=ధనుశ్శ్రేష్ఠమునకును, అశేషోగ్రతరగుణ ప్రాధిచేత నత్యధికంబు, దృఢరణ
స్థితి=దృఢమైన రణస్థితిగల, నర=పురుషులకు, ద=ఖండించుదాని, “దోఅవఖం
డనే, ఆతోమనస్లేకః” అని కప్రత్యయంతము. తన చేతి వింటి నిచ్చెను.

భా. కమలేశ=జలాధిపతి యైన పరుణుని చేత, దత్తముయ్యెను = ఇవ్వఁ
బడెను, నాకీశ=దేవేంద్రునియొక్క, చాపంబునకు నెక్కుడు, గాండివంబు=
గాండివమునెడి, ధనుర్మత్తిక్=ధనుశ్శ్రేష్ఠ మైనది, “మత్స్లకామ చర్చికాప్ర కాండ
ముష్ణుల్లజాప్ర శస్త్రవాచ కాని” అని అ. శేషునిభంగి నుగ్రతరమైన, గుణ =
నారియొక్క, “మార్వీజ్యాశించినగుణః” అని అ. ప్రాధిచేత నత్యధికంబు,
అన్యదేవ=బ్రహ్మదులచేత, ధృతములై నక్=ధరించుటలు గలిగినను, వానిక్=
అధారణములను, గణుతింప నేల, అని. తన చేతివింటిని, దృఢమైన రణమందలి,
స్థితిక్ = ఉనికిగలదాని, అప్రతిహతమైనదాని ననుట, అరదంబును=రథమును,
తెచ్చియిచ్చెను.

మ. నుతశక్తిక్ సృపసూనుఁ డ్దృఢనుపుక్ మోపెట్టి యొంద్రా
యుధో, ధృతిపాఘోదనిరాసి యయ్యె నపు డాతండుక్ సము
చ్చేగయు, క్తతఁ గిర్తించి కృతాన్యథాగ్రహతదస్త్రక్రామిత
స్వర్గః, ధృతియై యిష్టమహావసీచరతఁ జెందంగాంచి పొంగెక్
మదిన్.

111

రా. ఐంద్రాయుధోధృతిపాఘోదనిరాసియయ్యెక్=ఇంద్రధనుస్సుతోఁ
గూడినయున్నతిగల మేఘమును విరస్కరించినవాఁ డాయెను. నీలమేఘ

త్యాముఁడు గనుక, ఆతఁడుఁ = పరశురాముఁడును, సముద్వేగయుక్తతఁ = భయ
యోగముచేత, కృతమైన, అవృథా = వ్యర్థముగాని, గ్రహ = గ్రహణముగల
ఎక్కుఁజెట్టుట గల, తదస్త్ర = ఆరామునిబాణముచేత, క్రామిత = ఆక్రమింపఁ
బడ్డ, పోఁగొట్టఁబడ్డననుట, స్వర్గముయొక్క, పద్ధతి = మార్గముగలవాఁడై,
ఇష్టమైన, మహా, అవసీచరతఁ = భూసంచారమును, చెందంగాంచిమదిని,
పొంగెఁ = సంతసిల్లెను.

భా. నృపసూనుఁడు = అర్జునుఁడు, ఆట్టిధనువుఁ = గాండీవమును,
విఁక్రాయుధోద్ధతి = ఇంద్రుని యాయుధములయొక్క యుద్ధతితోఁగూడిన,
పాథోద = మేఘములను, నిరాసియయ్యెఁ = పోఁగొట్టినవాఁడాయెను.
ఇంద్రునివజ్రము మొదలైన యాయుధములను మేఘములను పోఁగొట్టిననుట.
సముత్ = సంతోషముతోఁగూడిన, పేగ = సంభ్రమముతోడనైన, “సమా
సంపేగసంభ్రమా” అని అ. యుక్తతఁ = కూటమిచేత, ఆతఁడుఁ =
అయగ్నియు, కీర్తిించి, కృతమైన, అవృథా = వ్యర్థముగాని, ఆగ్రహ = చలము
గల, తల్ = అయర్జునునియొక్క, అస్త్రములచేత, క్రామితస్వర్గపద్ధతియై = కప్ప
బడ్డ యాకాశమార్గముగలవాఁడై, అర్జునుఁడు శరపంజరముగట్టెఁ గనుక, ఇష్ట
మైన, మహా, పనీ = వనముయొక్క, చరతఁ = భక్షణమును.

తే. తనకనలుచేష్ట అంతభీలని ఘటింప

మగిడి శరణన్నఁ దన్నహిమయుఁ దదాత్త

తన్నహదైన్యము గణించి దయ వలిర్పఁ

గాచె నేమన నప్పు డారాచపట్టి.

112

రా. తనయొక్క, కనలుచేష్టలు = కోపచేష్టలు, అంతైన, తల్ =
ఆపరశురామునియొక్క, మహిమయుఁ = మహిమను, కడమ సరి.

భా. తనకు, ఆనలుచేష్టలు, అంతభీలిఁ = నాశభయమును, ఘటింప
శరణన్నఁ = శరణువేడినను, తన్నహిఁ = ఆ ఖాండవవనభూమియందు,

మయఁ = మయః డనువాని, తదా = తత్కాలమందు, ఆత్త = పొందబడిన,
తత్ = ఆవయవియొక్క, మహదైన్యమును గణించి, ఆరాచపట్టి = ఆర్జునుడు,
కాచెఁ = రక్షించెను.

ఉ. స్రుక్కక భూమిభృత్కులవిరోధి కడంక నడంచి యిమ్మెయిం
దక్కక హేతిధారి కుచితం బగుకార్యము నిర్వహించి పెం
పెక్కుడుగాఁగ నాత్మపురి కేఁగె హరిన్నతకీర్తి గూడిన
ద్విక్కులఁ బిక్కటిల్లుచుఁ దలిర్చుప్రతాపవిజృంభణంబునన్.

రా. భూమిభృత్కులవిరోధియైన పరశురామునియొక్క, కడంకఁ =
గర్వమును, హేతిధారికిఁ = శస్త్రధారునకు, “రషేరర్చిశ్చశస్త్రఁచ పహ్ని
జ్వాలాచహేతయః” అని అ. హరిత్ = దిక్కులయందు, “ఆశాశ్చ
హరితశ్చ తాః” అని అ. నుతమైన, ఏఁగెను = క్రియ, కడమ సులభము.

భా. భూమిభృత్కుల = పర్వతసమూహములకు, “భూభృద్భూమిధరే
న్యపే” అని అ. విరోధియైన యింద్రునియొక్క, హేతిధారికిఁ = జ్వాలా
పహుడైన యగ్నికి, నుతకీర్తిని, హఁకఁ = కృష్ణుని, కూడి, ఆత్మపురికిఁ = ఇంద్ర
ప్రస్థపురమునకు, ఏఁగెను.

సీ. సర్వేశ్వరుఁడు కృష్ణు సఖ్యాతిమహిమకు
నెంతవెంపును దగు నేమి చెప్ప
దయుఁ డానరుఁ డట్లు దనర రాక్షసకుల
తక్షకుం డతివిచిత్రతరశక్తి
మయుఁ డతిక్రాంతవాఙ్మానసభావిశే
షంబు వైవస్వతసంతతికిని
దనదులీలోదయంబునను సంపాదించి
పెట్టె నత్యంతంబు వెంపుసొంపు

తే. సంఘటిల మరుచ్ఛతమఖసంతతుల క
 తఁడు గదాదండమును సమిద్ధజయనాది
 కంబువరము నిచ్చెను హరికిం బడరఁగఁ
 బలుదెఱంగుల నాయులుఁ బ్రస్తుతించు.

114

రా. కృష్ణ=విష్ణువుయొక్క, సఖ్యాతి=ఖ్యాతితోఁగూడిన, దక్షుఁడు, ఆనరుఁడు, తక్షకుఁడు = శాసకుఁడు, శక్తిమయుఁడు, అతిక్రమింపఁబడిన, వాఙ్మానస = వాక్కును మానసమునుగల, అవాఙ్మానసగోచరమనుట. భావి శేషంబు=కాంతివిశేషమును, వై వస్వతసంతతికి = వై వస్వతమనువుయొక్క వంశమునకు, తనదు=తనయొక్క, లీలా=విలాసార్థమైన, ఉదయంబునక = అవతారముచేత, మరుచ్ఛత = దేవతాశతకములను, మఖసంతతులకు = యాగసమూహములను, అతఁడుగదా = ఆ విష్ణువుగదా, దండ=ఆధారము, మును = పూర్వమందు, జయన = జయము, “జయ నేజయః” అని అ. ఆదికంబు = ఆదిగాఁగల, వరమును, హరికి = ఇంద్రునకు, ఇచ్చెను. రఘు నాథుని మహిమను వర్ణింప శక్యము గా దనుట.

భా. సర్వేశ్వరుఁడగు కృష్ణునియొక్క సఖ్యముచేతనైన యతిమహిమను, దక్షుఁడు, ఆనరుఁడు = ఆ యద్భుతుఁడు, అట్లు తనరక = ఆలాగున నొప్పు చుండఁగా, రాక్షసకులముయొక్క, తక్షకుఁడు, విశ్వకర్త, “తక్షకోనాగ వర్ధక్యోః” అని అ. అను విచిత్రతరమైన శక్తిగలవాఁడు, మయుఁడు, అతిక్రాంత = అతిక్రమింపఁబడిన, వాక్కులయొక్క, మాన=పరిమాణముగల, వాగగోచర మనుట. సభావిశేషంబును, వై వస్వతసంతతికి = ధర్మజునకు, తనదు, లీలోదయంబునక = క్రియాచాతుర్యముచేత, సంపాదించి పెట్టెను, మరుచ్ఛత మఖసంతతులకు = వాయువుయొక్కయు నింద్రునియొక్కయుఁ బుత్రులగు భీమార్జునులకు, అతఁడు, మయుఁడు, గదాదండమును. సమిద్ధ=ప్రకాశింపు

చున్న, జయ = జయముగలుగునట్టుగా, నాది = మ్రోసెడి, కంబువరమును = శంఖశ్రేష్ఠమును, “శంఖస్సౌత్కంబురస్త్రియా” మ్మని అ. హరికిఁ = శ్రీకృష్ణునికి, ఇంబడరంగఁ = ఇంపగునట్టుగా, “ఇంబడరంగభజనంబు” లని యనంతుని ఛందఃప్రయోగము.

చ. అది యటులుండె నట్టిసభ మానవశత్రువయాభుఁ డాజిదీ
వ్యవరిహృదంతవహ్ని సమవర్తిసుతుం డతిలోకభాగ్యసం
పద లమరంగఁ జేకొనిసుభస్థితఁ దమ్ములుఁ దాను నెంతయుం
బొదల శుచిత్వశాలి యజపుత్రుఁడు మిక్కిలి సంతస్థుఁడనున్.

రా. సభయ = భయసహితమానట్టుగా, ఆనత = నమ్మలైన, శత్రువులందు వయాభుఁడు, అది = యుద్ధమందు, దీప్యత్ = ప్రకాశింపుచున్న, అరి = శత్రువులయొక్క, హృత్ = హృదయములందు, అంతవహ్ని సమ = ప్రళయాన్నికి సమమానట్టుగా, వర్తిచుచున్నవాఁడు, సుతుండు = రఘునాథుఁడు, అతిలోక = లోకముల నతిక్రమించిన, “అత్యాదయఃక్రాంతా ద్యర్థేద్వితీయయా” అని ద్వితీయాసమాసము. భాగ్యసంపదలచేతఁ బొదలఁగా, అజపుత్రుఁడు = దశరథుఁడు, పెంపొందె నని మూవరిపద్యమునఁ గ్రియ.

భా. అది యటులుండె, అట్టిసభయందు, ఆనతశత్రువయాభుఁడు, అంత వహ్నియయినవాఁడు, సమవర్తిసుతుండు = ధర్మజుఁడు, శుచిత్వ = ధావశ్యముచేత, శాలి = బిప్పెడివాఁడు, అజపుత్రుఁడు = బ్రహ్మపుత్రుడైన నారదుఁడు, చనుదెంచి యని మూవరిపద్యమునకు నన్వయము.

త. చనుదెంచి సర్వదిగ్వి

ర్తనఁ దేజము మెఱయఁ దత్పురస్థితఁ బెంపొందె నతం డనుజులుఁ దానుం

బొనరించుమహోపచారముల వంజిలుచున్.

రా. తత్పురస్థితీ = ఆకట్టణస్థితీచేత, అతందు = రాముడు, అనుజులును దానును పొనరించు నుపచారములచేత, దశరథుండు, రంజిలుచును పెంపొందెన్ = సుఖమున నుండెను.

భా. సర్వదిగ్విర్తనను దేజము మెరియఁగా, తత్ = ఆధర్మజునియొక్క, పురః = ఆభిముఖమందు, స్థితీ = ఉనికి చేత, పెంపొందెను.

శా. మాహానాథవిహారవాహనకృపామాహాత్మ్యసాహాయ్యకో
తాస్మాహిశ్శ్లక్షకటాక్షవిక్షపితభక్తవ్రాతసంసార శ్రీ
బాహుశ్యప్రదపాదసంస్తరణ పంపాహేమకూటాద్రిభే
లాహేవాకవిపాకవిస్తరితకైలాసాదికేళీరసా. 117

మాహానాథ = గోరాజై నవృషభిమే, “మాహేయీసౌరభేయీగౌరు
స్రామాహాచశృంగిణీ” అని అ. విహారార్థమైన వాహనముగలవాఁడా, కృపా =
మాహాత్మ్య మనెడి, సాహాయ్యక = సహాయము చేత, ఉత్సాహి = ఉప్పొంగిన,
శ్లక్షకటాక్ష = కటాక్షలేశముచేత, “శ్లక్షందభ్రుకృశం” అని అ. “కటాక్షో
పాంగదర్శనే” అని అ. విక్షపిత = చెదరమీటఁబడిన, భక్తవ్రాతముయొక్క,
సంసార = జన్మాదిబంధముగలవాఁడా, భక్తుల నిత్యులఁజేసెడివాఁడనుట, శ్రీ
బాహుశ్య = విశ్వరూపరంజరను, ప్రద = చాలా ఇచ్చెడి, పాతసంస్తరణముగల
వాఁడా, పాదారవిందస్తరణమువల్ల సంపదను ప్రసన్నతవల్ల మోక్షము నిచ్చెడి
వాఁడు గనుక, పంపానదియందుఁగల, హేమకూటాద్రియందుఁగల, భేలా =
విహారముయొక్క, “క్రీడా భేలా చక్షుర్దన” మని అ. హేవాక = హృదయం
గమమైన, విపాక = పరిచయముచేత, విస్తరిత = మటువఁ జేయఁబడిన,
కైలాసాది = కైలాసగంగలయొక్క, కేళీరసా = విహారాపేక్షగలవాఁడా,
హేమకూట పంపానదులు కైలాసగంగలకంటె శ్రేష్ఠము లనుట.

క. పెదవేంకటాద్రిహృదయా
స్పదపదవిన్యాసతుంగభద్రావీచీ

మృదుశీకరవిరచితనిజ

సదనాంగణరంగవల్లిసౌభాగ్యకళా.

118:

రంగవల్లి = మృగ్గులయొక్క.

స్రగ్విణి. బ్రధ్నకోటీసమభ్రాజితేభోఘనా

బుధ్నభావాప్తిసంపుష్టసృష్టిద్రుమా

బుధ్నవదోభధసంహృష్యవృష్యర్చితా

గృధ్నుతాపూర్వకాకృష్టప్రార్చనా.

119.

గద్యము. ఇది నిఖిలసూరిలోకాంగీకారకవిత్వవైభవపింగళియ
మరనార్యతనూభవ సౌజన్య జేయ సూరయనామధేయప్రణీ
తం బైన రాఘవపాండవీయంబునందు ద్వితీయాశ్వాసము.

బ్రధ్నకోటీసమ = కోటిసూర్య సమమానట్టుగా, భ్రాజి = ప్రకాశింపు.
చున్న, తేజస్సు చేత ఘనమైనవాఁడా, బుధ్నభావ = మూలమాటయొక్క.
“మూలంబున్నోంఘ్రీనామకః” అని అ. ఆత్తి = ప్రాప్తిచేత, సంపుష్ట =
పోషింపఁబడిన, సృష్టియనెడి, ద్రుమా = వృక్షముగలవాఁడా, బుధ్నవల్ =
వృద్ధిఁబొందుచున్న, బోధ = జ్ఞానముచేత, సంహృష్యల్ = సంతోషించుచున్న,
ఋషులచేత, ఆర్చితా = పూజింపఁబడ్డవాఁడా, గృధ్నుతా = అపేక్షచేత,
“గృధ్నుస్తుగర్ధనః - లబ్ధోభిలాషకస్తృష్ట” క్కని అ. అపూర్వకమానట్టుగా,
ఆకృష్ట = అంగీకరింపఁబడిన, శిష్టులచేత యర్చనలుగలవాఁడా.

గద్యము. ఇది శ్రీమత్తదనగోపాలకృపాకటాక్షసంప్రాప్తసారసార
స్వత సంపదానంద నందవరకలక్షీరపారావార తారకా
సుధాధామముద్దరాజు గణపయామాత్య పెదరామధీమణి.
ప్రదర్శితం బైన రాఘవపాండవీయాచర్యంబునందు ద్వితీయా
శ్వాసము.

శ్రీ రస్తు

రాఘవపాండవీయము

తృతీయాశ్వాసము

మన్తాశీషణము

స్త్రీపూర్వక యానువీటి పెరవేంకటధీ

ధామ సదాలసదసదృ

గూఢము విరూపాక్ష హేమకూటాధ్యయో !

1

సదా = ఎల్లప్పుడును, లసత్ = ఒప్పుచున్న, అసదృక్ = సరిలేని, భూమి = మహిమగలవాఁడా, “పృథ్వాదిభ్యఇమనిచ్, బహోర్లోపాభూచ బహోః” అను సూత్రములచే ఇమనిచ్చిత్యయముయొక్క యికారమునకు లోపమును బహుశబ్దమునకు భూ అను నాదేశమును.

వ. అవధరింపు మట్లు రంజిల్లుచున్న యయ్యతీంద్రసామ్రాజ్య ధౌరేయుండు.

2

రా. అతీంద్ర = ఇంద్రుని సతి క్రమించిన, సామ్రాజ్య ధౌరేయుండు = దశరథుండు.

భా. యతీంద్రసామ్రాజ్య ధౌరేయుండు = మునీశ్వరోత్తముః డైన చారదుండు.

తే. అతిశుభార్థసంపత్సదంబై నవసుధ
మహిమ నేలుచు వాత్సల్యమధురిమమున
నతని నలరింపుచును ప్రియంబగుసభాజ
నప్రధానహితోక్తిబృందమున నంత.

3.

వ. ఇ ట్లనియె.

4

రా. అతిశుభమైన, అర్థసంపత్ = ద్రవ్యసమృద్ధికి, పదంబైన = స్థాన
మైన, వసుధ = భూమిని, ఏలుచు, వాత్సల్య = నెనరు చేతనైన, మధురిమ
మునన్ = ప్రేమము చేతను, “స్వాదుప్రియాతుమధురౌ” అని అ. సభా =
సభయందుఁగల, జన = జనులయొక్కయు, ప్రధాన = సుమంత్రాదిమంత్రుల
యొక్కయు, హితోక్తిబృందమునన్ = ప్రియవాక్యముచేతను, అతనిన్ =
ఆ రాముని, అలరింపుచున్, ఇ ట్లనియె నని ముందరి కన్వయము.

భా. అతిశుభ = మిక్కిలియు సింపైన, అర్థసంపత్ = భావపుష్టిగల,
పదంబై = వాక్యములుగలవాడై, నవ = నూతనమైన, సుధ = అమృతము
యొక్క, మహిమను, ఏలుచున్ = ఆలిక్రమించుచును, అతనిన్ = ధర్మ
రాజును, అలరింపుచును, ప్రియంబగు = ప్రియమైన, సభాజన = సన్తానము,
“ఆనందనసభాజనే” అని అ. ప్రధానముగాఁ గల హితోక్తిబృందముచేతను.

క. క్రమమున ధరణీభరణ
క్షమ మగుతన్ధర సీతి చాతుర్యవిశే
ష మశేష మరసి యధిక

ప్రమదఁ డయి ప్రసంగవశత రప్పించి తగన్.

5.

రా. తత్ = ఆరామునియొక్క, ధర్మసీతి, ప్రసంగవశతచేత, రప్పించి =
రాముని రప్పించి.

భా. తద్ధర్త=ఆధర్త రాజుయొక్క, ప్రసంగవశతమ దప్పించి=ప్రసంగమును దెప్పించి యుట.

సీ. బంధురంజనరామభద్ర ధర్తాత్తజ
 యైశ్వర్యశోభిత యన్వయైక
 పావన పాండురాజీవరమాధుర్య
 శోభననయనవసుప్రతాప
 నిర్మలప్రాధివిసీతత్వవిజ్ఞాన
 సౌశీల్యశౌర్యాది సద్గుణములు
 విని యుబ్బుచున్నవాఁ డనుమోదగరిమఁ ద
 త్ప్రేరణఁ జేసి యే దివిరి నిన్నుఁ

తే. బనిచెద సమస్తమహిరాజ్యపాలనము గ
 రంబునుతికెక్కఁజేయుము రాజసూయ
 మానచంద్రికాస్ఫూర్తియుఁ బోసకీర్తి
 మున్నుగాఁబర్చి కకుబంతములఁ దలర్ప.

6

రా. బంధురంజన, రామభద్ర, ధర్తాత్త, జయైశ్వర్యశోభిత, అన్వయైక
 పావన, పాండురాజీవ = తెల్లదామరభంగి, రమాధుర్య = లక్ష్మీనివహించినవై,
 శోభనము లయిన, నయన = కన్నులుగలవాఁడా, వసు=అష్టవసువులయొక్క,
 ప్రతాపమువంటిప్రతాపము గలవాఁడా, ఇవి సుబోధనలు, నిర్మలప్రాధివి=
 కళంకములేని ప్రజ్ఞగలవాఁడవు, సీ = సీయొక్క, తత్త్వ = సిద్ధాంతమైన,
 విజ్ఞాన = శాస్త్రజ్ఞానమును, మోక్షాధీర్జ్ఞానమన్యత్రవిజ్ఞానం శిల్పశాస్త్రయోగి

అని. అ. సౌశీల్య = సద్వర్తనయు, శౌర్యమునాదిగాఁగల సద్గుణములను విని,
 మోదగరిమఁ = సంతోషాతిశయముచేత, ఉబ్బుచున్నవాఁడవు, తత్ = ఆయా
 మోదగరిమయొక్కప్రేరణచేత, ఏను బనిచెదన్, రాజ=చంద్రునిచేత, 'రాజా
 ప్రభాన్యపేచంద్రే' అని వి. సూయమాన = సృజింపబడుచున్న, క్రొత్తైన

దనుట, చంద్రికాస్ఫుర్తి ముఁబోని = వెన్నెల నిగ్గుగలిగిన, కీర్తి, కకుబంత
ములక్ = దిగంతములయందు, “దిశస్తుకకుభఃకాష్ఠాః” అని అ. తలిర్పక్ =
ప్రకాశించునట్లుగా, రాజ్యపాలనము చేయుము.

భా. బంధురంజనముచే, రామ=ఒప్పెడి, భద్ర=శుభములుగలవాఁడా,
“స్వశ్రేయసా శివం భద్ర” మ్తని అ. ధర్మాత్తజ, విశ్వర్యశోభిత, పాండురాజు,
ఈ=నీయొక్క, వరమాధుర్య, శోభననయ, నవసుప్రతాప, నిర్మలప్రాధి, వినీ
తత్వ, విజ్ఞాన, సౌశీల్య, శౌర్యాదిసద్గుణములు విని యుబ్బుచున్నవాఁడు, అను
మోదగరిమచేత, తత్ = ఆపాండురాజుయొక్క, ప్రేరణఁజేసి=పరుపుటచేత,
రాజ్యపాలనము నుతికెక్క, ఆన=ఆజ్ఞ, తద్భవపదము, కీర్తిమున్నుగా=కీర్తి
కంటె ముందరగా, తలిర్పక్, రాజసూయము చేయు మని యన్వయము.

శ. అనుటయు ముకుళితకరుఁ డై

యనఘా మది నవధరింపు మంతటిశక్తుం

డనె యే నొండొకఁని నా

కనుగ్రహింపు మన మఱియు సతఁ డి ట్లనియెన్.

7

రా. భా. రెంటికి సమము. సులభము.

చ. జనకునియూజ్ఞ యన్న నవిచార్యము ము న్నిది యెన్నిచూ
డుమా, యనయముసన్నిధిన్ నిను సమర్థతరుం డని నిశ్చ
యించి పం, చినపని దీని నీవు వగఁ జేయ సదాత్తసుధర్మతన్
సుఖం, బున హరికౌల్వానస్తునని పూనినవాఁడనయంబు బుద్ధి
లోన్.

8

రా. జనకునియూజ్ఞ, అనన్=అనినను, అవిచార్య మెన్ని చూడుమా,
అనయము=ఎప్పుడును, సన్నిధిన్=సత్పురుషులకు నిధివైన, నిన్ను, సదా, అత్త=

స్వీకరింపబడిన, సుధర్మ తత్ = లెస్సయగు ధర్మము గలవాడనై, హరికొల్వ = శ్రీహరి సేవకు, ఒనర్తు నని బుద్ధిలో నయంబును బూనినవాఁ డనుట.

భా. జనకునియజ్ఞ, ఆన్న, ఎన్నిచూడుము, ఆయన = పాండురాజు, యముసన్నిధి = యమునిసముఖమందు, పంచినవనిని దీసికొ = యాగమును, చేయకొ = చేసినను, సవా = ఎల్లప్పుడును, ఆత్త = పాండబడిన, సుధర్మ తత్ = దేవ సభగలవాఁ డౌటచేత, పూనినవాఁడు = తలచినవాఁ డనుట.

క. జను లందఱు నీయం ద

త్యనురాగముకలిమి నెరవెడరు సత్త్వమహా

త్వనిరూఢిఁ బొల్పెసఁగునీ

యనుజులు భవదీయశాసనై కాయత్తుర్.

9

రెంటికి సమము - సులభము.

వ. కావున నవ్వుహాకార్యంబు నిర్వహింప.

10

ఆ. అనఘ నీవె తగుదు వఁవారితనయూద

రౌచితఁ గడు నొప్పు నాయతిశుభ

గుణవశుఁ డనిపించుకొని నిజేచ్ఛఁ జనని

యత్యుదారుఁ డఖిలకృత్యవిదుఁడు.

11

రా. దశరథుఁడు రఘునాథునికి నీతి యుపదేశించెడిప్రకారము, అనఘ, అనివారితమైన, నయ = నీతియొక్క, ఆదర = అమితమైన, రౌచితకొ = రౌచిత్యము చేత, “ఈషదర్థేదరంస్త్వత” మ్మని అ. కడుకొ, ఒప్పుకొ = ఒప్పుటచే, నీవె తగు దువు అయితి = ఉత్తరకాలఫలముచేత, శుభములైన, గుణములకుకొ = సత్యత్వాది గుణములకు, వశుఁ డనిపించుకొని, నిజేచ్ఛకొ చనసి = తన ఇచ్ఛను నడవనటువంటి, అత్యుదారుఁడు = అతिसమర్థుఁ డయినవాఁడు, అఖిలకృత్యవిదుఁడు = సర్వకార్య జ్ఞుఁడు, నీవు నీచెప్పినగుణములుగలవాడవు గనుక సకలకార్యములను నెఱుఁ గుదు వనుట.

భా. అనఘ, నీవె తగుదువు, అని=పలికి, వారి=పాండవులయొక్కయు, తనయొక్కయు, ఆదరౌచితీగడునొప్పుగా, శుభగుణ = సద్గుణవంతులకు, వశుఁడు=విధేయుఁడు, ఆ యతి = నారదుఁడు, అనిపించుకొని=అంపించుకొని, చనన్=పోగా, నియతి=నియమముచేత, “నియతిర్నియమే దైవే” అని వి. ఉదారుఁడు, అఖిలకృత్యవిదుఁడు, అవనివరేణ్యుఁ డని ముందరిపద్యమున కన్వయము.

ఆ. ఆయవనివరేణ్యుఁ డాయాగమవ్యయా

గమసముచితధర్మగతి నడపుట

కై జయింపవలయు నాశల నన్నింటి

నని కృతిజనగోష్ఠి నాకళించి.

12

రా. అవనివరేణ్యుఁడు, ఆయాగమ=ఆదాయప్రాప్తికిని, వ్యయాగమ=వ్యయప్రాప్తికిని, సముచిత=తగిన, ధర్మగతిన్ = ధర్మవర్తనను, నడపుటకై, ‘సీ. ఆయంబునందు నాలవభాగమొండె మూడవ భాగమొండె నం దర్థ మొండె, గాని వ్యయముసేయరాదు నరపతికిని’ అని సభాపర్వమునాఁ డెప్పినాఁడు గనుక, ఆశలన్ = వాంఛలను, ఆశలను జయింపనివానికి నుచిత ధర్మము నడవదు గనుక, అనికృతి=శతత్వములేని - కపటములేనివా రనుట, జనులతోడి గోష్ఠి చేత, ఆకళించి=తెలిసి, ఆయవ్యయాచిత్యమును, ఆశాజయో పాయమును దెలిసి నడపు మనుట.

భా. ఆ, అవనివరేణ్యుఁడు=ధర్మ రాజు, అవ్యయ=నాశములేని, ఆగమ సముచిత = వేదోచితమైన, ధర్మగతిన్ = ధర్మవర్తనచేత. ఆ, యాగమును, నడపుటకై = చేసెడికొఱను, ఆశలన్=దిక్కులను, జయింపవలయు నని, కృతి జనగోష్ఠిన్=విద్వజ్జనులతోడి ప్రసంగముచేత, ఆకళించి=తెలిసి, 14-లో రిపు నేలఁ గలిపె ననుపర్యంతము కుశకము.

రాఘవ—14

తే. సత్త్వధర్మకళావిరాజత్ప్రతాప

ఘనుఁడు రాజులలోఁ బెద్ద యనఁగఁ జనుఁ బ్ర

కృష్ణతనుజరాసంధుఁడు కేవలముని

జేష్ఠకర్తాక్షముం డని యెఱుఱుమదిని.

13

రా. సత్త్వ=బలిమి చేతను, ధర్మకళా=ధర్మ శాస్త్రముచేతను, విరాజత్=బిల్వచున్న, ప్రతాపము చేతను, ఘనుఁడు=అధిపః పెద్దవాఁడు, పెద్దయనఁగఁ, చనుఁ=తగును, ప్రకృష్ట=అధికమైన, తను=శరీరముయొక్క, జరా=ముదిమియొక్క, సంధుఁడు=సంధానముగలవాఁడైనను, ముదిసినవాఁడైన ననుట, నిజ=తనను, ఇష్టమైన, కర్త=ప్రయోజనమందు, అక్షముండు=అసమర్థుఁడు, తనముదిమిచేత నాచారలోపమేకాని పెద్దతనముకలిగియు నియమములేక యుండును, అని=ఇట్లు, మదిఁ=మనస్సున, ఎఱుఱుము, తాను ముదివాఁడు గనుక రాజ్యపాలనమునకు నీవే తగుదు వని తాత్పర్యము.

భా. సత్త్వ=బలిమిచేతను, ధర్మకళా=ధర్మవిద్యచేతను, ప్రకృష్టతఁ=అధిక్యమున, జరాసంధుఁడు, నిజ=స్వకీయమైన, ఇష్టకర్త=యాగకర్త మందు, “ఇష్టం యాగాదికర్తస్యా” తని అ. కరికలభవత్ప్రయోగము. అక్షముండు=ఓర్పులేనివాఁడు, అని, ఎఱుఱుమదిఁ=ఎంచెడి మనస్సుచేత.

తే. విహితసంత్రుఁ డగుచు వివేకఘనుఁడు

విహితలేకొప్పునచ్యుతవిజయసంయు

తప్రహితభీమసేనోద్ధ తిప్రవృద్ధి

చేత రిపు నేలఁగలపెను సిరులు గొనుచు.

14

రా. విహితసంత్రుఁ డగుచుఁ=మంచివారితో నాలోచనచేసిన వాఁడై, వివేకఘనుఁడైన జనుఁడు, అచ్యుత=జాఱని, విజయముతోడ సంయుతమైన, ప్రహిత=అత్యంతవిహితమైన, భీమ=శత్రుభయంకరము నైన,

సేనయొక్క, ఉద్ధతి=బౌద్ధత్యముయొక్క, ప్రవృద్ధిచేత, రిపు నేలఁ గల =
శత్రువుయొక్క భూమియందుఁ గలిగిన, పెనుసిరులు = అధికసంపదలను,
కొనుచు, విహతి = నాశము, లేక, ఒప్పు నని క్రియ.

భా. విహిత=చేయఁబడిన, సత్కంఠుఁ డగుచున్=మంచి యాలోచన
గలవాఁ డగుచు, వివేకసురుఁడు = ధర్మరాజు, ఒప్పుచున్న, అచ్యుతవిజయ
సాయుత=కృష్ణార్జునసహితముగా, ప్రహిత = అంపఁబడిన, భీమ సేనునియొక్క,
ఉద్ధతి=ప్రహారములయొక్క, ప్రవృద్ధిచేత, రిపున్=శత్రుఁడైన జరాసంధుని,
నేలఁగలపెన్ = సహరించెను.

మ. స్వసిదేశోన్నతి నంతటన్ నెఱుముచున్ శక్తిం జతుర్దిగ్గురేం
ద్రనికాయంబును గెల్చి తమ్ము లసమానప్రాప్తవిత్తార్పణం
బునఁ దన్న న్వశు లైనబ్రాహ్మణులతోఁ బూర్ణాధ్వరారం
భుడై, మనఘశ్రీ బృథివీశుఁ డొప్పెసఁగుమా ధాపూర్వ
సత్కీర్తితోన్.

15

రా. స్వసిదేశోన్నతిన్ = స్వాజ్ఞామహిమచేత, అంతటన్ = అన్ని
చోటులను, చతుర్దిక్కులందుఁగల, నరేంద్రనికాయంబును, గెల్చి, తమ్ము,
అసమాన=ఒప్పునట్లుగా, ప్రాప్తమైన=ధర్మార్జితమైనదనుట, విత్త=ధనముయొక్క,
అర్పణంబునన్ = దానముచేత, తన్నన్ = తనియింపఁగా, తమ్ముఁ దన్నఁగా
ననుట, వశులైన=విధేయులైన, బ్రాహ్మణులతోఁగూడ, రూఢ=ప్రసిద్ధమైన,
అపూర్వ=వింతైన, సత్కీర్తితోడన్, బృథివీశుఁడు, ఒప్పెసఁగున్, క్రియ.

భా. అంతటను, తమ్ములు = భీమాదులు, అసమానమానట్లుగా, పూర్ణ=
ఈడేటిక, అధ్వర = యాగముయొక్క, ఆరంభముగలవాఁ డై, సగురు =
తండ్రితోఁ గూడినట్లుగా, రూఢ = వహింప బడిన, బృథివీశుఁడు=ధర్మరాజు,
ఒప్పెన్ = క్రియ.

ఉ. క్షిప్త యించుకంతయును లేక మనఃప్రమదంబుతోడ నా
యిష్టము నిర్వహించి పృథివీశులలోపల నర్హ భీష్మసం
సిష్టి మెయిం గరం బొనరిచెందుదను త్తమపూజ చక్రి కు
త్కృష్టత సుర్విలోనసమతేజుడవీవని పల్కి నెమ్మితోన్. 16

రా. నాయిష్టము = నాకోరికను, అర్హ = తగుమైన, భీష్మ = భయంకరమైన,
సంసిష్టిమెయిన్ = సమ్యగ్జ్ఞాచేత, అను త్తమపూజ = ఆత్మత్తమపూజను,
చెందుదు = పొందుచున్నాడవు, చక్రికిన్ = విష్ణువునకు, సమ = సమానమైన,
తేజుడవు. అని, పల్కి, నడపె నని ముందరిపద్యమునఁ గ్రియ.

భా. ఆయిష్టము = ఆయజ్ఞమును, నిర్వహించి = చేసి, అర్హమైన,
భీష్మసియొక్క, సంసిష్టిమెయిన్ = అనుజ్ఞాచేత, తుదన్ = యజ్ఞసమాప్తి
యందు, అసమతేజుడవు, ఈవు, అని, చక్రికిన్ = కృష్ణునికి, ఉత్తమపూజ
నొనరించెను.

తే. మఱియుఁ దగుమాటలాడి యమర్త్యకార్య
నియత లీలావతారు నన్నీలవర్ణు
స్నేహరసమున నభిషిక్తుఁ జేయ నతఁడు
లలి నడపె నపు తచ్చుభలగ్నచింత. 17

రా. అన్నీలవర్ణున్ = శ్రీరామచంద్రుని, స్నేహరసముతోడన్,
అభిషిక్తుఁజేయన్ = పట్టాభిషిక్తునిఁ జేయుటకు, తచ్చుభలగ్నచింత =
ఆ పట్టాభిషేక శుభలగ్నవిచారమును, నడపెను.

భా. అన్నీలవర్ణున్ = శ్రీకృష్ణుని, స్నేహరసమున నభిషిక్తుఁజేయన్ =
స్నేహరసము వర్షింపఁగా ననుట, అభిషిక్తుఁజేసినను, అతఁడు = కృష్ణుఁడు,
తల్ = ఆధర్మరాజుయొక్క, శుభమందు లగ్నమైనచింతను నడపెను.

చ. సువిభవభూరిఁ బేర్చుహరి సొం పుఁగా వసుశ్రీమదాత్మవై
భవము వెలార్చుచుం బ్రబలభవ్యతదీయసుదర్శనంబుచే
దివిభువినున్న సభ్యవితతిం బరికల్పితసాధులోచనో
త్సవవిధి యైనితాంతముదితత్వముఁ జెందఁగఁజేసె నంతటన్.

రా. హరి = ఇంద్రునియొక్క, సొంపురు, అవుఁగావరు = మించిన,
శ్రీమత్ = సమృద్ధిమత్తైన, ఆత్మవై భవము = నిజవిభవమును, వెలార్చుచున్ =
ప్రకటించుచు, ప్రబలమైన, భవ్య = శుభముగల, “భావుకంభవుకంభవ్య” మ్మని
అ. తదీయ = ఆవై భవసంబంధమైన, సుదర్శనంబుచేన్ = సుదర్శనముచేత, దివిభువి
నున్న = ఆకాశమున భూమిని నుండిన, సభ్యవితతిన్ = సురభూసురసమూహ
మును, పరికల్పిత, సాధు = లెస్సైన, లోచనోత్సవవిధిగలదై, నితాంతముది
తత్వమున్ = మిక్కిలి సంతృప్తత్వమును, చెందఁగఁజేసెను, అతఁడు = ఆవశరథుఁ
డని పూర్వపద్యమునఁ గర్త.

భా. హరి = కృష్ణునియొక్క, సొంపురు, అవుఁగావరు = నిందించెడి,
శ్రీమద = సంపద్యర్థముతోఁ గూడిన, ఆత్మ = తనయొక్క, వై భవము, ప్రబ
లఁగా, తదీయసుదర్శనంబు = శ్రీకృష్ణునిసంబంధమైన చక్రము, వినున్నసభ్య
వితతిన్ = తిరస్కరింపఁబడిన సాధుజనసమూహము గలవాని, చేదివిభు =
శిశుపాలుని. పరికల్పితమైన, సాధు = సజ్జనులయొక్క, లోచనోత్సవవిధి
గలదై, సుదర్శనమునకు విధేయవిశేషణము. నితాంతము = మిక్కిలియు,
దితత్వమునన్ = ఖండితత్వమును, చెందఁగఁజేసెను = సహించె ననుట.

సీ. ఘనధర్మసుతరాజ్య ఘటనయాశల నట్లు
దనరుచునికి గనుఁ గొని యసహ్య
మానతదైవభవ మందరోన్మధితహృ
ద్విషధివిషాయిత ద్వేషభరత

జననిగర్వాచారమున కోడ కెట్లా యే

మంద్ర బంధువు లన్వయాదిగుణగు

గురుతమాయనాడుదు రోదరం బిట్టిచో

నూహింప నౌచిత్యము క్త మనక

తే. తద్విధిని హరియించె నత్యంతదుష్ట

మతీని దుర్యోధనుఁడు సవత్తి తనయుండు

జాతశాస్త్రవరాజ్యవిభూతి మీలు

టుల్లమున నించుకంతయు నోర్వలేక.

19

రా. ఘనధర్త = అధికధర్త ములుగల, సుత = రామునియొక్క, రాజ్యఘటనయందుఁ గల, ఆశలక్ = అపేక్షలచేత, ఉనికి = దశరథునియుని కిని, అసహ్యమాన = సహించబడని, తద్వైభవ = రామునివై భవముగల, మందరచేత, ఉన్మథిత = మధింపబడిన, హృద్విషధి = హృదయమనెడు సముద్రమునకు, విషయిత = కాలకూటవిషముభంగిని బుట్టిన, ద్వేషముగలది, భరతజనని = కైకేయి, గర్వాచారమునకునోడక, అన్వయాదిగుణ, గురుత = గురుత్వమును, మాయనాడుదురో = తూలింతురో, దరంబు = భయము, “దరోస్త్రియాంభయేశ్వభే”) అని అ. ఔచిత్యముక్తము = ఉచితము, అనక = ఇట్లని విచారింపక, తద్విధి = అపట్టాభిషేకవిధిని, హరియించె = చూనిచెను, అత్యంత, దుష్టమతి = దుష్టబుద్ధిచేత, దుర్యోధనుఁడు = పోట్లాడు శత్రువుకాసివాఁడు, సవత్తి = సవతియొక్క, తనయుండు, సమారుఁడు, అజాతశాస్త్రుడు = సింహుంటకమైన, రాజ్యవిభూతి = రాజ్యైశ్వర్యముచేత, మీలుట = అతిశయించుట, ఉల్లమున నించుకంతయు నోర్వలేక.

భా. ఘన, ధర్త సుత = ధర్త రాజుయొక్క, ఆశలక్ = దిక్కులయందు, తల్ = ఆ ధర్త రాజుయొక్క, వైభవ మనెడి, మందర = మందరపర్వతముచేత, ద్వేషభరత = ద్వేషాతిశయముగలవాఁ డాటఁజేసి, జన = లోకులచేత,

నిగర్హ్య=నిందింపఁదగిన, ఆచారమునకు నోడక, అన్వయాదిగుణ, గురుత =
గురుత్వమును, ఏమంద్రో=ఏమందురో, మాయనాడు = మాయచేతనాడెడి,
దురోదరంబు = జూదము, “పణేద్యూతేదురోదర” మ్మని అ. ఔచిత =
ఔచిత్యముతోడ, అయ్యుక్తము=రహితము, ఆనుచితమనకయనుట, తద్విధిక్ =
ఆమాయాద్యూతవిధిచేత, సపత్నిత = శత్రువుగాఁజేయఁబడిన, “రిషౌవై రిస
పత్నారిద్విషద్యేషణదుర్హృదః” అని అ. నయుండు = నీతిగలవాఁడు,
దుర్యోధనుఁడు, అజాతశాత్రవ=ధర్మరాజుయొక్క, రాజ్యవిభూతిని మీఱుట
నోర్వలేక హరియించె నని క్రిందటి కన్వయము.

సీ. అవ్వేశ భవితవ్యతానుసారితఁ బ్రియ
కై తవదాసీకృతాతిమన్యు
గిళితప్రమోద యై కృష్ణసారప్రేక్ష
ప్రబలోగ్రతను స్వకపటము దోఁప
మలయుదుశ్శాసన మత్సరంబునశంకి
తత్త్వంబునొంది సత్వరిత యగుచు
స్వపురస్థితఁ దనర్చు చక్రిలీలామర్త్య
మూర్తినుద్దేశించి ముదిత వలికె

తే. డా మునుపుగన్న యాత్మనాథవరశక్తి
గడు పరాజిత యై యప్పు గానుపింప
ధర్మపాశసంయుతనిరుత్తరనిజాధి
పరిసరై న్యేక్షితాననపద్మ యగుచు.

20

రా. ప్రియమైన, కైతవ = కపటముగల, దాసీ = మందరచేత, కృత
మయిన, ఆతిమన్యు = ఆత్యంతక్రోధముచేత, గిళితప్రమోదయై, కృష్ణసార
ప్రేక్ష=హరిణేక్షణకైక, ‘కృష్ణసారరుద్రన్యఃకురంకుశంబరరౌహిషాః’ అని అ.

మలయు=మలయునట్టి, దుశ్శాసన = అణంపశక్యముగాని, మత్సరంబును, అంకి
తత్వంబును, మత్సరమునకు విశేషణము, పొంది, స్వపురస్థితిఁ = తనముందట,
చక్రి=విష్ణువుయొక్క, లీలామర్త్యమూర్తియైన రాముని, ఆత్మనాథ = దశర
థునియొక్క, పరశక్తి=పరసామర్థ్యము, పరాజితయై=పరులచేత నపారణీయ
మైనదై యుట, ధర్మపాశముచేత, సంయుత = బద్ధుడై, నిరుత్తరుడైన,
నిజాధిపతి = దశరథునిచేత, కడమ సమము, పలికెను - క్రియ.

భా. భవితవ్యతానుసారితఁ = అదృష్టానుసారముచేత, ప్రియ =
ప్రియుడైన ధర్మరాజుయొక్క, కైతవ = జూదముచేత, దాసీకృత =
దాసిగాఁజేయఁబడ్డదై, అతి మమ్యుగిళితప్రమోదయై = అత్యంతశోకగ్రస్త
హర్షయై, కృష్ణ=ద్రౌపది, సారప్రేక్ష = సారమైనబుద్ధిగలది, ప్రబలమైన,
ఉగ్రతను=క్రౌర్యముచేత, స్వకపటము=స్వకీయమైన వస్త్రమును, దోఁపఁ =
దోఁచుటను, మలయు=తీవ్రపడుచున్న, దుశ్శాసన = దుశ్శాసనునియొక్క,
మత్సరంబునఁ, శంకితత్వంబునొంది = మానభంగమునకు దెసచెడి, స్వపుర =
తనపట్టణమందుఁగల, స్థితిచేత, లీలామర్త్యమూర్తిని, చక్రిఁ = కృష్ణుని,
ఉద్దేశించి=కూర్చి, తాఁ, మునుపు, కన్న=ఎఱిగిన, ఆత్మనాథులయొక్క
పరమైనశక్తి, నిజాధిపతులచేతను సదైన్యమానట్టుగా, కడమ సులభము.

చ. వినుముదయాభివృద్ధి ప్రభవింపఁగ నిర్ధర యేలురాజు మ
త్తనయుఁడు నాకుమాపతి ముదంబునఁ బూర్వమునం దను
గ్రహిం,చినవరలాభ మిప్పు డిటు నేనె నిజాత్మ నువేక్షు
మానునీ,సునియతి నిల్పు మానహతి సోకక యుండఁగఁజేసి
యిత్తటిన్.

21

రా. వినుము, ఉదయాభివృద్ధి=అభ్యుదయాభివృద్ధి, మత్ = నాయొక్క,
తనయుఁడు ధరయేలురాజు, నాకు, మాపతి = మాయొక్కపతి దశరథుఁడు,
అనుగ్రహించిన=ఇచ్చిన, వరలాభము = పరప్రాప్తి, ఇప్పుడు, ఇటునేనెఁ =

రాజ్యముగైకొనునట్లుగాఁ జేసెను, ఆత్మయందు నుపేక్షమాని, ఆన = తండ్రి
యాజ్ఞ, హతిసోకకయుండఁగఁజేసి, నీ=నీయొక్క, సునియతి=నియమమును-
పుత్రధర్మమును, నిల్పుము.

భా. వినుము, దయాభివృద్ధి, ఇద్ధరమేరురాజు = ధృతరాష్ట్రుఁడు,
మత్తనయుఁడు = మత్తునియొక్క నీతిపటిసీతిగలవాఁడు - అవివేకి యనుట,
నాను, ఉమాపతి = పరమేశ్వరుఁడు, అనుగ్రహించిన = ఇచ్చిన, పర=పతుల
యొక్క, లాభము, ఉపేక్ష సేసె నని యర్థము. మారినీ=మానపతుల
యొక్క, సునియతినిల్పు, మానహతి = మానభంగము, సోకకయుండఁగా.

ఉ. ఏకము నీవెఱుంగనిది యెయ్యది సర్వవిదుండ నీవు సో
తేకనిరూఢి నెల్లెడల శ్రీపసనాతనయుం డువంచితా
స్తోకవిభూతి మీఱ నొరుచొప్పున నీయెడ నుండవచ్చునో
నీకును గావునన్ మది గణింపఁగ నెమ్మెయిఁ గాన దిక్కిఁకన్.

రా. శ్రీపసన్ = విశ్వరూపిశయముచేత, నాతనయుండు, ఉదం-
చిత, ఒరుచొప్పునన్ = అమాత్యాదులరీతిని, కావునన్ = అటుగనుక, కాన=
అడవి, దిక్కు, వనవాసమునకుఁ బొమ్మనుట.

భా. సోతేకనిరూఢిన్ = అతిశయయుక్తప్రాధిచేత, శ్రీప-సనాతన-
సంబుద్ధులు. ఎల్లెడల నుండుదువు, కావునన్ = నను రక్షింపుమా, ఎమ్మెయిన్ =
మఠేరూపముననైనను, దిక్కుగానను.

సీ. ఇట్లు వల్కెడునంత హృదయసాహసమున
దాక్షిణ్యము లవంబు దనకులేమిఁ
దోరంపువిరుసున దుశ్శాసనుడవని
విభునూరకునికి భావింప నితని

కే నన్నపనిసేయు టెంతయు నభిమతా

ర్థం బని కని యవారణ మగువన

వాసస్థితీనిగూర్పు స్వాంతవర్తనమున

నీతగర్హణభయనిష్ఠఁడోఁప

తే. రామకపటభావం బెందు నేమియునుజ

నింపదేమన నెంతటిపెంపు నీదు

నెమ్మనమునందు నెఱయ నా యమ్మ పాదు

కొలుపుభూతభవద్భవ్యగురుమహాజ్ఞ.

23

రా. ఇట్లు పల్కెడునంత=ఇపుడు తాబల్కెడుపాటి, హృదయసాహ-
సమునకొ, దాక్షిణ్యము, బంబుదనకు లేమికొ=ఇంచుకం లేని దనకు లేకుండుటఁ
బట్టి, తోరంపు బిరుసున, దుశ్శాసనుడ వని=శిక్షింపశక్యముకానివాడ వనియు,
విఘ్న = దశరథునియొక్క, ఊరకునికికొ = మాటాడకుండుటకు, భావింపకొ=
విచారింప, ఇతనికికొ = ఈ రాజునకు, వినన్నపనిచేయుట = రాజ్యమువిడిచి
వనవాసమునకుఁబోవుట, ఎంతయు నభిమతార్థం బని, కని = తెలిసి, అవారణ-
మగు = అన్యశంకలేకయనుట, వనవాసమనెడు స్థితీయందు, అనీత = అనుస-
రింపబడ్డ, గర్హణభయ = పితృవచనోల్లంఘన నిందా భయముగల, నిష్ఠకొ=
సౌజన్యమనుట, తోఁపకొ = ప్రకాశింపఁగా, స్వాంతవర్తనమును గూర్పు
మని యన్వయము. వనవాసమునకు, పూను మనుట, రామ - సాబుద్ధి, నీదు=
నీయొక్క, నెమ్మనమునందుఁ గపటభావం బెందు నేమియు జనింపదు, ఇది
స్తోత్రపూర్వకముగా వనవాసమునకుఁ బురికొలుపుట, భూత=అయిన, భవత్=
నీయొక్క, భవ్యగురు=పూజ్యుడైన తండ్రియొక్క, మహాజ్ఞ చేత, నెఱయకొ=
ఇంకఁ బదిలముగా, నాయమ్మ=స్వామియమునె, ఇది తద్భవపదము. నెమ్మనము-
నందుఁ బాదుకొలుపు మని యన్వయము.

భా. ఇట్లు వల్కెడు, అంతకొ = అంతటియైన, దుశ్శాసనుడు, అవని.
విభు నూరకునికికొ = భృతరాష్ట్రుని యూరకునికి చేత, నీచు, అన్నపని = దుర్యోధనుని.
ఁని, చేయుట, అవారణకొ = అడ్డగింపులేని, మగువకొ = ద్రౌపదిని, అవాస.
స్థితికొ = వస్త్రరహితమైన స్థితిని, కూర్పుస్వాంతవర్తనమునకొ = విగతవస్త్రం
జేయుతలఁపునందు, వీశ = పోగొట్టబడిన, గర్హణభయముగల, నిష్ఠకొ = తల
పెట్టుటచేత, తోఁపఁగా, రామకుకొ = ద్రౌపదికి, అపటభావంబు = వస్త్ర
రాహిత్యము, ఏమియును జనింపదు, ఆయమ్మ = ద్రౌపది, పాదుకొలుపు =
తలఁచునట్టి, భూతభవద్భవ్యగురు = భూతభవిష్యద్వర్తమానములకుఁ గర్తయైన
హరియొక్క, మహాజ్ఞ యొకటి పెంపునీదు, అని కవివాక్యము.

సీ. తొల్లి యొకప్పు డెందును గన్నయది గాక
తనరునాయరిదివర్తనకు మెచ్చి
స్వవరమహారాజ్యసంపదల్ భూనాయ
కుఁ డొసరిగ రామ చేకొన్నదానఁ
దజ్యేష్ఠసుతుఁ డవాత్తవిషాదతనుజెంది
మగుడ నమందాక్షమాయచేత
గురుదత్తరాజ్యంబు హరియించె దోదూయ
మానులై జనులు లోలోనఁ దిట్టి

ఆ. నసికృతాత్మగురునచోనుపాఁనునాత
తప్రభావు ననఘు ధర్మసూతి
నంద యోటువఱిచి యాచతుర్దశవక్ష
భోగ్యమగు ప్రవాసమునకుఁ బుడచె.

21

రా. తొల్లి = పూర్వమందు, చేకొన్నదానను, తత్ = ఆదశరథుని.
యొక్క, జ్యేష్ఠసుతుఁడవు, అత్త = పొంపబడ్డ, అమందాక్ష = లజ్జారహితమైన,
“మందాక్షం ప్రాస్త్రపాప్రీడా” అని అ. మాయ చేతకొ = కపటవర్తనచేత,

హరియించెదో = తీసికొనెదవా, దూయమానులై = పరితపించుచున్నవారలై,
అని, ధర్మసూతిక్ = ధర్మమునకుఁ గారణమైన రాముని, అంద = ఆ మాట
యందే, ఓటువఱచి = ఓడించి-నిరుత్తరునిఁ జేసి యుట, ఆ, చతుర్దశవర్ష =
పదునాలుగేండ్లు నిండుపర్యంతమును, “ఆస్త్రర్యాదాభివిఘ్నోః” అని అభి
విధ్యర్థము. భోగ్యమగు ప్రవాసమునకుఁ బనిచెను.

భా. తనరు = పిల్వచున్న, ఆయరిదివర్తనకు = ఆయత్నయవస్త్రములకు,
మెచ్చి, స్వ = తనయొక్క, పరులకు మహారాజ్యసంపదలకు, భూనాయకుడు =
ధృతరాష్ట్రుడు, ఒసంగ, రామ, ద్రౌపది, చేకొన్న, దానక్ = ఆ చేకొనుటచేత,
తత్ = ఆ ధృతరాష్ట్రనియొక్క, జ్యేష్ఠసుతుడు, అవాప్త, విషాదతక్ =
ఘననాశమును, చెంది, అమందమైన, అక్షమాయచేత, “రక్షోరక్షస్యా
వయవేపాచికేప్యక్షమింద్రియ” మ్మని వి. దోదూయమానులై = మిక్కిలిఁ
బరితపించుచున్నవారై, ఆనికృత = తిరస్కరింపబడని, ఆత్మ = తనయొక్క,
గురు = అధికమైన, పచోనుపాలనుక్ = వాక్యపాలనగలవాని, ధర్మసూతిక్ =
ధర్మజుని, అంద = ఆపునర్ద్యుతమునందే, ఆచతుర్దశవర్ష = పదునాలుగవ
యేటిపర్యంతము, పదుమూడేడులు నిండువఱకు నుట, భోగ్యమగు
ప్రవాసమునకుఁ బనిచెను.

సీ. అతఁడు తవ్వచనాను సృతి నాత్మసామ్రాజ్య
మొకవికారము లేక యుజ్జగించి

ప్రియతరానుజకళత్రయతంబుగా సుగ్ర
కాననంబునకు నేగంగ నంత

వత్సరామలసత్ప్రసర్తనల్ జనులకు
నప్రకాశంబుగ నాచరింపఁ

బూని యరిగె వయ్య మానెన్మనంబుల
వేడుక లన్నియు వృథ చనంగఁ

తే. జేసితె కటకటా, యంచు జంత జాల
వగచువారును బటే దిట్టువారు నగుచు
బొరవృద్ధులు వెనువెంట బాయ కరిగి
రతఁడు వారల మగుడంగ ననిచి చనియె.

25.

వ. అంత.

26.

రా. అతఁడు = రాముఁడు, తద్వచనానుసృతిన్ = కైకవాక్యానుసర.
ణముచేత, అనుజకళత్రయుతఁబుగాన్ = లక్ష్మణసీతలతోఁగూడ, ఉగ్రకాననం
బునకు నేగంగన్ = వనవాసమునకుఁ బోఁగా, అంతన్ = ఆసమయమందు, జను
లనెడు మాట, వత్స, రామ - రెండుచు సంబుద్ధులు. అరిగెదయ్య = పోవు
చున్నావుగదా, మానెమ్మనంబులన్, అతఁడు = రాముఁడు, వారలను = ఆ
పౌరవృద్ధులను, మగుడంగ ననిచి చనియెను.

భా. అతఁడు = ధర్మరాజు, తద్వచనానుసృతిన్ = ఆ దుర్యోధను.
వాక్యానుసారమునను, అంత, వత్సర = పదుమూడవయేఁటియందుఁగల,
అమలసత్ప్రసర్తనలను, అప్రకాశంబుగ నాచరింపన్ = అజ్ఞాతవాసమునకు.
ననుట, అరిగెను, దయ్యమా = జనుల విచారవాక్యము, కడమ సరి.

ఆ. పుత్ర మోహమున విభుండు పోయినపోక
కును వగచుచు మఱియుఁ గూడ వచ్చి
కడుఁ బ్రయాణవిఘ్నకరు లగుభరతము
ఖ్యులఁబ్రయత్నమున మగుడ్చి వెసను.

27.

రా. పుత్ర మోహమున, విభుండుపోయినపోకకున్ = దశరథుఁడు.
నొచ్చిపోవుటకు, వగచుచు, ప్రయాణవిఘ్నకరులగు = తిరిగి పట్టణమునకు.
రమ్మనువారి ననుట, భరతముఖ్యులన్ = భరతాదులను, కడమ సరి.

భా. విఘ్నండు పోయినపోకకుక్ = ధృతరాష్ట్రుడు నడచిననడవడి కకు, ప్రయాణ=శీఘ్రగమనమునకు, విఘ్నకరులగు, వృద్ధులు గనుక, శీఘ్రగమనము గూడ దనుట, భరతముఖ్యులక్ = భీష్మబాహ్నికాదులను, ప్రయత్నమున మగుడ్చి, చనియె నని క్రిందటిపద్యమునఁ గ్రియ.

చ. బహువనచిత్తకూటముఖపర్వతచక్ర మతిక్రమించి విశ్వహితుఁడు పండకాశ్రమనివాసు డెదుర్కొని కొంచుఁ బోవఁ ద, తప్రహితసపర్యుడై యలరెఁ బాపని యాత్మవిశుద్ధ సత్త్వవిగ్రహఘనలక్ష్మీ చూపఱకుఁ గన్నులపండువు గాఁగ నంతటన్.

23

రా. బహువనములుగల, చిత్తకూటముఖ = చిత్తకూటము మొదలయిన పర్వతములయొక్క, చక్రము = సమూహమును, అతిక్రమించి, విశ్వహితుఁడు = రాముఁడు, పండకాశ్రమనివాసులు = మునులు, కొంచుఁబోవక్ = తోడ్కొనిపోగా, తత్ = ఆమునులచేత, ప్రహిత = కృతమైన, సపర్యుడై = పూజగలవాడై, “సపర్యాశర్వణాబలిః” అని అ. ఆత్మ = తనయొక్క, విశుద్ధ, సత్త్వగుణముగల, విగ్రహ = శరీరముయొక్క, “శరీరంశర్వ విగ్రహః” అని అ. ఘనలక్ష్మీ, పాపని = పవిత్ర మైనది. లక్ష్మీకివిశేషణము, చూపఱకుఁ గన్నుల పండువుగాఁగ నలరెను.

భా. బహువనములచేతఁ జిత్తములైన, కూటముఖ = శిఖరాదులుగల “కూటో స్త్రీశిఖరం శృంగ” మని అ. పర్వతచక్రమును, విశ్వహితుఁడు = ధర్మరాజు, పండకుక్ = సమీపమునకు, ఆశ్రమనివాసులు, అలరెను, పాపని = భీముఁడు, “పవనస్యాపశ్య” మ్మను నర్థమందు ఆత ఇష్టో అని యిష్టో ప్రత్యయంతము. ఆత్మ = తనయొక్క, విశుద్ధసత్త్వ = మంచిబలిమిగల, విగ్రహ లక్ష్మీచేత, కన్నులపండువుగాఁగ, కిష్కిరునిఁ గూల్చె నను పర్యంతము నేకయోజన.

క. సతియును దానును నతివి

శ్రుత మగుతనబలిమి నమితసుమనఃకిమ్మి

రతరశ్రీదృత మగునతి

వితతాటవిఁ గొంకు లేక విహరించుతఁడన్.

29

రా. సతియును దానును = సీతతోఁగూడి, బలిమిన్ = బలిమిచేత, అమితసుమనః = అధికపుష్పములచేత, “స్త్రీయస్సుమనసః పుష్ప” మ్మని అ. కిమ్మిరతర = మిక్కిలిఁ గర్బురవర్ణమైన, “చిత్రకిమ్మిరకల్తాషశబలై తాశ్చ కర్బురే” అని అ. కడమ సరి.

భా. సతియును దానును = ద్రౌపదియు దారును, తనబలిమిచేత, అమిత = అణఁపఁ బడిన, సుమనః = దేవతలుగల, కిమ్మిర = కిమ్మిరుఁ డను రాక్షసుని యొక్క, తరః = బలిమియొక్క, “ద్రవిణంతరస్సహోబలశౌర్యాణి” అని అ. శ్రీ = సంపద చేత, దృత = ఆవరింపఁబడినదైన, అటవియందు.

శా. దోరాస్ఫాలకరాళితోద్ధతివిరాఘన్ నీలశై లోపముం
దారధ్వానయుతాట్టహాసవిసరద్దంష్ట్రామయుఖాళిఁ గి
మ్మిరాభిఖ్యుఁ దనర్చురాక్షసుమదమ్లిష్టోక్తు లాటోపదు
ర్వారాకృష్టమహోజుఁ డై వదకుగర్వగ్రస్తుఁ గూల్చెన్ధరన్.

రా. దోః = భుజములయొక్క, “దోః ప్రవేష్టోభుజోబాహుః” అని వి. ఆస్ఫాల = మల్లచఱచుటచేత, కరాళిత = అతిభయంకరముగాఁ జేయఁబడిన, ఉద్ధతిన్ = ఔద్ధత్యముగలవాని, తార = అధికమైన, “తారోత్యుచై చ్చి” అని అ. ధ్వాన = ధ్వనితోడ, “ధ్వనిధ్వానరవస్వనాః” అని అ. యుత = కూడిన, అట్టహాసముచేత, విసరత్ = వ్యాపించుచున్న, దంష్ట్రా = కోఱలయందుఁగల, మయుఖాళిన్ = జ్వాలాపరంపరలచేత, మయుఖ స్త్విట్కరజ్వాలా” అని అ. కిమ్మిరాభిఖ్యున్ = చిత్రవర్ణమైన కాంతి చేత, “అభిఖ్యానామశోభయోః”,

అని అ. తనర్చు రాక్షసుని, ఆటోప = వేగముచేత, దుర్వారమానట్టుగా,
ఆకృష్ట=అపహరింపబడిన, మహిజుడై=నీతగలవాడై, మదమువల్ల, మ్లిష్ట =
స్పష్టముగాని, “అశ్మిష్ట మవిస్పష్ట” మని అ. ఉక్తులు = మాటలను, వదరు=
వదలెడి, గర్వగ్రస్తుని, విరాధుక్ = విరాధుఁ డనెడివాని, కూల్చెను.

భా. దోరోస్ఫలకరాశితోద్ధతియొక్క, విరాధుక్=ప్రాప్తిగలవాని,
“రాధసంస్థితా” అనుధాతువున ఘోషము, విరాధుక్ = ధూర్తుని ననియుఁ
జెప్పవచ్చును “రాధోమృగయుదుష్టయోః” అని వి. క్షిప్తారాభిఖ్యఁ దనర్చు
రాక్షసుక్=క్షిప్తారుఁ డను రాక్షసుని, ఆకృష్ట=తివిచిహ్నంబడిన, మహిజుడై=
వృక్షములు గలవాడై. కడమ సులభము.

తే. ఆనిశాటుఁ డట్లు హతుఁ డయి దేవతా
తుష్టిఁ జేసి వారు దొడఁగినట్టి
విపినవాసకార్య మపవిఘ్నమై సాగఁ
బ్రథమహత మగుబలిపశువుఁడోలే.

31

రెంటికి సమము. సులభము.

వ. అది యట్లుండె మహారణ్యంబు దళియంబొచ్చి యారాజు
మూర్ధన్యండు.

32

రా. ఆరాజమూర్ధన్యండు = రాముఁడు.

భా. ఆరాజమూర్ధన్యండు = భీముఁడు.

క. ఈతెఱఁగున సతితో స

భ్రాతృకుఁ డై వసుసఁ జని ప్రపంచితసుమనో

దైతవనభూములందుఁ బ్ర

భూతామోదమున నెలమి వొందుచు నంతన్.

33

రా. సతితోక్ = సీతతోగూడ, సభాత్పక్షుడై = లక్ష్మణసహితుడై, ప్రపంచిత = విస్తరింపబడ్డ, సుమనః = పుష్పములతోడ, అద్వైత = ఐక్యముగల, వనభూములందు, పుష్పిలవనములయందు నుట, ఎలమిఁబొందుచు.

భా. సతితోక్ = ద్రాపదితోగూడ, సభాత్పక్షుడై = రాజాదులతోగూడినవాడై, ప్రపంచిత = ప్రసిద్ధులైన, సుమనః = సజ్జనులుగల, ద్వైతవనభూములందు, ప్రభూత = ప్రచురమైన, కడమ సరి.

చ. మొలచువచఃప్రసంగముల ముందరఁ గాఁగలకార్యరేఖ పెంపెలయఁ బరాత్తచింతనను హృచ్చరభంగసుతీక్ష్ణకుంభజాదులహితశాసనక్రమముతోఁ జరియించెద రత్యనూనత త్కలితబహూపచారతకతంబున రంజిలియంచు నెంచుచున్.

రా. ముందరఁ గాఁగలకార్యరేఖపెంపు, ఎలయక్ = ప్రకాశింపఁగా, పరాత్తచింతన = పరమాత్మధ్యానమునకు. సుహృత్ = బంధువులైన, ధ్యానముతోఁ గూడినవారనుట, శరభంగ, సుతీక్ష్ణ, కుంభజ = అగస్త్యుఁడు, ఆదుల = మొదలైనవారియొక్క, హితశాసనక్రమముతోక్ = హితోపదేశానుచారమున, రతి = పెడుక చేత, అనూన = అధికమానట్లుగా, తత్కలిత = అమునికృతమైన, రంజిలి చరియించెదరు.

భా. ముందరక్ = అజ్ఞాతవాసమునకుఁ దరువాత, కాఁగలకార్యరేఖ = యుద్ధ మనుట, పర = పరులైన దుర్యోధనాదులయొక్కయు, ఆత్మ = తనయొక్కయు, చింతక్ = బలాబలవిచారముచేత. అసుహృత్ = శత్రువులయొక్క, శరభంగమందు, సుతీక్ష్ణ = ప్రచుదులైన, కుంభజాదులు = ద్రోణాదులు, అహిత = దుర్యోధనునియొక్క, శాసనక్రమముతోక్, ఆత్యనూన = పరిపూర్ణముగా, తత్కలిత = ఆదుర్యోధనకృతమైన, రంజిలి, చరియించెదరు = క్రియ, అంచుక్ = ఎంచుచును.

సీ. కడుఁ దన్తహాశ్రమగమనోదితోత్సాహుఁ
 డయ్యె నాసమయంబునందు నమిత
 తుంగహృద్రిపుశర భంగమునీశ్వరు
 నంబకమున హిమాస్పదమును
 ఘనతపశ్శక్తి దెచ్చుని విధి దయచేసి
 వెస జీష్ణుఁ బంచెఁ దద్వేళ వచ్చి
 తత్పితామహుఁడు సత్యవిధానుఁ డట్లంప
 నాఘనుఁ డింద్రకీలాశ్రమప్ర

తే. వేశ మొనరించి యవ్విధివిభుసురేశు
 నఖిలనుతుని భజించెద యాత్మరాతి
 రాముఁ డాదిత్యకులభర్తరమణ వచ్చి
 కరుణ నేయు నంతకుఁ దగుగట్టితాల్చి.

35

రా. తత్ = ఆశరభంగాదులయొక్క, మహాశ్రమములఁగూర్చి, గమన =
 తర్లిపోవుటకు, ఉదిత = పుట్టిన, ఉత్సాహముగలవాఁ డాయెను, నమిత, తుంగ =
 పొడవులైన, హృద్రిపు = అంతశ్శత్రువులుగలవాని, అంబక = నేత్రములకైన,
 మున్నహిమ = సంతోషాతిశయమునకు, ఆస్పదమును, నేత్రోత్సాహ మైనవాని
 ననుట. “అంబకం నేత్రశరయోః” అని వి. ఆస్పదశబ్దము నిత్యనపుంసకము.
 ఘనమైన తపశ్శక్తిగలవాని, శరభంగమునీశ్వరుని, తెచ్చుని = పిలుచుకరమ్మని,
 విధి = బ్రహ్మదేవుఁడు, జీష్ణుఁ = ఇంద్రుని, పంచెఁ = అంపెను, తద్వేళవచ్చి =
 తదుచితవేశరాఁగా ననుట, సత్యవిధానుఁడు, తత్పితామహుఁడు, అట్లు =
 అంపఁ = అలాగు చెప్పియంపఁగా, అఘనుఁడు = శరభంగుడు, అనుమాట,
 ఇంద్ర - సంబుద్ధి, కీల = అగ్నిజ్వాల యందుఁగల, “ద్వయోర్జ్వాలకీలా” అని
 అ. ఆశ్రమప్రవేశ మొనరించి, అవ్విధిఁ = బ్రహ్మదేవుని, భజించెదను,
 యాత్మరాతి = రాక్షసవైరి, “యాతు రక్షసి” అని అ. రాముఁడు వచ్చి,

కరుణ సేయునంతకున్ = నాకుఁ దన సేవ ననుగ్రహించువచుక, గట్టితార్చి
తగున్ = విలంబమును వహింపఁదగు నచట, ఇందుకు భావము రాముఁడు శర
భంగా శ్రమమునకు వచ్చెడివేళ బ్రహ్మ యింద్రుని బంపి శరభంగునిఁ బిలిపి
పఁగా నాయన రాముని సేవించినవెనుక నన్నిప్రవేశముచేసి బ్రహ్మసన్నిధికి
వచ్చెద నచట.

భా. శల్ = ఆయెన్నికచేత, మహాశ్రమగ = అధికశ్రమమును బొందిన,
మనః = మనస్సుచేత, దితోత్సాహుఁడయ్యెన్ = ఖండితోత్సాహుఁడాయెను,
ఆసమయంబునందు, అమితములైన, తుంగహృత్ = ఉన్నతచిత్తులైన, రిపు =
శత్రులయొక్క, శరములను, అమితపదము శరవిశేషణము, భంగము = భంగిం
చెడిదాని, ఈశ్వరునంబకమున్ = పాశుపతాస్త్రమును, మహిమకు, ఆస్పదమైన
దాని, ఘనతపశ్శక్తిచేత, విధి దయచేసి = మంత్రవిధానము నుపదేశించి, సత్య
విధానుఁడు = వ్యర్థముగాని శాసనముగలవాఁడు, తల్పితామహుఁడు = వ్యాస
మునీశ్వరుఁడు, తద్వేళవచ్చి = అధర్మరాజు విచారవేళయందువచ్చి, జిష్ణున్ =
అర్జునుని, పంచె నని క్రిందటి కన్వయము. అట్లంపన్ = ఆరీతి నంపఁగా,
ఆఘుకుఁడు = ఆ యర్జునుఁడు, ఇంద్రక్రియందున్న యాశ్రమప్రవేశ
మొనరించి, అన్విధిన్ = ఆ మంత్రవిధానముచేత, సురేశున్ = ఇంద్రుని,
భజించెను. దయాత్వరా = కృపాతిశయముచేత, అతిరాముఁడు = మిక్కిలి
నభిరాముఁడు, ఆదిత్యకులభర్త = దేవతాపతి యైన యింద్రుఁడు, కరుణ
సేయునంతకున్ = ప్రసన్నమగువర్యంతము, తగు = తగిన, గట్టితార్చి చేత,
భజించె నని క్రిందటి కన్వయము.

తే. ప్రీతి వచ్చినాకీశుఁడు నాతపోవి

భూతిఫలము దా నైయత్యపూర్వవృత్తి

నధికశివ మనుయాపసన్నిధి యొసంగ

నతని నంచి కృతార్థుండ నగుదు ననుచు.

రా. ప్రీతివచ్చి=సంతోషముతోవచ్చి, నాకుఁ, ఈశుఁడు=రాముఁడు, అధిక శివము=అతిశుభమైన, అనురూపసన్నిధి = నామఁ దగిన సాన్నిధ్యమును, ఒసంగఁ=కృపచేసినతర్వాత, అతని నంచి = ఆరఘునాథుని నంపినవాడనై, కృతార్థుండ నగుచుఁ = ఆలాగే బ్రహ్మలోకమునకు వచ్చెద ననుచు.

భా. ప్రీతివచ్చి, నాకీశుఁడు = ఇంద్రుఁడును, ఆతపోవిభూతియొక్క ఫలమును, తాఁ=తాను, నైయత్యపూర్వ=నియతత్వపూర్వకమైన, వృత్తిఁ= వర్తనగలదాని, అధికమైన, శివమనురూప = శివమంత్రరూపమైన, సన్నిధి = తెన్నెనవిధానమును, పెన్నిధివంటిపంచాక్షరి ననుట, ఒసంగఁ = ఇచ్చినను, అతనిఁ=ఇంద్రుని, అంచి = అంపి, కృతచేయబడ్డ, ఆర్థ = శివారాధనరూప ప్రయోజనము గలవాడను, అగుదు ననుచుఁ, ఇంద్రుఁడు శివమంత్రోపదేశము చేసినతర్వాత నర్జునుఁ డీప్రకారమున, చింతించెను.

వ. యథోచితవినయోపచారపూర్వకంబుగా నింద్రుని మగుడ ననిచి. 37

క. తనమనమున నెంతయు మిం

చినతాత్పర్యమున రాజశేఖరు శుభద

ర్శనునిరఘునాథుఁ దలఁచుచు

ననుపమభూయస్సమాధి నతఁడు దలిరెచ్చెన్. 38

రా. రాజశేఖరుఁ = రాజశ్రేష్ఠుడైనవాని, రఘునాథునిఁ దలఁచుచు, భూయః = మఱియు.

భా. రాజశేఖరుఁ = ఈశ్వరుని, నిరఘుఁ = నిష్కల్తమైనవాని, నాథుని దలఁచుచు, భూయః = తఱువైన, తపస్సమాధిని దలిరెచ్చెను.

చ. అతఁడును దత్తపోషహిమయచ్ఛటిమానులు వచ్చి చెప్పఁగా నతికుతుకంబునఁ వినుచు నచ్చటికి జనియెం బరాజితో

ద్ధతివిలసన్వయోన్మృగయుత౯ వనలక్ష్మీ నశేషలోకసం
స్తుతగుణకు౯ ధరాత్తజకుః జూపియుః జెప్పియు వేడ్క
సేయుచున్.

39

రా. అతఁడును = ఆ రాముఁడును, పరాజిత = తిరస్కరింపఁబడిన -
లేని దనుట, ఉద్ధతి = ఔద్ధత్యముగల-వైరముగలవై యనుట, విలసత్ = ఒప్పెడి,
వయః = పక్షులతోడను, “భగవాల్యాదినోర్వయః” అని అ. మృగముల
తోడను, యుత౯ = కూడిన, వనలక్ష్మీ౯ = శరభంగాశ్రమవిలాసమును,
ధరాత్తజకు౯ = సీతకు, చూపియుః జెప్పియు వేడ్క సేయుచును అచ్చటికి
చనియె నని క్రియ.

భా. అతఁడును = ఈశ్వరుఁడును, తత్ = ఆయర్జునునియొక్క తపో
మహిమను, అచ్చటికి౯ = అర్జునాశ్రమసమీపమునకు, పర = పరులచేత, అజిత =
నివారింపఁబడని, ఉద్ధతి = ఔద్ధత్యముచేత, విలసత్ = ఒప్పుచున్న, వయః =
ప్రాయముగల, మృగయుత౯ = కిరాతత్వముచేత, “మృగయుద్లబ్ధకశ్చసః” అని
అ. వనలక్ష్మీని, ధరాత్తజకు౯ = పార్వతికి. “ఆహార్యధరపర్వతాః” అని అ.
చూపియుః జెప్పియు వేడ్క సేయుచును, చనియె నని క్రియ.

చ. వలసినవన్యవర్తన మవార్యగతి౯ జరిగింపుచుం బ్రస
ర్ధిలుతమిఁ బేర్చుతమ్మునియతిస్థిరభక్తిఁ బ్రమోదసంపదల్
దలకొనఁగా సరణ్యచరత౯ భజియించియతండుముఖ్యభృ
త్యులచరసంయముల్ ముదముతో మది మ్రొక్క నటించె
మర్త్యతన్.

40

రా. వన్యవర్తనము = కందమూలఫలాదికమును, జరిగింపుచు౯ =
ఆహారము చేసికొంచును, ప్రసర్ధిలుతమి౯ = అధికారముచేత, పేర్చు =
ఒప్పునట్టి, తమ్ముని = లక్ష్మణునియొక్క, అతిస్థిర, భక్తి౯ = భక్తిచేత, ప్రమోద
సంపద ల్దలకొనఁగా, సరణ్యచరత౯ = వనసంచారమును, భజియించి = చేకొని,

అశండు=ఆ రాముఁడు. ముఖ్యభృత్యులు=ఆత్మ సేవకులైన, అమరసంయముల్=దేవమునులు, మదిక్ మొక్క=మనస్సులయందే మొక్కగా, మనుష్యాపతారుఁడై యున్నాఁడు గనుక, మర్త్యతను నటించెను.

భా. పలసిన, వన్యవర్తనము=వినవిహారమును, తమ్మును, అరణ్యచరతల్=కిరాతత్వమును, భజించియ = పొందినవారమ్యే, తండుముఖ్యభృత్యులు = నందిప్రముఖ సేవకులును, “తండునందినౌనందికేశ్వరే” అని అ. అమరఁగా, సంయముల్ = మునులు, ముదముతోమదిక్ = సంతోషముతోఁ గూడిన మనస్సుచేత, మొక్క, మర్త్యతల్ = మనుష్యరూపమున, నటించెత్ = వర్తించెను.

వ. ఆది యట్లుండె నట్టి సమయంబున.

41

చ. బిరుదునఁ బేర్చుచేవరిపుభీమవరాహవపుష్కరాక్షసుం
దరసవిశేషధామసముదంచితసత్త్వమయాంగరాజకుం
జరకుధరాకృతిం బ్రబలుసర్వపలాశచయంబు గూల్చును
స్థిరునినుమావిభుం డనుమల్క వెనుదొలెదమాదరంబునన్.

రా. దేవరిపుభీమ, వరాహవ=లెస్సయఁదముగలవాఁడా, ‘సంగ్రామాభ్యాగమాహవాః’ అని అ. పుష్కరాక్ష = రాజీవాక్ష, “బిసప్రసూనరాజీవ. పుష్కరాంభోరుహణిచ” అని అ. సుందరమునై, సవిశేషధామ = విశేష తేజస్సహితమునై, సముదంచిత = పూజితమునై, సత్త్వమయ = సాత్త్విక గుణప్రధానమునైన, ఆంగముగలవాఁడా, రాజకుంజర = రాజశ్రేష్ఠుఁడా, “సింహశార్దూలనాగాద్యాః పుంసిశ్రేష్ఠార్థగోచరాః” అని అ. ఇవి సంబుద్ధులు. ప్రబలు = ప్రబలెడి, సర్వ, పలాశచయంబు = రాక్షససమూహమును, నిను, మావిభుండు = మాధవుఁడు, అను = అనెడి, మల్క = మలిచేత, వెనుతొలెదము.

భా. దేవ=దేవతలకు, రిపు=శత్రుఁడైనవాని, భీమ=భయంకరమైన, వరాహవపుష్క=సూకరాకారముగలిగిన, రాక్షసుక్=మూకాసురుననుట, తరస =

మాంసముయొక్క, “పిశితంతరసమాంస” మ్మని అ. విశేష = భేదమునకు -
 క్రొవ్వన కనుట, ధామ=స్థానమైన, సముదంచిత = ప్రకాశింపుచున్న, సత్త్వ
 మయ = బలప్రచురమైన, ప్రాచుర్యమున మయట్టు, అంగరాజకుఁ = శరీర
 శ్రేష్ఠముగలవాని, చర = చరించెడి, కుఢరాకృతిఁ = పర్వతాకారముచేత,
 ప్రబలెడువాని, సర్వ, పలాశిచయంబు = వృక్ష సమూహమును, “ఫలాశీద్రు
 ద్రుమాగమాః” అని అ. కూల్చు సుస్థిరుని, వరాహవ పుష్కరాక్షసు నని
 క్రిందటి కన్వయము, ఉమావిభుండు = ఈశ్వరుఁడు, దమ = అణచుట
 యందుఁగల, ఆదరంబున వెనుదొలెను, రాక్షసుఁ తరసవిశేష, అంగరాజకుఁ
 చరకుఢర, అనెడి దిక్కుల సంధిలక్షణము. క. ‘నాంతము లై నపదంబుల,
 పాంతంబైనను శబ్దములకచటతప, ల్లాంతి గజడదబ లగున, య్యంతనకా
 రంబు నున్న యభినవదండీ’ యని యాంధ్రభాషాభూషణము.

సీ. అని కోర్కెమీఱ నిజాలోకవసు లతీ

తాశ్రమాలయులు వన్ననుసరింప
 నవనిభూదారానుయానోచితాధ్వని

క్షిప్తాంఘ్రిగతులను జెన్నుమిగుల
 నాత్మభక్తునిసత్త్వ మరసి ప్రోచుటకు రా
 జవతంసుఁ డట్లు వత్సలత నేఁగి
 యావనక్రోడంబు నం దాతపస్వియుఁ
 దానును గూడ సత్ఫలత నొప్పు

తే. నంబకము లేసిరి వహించె నది తదుభయ
 సంగరాగమనోర్జితోత్సవభూరాని
 మిత్తతఁ గరంబు నుత గాంచి మించె నప్పు
 డొగిఁ దదనోన్యన్యజన్యమున్ద్యోతి యగుచు.

రా. అని=ఇటని, అవనిభూ=సీతయొక్క, ఉదారమైన అనుమాన = కూడవచ్చుటకు, ఉచితమగునట్టుగా, అధ్వ = మార్గమందు, నిక్షిప్త = పెట్టబడిన, అంఘ్రి = పాదములయొక్క, గతులచేతఁ జెప్పుమిగులునట్టుగా, ఆత్మ భక్తుని=శరభంగునియొక్క, సత్త్వము=సత్త్వగుణమును, ఆవనక్రోడంబు నందుకొ=వనమధ్యమందు నుట. “క్రోడస్సూక్రపాతంగ్యోః క్రోడః క్రోడంచ వక్షసి” అని వి. ఆశపస్వియు దానునుకూడకొ=శరభంగరాములు సంధింపఁగా, సత్ఫలతకొ=లెస్సఫలము గలవౌటచేత, ఒప్పెడి, అబకములు=కన్నులు, ఏసిరి= నియొప్పిదమును, పహించెను. అని=ఆయొప్పిదము, తదుభయ=ఆయిద్దరియొక్క సంగమందు రాగముగల, మః=మనస్సుచేత, ఆర్జిత=సంపాదింపబడ్డ, ఉత్సవ ధురా=ఉత్సవాతిశయమునకు, “ఋక్సూరభూఃపఘామానక్షే” అను సూత్ర మున టచ్చిత్యయాంతము. నిమిత్తతకొ = సూచకమగుటచేత, తత్=ఆశర భంగరాములయొక్క, అన్యోన్యజన్య = ఒకరికొకరివలనఁ బుట్టిన, ముత్ = సంతోషముచేత, ద్యోతియగుచుకొ=ప్రకాశింపుచున్నదై, అది యొప్పినము మించెనని యన్వయము. ఇందుకుభావము శరభంగుఁడు రాముఁడును కూడఁగాఁ గన్నులవికాసమేదికలదో యావికాసము వారి మనస్సులయందలి యుత్సవ మును దెలిపె ననుట.

భా. అని = యుద్ధమందుఁగల, కోర్కి మీఱఁగా, నిజాలోకపరులు, అతీత = విడువబడిన, ఆశ్రమములు నాలయములు గలవారు, మునులు, అనుసరింపకొ, భూవార=వరాహముయొక్క, “క్రోడోభూవారశత్యపి” అని అ. అనుమాన=వెంటఁ బోవుటకు, ఉచితమగునట్టుగా, అధ్వని=ధ్వనిలేకుండునట్టుగా, క్షిప్త=పెట్టబడిన, అంఘ్రిగతుల చేత, అవని=భూమి, చెప్పుమిఱఁగా, ఆత్మ, భక్తుని=అర్జునునియొక్క, సత్త్వము=బలమును, ఆరసి = పరీక్షించి ప్రోచుటకు, రాజవతంసుఁడు=చంద్రశేఖరుఁడు, నిఁగి, ఆవనక్రోడంబునందుకొ=అడవిపంది యందు, ఆశపస్వియుఁ దానును=అర్జునుండును దానును కూడ, సత్ఫలతకొ =

మంచిముల్లులు గలపాటచేత, “సస్యబాణాగ్రయోఃఫల” మ్మని రత్నమాల.
 ఒప్పు, అంబకములు = బాణములకు, ఏసిరి, ఆది=ఆమెయుట, తదుభయ =
 అయిదటయొక్క, సంగర = యుద్ధముయొక్క, ఆగమన మనెడి, ఉత్సవ
 ధురా = ఉత్సవాతిశయమునకు, నిమిత్తతః=కారణత్వమున, వహించె నని
 క్రిందటి కన్వయము. తత్ = ఆకిరాతాద్భుతమయొక్క. అన్యోన్యజన్యము =
 పరస్పరయుద్ధము, “యుద్ధమామోధనంజన్య” మ్మని ౨. ఉద్యోతి యగుచుకొ =
 ప్రకాశింపుచున్నదై, నుతిగాంచి మించె నని క్రిందటి కన్వయము.

వ. వార లిద్దలు గొంతతడవు.

44

క. నుతసత్త్వాధికరణాలస

ఇతరేతరజాత్యుచితసమిద్ధసపర్యా

యతిరోహితభావు లగుచు

ధృతి నెరపుచు ధర్మపటిమ దృఢత నెరపుచున్.

45

రా. నుత, సత్త్వ=సత్త్వగుణమునకు, అధికరణ=స్థానమైనదియునై,
 లసత్=ఒప్పుచున్న, ఇతరేతరజాతి=అన్యోన్యబ్రహ్మక్షత్త్రజాతులకు, ఉచిత=
 తగిన, సమిద్ధమైన, సపర్యా=పూజలయొక్క, “సపర్యాతర్పణంబలికి” అని అ.
 ఆయతి=నిడివియుందు, రోహిత=మొలిపింపబడ్డ, భావ=తాత్పర్యముగలవారా
 చును, ధృతి=సంతోషమును, “ధృతిర్యోగాంతరేక్షై ర్యే ధారణాధ్వరతుష్టిషు”
 అని అ. ధర్మపటిమ = ధర్మాతిశయముయొక్క.

భా. నుతసత్త్వ=వర్ణసీయబలముగల, అధికరణ = ఘనయుద్ధముచేత,
 లసత్=ఒప్పుచున్న, ఇతరేతరజ=ఒకరొకరివలనఁబుట్టిన, అత్యుచితమానట్టుగా,
 సమిద్ధ=ప్రదీప్తమైన, సపర్యాయ = పర్యాయముతోఁగూడిన, తిరోహితభావు
 లగుచుకొ=తిరోహితత్త్వముగలవారై - ఓటమిగలవారాచు ననుట, ధృతి =
 ధైర్యమును, నెరపుచును, ధర్మపటిమ=వింటి నేర్పుయొక్క, దృఢత = దార్ఢ్య
 మును, నెరపుచును.

వ. ప్రవర్తిల్లి రయ్యవసరంబున.

46

మ. అరుదార న్నరభావవిస్ఫురితశౌర్యాలోకభేలన్తనో
హరమాహాత్మ్యము మీఱ లుబ్ధకరణవ్యావర్తనాశక్తిని
ర్భరుడై తాపసుడంపలేమి బ్రకటింపం జూచి యీరా
ట్కులా, భరణం బిందునె చిక్కునో యని నిలింపవ్రాత మొచ్చె
న్తదిన్.

47

రా. అరుదారన్ = అరుదగునట్లుగా, నరభావ = మనుష్యత్వముచేత, విస్ఫురితుడైన, శౌరి = విష్ణువైన రామునియొక్క, ఆలోక = సందర్శన మనెడి, భేలన్ = క్రీడచేత, మనోహరమైన మాహాత్మ్యము మీఱఁగా, భావము విష్ణు సందర్శనమువల్లఁ దపోమహాత్వము ప్రకాశింపఁగా ననుట, లుబ్ధ = ఎడఁ బాయఁజాలని, కరణ = ఇంద్రియముయొక్క, లోభముయొక్క యనుట. “కరణంసాధకతమక్షేత్రగాత్రేంద్రియేష్వపి” అని ఆ. వ్యావర్తన = త్రిప్పట యందుఁగల, ఆశక్తిచేతనిర్భరుడై, ఆశక్తి యధిక మనుట, తాపసుడు = శరభంగుడు, అంపలేమిన్ = అంపలేకుండుటను, ఈరాట్కులాభరణంబు = ఈ రామచంద్రుడు, ఇందునె = ఈయాశ్రమమందే, చిక్కునో = రాక్షససంహారముచేయక నిలుచునో, అని = ఇట్లని, నిలింపవ్రాతము = దేవతాసమూహము, ఎంచెను.

భా. నర = అర్జునునియొక్క, భావమందు విస్ఫురితమైన శౌర్యము యొక్క, ఆలోక = పరీక్షయందు, భేలన్ = విహరింపుచున్న, మనః = మనస్సుగల, హరునియొక్క, మాహాత్మ్యము = జయము, మీఱఁగా, లుబ్ధక = కిరాత రూపమైన హరునియొక్క, “మృగయన్లుబ్ధకశ్చనః” అని ఆ. రణ = యుద్ధమును, వ్యావర్తన = మార్పుటయందుఁగల, ఆశక్తి = శక్తిరాహిత్యముచేత, నిర్భరుడై = అతిశయములేనివాడై, “భరోతిశయభారయోః” అని వి. తాపసుడు = అర్జు

నుఁడు, అంపలేమిక్ = అమ్మలయొక్క లేమిని, ప్ర కటింపక్ = ప్ర కాశము.
చేయఁగా, అమ్ములు పొదులలొఁగానక వెదుకులాడఁగా ననుట, ఈరాట్టులాభర.
ణంబు= ఈయర్జునుఁడు, ఇందు నె= ఈబాణము లేమి చేతనే. కడమ సులభము.

క. తనకును శరభంగమునీ

శునకు సమరసత్వభరము సొరిసి నొదవుచు

దనరుట గడు నెన్నికలం

గని ప్రబల ధృతం దనర్చు ఊత్త్రియుఁ డంతన్.

48

రా. తనకును, శరభంగమునీ శునకును, సమ = సమానమైన, రసత్వ
భరము=అనురాగాతిశయము, ఎన్నికలక్ = కొనియాడుటచే, బలధృతిక్ =
అధికసంతోషము చేత, ఊత్త్రియుఁడు = రాముఁడు.

భా. ఊత్త్రియుఁడు=అర్జునుఁడు, తనకుక్, శరభంగము = బాణములు
లేకపోవుటయు, ఈశునకు సమరసత్వభరము, ఎన్ని, కలంగని = చలింపని.

నీ. అతిదృఢం బై నట్టి యాత్మసఖ్యాతేచా

పలత యెంతయుఁ దనబలిమిఁ ద్రిప్పి

ఘనతేజు నన్తహతుని నీకు నలబ్రహ్మ

కట్టడ యెట్లు కౌక దాట

నగునె పొమ్మనుచుఁ దా ను వెనుగడఁక మొ

త్తంబై నిలింపసంఘంబు విరులు

గురినె నప్పుడు నజస్థిరచండ హేతిపా

తమునవికారలేశముఁ బొరయక

తే. మెఱయునారణ్యకేంద్రపై మెచ్చుదనర

నర్హ గతివిధిఁ జేరంగ నరిగె నాస

మిథశౌర్యుఁడు శుభమానియున్దవశత

ఘనపదవి నెల్లఖిచరులు వినుతినేయ.

49

రా. ఆత్మ = తనయొక్క, సఖ్య = చెలిమియందుగల, అతిచాపలత = ఆత్యంతచపలత్వమును, త్రిప్పి = మరలించి, రాముఁ డ నెడుమాట, అమృహత్తునిక్ = శరభంగుని, నీకు, బ్రహ్మకట్టడ = బ్రహ్మదేవునియూజ్ఞ, ఆచుచు ననిపెను, నిజ = స్వకీయమైన, స్థిర = నిత్యకృత్యమైన, చండ, హేలి = అగ్నిహోత్రుని యందగు, ఔపాసనాన్నియందలి యనుట, పాతమునక్ = ప్రవేశించుటచేత, మెఱయు, ఆరణ్యకేంద్రపైక్ = మునిశ్రేష్ఠుడైన శరభంగునిమీఁద, నిలిప సంఘము, అర్హగతిక్ = తగినక్రమముచేత, విధిక్ = బ్రహ్మదేవుని, చేరంగక్ = చేరుచుండఁగా, విరులు గురిసె నని క్రిందటి కన్వయము. ఆసమిద్ధ శౌర్యుఁడు = ప్రదీప్తమైన శౌర్యముగల రాముఁడును, శుభ, మాని = శరభంగునియొక్క, ఉద్ధవ = సంతోషములయొక్క, శతములచేత ఘనమైన పదవిని నెల్లభిచరులు వినుతినేయఁగా నరిగె నని యన్వయము. ఫలితార్థము రాముఁడు శరభంగుని ముక్తికి ననుమతించి యాముని దివ్యపుష్పవర్షములతో బ్రహ్మలోకమునకుఁ బోవుచుండఁగాఁ - దాని సుతీక్ష్ణునియూత్రమునను సాగివచ్చె ననుట.

భా. ఆత్మ = తనయొక్క, సఖ్యాతి = ఖ్యాతితోఁగూడిన, చాపలత = ధుర్లతను గాండీపమును, తన బలిమి చేత, త్రిప్పి = విసరి, అమృహత్తునిక్ = ఈశ్వరుని, నీకు బ్రహ్మకట్టడ = బ్రహ్మవ్రాత, దాటనగునె పామ్మరుచుక్ = ఈపెట్టుదగిలించుకొని యణఁగునట్టుగా నీవ్రాత యుండెననుచు, తాను = అర్జునుఁడు, అని, పెరుగడకక్ = యుద్ధమందలి యధికరోషముచేత, మొత్తక్ = కొట్టఁగా, పైక్ = అర్జునునిపై, నిలిపసంఘము విరులు గురిసెను, నిజస్థిరచండ హేలి = గాండీపముయొక్క, 'రవేరర్చిశ్చశస్త్రంచపహ్నిజ్వాలాచహేతయః' అని అ. పాతమునక్ = పెట్టుచేత, మెఱయుచున్న, ఆరణ్యకేంద్రపైక్ = కిరాతరూపమున నున్న యీశ్వరునిమీఁద, మెచ్చు దనరఁగా, అర్హగతి విధిక్ = సమయోచితగతి విధానముచేత - వేగిరముగా ననుట, ఆసమిద్ధ

శౌర్యఁడు=అర్జునుఁడు, శుభమా=శుభమగునట్టి, నియుద్ధపరతత్ = బాహు
యుద్ధపరతచేత, “నియుద్ధబాహుయుద్ధేస్యా” త్తని అ. ఘనపదవిఁ=అకాశ.
మార్గమున, ఎల్ల, భిచరులు = దేవతలు, విసుతి సేయఁగాఁ జేరంగ నరిగెను.
వ. అంత.

50.

శా. మాయామర్త్యఁడుమాధవుం డవిచల మైత్రి సుతీక్షా
శ్రమ,స్థాయత్సత్త్వవిహారమప్రవిశదీ షద్దేవరోహంకురం.
బై యేపారఁగఁ జూచుచుం బరువడిఁ హర్షోదయం
బెక్కఁగా, జాయం దమ్ముఁరూఢదృష్టిఁ గన భూసంజ్ఞఁ
నియోగించుచున్.

51

రా. మాయామర్త్యఁ డైన మాధవుండు=రాముఁడు, సుతీక్షాశ్రమ
మందు, స్థాయత్=వృద్ధిబొందుచున్న, సత్త్వ = జుతువులయొక్క, విహా
రము, మైత్రిచే తనప్రవిశదీషద్దేవరోహంకురంబై యేపారఁగా, జాయఁ=
సీతను, తమ్మునిఁ = లక్ష్మణుని, రూఢ, కడమ సులభము.

భా. ఉమాధవుండు, అవిచలత్=చలింపని, మైత్రిఁ=అర్జునునిమీఁది
మైత్రి చేత, సుతీక్షమై, ఆశ్రమ=శ్రమరహితమైన, స్థాయత్=పెరుగుచున్న,
సత్త్వ = బలిమియొక్క, విహారము = పెనఁగులాటయనుట, అప్రవిశత్ =
ప్రవేశింపని, ఈషద్దేవరోహంకురములుగలదై, పరువడిఁ=అర్జునునియొక్క
వడిచేత, జాయఁ = పార్వతిని, తమ్ముఁ = అర్జునుని దన్నును, నిరూఢ.
దృష్టిఁ = సావధానదృష్టిచేత, కనఁ=చూచునట్టుగా, నియోగించుచును.

క. ప్రీతి దనర భూరితప

శ్చాతుర్యసుతీక్షసత్త్వసంవర్కసం

జాత మగువేడ్క యంతటఁ

జేతోరంజనము మిగులఁ జేయ నలరుచున్.

52.

రా. సుతీక్ష్ణమునియొక్క సత్త్వగుణముయొక్క సందర్శనమువలన,
'అలరుచును.

భా. తపశ్శాతుర్యముయొక్కయు, సుతీక్ష్ణ = తీవ్రమైన, సత్త్వ =
'బలిమియొక్కయు, కడమ సరి.

క. భద్రగతి నమగ లోపా

ముద్రానందస్వరూపమునివర్జితని

ర్ణిద్రప్రసన్నతాసం

పద్రుచిరత మెఱయ నేత్రపర్వ మొనర్చెన్.

53

రా. భద్రగతిన్ = మంచిగమనముచేత, అరుగన్ = పోగా, లోపా
ముద్రానందస్వరూపముని = లోపాముద్ర కానందస్వరూపమైన ముని - అగ
స్త్యుడు, దర్శిత = చూపబడిన, నిర్ణిద్ర = స్ఫుటమైన, ప్రసన్నతాసంపద
యొక్క రుచిరతమెఱయన్, నేత్రపర్వమొనర్చెన్ = కనుపట్టెను, రాముఁ
డగస్త్యాశ్రమమునకుఁ బోయె ననుట.

భా. భద్రగతిన్ = శుభలీలచేత, అరుగ్ = నిరామయమైన, అలోప =
అక్షయమైన, అముద్ర = నిరవధికమైన ఆనందముగల, స్వ = తనయొక్క,
రూపము, నివర్జిత, రుచిరతచేత మెఱయఁగా, ఉమాధవుఁడు, నేత్రపర్వ
మొనర్చెన్ = ప్రత్యక్షమాయె ననుట.

వ. అప్పుడు.

54

సీ. దివిమోచి యున్నయత్రిని ధర్మకార్యార్థ

మానతంబుగఁ జేసి నట్టిఘనుని

మించిలోకము నావరించినవిషరాశి

నాపోశనము గొన్నయద్భుతాత్ము

జీవనదోషవిద్రావణజ్యోతిర్
 యస్వమూర్త్యాలోకుః డగుమహాత్ము
 నఖిలవేదాంతవేద్యాత్ముః డై భువనవం
 ద్యతః బెంపు మీఱుమహానుభావు

తే. నమర నిమ్న గానిత్య సేకముల నెలయు
 జడలలేగెంపు విమలతః గడు మెఱయఁగ
 మెకముతోలు విభూతి సమిర్ధతనువు
 నొండొకటి కంద మైయుప్పు నొప్పువాని.

55

రా. దివి మోచియున్న = మిన్నముట్టిన, అద్రిక్ = వింధ్యమును, ధర్మ
 కార్యార్థము = సంధ్యావందనాదిధర్మములు నడిచెడికొఱకు, ఆనతంబుగ్ =
 అణఁగునట్టుగా, విషరాశిక్ = సముద్రమును, జీవనదోష = నీళ్లకళంకును, “జీవనం
 భువనం వన” మ్మని అ. విద్రావణ = మాన్పెడి, జ్యోతిర్తయ = నక్షత్రరూపమైన,
 స్వమూర్తియొక్క, ఆలోక = ప్రకాశము గలవాఁ డగు, “అలోకా
 దర్శనోద్ద్యోతా” అని అ. “ప్రససాదోదయాదుభయభయో నేర్తపశాజసః”
 అని రఘు. వేదాంతములను, వేది = తెలిసిన, ఆత్మ = బుద్ధిగలవాఁడై, అమరు
 నట్లుగా, ఎలయు = పుట్టుచున్న, కడమ సరి.

భా. దివి = స్వర్గమును, మోచియున్న, అద్రిక్ = మేరువును, ధర్మ =
 వింటియొక్క, “ధర్మపుణ్యేయ మేన్యామే స్వభావాచారయోక్తతౌ, ఉపమా
 యామహింసాయాంచాపేచోపనిషద్యపి” అని వి. కార్యార్థము, ఘురునిక్ =
 బలవంతుని, విషరాశిక్ = కాలనూటమును, అద్భుతాత్ముక్ = విచిత్రధైర్యము
 గలవాని, “అత్తాయతోద్భృతిర్బుద్ధిస్వభావోబ్రహ్మవర్షచ” అని అ. జీవన
 దోష = సంసారదోషమును, విద్రావణ = పోమొత్తెడి, జ్యోతిర్తయమైన
 స్వమూర్తియొక్క, ఆలోక = సందర్శనముగలవాఁ డగు, మహాత్ముక్ = పవిత్ర

రూపుని, వేదాంతవేద్యాత్మఁడు, మహానుభావుఁ = ప్రభావముగలవాని,
నెలయుఁ = చంద్రుఁడును, కడమ సులభము.

తే. చూచి యాదిత్యకుల రాజసుతుఁడు హర్ష
వినయభక్తులసాష్టాంగవినుతిసేసె
నపుడు గాకున్న యట్టితదస్త్రసిద్ధి
దమప్రయోజన మని సురల్లనని రాత్త.

56

రా. ఆదిత్యకుల = సూర్యవంశమందుఁ బుట్టిన.

భా. ఆదిత్యకులరాజ = చేపేంద్రునియొక్క, దమప్రయోజన మని =
నివాతకవచకాలకేయాదిసంహారహేతు వని.

వ. అట్టి సమయంబున.

57

క. స్వతపఃఫలసాక్షాత్కా

రతఁ గృతసాన్నిధ్యుఁ డైనరాజవతంసుఁ
హతకలుషుఁడు దపసి ముద

న్విత మగుచిత్తమున నిట్లని ప్రశంసించెన్.

58

రా. చిత్తమునఁ = చిత్తమునందు.

భా. రాజవతంసుని, తపసి = అర్జునుఁడు, చిత్తముతోడ.

క. విశ్వేశ్వరవిశ్వాత్మక

విశ్వాధిష్ఠాన యఖిలవేదాంతవచ

శ్మశ్వరభివర్ణ్యమానను

హైశ్వర్య నిరీహానత్యయభవకంభమయా.

59

రెంటికి సమము. సులభము.

మ. నితేతప్రజ్ఞతః జూడ నేవికృతియున్లే దంత్రు నీయందు నీ
దశరూపాశ్రయణం బొనర్చుట మదిం దక్రింప లోకంబులం
దశుభ ప్రక్షయముఁ శుభోపయమునుద్యన్భక్తవాత్సల్యతా
తిశయానుత్తతఃజేయ నింతియ గుణాతీతా ప్రసన్నాత్మకా.

రా. నీ, దశరూప = దశావతారములయొక్క, ఆశ్రయణంబును, ఒనర్చుట = జపించుట.

భా. ఈదశక్ = ఈప్రకారమున.

శ. అది సకలసదాచారం

బది సర్వజ్ఞాన మది సమస్తజనిఫలం

బొదివినకొలది నొకప్పుడు

హృదయము నీయందు జేర్తురేని మహేశా.

61

రెంటికి సరి. సులభము.

శ. అతివాఙ్మనసాస్పద యీ

నుత్కొగ్గినసాహసమ్మును సహింపు దయన్

మతి నాకు నేన లజ్జిం

చితి నోయచ్యుత యనంత శివగుణరాశీ.

62

రా. శివగుణరాశీ=మంగళకరమైన గుణములసమూహముగలవాఁడు.

భా. అతివాఙ్మనసాస్పద = వాఙ్మనస్సులకు గోచరముగాని స్థితీగల వాఁడా, వాఙ్మనసపదము - అచతురావిస్మాత్రమున నిపాతము, అచ్యుత=స్థిరా, శివ.

శ. అనుచు బునః పునరభివం

దనములు నెన్నునమునం దుదంచితసమ్మో

దనితాంతభక్తిసంతత

వినయంబులు సందరింప వేనులుః జేసెన్.

63

భా. నెమ్మనమునందు పేమఱుఁజేసె నని యన్వయము, కడమ రెంటికి సమము.

వ. తదనంతరంబ.

64

క. విమలుఁడు రాజన్యోత్తముఁ
డమితతపశ్శక్తిమహిమహర్షి శక్రపా
సమవాప్తినిష్ఠదివ్యా

స్త్రమతల్లిసిద్ధి గని ముదం బందె గడున్.

65

రా. తపశ్శక్తికి, మహి=స్థానమైన, మహర్షి శ = అగస్త్యునియొక్క, దివ్యాస్త్రమతల్లి=వైష్ణవచాపబ్రహ్మస్త్రములయొక్క, సిద్ధి=ప్రాప్తిని.

భా. తపశ్శక్తిమహిమచేత, హర్షి = హర్షముగల, ఈశ = ఈశ్వరుని యొక్క, అస్త్రమతల్లి = పాశుపతముయొక్క, కడమ సులభము.

శా. అక్షుద్రప్రథమానదివ్యశరసంప్రాప్తిం బ్రకాశించునా
కుక్షిద్వంశవతంసుఁ గన్గొని మహాగోదావరీతీరస
ద్రక్షోపాయపథంబు నేడు దొరకెన్రండంచు సంరక్షణా
పేక్షం దద్వనభూమిదేవతలుసంప్రీతిం గడు న్నూక లై. 66

రా. కుక్షిద్వంశవతంసుక్ = రాముని, మహాగోదావరీతీరమందున్న, సత్ = సజ్జనులయొక్క, రక్షా = సంరక్షణముయొక్క, ఈ పాయమార్గము, తద్వనమందున్న, భూమి దేవతలు = బ్రాహ్మణులు, పాడమాపి యుపచార మొనర్చి రని ముందరికన్వయము.

భా. కుక్షిద్వంశ=భూపవంశమునకు, “గౌత్రాకుఃపృథివీపృథ్వీ” అని ఆ. వతంసుక్=అర్జునుని, మహాగః = అధికాపరాధములచేత, “ఆగోపరాధో మంతుశ్చ” అని ఆ. దావరీతి = దవాన్నిభంగిని, “దవదానాననారణ్య పహన్నా” అని ఆ. రీతిశబ్ద మీ కారాంతమైనందుకు, క్తిచ్ త్కచసంజ్ఞాయా

మనికో-రాక క్తిచ్-వచ్చిది గనుక, “సర్వతోశక్తిన్నర్థాదిత్యేకే” అని జీమ్
వచ్చి యీకారాంతమైనది. రసల్ = మ్రోయుచున్న, రక్షః = రాక్షసులయొక్క,
ఆపాయపథంబు = వఘో పాయపథము, తద్వనభూమియందు, దేవతలు = ఇంద్రా
దులు, పొడచూపి.

వ. యథోచిత్ర కారంబునం బొడచూపి యతని ప్రణామాది
వినయకృత్యంబులు గైకొని. 67

క. అరుదుగ నుపచార మొన
ర్చిరి దీవన లెలమి నిచ్చిరి తమతమమహా
శరసాదరార్పణంబులఁ
గర మమరుచు నుండ వేడుకను సప్రభులై. 68

రా. తమతమ, మహాశ = అధికకాంక్ష, రస = అనురాగముయొక్కయు,
అదరముయొక్కయు, ఆర్పణంబులఁ = ప్రకటనములచేత, ననుట, ఆమరుచు
నుండఁగా, సప్రభులై = ప్రభాసహితులై, దీవన లిచ్చిరి.

భా. తమతమ, మహాశర = దివ్యాస్త్రములయొక్క, సాదరార్పణంబుల
వల్ల, సప్రభులై = ఇంద్రసహితులై దీవనలిచ్చిరి.

తే. అంత నాత్మపురస్థితఁ గొంతకాల
ముండి తమకార్యములకొద లుడిపి చనుట
గోరి వారలు దనుఁ దోడుకొంచుఁ జనఁగఁ
జనియె వేడ్కఁ దదావాసజగతి కతఁడు. 69

రా. ఆత్మపురః = తనముందర నగు, స్థితిని, వారలు = ఆయుషీశ్వరులు,
కడమ సులభము.

భా. ఆత్మపురస్థితఁ = స్వర్గస్థితచే.

క. అందు నమందశుభోదయ
మొందఁ గనిబిడఁజొడలరు చుండె సుమిత్రా

నందనజనకసుతానిశ

సందర్శితనవనవోల్లసద్భజనరతిన్.

70

రా. అందున్ = ఆవనమందు, నివిడ = సంద్రమైన, ఓజుడు = తేజస్సుగలరాముడు, కడమ సులభము.

భా. అందున్ = ఆస్వర్గమందు, కని, బిడోజుడు = ఇంద్రుడు, “బిడోజాఃపాకశాసనః” అని అ. సుమిత్ర = సన్నిత్రులకు, ఆనందనజనక = ఆనందకరుడైన, సుత = కుమారుడైన యద్భుతునిచేత, అనిశ = ఎల్లప్పుడు, సందర్శితమైన భజనరతిచేత నలరుచుండెను.

సీ. ఆసక్తి దనరినవాసవసేవామి

మానుభవనిరంతరానువృత్తి

నడగక పేర్చుపేరాన గుండెడియుర్వ
శీతలోదరిపరిస్థితతరస

కామసంభ్రమత నొక్కతె యహిమాంశువం
శాకల్పమైనయారాకుమారుఁ

దున్నచోటికి దమి నొక్కనాఁ డేతెంచి
కెళవున నుండి యాకృతివిలాస

తే. మరసి చూచి విశృంఖలస్తరశరాత్తి
బూనె నాసురవనిత దాఁ గాన యోగ్య

మైనకాంతాకృతి వహించి కానుపించె

సిగ్గుఁ జిటునవ్వుఁ జూడ్కులఁ జెన్నుమీఱ.

71

రా. ఆసక్తిదనరి, నవమైన, ఆసవ సేవా = మద్యపానముయొక్కయు, ఆమిషానుభవ = మాంసభక్షణముయొక్కయు, “పలలంక్రవ్యమామిష” మ్మని అ. నిరంతరానువృత్తిచేత, పేరానన్ = అధికాశచేత, ఉరు-అశీతలోదరి = గొప్ప

యునై చల్లగాని కడుపుగలది, తనియనిది యచట, ఒక్కతె = ఒకరాక్షసి,
పరిస్థిత = సమగ్రమైన, తరస = మాంసమందుంగల, కామ=కోరికయొక్క,
సంభ్రమతక్ = త్వరచేత, అహిమాంశు = సూర్యునియొక్క, వంశమునకు,
ఆకల్పమైన = ఆలంకారమైన, రాకుమారుడు=రాముడు, ఉన్నచోటికి,
కళవునక్ = సమీపమున, అర్తిని బూనెను, ఆసురవనితతాఁ గాఁ = తాను
రాక్షసస్త్రీ గాఁబట్టి, కానుపించెను.

భా. ఆసక్తిఁదనరిన వాసవ సేవ యనెడి, మిష=వ్యాజముచేతనైన, అను
భవ=సందర్శనముయొక్క, ఉర్వశీతలోదరి=ఉర్వశి యనెడు పనిత, పరిస్థిత
తర=ఘనమునై, సకామ=మంత్రధానితమైన, సంభ్రమతక్=సంభ్రమముగలది
యాటచేత, ఒక్కతెయ = ఒక తెయ, హిమాంశువంశ = చంద్రవంశమునకు,
ఆకల్పమైన = భూషణమైన, “ఆకల్పపేషానై పథ్య” మ్మని అ. రాకుమారుఁ
డున్నచోటికి=అర్జునునివద్దకి, తమిక్=రాత్రియందు, “రజనీయామినీతమి”
అని అ. ఏతెంచి ఆసురవనిత = ఆయస్సరస, కానయోగ్యమైన = వర్ణనీయ
మైన, కాంత = ఒప్పుచున్న, ఆకృతిపహించి, కానుపించెఁ = వచ్చెననుట.
వ. ఇట్లు గానుపించి పరస్పరసందర్శన సమయ సముచితసంభాషణం
బులు నడపి తన మదిం బొదలెడు మదనవికారంబు తెఱం
గెఱింగించిన నతండు.

72

కెంటికిని సరి.

తే. తనకుదారయోగితకల్పితగఁ తెలుపుచు
మదనుజవశకలితనిజమతని బ్రబలు
మనసుచేత నాచతురగామిని నెఱయఁగ
నానలేకతన్ద్రదియ రా మానుపుచును.

73

రా. తనకుఁ, దారయోగితకల్పిత = భార్యాసంగతికలుగుటను, తెలుపు
చును, మత్ = న యొక్క, అనుజ=శక్తుఁ డైన, అక్షణానికి, వశకలిత=అధీన

ముగాఁ జేయఁబడిన, నిజమతిచేత, లక్ష్మణునిఁగోరి యచట, 'ప్రబలు మనఁగా, సుచేతనా=మంచిబుద్ధిచేత. 'ప్రతిపద్జ్ఞప్తిచేతనా' అని ఆ. చతుర, కామిన్=కామండుటచేత, చతురగామి నచుదిక్కున సంధికి లక్షణము. క. ప్రథమాంత విభక్తులపైఁ, గణితములగు కచటతపలు గసశదవ లగు' నని యనంతునిభందము, నానలేక కదియరాఁగా, లక్ష్మణుఁడు పల్కె నని ముందరిపద్యములోఁ గర్తయుఁ గ్రియయు.

భా. ఉదారమైన, యోగిత=యోగిత్వముయొక్క, కర్తని దెలుపుచును. మదను=మన్మథునియొక్క, జవ=వేగము చేత, శకరిత = భేదింపఁబడిన, నిజమతి గలదాని, ఆచతురగామిన్=హిర్యశిని, ప్రబలుమనసుచేత, ఆనలేక=తాళలేక, తన్గదియ రాఁగా మానుపుచును, ఆచతురగామినిన్, పల్కె నని ముందరి పద్యమునఁ గ్రియ.

సీ. జ్యేష్ఠసౌభ్రాతృసుస్థితలక్ష్మణుఁడు వల్కె
నరయక యిటువచ్చి తబల నన్ను
బ్రహ్మచర్యస్థితి భజియింపఁ బరమతా
పసనాథసత్యాజ్ఞ పసఁ బనిచిన
నాయగ్రజునియోగమియోజఁ జెటుచుకో
నర్హమె మగిడిపోమ్మనినవలపు
పాలుపుగా రాము నూల్కొలుపుచుఁ గదిసి య
తం డట్ల పలుక నెందాఁక గుట్టు

ఆ. జరిపె దనుచుఁ దిరిగి తిరిగి పైకొనుకోర్కి
నతనినతనిమదవదసమవిశిఖి
దళితహృదయ యగుచుఁ దెలచియందు నొకింత
గలక లేమి చూచి నెలత గనలే.

74

రా. జ్యేష్ఠునితోడి సౌభ్రాతృమందలి సుస్థితిగలవాఁడు లక్ష్మణుఁడు పల్కెను, బ్రహ్మచర్యస్థితిగలవాని నను భజియింపవచ్చితివి, తాపముతోడ,

సనాథ = కూడిన, సతీ = భార్యయొక్క, ఆజ్ఞయొక్క పసచే, పనిచిననాయగ్ర
జునియొక్క యోగము, రాముని నూల్కొలుపుచుచు, రాముఁడును, ఆట్ల =
మునుపటివలెనే, పలుకఁగా, ఎందఁకగుట్టు, జరిపెదు = జరిపెదవు, అచుచున్,
తిరిగితిరిగి = రామునివద్దికిని లక్ష్మణునివద్దికిని దిరిగితిరిగి, మదపంతు: డైన, అసమ
విశిఖ = మన్మథునిచేత, దళితహృదయ యగుచు, ఆతని నతనిన్ = రాముని లక్ష్మ
ణుని, తెలచి = తెల్పి.

భా. లక్ష్మణుఁడు = లక్ష్మీవంతుఁ డైన యర్జునుఁడు, “లక్ష్మీవాన్లక్ష్మణః
శ్రీలః” అని అ. పల్కెను, క న్నరయక యిటు, వచ్చితి = వచ్చితిని, పరమ
తాపసనాథ = వ్యాసులయొక్క, ఆజ్ఞపసచేత, బ్రహ్మచర్యస్థితిని భజియింపఁ
బనిచిన, నాయగ్రజు = ధర్మజునియొక్క, నియోగము నని యన్వయము, బ్రహ్మ
చర్యమునఁ దపముచేయుమన్న పనుపునకుట, వలపుపొలుపు రాగాతిశయమును,
గారాము = సెనరును, నూల్కొలుపుచున్ = ప్రకటించుచును, కదిసి = ఊర్వశి చేరి,
తిరిగితిరిగి = మఱిమఱి, పైకొనుకొరిక్కి = పైకొనెడికొరికచేత, అతనిమ =
తనుష్వములేని, దవల్ = దవాన్నివలె నాచరింపుచున్న, అసమవిశిఖ, ఆతనిన్ =
అర్జునుని, తెలచి యని యన్వయము.

సీ. ఏమని చెప్ప నిం పెసఁగెడునునుఁబల్కు
లలర నేత్రైకపర్వాంగలక్ష్మి
నొప్పురాకాసితద్యుతమానితానన
యంబుజాత్యుచితరూపంబు లైన
దృక్పాణిపదగతుల్ దీపింపఁగ మహాస్ర
గూఢగంధంబులు రూఢిఁ బర్వ
మేను సాంద్రతరసార్ద్రానులేపనముచే
నవగుణాధిక్యవైభవము సూపఁ

తే. ప్రేమమదనలీలలవయఁ బెరిగి పెరిగి
మది గలంకంగ నిట్టట్టు గదిసి కదిసి
సప్రకర్ష బీభత్సాత్మకప్రజనిత
వికృతయై తువఁ గోపంబు వెలయఁ బలికె.

75

రా. ఏ మని చెప్ప, ఒప్పురాకాసి=శూర్పణఖ, శద్ద్యతి = ఆమానుష
స్త్రీరూపకాంతిని, మాసి, తాను, ఆనయంబు, జాచ్యుచితరూపంబు లైన =
రాక్షసజాతికిఁదగిన యాకారముగల వైన, మహాస్ర = బలునెత్తురులచేత,
“అస్రమశ్రుణిశోణితే” అని అ. గు ధ = ఆవృతమైన, సాంద్రమైన,
తరస = మాంసముయొక్క, అనులేపనముచేత, ఆవగుణాధిక్యవై భవమును,
ప్రేమము, ఆదనలీలలవయఁ=భక్షణక్రియలపై, బీభత్సాత్మక = జుగుప్సా
రూపమానట్లుగా.

భా. నేత్రైకపర్వ=నేత్రోత్సవ మైన, అంగలక్ష్మీచేత నొప్పెడి, రాకా
సిశద్ద్యతి=పున్నమచంద్రునిభంగిని, మానిత = బహుకరింపఁబడిన, ఆనన =
ముఖముగలది, అంబుజ = పద్మములకు, ఆత్యుచితరూపంబు లైన = మిక్కిలిఁ
దగిన సౌందర్యముగలవైన, దృక్పాణిపద = నేత్రహస్త పదములయొక్క,
గతులు=విశాసరీతులు, దీపింపఁగా, మహాస్రక్=కల్పవృక్షపుష్పమాలికలచేత,
కోధ=ఁపింపఁబడిన, గంధంబులు, పర్వక్=ప్రకాశింపఁగా, మేను, సాంద్ర,
తర=మిక్కిలిదట్టమునై, సార్ద్ర=సార్త్విక స్వేదముగల, అనులేపనముచే, నవ =
క్రొత్తైన, గుణాధిక్యవై భవముసూప, చెమటను దడిసిన మైపుఁతయందుఁ బరి
మళమెచ్చు గనుక, మదనలీలలవయఁ = మస్తకవిశాసములపై, ప్రేమపెరిగి
పెరిగి, సప్రకర్ష = ఘోర్యరహితమైన, బీభత్సాత్మక=అర్జునుని మనస్సునకు,
అప్రజనిత = పుట్టింకఁబడని, వికృతయై = వికారముగలదై, వికారమును
బుట్టింపలేనిదై యనఁట, గోపంబు వెలయఁ బలికెను

చ. అలవి యెలుంగలేక యిత రాంగనలం బలెనన్ను నిమ్మైయిం
గలఁచుట యుక్తిమే యెదవుఁ గాక భవత్కృతదుష్టచేష్టితం

బులకు ఫలంబు నేడొకటి పూర్ణముగానుభోగ్యమైకడున్
జలమున నెందు నీమగతనంబు కడంకలరూపుమాలుటల్. 76.

రా. భవత్కృతదుష్టచేష్టితంబులను, నేడు, ఉపభోగ్యమై ఫలంబొదవుఁగాక, అట్టిఫలమే దనఁగా, మగతనంబు కడంకల = పరాక్రమముల యొక్క, రూపుమాలుటలు, చంపెద ననుట.

భా. ఫలంబును = ఫలమును, ఏడొకటి పూర్ణముగాన్ = ఏడాది నిండు పర్యంతము, మగతనంబు కడంకలరూపుమాలుటల్ = పేడితనము వచ్చుట యనుట, ఒదవుఁగాక.

వ. అని పలికి తదనంతరంబ.

77

సీ. మదిచఁజలతఁ దన్ను నెదిరిఁ గానమిని నీ

తాదేవరామలా స్యాదితత్వ

విశ్రుతివాస మై వేల్పులు దనరాక

పోకలు గాంచి యుబ్బునఁ జెలంగ

నుండనేరక మర్త్యయోగేచ్ఛఁ జని యిట్లు

వచ్చెనే యని కన్న వారు నవ్వ

సిగ్గు లే కేమని యగ్గలికను జన

స్థానంబు చేరి తత్సంశ్రయఖర

తే. దూషణాదులచేత నా దుర్గలితము

లంతకంతకు దీపింప నాత్మవార్త

జరిపెదను జాతివికృతచేష్టలు దివిజుల

ప్రీతి నుడిగించె ననుచింతఁ బెట్టి మదిని.

78

రా. కానమిని, సీతాదేవర=సీతకు మఱియైన లక్ష్మణునియొక్క,
“స్యాలాస్సృజ్యభ్రాతరః పత్న్యాః స్వామినోదేహదేవకా” అని అ. ఆమల=

స్వచ్ఛమైన, ఆసి=భిక్షముచేతనైన, “చంద్రహాసాసిరిష్టయః” అని అ. ఆది
తత్త్వ=మిక్కిలి భండితత్త్వముచేత, అంటబట్టి కోయబడిన డౌటచేత ననుట,
విశ్రుతినాసయై = చెవులుముక్కు లేనిదై, సిగ్గులేక, ఏను, మని = బ్రతికి,
జనస్థానంబుచేరి = భరునిపట్టణమునకుఁ బోయి, తత్సంశ్రయ = అందున్న,
భరదూషణాదులయొక్క, చేతనాదుర్లలితములు = బుద్ధిదు శ్చేష్టలు, “ప్రతి
పద్జ్ఞప్తిచేతనా” అని అ. దీపింపఁ, ఆత్మవార్త=తనవృత్తాంతమును, “వార్తా
ప్రవర్తిర్వృత్తాంతః” అని అ. జరిపెదఁ = నడిపించెదను. చెప్పెద ననుట,
అనుచింతఁ = అనుగతవిచారమును, అను - ఉపసర్గము, మనిఁ = దేవతల
మనస్సున, పెట్టి = పెట్టినదై, దివిజులప్రీతి నుడిగించెను.

భా. కానమిని, ఇనీ = నివావాక్యము, తా - దేవరామ = తాను
దేవతాప్రీతి, లాస్యాది = నృతగీతవాద్యములయొక్క, తత్త్వ = సిద్ధాంత
జ్ఞానముయొక్క, విశ్రుతిఁ = ప్రసిద్ధిచేత, ఆసయై=ఆసపుట్టియనుట, వచ్చెనే
యని, కన్నవారు = చూచినవారు, నవ్వ సిగ్గులేక యే మని, జనస్థానంబుచేరి,
సభకుఁ బోయి, తత్సంశ్రయ = ఆసభయాశ్రయముగాఁగల జనులయొక్క,
భర=క్రూరములైన, దూషణాదులచేత, నా, దుర్లలితములు = చెడ్డవలపులు,
దీపింప, ఆత్మవార్త = ఆత్మభరణమును, జరిపెదను, జాతివికృతి చేష్టలు =
అప్పరోజాతికిఁ దగనిచేష్టలు, దివిజులప్రీతి నుడిగించెను, అనుచింతఁ = అనెడి
విచారమును, మనినిబెట్టి నివాసమున కరిగె నని ముందరిపద్యమునఁ గ్రియ.

క. అనివార్యముభరవాహిని

దనవార్తపురఃప్రయాణతః వెడలఁగ రా

మనివాసమున కరిగె మ

న్యూనిరూఢతః గవలి యుద్ధృతోత్సాహగచ్ఛత్.

79

రా. అనివార్యము = అణచరానిది, భరవాహిని=భరునిసేన, “వాహి
నీపుతనాచమూః” అని అ. తనవార్త=తా నచ్చెడువార్త, పురఃప్రయాణతః

వెడలఁగఁ = ముందుగా నె వినఁబడఁగా, మన్యు = రోషముయొక్క, నిరూఢ
తఁ = పూర్తిచేత, మన్యుత్తన్నేకతౌక్రూధి' అని అ. యుత్ = యుద్ధమందు,
“సమిత్యాజిస్సమిద్యుద్ధ” మని అ. ధకారాంతము, ధృతమైన యుత్సాహ
గమనముచేత రామునివాసమునకు సరిగెను.

భా. అనివార్య = వారింపశక్యముకాని దై, ముఖర = మ్రోసిపాటు
నట్టుగా, వాహిని = ప్రవహించుచున్న, ఎంతగు ధముచేసినకు వినఁబడునది.
యచుట, తనవార్త, మన్యు = రోకముయొక్క, ఉద్ధృత = పెకలింపఁబడిన,
రామ = ఊర్వశి, కడమ సులభము.

సీ. అది యంతయును విని యపుడు వేటొకచంద

మైచింత నున్నయత్యాత్మ భేద
జనకుననుంగుపట్టిని దగఁ బిల్చి నీ
యీశాపదానంబు నేనెఱుఁగుదు
మదిచింత వలదు నీ కిది యనిష్టసమాగ
మము గాదు నాదగుమాటఁజేసి

ఘనమోదమున నుండు మనుచు జిహ్వాఁడు సుమి
త్రానందనుండు దేర్చెఁ బూనియంత

ఆ. సారతరబలారి శాసనోద్దీప్తసం
రంభవిభవఁ డగుచురామవిభుఁడు
భుజవశీకృతాజవిజయుండు వేల్పుల
జయజయస్వనాతిశయము నిగుడ.

80

రా. అత్యాత్మభేదఁ = చాలవిచారముగల, జనకుననుంగుపట్టిఁ =
సీతకు, లక్ష్మణుఁ డనెడుమాట, నీ = నీయొక్క, ఈశ = రామునియొక్క, ఆపదా
నంబు = పౌరుషమును, “అపదానంకర్తృవృత్త” మ్మని అ. అనిష్టముయొక్క,
సమాగమము = రాక, కాదు, అనుచు, విహ్వాఁడు = జయశీలుఁడు, సుమిత్రయొక్క

నందనుడు, తేర్చెన్ = తెలియఁజెప్పెను, అంత, సారతరబలములముగల, ఆరి = శత్రువులయొక్క, శాసన = శిక్షయందు, ఆజివిజయముగలవాడు, రామ విభుడు = రఘునాథుడు, కడమ సరి.

భా. అత్యాత్మభేదనమన్ = ఆత్మ భేదమును బుట్టించుచున్నవాని, అనుంగుపట్టిన్ = అర్జునుని, పిల్చి, ఇంద్రుఁ డనెడుమాట, ఈ, శాపదానంబు = శాపమిచ్చుటను, ఇది = శాపము, అనిష్ట = ప్రియముగాని, సమా = సంవత్సరమందు, ఆగమము = రాకగలది, కాదు, ఉండుమనుచున్, సుమిత్రాసంపదుడు = సుమిత్రులకానందకారి, జిష్ణుడు = ఇంద్రుడు, తేర్చెన్ = ఊరడించెను, అంతట, సార తరపైన, బలారి = ఇంద్రునియొక్క, శాసనముచేత, రామవిభుడు = మంచి కాంతిగలవాడు, రామునిపంటి కాంతిగలవాఁడనియుఁ జెప్పవచ్చును, భుజ పశీకృతమైవ, ఆజి = యుద్ధముగలవాడు, విజయుడు, చెండుబెండాడె నని ముందరఁ గ్రియ.

తే. సర్వదివ్యాస్త్రదుర్వారసారయుతని
వాతకవచాదిరక్షోర్జితాతులరణ
విహరణోత్సాహవై వతవిమతసేన
పై నడరిచెండుబెండాడె బ్రభుయుతముగ.

81

రా. సర్వదివ్యాస్త్రదుర్వారపైన, సార = బలముతోడ, “సారోబలే స్థిరాంశేచ” అని అ. యుతములైన, నివాళ = గాలిదూఱని, “నిర్జిశ్చయనిషే ధయోః” అని అ. కవచాదులచేతిరక్ష చేత నూర్జితమైన యతులరణవిహరణోత్సాహముగల, దైవతవిమతసేనపైన్ = రాక్షససేనపై, అడరి = లంఘించి, ప్రభుయుతముగన్ = ఖరాదియుతముగా, చెండుబెండాడెను.

భా. సారయుతులైన, నివాళకవచాదిరాక్షసలచేత, అర్జిత = సంపాదించుడిన, కడమ సులభము.

క. తమిఁ దద్ధ వ్వింసనిమిత్త
ప్రమదదశాస్యఁ డగునాసురప్రభుకడ కేఁ
గి మనోమోదోచితసం

భ్రమతం బ్రణమిల్లె నతని పాదంబులకున్.

82

రా. తద్ధ వ్వింసనిమిత్తప్రమద=భిరాదులవధకారణమైన స్త్రీ - శూర్ప
ణఖ, దశాస్యఁడగు=పదితలలుగల, ఆసురప్రభు=రాక్షసేంద్రుఁడైన రావ
ణునియొక్క, మనస్సునందుఁగల, అమోద=దుఃఖమునకు, కడమ సులభము.

భా. తద్ధ వ్వింస=ఆరాక్షససంహారము, నిమిత్త=కారణముగాఁగల, ప్రమద
దశ=సంతోషావస్థగల, ఆస్య=ముఖము గలవాఁడగు, ఆ, సురప్రభు=ఇంద్రుని
యొక్క, కడకున్=వద్దికి, ఏఁగి, మనోమోదోచిత = మనస్సంతోషమునకుఁ
దగిన, సంభ్రమతన్=సంభ్రమముగలవాఁడౌటచేత, ప్రణమిల్లెను.

ఆ. ఆతఁడు తన యవరజయాకర్ణ నాసాస్త్ర
ములు నిజాక్షులవఘువిలసనము
గడు నిగుడ్చ నడిగి యడిగి తత్కథితస
భార్యరామవృత్తకార్యుఁ డగుచు.

83

రా. ఆతఁడు = రావణుఁడు, తన, అవరజ = చెల్లెల్లైన శూర్పణఖ
యొక్క, ఆకర్ణనాసాస్త్రములు=చెవుల ముక్కున నంతటనుండెడు నెత్తురులు,
“అస్త్రమశ్రుణోణితే” అని వి. నిజాక్షులన్=తన నేత్రములయందు, అఘ
విలసనము=దుఃఖోద్రేకమును ‘దుఃఖాంహోవ్యసనేష్వఘు’మని అ. నిగుడ్చన్,
అడిగియడిగి, తత్=ఆశూర్పణఖచేత, కథిత = తెలుపఁబడిన, సభార్య=సీతా
సమేతుఁడైన, రామునియొక్క, వృత్త=అతీతమైన కార్యముగలవాఁడగుచు,
తదాశ్రమంబునకు వచ్చినప్పు డని నాలుగుపద్యముల తర్వాతఁ గ్రియ.

భా. ఆతఁడు, ఇంద్రుఁడు-తనయ=అర్జునునియొక్క, వర=శ్రేష్ఠమైన,
జయముయొక్క, ఆకర్ణనా=వినుటచేత, సాస్త్రములు=ఆనందబాష్పములతో,

గూడిన, నిజాక్షులు, ఆనఘవిలసనము, తత్కథిత = ఆయర్జునునిచేతఁ జెప్పఁ
బడిన, సభార్య = సభయందలి పెద్దలకు, రామ = హృద్యమైన, వృత్త, కార్య =
రక్షోయుద్ధము గలవాఁడౌచును, ఒసఁగె నని ముందరః స్త్రీయ.

క. తనకారుణ్యము మిక్కిలిఁ

గనుదామరగమిఁ దలిర్పఁగా గ్రక్కున లే

చి నిజాసనార్థభాగం

బునఁ దనయున్నతగభీరమూర్తినునుచుచున్.

84.

రా. తనకు, ఆరుణ్యము = రక్తిమ, కనుదామరగమియందుఁ దలిర్పఁగా -
కోపమునఁ గండ్రెట్లచేసికొని యనుట, ఆరునార్థభాగంబునకొ = పీతార్థమందు,
తనయొక్కయున్నతమునైన, మూర్తికొ = శరీరమును, ఉనుచుచును, అప్పుడే
యుద్ధయాత్రకులేవ నుద్యోగించి యనుట.

భా. తన, కారుణ్యము = దయ, నతగభీరమూర్తికొ = వినయావనత
మైన గంభీరమూర్తిగలవాని, తనయొకొ = ఆర్జునుని, కడమ సులభము.

తే. దివ్యకోటిరమాహరతీవ్రశక్తి

యుద్ధసహునకు నాకీశుఁడొసఁగె నీన

రుండు మద్భంధువై రమారూఢి నిర్వ

హించెనెఱవేరెఁ జెప్పెడిదేమి యనుచు.

85.

రా. రావణుఁ డనుకొనుమాట, దివ్యకోటి = దేవతాకోటియొక్క, రమా =
సంపదను, హర = హరించెడి, తీవ్రశక్తికొ = అధికశౌర్యమును, యుద్ధసహునకుకొ =
యుద్ధక్షమఁడైన, నాకుకొ = తనకు, ఈశుఁడు = ఈశ్వరుఁడు, ఒసఁగెను,
ఈనరుండు = రాముఁడు, మద్భంధువైరము = నాజ్ఞాతులతోడి ద్వేషమును,
నిర్వహించెను, మనుష్యుఁడు రాక్షసద్వేషము చేసికొనెనుగదా చెప్పెడిదేమి
యనుచు.

భా. దివ్యమైన, గోటీరము = కిరీటమును, ఆ - హరతీవ్రశక్తియుద్ధ-
సహునకుఁ = ఆహరునియొక్క తీవ్రశక్తిగలయుద్ధము నోర్చినవానికి నర్జును-
నికి, నాకీశుఁడు = దేవేంద్రుఁడు, జనఁగెను, ఈనరుండు, మత్ = నాకు,
బంధువై = అత్తుడై, రమారూఢి నిర్వహించెను = తన యైశ్వర్యమును నిలిపెను,
అనుచుఁ గోటీర మొసఁగు నని క్రిందటి కన్వయము.

సీ. అప్పుడు దనమదియందుఁ దద్విజయవా

శ్రావణంబుచే నశ్రమోత్థ
మగుమన్యుకలననిలాత్తజయమలన
ద్రూపప్రవృత్తిమాధుర్య మడఁపఁ
ద్వరితభవ్యస్వాంతవర్తనోచితతీర్థ
యాత్రసల్పితపోమహత్త్వసాధు
సహచరీకృతసింహశరభశార్దూలకు
మారీచరాక్షసుమత్తతరుణ

తే. హరిణమై రామపర్ణశాలాంచితవన

భూములబెడంగుదృక్పర్వముగ మెలఁగుచుఁ
బ్రబలుమార్తాండసంతతీప్రభువు మోస
పుచ్చుటకు నంచితామోద మచ్చుపడఁగ.

86

రా. అప్పుడు, తత్ = ఆ రామునియొక్క, విజయవార్తయొక్క,
శ్రవణంబుచేఁ = వినుటవల్ల, మన్యుకలనఁ = కోపమహిమను, ఇలాత్తజ =
సీతయొక్క, తెనుగుషష్ఠి, అమల = నిర్మలమైన, సద్రూప, ప్రవృత్తి = వార్త-
యొక్క, మాధుర్యము, అడఁపఁ = ఆణచఁగా, అప్పుడు పుట్టినకోపమును సీత
సౌందర్యమును విని యణచె ననుట, ద్వరిత = శీఘ్రముగా, భవ్య = కాఁగల,
స్వ = తనయొక్క, అంతవర్తనా = నాశవర్తనకు, ఉచిత = తగిన, తీర్థ = రేవై న -
ద్వారమైన దనుట, యాత్ర = ప్రయాణమును, చల్పి, తపోమహత్త్వముచేత

సాధువైనవాని, సహచరీకృతము లైన సింహశరభశార్దూలములు గలవాని, స్వార్థకప్రత్యయము. మారీచరాక్షసుక్ = మారీచుఁ డను రాక్షసుని, మత్త తరుణ హరిణమై = హరిణరూపము చేత, రామునియొక్క పర్ణశాలాంచితవన భూములందు మెలంగుచున్న, ప్రబుక్ = బలవంతుఁ డైనవాని, మారీచునికి విశేషణము. మార్తాండ సుతతిప్రభువుక్ = సూర్యవంశపురాజైన రాముని, మోసపుచ్చుటకు, అంచి = అంపి, తాక్ = తాను.

భా. ఆప్సుడు = అర్జునుఁ డింద్రునియొద్ద నుండెడు సమయమందు, తద్విజయవార్తా = ఆయర్జునుని పృత్తాంతముయొక్క, అశ్రవణంబుచేక్ = విన కుండుటచేత, ఆశ్రమ = శగ్గుపడక, ఉత్థమగు = పుట్టిక, మమ్యకలక్ = సోకాతిశయమును, “మచుద్దేన్యేక్తౌక్రూధి” అని అ. “కళాశిల్పే గౌరవేచ” అని వి. అని లాత్తజ = భీమునియొక్కయు, యమ = నకులసహదేవులయొక్కయు, లసత్ = ఒప్పుచున్న, రూప = సౌందర్యముయొక్కయు, ప్రవృత్తి = నడకలయొక్కయు, మాధుర్యము = మనోహరత్వము, అడఁపక్, అర్దునవియోగదుఃఖమును భీమాది సౌందర్యమున నణఁపగా ననుట, త్వరిత = తీవ్రపడుచున్న, భవ్య = శుభమైన, స్వాంతవర్తన = మనోవ్యాపారమునకు, ఉచిత = తగిన, తీర్థయాత్రసన్ని, తపోమహత్త్వము చేత, సాధు = లెస్సయానట్టుగా, సహచరీకృత = సహాయముగాఁ జేయఁబడిన, సింహశరభశార్దూలములయొక్క, కుమారీ = పెంటిపిల్లలయందు, చరాక్ష = తగులుచున్న కన్నులుగల - సావరముగాఁ జూచు నని యనుట. “సక్థ్యక్షోఃస్వాంగాల్ పచ్” అనెడు సూత్రమున బహువ్రీహియందుకారాంతము. సుమత్త = లెస్సగా మదించిన, తరుణహరిణమై = లేడిపిల్లలుగలదై, ఫలితార్థము తపోమహత్త్వము చేత జాలివైరము విడిచి కూడియున్న సింహదుల పెంటిపిల్లలమీద లేడిపిల్ల లెక్కు ననుట, ఒప్పునట్టి, పర్ణశాలలయొక్క సమీపమైన వనభూములయొక్క, బెడంగు = ఒప్పిదము. దృక్పర్వముగక్ = నేత్రపర్వమాచునుండఁగా, మెసంగుచుక్ = చరించుచును, ప్రబలేడి

మార్తాండసంతతిప్రభువుఁ = ధర్మజుని, ప్రభుశబ్దము పుత్రవాచకము, మోస పుచ్చుటకు సంచితా మోద మచ్చవడఁగఁ, జటుఁడువచ్చె నని ముందరిపద్యమున కన్వయము.

క. ఘనదర్పోన్మూలితబహు

మునిజటుఁ డనుపరమకలుషమూర్తి యసురకాం

తినికేతనమై యతిభా

వనియతిఁ బ్రకటించునట్టి వర్ణ్యాకృతితోన్.

87

రా. ఘనదర్ప = ఆధికమైన త్రుళ్లుచేత, ఉన్మూలిత = పెకలించిపాతి పేయఁబడిన, బహుమునిజటుఁడు = అనేకమునులయొక్క జడలుగలవాఁడు, అనుపరమ = అణఁగుటలేని, కలుష = పాపముగల, మూర్తి = శరీరముగలవాఁడు, అసుర = రాక్షసుఁడు, కాంతికఁ, నికేతన మైన = నివాస మయి, యతిభావనియ తిఁ = సన్న్యాసిత్వసియమమును, ప్రకటించునట్టి, వర్ణ్య = వర్ణింపఁదగిన, ఆకృతితో.

భా. ఘనదర్పముచేత, ఉన్మూలిత = చెఱుపఁబడిన, బహుమునులుగల వాఁడు, జటుఁ డను = జటాసురుఁ డనెడి, పరమకలుషమూర్తి = పాపాత్ముఁడు, వర్ణ్య = బ్రహ్మచారియొక్క, ఆకృతితో వచ్చె నని ముందరిక్రియ.

వ. తదాశ్రమంబునకు వచ్చె నప్పుడు.

88

క. కుతుకంబున మహితనయా

పతితదనుజవంచనప్రపంచనమృగధీ

చతురిమము లేకతానా

శ్రితబుద్ధిం జూచి యు సిద్ధానుమదితోన్.

89

రా. మహితనయా = నీతయొక్క, పతి = ప్రియుఁ డైన రాముని యొక్కయు, తదనుజ = ఆయనతమ్ముఁ డైన లక్ష్మణునియొక్కయు, వంచన =

మోసపుచ్చుటను, ప్రపంచన = ప్రకటింపుచున్న, “పచవిస్తారే” అనుధాతువునఁ గర్తరి లుడంతము. మృగ=మృగరూపమైన మారీచునియొక్క, ధీచతురిమములను, ఏకతానాశ్రితబుద్ధిక్ = ఏకాగ్రచిత్తమానట్టుగా నాశ్రయింపఁబడినబుద్ధిచేత, చూచి, “ఏకతానోనన్యవృత్తిః” అని అ. సావధానుఁడై చూచి యనుట, క్షీతిజను జేర నని ముందరి కన్వయము.

భా. మహిత=శ్రేష్ఠమైన, నయ=ధర్మ మార్గముచేత, అపతిత = అగతుఁడైన, దనుజ=జటాసురునియొక్క, పంచనప్రపంచన = కపటప్రతిపాదకముయొక్క, మృగ=తెలియుటయందుగల, ‘మృగఅన్వేషణే’ అనుధాతువుమీఁద, ఆచప్రత్యయాంతము. ధీ = బుద్ధియొక్క, చతురిమము = సామర్థ్యము, లేక జటాసురుఁడు బ్రహ్మచారియై రాగా రాక్షసుఁడని తెలియ కనుట, తాను, ఆశ్రితబుద్ధిక్ = అప్పుడనెడు బుద్ధిచేత, చూచి, క్షీతిజనపతి చేర ననుకూలించె నని ముందరిపద్యమునఁ గర్తయుఁ గ్రియయు.

క. క్షీతిజనపతి సన్నిధియం

దతనిమహితవృత్తిః జేర ననుకూలించెన్

మతియతి విశ్వాససమ

న్వితగ దృఢతరాఘవసతి నిశిచరుఁడంతన్.

90

రా. క్షీతిజన్ = సీతను, అపతిసన్నిధియందున్ = పతిసన్నిధిలేనియెడ, అతనిమ=తనుత్వములేని, హితవృత్తిక్ = మంచివాఁడుంబలె ననుట, చేరన్ = దగ్గఱికిరాగా, రాఘవసతి = సీత, మతి = బుద్ధి, యతివిశ్వాస = సన్న్యాసి యనెడు విశ్వాసముతోడ, సమన్వితగతిక్ = కూడిన దౌచు నుండగా, దృఢతన్ = ధైర్యముచేత - వెఱపులేక యనుట, అనుకూలించె నని క్రిందటి కన్వయము. ఉపచరించె ననుట, నిశిచరుఁడు = రావణుఁడు, అంతట, హరించె నని ముందరిపద్యమున కన్వయము.

భా. క్షీతిజనపతి=ధర్మ రాజు, సన్నిధియందు, అతనికొ = జటాసురుని, చేరకు, అనుకూలించెకొ = సమ్మతించెను, మతి, అతివిశ్వాససమన్వితకరికొ = అధికవిశ్వాస యుక్తము గాఁగా, అనుకూలించె నని యన్వయము, అంత, దృఢ తర = ఘనమైన, అఘ = పాపములను, వసతియైనవాఁడు, నిశిచరుఁడు = జటాసురుఁడు.

తరళ. గుణవిదూరత సాధిలకొ శ్రుతి ఘోరనిష్ఠురదుష్టభా
షణము లాడుచుఁ దద్వసత్యుటజంబుఁ జొచ్చి స్వరూపభీ
షణతనాయమనందనున్న తశౌర్యవిశ్రుతితో సగ
ర్హణతఁ బట్టి హరించెఁ దత్ప్రమదాపహారము మున్నుగాన్.

రా. ఆయుమకొ=సీతను, అందుకొ = ఆఁర్జ్యశాలయందు, అనున్నత = నీచమైన, శౌర్యప్రసిద్ధితోడ, తత్ప్రమద = సీతాసతోషముయొక్క, అపహారము మున్నుగా హరించెను, దిగులుపడఁ జేసి హరించె ననుట, కడమసరి.

భా. గుణవిదూరతసాధిలకొ=భీమునియొక్క దూరముపోవుట కలుగఁగా, భీముఁడు దగ్గఱలేకుండఁగా ననుట; "గుణప్రధానేశబ్దాదౌ మార్వాం నూదేవ్యకోదరే" అని వి. తత్ = ఆఁర్జ్యజునికి, వసతి = నివాసమైన, ఉటజంబుకొ = పర్ణశాలను, "సంస్తాయముటజంధామ" అని అ. చొచ్చి, స్వరూప=తన రాక్షసరూపముచేతనైన, భీషణతకొ = భయంకరత్వముచేత, నత = అణగిన, శౌర్యముయొక్క, విశ్రుతితోకొ = ఖ్యాతితో - పంచన తోడ నను, సగర్హణకొ = నిందతోఁగూడినవాఁడై యనుట. ఆయుమ నందనుకొ = ధర్మజుని, తత్ప్రమదా = ఆ ద్రౌపదియొక్క, అపహారము మున్నుగా హరించెను, ధర్మరాజును ద్రౌపదీసహితముగాఁ బట్టుకపోయె ననుట.

క. నానాప్రకారదీనవ

చోనిచయము నడపుధర్మసూతిని సతి న

ద్దానవవరుఁ డట్లు నిజ

స్థానమునకుఁ గొనుచు గగనసరణి జరంగన్.

92

రా. ధర్మసూతిఁ = ధర్మమునకుఁ గారణమైనదాని, సతిఁ = సీతను.

భా. ధర్మసూతిని, సతిఁ = ద్రౌపదిని, కడమ సులభము,

వ. అది యంతయు విని కోపోద్దీప్తితుం డగుచు నడ్డంబు పఱ
తెంచి.

93

కెంటికి సరి.

చ. తిరుగుము పోకుపోకు మని తీట్టుచు వాని నెదిర్చి విక్రమో
ద్ధరుఁ డగుచు మహాబలసుతుండపత్ర త్రపదోర్జిత ప్రహా
రరభసభీషణం బగుదురం బొనరించె జటాయు వంత నా
నిరుపమబాహుసాహసనినిద్రునిచేత నడంగె నెంతయున్.94

రా. వాసిఁ = రావణుని, ఎదిర్చి, మహాబల = అధికబలముగల,
సు = లెస్సైన, తుండ = ముఖముయొక్కయు, “వక్త్రాస్యేవదనంతుండ”
మని అ. పత్ర = కెక్కలయొక్కయు, “గరుత్మక్షచ్ఛదఃపత్రం పత్రత్రంచ
తనూరుహ” మని అ. పద = పాదములయొక్కయు, డోర్జిత = దృఢము లైన,
ప్రహారములయొక్క, దురంబును జటాయు వొనరించెను, అంత, అడంగెఁ =
రావణునిచేత నొచ్చెను.

భా. వాసిఁ = ఆజటాసురుని, మహాబల = వాయువుయొక్క,
సుతుండు = భీముఁడు, అపతత్ = జాతినట్టి, త్రప = లజ్జగల - శౌర్యముగల
యనుట, దోః = బాహువులచేత, “భుజబాహూప్రవేష్టోదోః” అని అ. జిత =
అభ్యస్తము లైన, ప్రహార = గ్రద్దలయొక్క, రభస = వేగముచేత, భీషణం
బగు, దురంబు = యుద్ధమును, వినరించెను, అంతఁ, అనిరుపమబాహుసాహస

వినిద్రునిచేత, జటాయువు = జటుశియొక్కయాయువు, అడంగెను, జటా
నురుడు చచ్చె ననుట.

వ. అక్కాలంబునందు.

95

సీ. తన ప్రియమును వేడ్క పెనుపు శోభిలఁ గృష్ణ

సారంబు సౌవర్ణ సారసమధి

కశ్రీలఁ గ్రాల నొక్కటి దైవగతిఁ జూచి

తాదృగజ్జముల కుత్కంఠ వెంచి

నలిఁ దదానయనంబునకుఁ బంప దానిజే

యంగ నబ్బకదానవాంతకుండు

రామభద్రుండు గరంబు దూరంబుగా

నరిగి యంతటను దామరలు దృష్టి

తే. కొనరు గైకొని పౌలస్త్య ఘననియుక్త

తచ్చమూరుదర్పమడంచి త్రాసవకిత

దారవచనాగతభ్రాతృవర్మనమున

మానసములోన మోదంబు పూనె నంత.

96

రా. తనప్రియ=సీత, మును=మునుపు, కృష్ణసారంబు=లేడి, సౌవర్ణ=
సువర్ణవికారభంగిని, సార=శ్రేష్ఠము లైన, సమధికములైన, శ్రీలఁ=కాంతుల
చేత, గ్రాలఁ=ఒప్పుగా, చూచి, తాఁ=తాను, దృగజ్జములకుఁ=
నేత్రపద్మములకు, ఉత్కంఠ వెంచి=అపేక్షించి యనుట, తల్=
ఆమృగము నుక్క, ఆనయనంబునకుఁ=తెచ్చుటకు, పంపగా, అబ్బక=
కూడక, దానవాంతకుండు=రామభద్రుండు, తాఁ=తాను, మరలు
దృష్టికిఁ=తిరిగివచ్చెడు యత్నమునను, ఒనరు గైకొని=ఇంపుఃబూని,
పౌలస్త్య=రావణునిచేత, ఘనమావట్టుగా - నిర్బంధించి యనుట. నియుక్త

నియోగింపబడిన, తచ్చమూరు=ఆమాయామృగముయొక్క, “చమూరు శ్చేతి హరిణః” అని అ. దర్ప మడంచి = సంహరించి, త్రాస = భయముచేత, “మణిదోషేభయేత్రాసః” అని అ. చకిత = భయపడిన, దార = సీతయొక్క, వచనములవలన నాగతుఁడైన, భ్రాతృ = లక్ష్మణునియొక్క, దర్శనమున, మానసములో, అమోదంబు=భేదమును, పూనెను.

భా. తనప్రియమును వేడ్క పెంపును శోభిలగా, కృష్ణ = ద్రౌపది, సారంబు=శ్రేష్ఠమైన, సౌవర్ణ సారసము = బంగారుతామర, అధికశ్రీలచేత, తాదృక్=అట్టి, అబ్జములకు = పద్మములకు, అబ్బకదానవాంతకుండు=బకా సురశత్రుఁడైన భీముఁడు, రామభద్రుండు = ఒప్పెడి భద్రముగలవాఁడు, తామరలు = పద్మములను, దృష్టికొనరు = కంటి కింపైనవాని, తామరలకు విశేషణము, కైకొని, పౌలస్త్య=కుబేరునిచేత, ఘనమానట్టుగా, నియుక్త= అంపబడిన, తత్ = ఆలాగున సన్నద్ధమై వచ్చిన, చమూ = సేనయొక్క, “వృతనానీకీనీచమూః” అని అ. ఉరు = అధికమైన, దర్పము నడంచి, త్రాస చకితులునై, దారవచన = ద్రౌపదివాక్యమువల్ల, ఆగత = వచ్చిన, భ్రాతృ= అన్నదమ్ములయొక్క, దర్శనమున, మోదంబు = హర్షమును, పూనెను, అంతః = ఆతర్వాత.

క. ముగుద యెటుంగక పంచినఁ

దగునే యల్లగుదేరఁ దమ్ముడ యశాన్ధ

త్యగరిష్టయక్షరక్షో

విగాఢ మీయడవి యిది వివేకము తెఱఁగే.

97

రా. భా. చెంటికి సమము - సులభము.

వ. అని యతనిం బలుకుచు.

98

ఆ. అంత నిజమహాశుగాధిక్యసంప్రాప్తి

శంసిసవ్యసాచిసముపగమవి

యోజితవ్యధత్వ మొదవ వై వస్వత
సంతతిన్యపలోక స త్తముండు.

99

రా. అంశట౯, నిజ = స్వకీయమైన, మహాశుక్ = అధికశోకము
యొక్క, “మన్యుశోకాతుశుక్ స్త్రియా” మ్మని అ. అధిక్య = ఆతిశయము
యొక్క, సంప్రాప్తిని, శంసి=చెప్పచున్నవై, సవ్య=ఎడమదిక్కునకు, సాచి =
అడ్డముగా, సముపగమ = రాకగల, వి = షటులచేత, అవశకునములచేత
ననుట, యోజిత = కూర్పబడిన, వ్యధత్వము=వ్యధగలవాడ౯ట, ఒదవగా,
వై వస్వతసంతతి=సూర్యవంశమందుగల, నృపలోకస త్తముండు=రాజేంద్రు
డైన రాముండు, తిరిగివచ్చి యని ముందరిపద్యమున కన్వయము.

భా. అంశ౯ = అటుతర్వాత, మహాశుగ = పాశుపతాద్యస్త్రముల
చేత నగు, అధికసంప్రాప్తి = మహత్త్వసిద్ధిని, శంసి=చెప్పచున్న, సవ్యసాచి=
అర్జునునియొక్క, సముపగమ = రాకచేత, వియోజిత = పోగొట్టబడిన,
వ్యధత్వము=వ్యధగలవాడ౯ట, వై వస్వతసంతతి=ధర్మజుండు.

సీ. తిరిగి వచ్చి యొకప్పు దీర్ఘకాలాదర్శ
నావస్థఁ జెందనియతివశకలి

తార్కి బావనిఁ గాన కడవులవెదకుచు
నంతఁ గానంబడి యాత్మహితత
నెరపుజటాయుర్వి నేతపదంబుల
జాడను జనిచని సకలకాన

నోగ్రజంతు త్రాసయోజనాయతవోఃప్ర
భావభీమాంగకబంధమర్ద

తే. నాలిదీప్తబలాధిక్యుఁ డగుచు నున్న
దారుణాహితాద్భుతదేహుఁ దత్ప్రీదుష్ట

రూపభరణనిమిత్తం శాపశంసి

ద్రిదశపదవాసిః జూచి పార్థివవరుండు.

100

రా. తిరిగివచ్చి యొకనాఁడు, దీర్ఘకాలాదర్శనావస్థఁ జెందని = తడవుచూడకుంటలేని, అతివక్ = సీతను, శకలిత = ఖండింపఁబడిన, ఆర్తిగల దానిక్ = సకలమైనయాపదలను మరలించుదాని ననుట, పాపనిక్ = పవిత్రమైనదాని, కానక, అంతక్, కానక్ = ఆడవిలో, పడి, జటాయుర్విసేత = జటాయు పనెడి పక్షిరాజుయొక్క, పదంబులజాడక్ = వాక్యసరణిని, సకల కావన = సమస్తాటవులయందున్న, ఉగ్రజంతు = సింహాదిమృగములను, త్రాస = వెఱపించెడి, యోజనాయతదోః = దీర్ఘబాహులయొక్క ప్రభావము చేత భీమాంగుఁ డైన కబంధునియొక్క మర్దనచేత నతిదీప్తమైన బలాధిక్యము గలవాఁ డగుచు, ఉన్న = పోమొత్తఁబడిన, దారుణమైన యహితమైన యద్భుత దేహముగలవానిక్ = రాక్షసదేహము గలవాని ననుట, తత్ప్రదుష్ట = ఆలాగు మిక్కిలిఁ గష్టమైన, రూపభరణమునకు నిమిత్తమైన ఋషిశాపమును, శంసిక్ = చెప్పెడువాని, ద్రిదశపదవాసిక్ = ఆకాశమందు నిలిచినవాని - గంధర్వరూపమును బొందిన యాకబంధుని ననుట. చూచి, పార్థివవరుండు = రాముఁడు.

భా. తిరిగివచ్చి, ఒకళ్లు = ఒకనాఁడు, దీర్ఘకాల = తడవుగా, ఆదర్శనావస్థఁజెందక్ = కానకుంటుంటఁ బట్టి, నియతివశ = అదృష్టవశముచేత, కలిత = పొందఁబడిన, ఆర్తిక్ = పీడగలవాని, జటాయుః = జటునియొక్క యాయువును, విసేత = పోమొత్తిర భీమునియొక్క, పదంబుల = అడుగుల యొక్క, జాడను, జంతువులను, త్రాస = భయముయొక్క, యోజన = పుట్టించుట యందు, ఆయత = అధికమైన, దోఃప్రభాన = భుజశక్తిగల, భీమునియొక్క, అంగక = శరీరముయొక్క, బంధ = కట్టుటయందును, మర్దన = పీడించుట యందును, అతిదీప్తమైన బలాధిక్యము గలవాఁడై, ఉన్న = ఉండిన, దారుణ =

భయంకరమైన, అహితా = సర్వత్వముచేత, అద్భుతదేహుని, తత్ = ఆ, ప్రదుష్టమైన రూపభరణమునకు నిమిత్తమైన, ఋషిశాప = సప్తర్షి శాపమును, శంసిక్ = చెప్పచున్నవాని, నహుషుని నకుట, పార్థివవరుండు = ధర్మరాజు, జరిపె నని ముందరి కన్వయము.

తే. అతని బూర్వనామాదిక మడిగి వినుచు
సరవితోడఁ దచ్చాపమోచననిమిత్త
ము లగుప్రశ్నోత్తరములు వొల్పులరఁ బ్రీతి
జరిపె గృతకృత్యత నతండు సనియె దివికి.

101

రా. అతనిక్ = కబంధుని, ప్రశ్నోత్తరములు = రాముఁ డడుగఁగాఁ గబంధుండు వినుపింపఁగా, అతండు = కబంధుండు, చనియెను.

భా. అతనిక్ = ఆనహుషుని, తత్ = ఆనహుషునియొక్క, శాప మోచననిమిత్తములు = శాపపరిహారహేతువులు, అయిన ప్రశ్నోత్తరములు- నహుషుఁ డడుగఁగా ధర్మరాజు చెప్పఁగా, అతండు = నహుషుండు.

క. వనదేవత లర్చించిరి

పనుపడఁ దచ్చాపమోక్షపరిమోచితభీ

మునిజననుతు నాన్యపనం

దనునిశుభానిలతఁ జలలతాకుసుమములన్.

102

రా. తత్ = ఆకబంధునియొక్క, శాపమోక్షముచేత, పరిమోచితభీ = విడిపింపఁబడిన భయముగల, మునిజనులచే నుతుండైన, ఆన్యపనందనునిక్ = రాముని, అర్చించిరి.

భా. తత్ = ఆనహుషునియొక్క, శాపమోక్షముచేత, పరిమోచిత = విడిపింపఁబడిన, భీముండుగలవాని, ఆన్యపనందనునిక్ = ధర్మరాజును, అర్చించిరి.

వ. ఇవిధంబున.

103

తే. అడవులఁ జరించునాభవ్య నరయ వచ్చె
నంతటను శివతేజోమయస్వరూపుఁ
డై వెలయుహరి యాత్మేశుఁ డనుపమహిత
బుద్ధివర్తన మెంతయుఁ బొల్పుమీఱ.

104

రా. శివతేజోమయస్వరూపుడై = రుద్రవీర్యజనితుడై, వెలయు, హరి = వానరుడు - హనుమంతుడు డనుట. ఆత్మేశుడు = సుగ్రీవుడు, అనుపమగా, అభవ్యుఁ = రాముని, ఆరయఁ = తెలియ వచ్చెను.

భా. శివ = శుభమైన, “శ్వశ్రేయసం శివం భద్ర” మ్మని ఆ. తేజోమయ = జ్యోతిర్మయమైన, స్వరూపముగలవాడు, హరి = శ్రీకృష్ణుడు, అత్త = జీవులకు, ఈశుడు = కర్త, అనుపమ = సరిలేని, కడమ సులభము.

క. వచ్చి తగురీతి దర్శన

మిచ్చి తదీయ మగువృత్త మెల్ల వినియెదాఁ

జెచ్చెరఁ గుశలప్రశ్నస

ముచ్చారణపూర్వకముగ నుచితప్రార్థిన్.

105

రా. తదీయ మగు = ఆరామునిసంబంధమైన, వృత్తమెల్లఁ = దశరథుఁడంపినది మొదలుకొని యాపట కయినవృత్తాంతమంతయు, తాను వినియెను, గుశలప్రశ్న = నేర్పుగా క్షేమవార్త నడుగుటయొక్క, సముచ్చారణవాక్య పురస్కరముగా.

భా. సులభము.

క. విని తనదువృత్త మంతయు

వినిపించి పరస్పరార్థవిధి నిష్టాలా

పనిరూఢి జరుగ నపు డా

తనిమది మాటబడిఁ దెలిసి తనమదిలోనన్.

106.

రెంటికి సరి.

చ. అనిమిషరాట్టనూభవభుజాతిశయప్రతికారనిత్యచి

తను రవినందనుం దనకు నచ్చినబంటుగ నేలి తత్ప్రియం

బనయము సల్పుచుం బ్రబలు నాత్మరిపుం దుదిఁ డా జయింపఁ

జా,ల ననుమతి న్భజించుట యలంఘ్యత నీతనియందుఁ దోఁ

చెడున్.

107

రా. హనుమంతుఁ డెంచినప్రకారము, అనిమిషరాట్టనూభవ = చాలి
యొక్క, భుజాతిశయ = బాహుబలిమియొక్క, ప్రతికార = ప్రతిక్రియ
యందుఁ గల, నిత్యచింతకున్ = నిత్యవిచారముగలవాని, రవినందనున్ =
సుగ్రీవుని, బంటుగ నేలి, తత్ప్రియంబు = ఆసుగ్రీవునికిఁ బ్రియమును,
సల్పుచున్ = చేయుచు, ప్రబలున్ = బలవంతుఁడైన, ఆత్మరిపున్ = రావ
ణుని, తుదిన్ = ఆశర్వాత, జయింపన్ = సంహరించుటను, చాలన్ = మిక్కిలి,
అనుమతిన్ = అనుసరించిన బుద్ధితోడ, భజించుట దోఁచెడును.

భా. అనిమిషరాట్టనూభవ = అర్జునునియొక్క, భుజాతిశయ ప్రతి
కారముయొక్క, నిత్యచింతకున్ = నిత్యవిచారముచేత, రవినందనున్ = కర్ణుని,
నచ్చినబంటుగ నేలి = ఆత్మభృత్యునిగా నేలినవాఁడై, తత్ప్రియంబు = ఆకర్ణునికిఁ
ప్రియమును, చల్పుచున్, ప్రబలు = ప్రబలెడునట్టి, ఆత్మరిపున్ = దుర్యో
ధుని, తుదిన్ = అజ్ఞాతవాసాంతమందును, జయింపఁ జాలను, అను = అనెడు
నట్టి, మతిని భజించుట యీతనియందుఁ దోఁచెడును.

వ. అని యూహించి యతనితోడ.

108

రెంటికి సరి.

మ. నలు వొప్పచ్చవమానసూతి యనియె స్సంవత్సనస్థైర్యభం
గులు భావింపఁగ భూచరప్రవర మీకు మాకు వర్ధిల్లుని
శ్చలసాహృద్ధవివేషవర్తన లికం జర్చింపఁగా నెట్టిశ
త్రులనుం ద్రుంచుట యంతకార్య మని చేతోవృత్తిఁ దర్కిం
చెదన్.

109

రా. పవమానసూతి యనియెన్ = హనుమంతుఁడు పలికెను, నందత్ =
సంతోషింపుచున్న, మనః = మనస్సుయొక్క, స్థైర్యభంగులు భావింపఁగా,
అర్థాంతరమునన్ = నన్నుచు, తగు = ఆ సుగ్రీవుని, కడమ సులభము.

భా. కృష్ణుఁ డనెఱుమాట, పవమానసూతి = భీమునియొక్క, అని =
యుద్ధమును, ఎన్నన్ = యోజించినంగాని, తత్ = ఆభీమునియొక్క, కడమ
సులభము. అంపతియు సుఖమున నుండెనము విచారపడకు మనుట.

మ. ఇటుము స్మర్వరఁ బర్వచున్న విజయో వీర్ణప్రతాపాద్భుతో
త్కటవార్తల్ రిపుకోటికం బిడుగులై గర్జిల్లెను నీకు నెం
తటివాఁడైన నెదిర్చి ప్రాణములతోఁ దాఁ గ్రన్తుఱన్ లేమి
ప్రస్ఫుట మోభూషయరాతిచేష్టలు భవ ద్భాభంగపర్యం
తముల్.

110

రా. ఉర్వరన్ = భూమియందు, విజయ = విరోధావిజయముగల
దొటచేత, ఉదీర్ణ = ప్రకటములై న.

భా. విజయ = అర్జునునియొక్క, కడమ సరి, స్తుతి.

క. అని పలికి యంత రవినం

దనచింతాభారనిరసననిమిత్తములై

తనరారెడువాక్యములూ

యనవలనన్ విసుచు నలరె నజ్జనవిభుఁడున్.

111

రా. రవినందన = సుగ్రీవునియొక్క.

భా. రవినందన = కర్ణునిపల్లవైన, కడమ సరి.

చ. మన మలరారఁగాఁ దనరు మాధవుమైత్రికి యుక్తమైనప
లైనయఁగఁ బల్కి వీడ్కొలిపి యీహనుమంతుఁఘనార్య
ధర్మవ, ర్తనభృశఱిన్ను నన్నుఁ గడు రంజిలఁ జేసె నితండు
వచ్చి యిట్లనుఁగుఁదనంబు సూపునె యటంచుఁ దదుత్సు
కతం బ్రవర్తిలెన్.

112

రా. తనయొక్క, రుమాధవు = సుగ్రీవునియొక్కయు, మైత్రికిఁ,
ఈ హనుమంతునియొక్క, ఆర్య=శ్రేష్ఠమైన, తత్ = ఆహనుమంతునితోడి.
బంధుత్వమందుఁగల.

భా. తనరు=ఒప్పెడి, మాధవు=కృష్ణునియొక్క, వీడ్కొలిపి, కృష్ణుని
నంపి, ఈహన్ = కోరికచేత, ఇతండు, మంతు = అపరాధముచేత, ఘనమైన
అరి=శత్రువైన దుర్యోధనునియొక్క, అధర్మవర్తనచేత, భృశ=మిక్కిలియు.
ఱిన్నుఁడైనవాని, రంజిలఁజేసెన్, అనుఁగుఁదనంబు=బంధుత్వమును, అంచున్,
తత్=ఆకృష్ణునియందుఁగల, ఉత్సుకతన్ = పేడుకచేత, ప్రవర్తిలెను.

తే. అంతటను భవ్యనవ్యసఖ్యప్రకటన

భృశసుఖితకర్ణ శకునివా గ్వశగుఁ డగుచు

వాలితమ్ముఁడు నిజకార్య వర్తనలకుఁ

గడుఁబ్రధానమంత్రస్థితి నడపుచుండ.

113

రా. అంతటన్, వాలితమ్ముఁడు, సుగ్రీవుఁడు, భవ్య=కాఁగల, నవ్య=
నూతనమైన, సఖ్య=రామసఖ్యముయొక్క, ప్రకటన = తెలుపుటచేత, భృశ=
మిక్కిలి, సుఖిత = సుఖింపఁజేయఁబడిన, కర్ణములుగల = విననింపైన వనుట,
శకునివాన్ = పక్షివాక్కులయందు, వశగుఁడగుచున్ = ప్రసంగపరుఁడై,

ప్రధాన = ప్రధానులతోడనగు, మంత్రస్థితి = ఊహాపోహణలను, నడపు
చుండఁ, తెలిపె నని మీఁదటిపద్యమునఁ గ్రియ.

భా. అంతటఁ, దుర్యోధనుం డని మీఁదటిపద్యములొనున్నది కర్త,
వారి = మీఁటి, తమ్ముఁడు, దుశ్శాసనుఁడు, సులభము.

సీ. ఎలమిఁ బొంగుచు మహా బలసంతతిసమగ్ర

సంభ్రమ మొప్పుఁగఁ జని వినిశ్చ

లత రాఘవేశుఁ డుద్ధతహృదయారిదు

ర్యోధనుండు కళత్ర యుతుండు ననుజ

యుతుండు నై నిజుతాంతోజ్జ్వలతేజోమ

హాస్ఫూర్తిభీమన రాదుల నుడి

కింపఁ దదాస్పదీకృతవనంబులఁ బ్రవ

ర్తిలుచుండ నతని దేవులఁ జెఱి యను

తే. దారుణార్తి చెందుటయు నా ధర్మసూతి

తద్విముక్తికై తమ్ముల సన్నిధి నల

రించి యప్పుడు ఘనయశశ్రీల నేల

వచ్చుటయు యుక్త మగుటయు వరుసఁ దెలిపె.

114

రా. మహాబలసంతతి = హనుమంతుఁడు, సుగ్రీవునితో ననెడుమాట,
రాఘవేశుఁడు = రాముఁడు, ఉద్ధతహృదయులైన, అరి = శత్రువులచేత,
దుర్యోధనుండు = యుద్ధము సేయ శక్యముగానివాఁడు, కళత్రయుతుఁడు, సీతా
సమేతుఁడును, అనుజయుతుఁడు = లక్ష్మణసహితుఁడునై, నిజ = స్వకీయమైన,
నితాంత = మిక్కిలి, ఉజ్జ్వలమైన, తేజః ప్రకాశముయొక్క, మహాస్ఫూర్తి =
స్ఫురణము, భీమ = భయంకరులైన, నరాదులఁ = నరభోజులను, ఉడికింపఁ =
పీడించునట్లుగా, తత్ = ఆరాక్షసులచేత, ఆస్పదీకృతములైన వనంబులయందుఁ
ప్రవర్తిలుచుండఁగా, అతనిదేవులఁ = సీతను, చెఱియను = చెఱిఁబెట్టుటయనెడి,

ఆర్తి=పీడకుచెందుట, ఆధర్మసూతి = ధర్మమునకుఁ గారణమైన రాముఁడు, తత్ = ఆసీతయొక్క, విముక్తికై, తమ్మును, యశశ్రీలతోడఁ, ఏలవచ్చుటయుఁ = రక్షింపవచ్చుటను, వరుసఁ దెలిపెను.

భా. బలసంతతి = చతురంగబలసమూహముయొక్క, వినిశ్చలతర = స్థిరతరములైన, అఘవేగుఁడు = పాపప్రవేశములుగలవాఁడు, ఉద్ధతములైన యంతశ్శత్రువులు గలవాఁడు, స్ఫూర్తిఁ = స్ఫురణ చేత, భీమనరాదులఁ = భీమార్జునులు మొదలైనవారిని, ఉడికింపఁ = విచారము పెట్టునిమిత్తమై, ప్రవర్తిలుచుండఁగా, అతనిఁ = దుర్యోధనుని, దేవులఁ = అతని స్త్రీలను, చెఱయనునార్తి, చెందుటయుఁ = పొందుటవల్ల, వారికిఁ జెఱరాఁగా నుట. తమ్ములఁ = భీమాదులను, యశశ్రీల నేలవచ్చుటయుఁ = శత్రునికి నాపద నివర్తింపఁజేయుట కీర్తి యనియు, యుక్త మగుటయుఁ దెలిపెను. స్వకులాభిమానరక్షణము యుక్తము గనుక.

వ. తెల్పి యిట్లనియె.

115

మ. మును తత్సార్థివుచేసినట్టి చరితంబుల్ రాక్షసౌద్ధత్యఖం
డనపాండిత్యధురంధరంబు లవి యెన్నం బెక్కు తాదృక్ప్రవ
ర్తనుకార్యంబున కిట్టివేళ మనకార్యప్రస్తుతత్వం బెల, ర్ప
నొగిం గూమకొనంగఁ గల్గుట మహాభాగ్యంబుగా కల్పమే.

రా. మును, తత్సార్థివు = రామునియొక్క, మనకార్యప్రస్తుతత్వంబు ప్రయోజనప్రసక్తి, ఆల్పమే.

భా. మును, తత్సార్థివుచేసినట్టి చరితంబుల్ = దుర్యోధనునియొక్క చేసిన కృత్యములు, రాక్షసౌద్ధత్యమును, ఖండన=అతిక్రమించిన, పాండిత్య= నేర్పుయొక్క, ధురంధరంబులు = బలిమిఁబొందినవి, రాక్షసకృత్యములకంటె మించినవి యుట, తాదృక్ప్రవర్తను=అట్టిపడవడిగల దుర్యోధనునియొక్క,

కార్యంబునకు, ఇట్టివేళకొ = ఈచెఱుచున్నసమయమున, మనకు, ఆర్యప్రస్తుతత్వం బెఱర్పకొ = ఘనులకు ప్రసిద్ధి రాఁగా, అప్పుడే.

తే. అని యనుపమానదోర్బల ఘనతఁజేసి

యొకడ యాచెఱ విడిపింప నోపు నమర

శూరుఁ డాదిత్యకులరాజసూనుఁ డేమి

చెప్ప సయిదోడు ప్రాపు సుస్థిరతఁ దనర.

117

రా. అనుపమాన సరిలేని, దోర్బలఘనత చేత, అని=యుద్ధమున, చేసి, ఆదిత్య కులరాజసూనుడు = రాముడు, సయిదోడు = లక్ష్మణునియొక్క, కడమ సులభము.

భా. అని=ఇట్లని, అనుపకొ=అంపఁగా, మాన=చైర్యముయొక్కయు, “మానశ్చిత్తసమున్నతిః” అని ౨. దోర్బల = భుజములయొక్కయు, ఘనతఁజేసి. విడిపింపనోపు = విడిపింపసమర్థుడైన, ఆదిత్యకులరాజసూనుడు = అర్జునుడు, సయిదోడు=భీమునియొక్క, ప్రాపు తనరఁగా, విడిపించె నని చెంద్యములకు మీఁదటిపద్యమునఁ గ్రియ.

శా. దుర్వారస్వచమూఘనధ్వజమధురూతాభ్రతిగ్ధాంశుగం

ధర్వుక్ వర్పితుఁ జిత్ర సేను ఖరునికొ దండించి విప్పించె హృ

ద్గర్వాసాధునుయోధుని జఘషాద్ధర్వప్రథల్ దిన్ముఖం

బర్వంగా సకళత్ర సోపరపరిస్తాత్తవ్యధాసంగముచ. 118

రా. తిగ్ధాంశుగంధర్వుక్=సూర్యసిగుణములవంటి గుణాలుగలవాని, చిత్ర సేనుకొ=చిత్రములైన సేనుగలవాని, ఖరునికొ = ఖరుఁ డనురాక్షసుని, దండించి=సంహరించి, హృద్గర్వముచేత, అసాధు=ధూర్తులయిన, సుయోధ = సదృఢులకు, నుత్=విరియఁగొట్టెడి, “సుపరప్రేరణే” అనుధాతువునఁ గృతము, నిజఘషాద్ధర్వముయొక్క, ప్రథల్=ప్రసిద్ధములు, పర్వంగా, సకళ =

సమస్త మైన, లళలక భేదము, త్రస = ప్రాణములయొక్క, “త్రసలింగం
చరాచరే” అని అ. ఉదర = కడుపులయందున్న, వ్యధయొక్క సంగ
మును విడిచిచే నని క్రిందటి కన్వయము. భరునిఁ జంపి చరించెడి జంతువుల
కన్నిటికిని గడుపులోనివ్యధను మానెననుట. అర్థాంతరము. సకళత్రసోదర =
కళత్రసోదరులయందు, పరిప్రాప్త = పొందిన, వ్యధయొక్క, అసంగమున్ =
పొందమిని, విడిపించెను, భరునిఁ జంపి వానిసోదరకళత్రాదుల సంతోషమును,
పోగొట్టె ననుట, పూర్వపద్యములతోఁ గలకము.

భా. దుర్వారమైన, స్వచమూ = తన సేనయందున్న, ఘనధ్వజముల
యొక్క, మరుత్ = వాయువు చేత, ధూత = చలింపఁజేయఁబడిన, అశ్రమం
దున్న, తిగ్దాంశున్ = సూర్యుడుగలవాని, ఆయన సేనవల్ల సూర్యునికిని గగన
మందు నిల్వరా దనుట, భరునిన్ = క్రూరుని, చిత్రసేనుఁ డను గంధర్వుని,
దండించి = శిక్షించి, హృదయమందలిగర్వముచేత, ఆసాధు = చెడ్డవాఁడైన,
సుయోధనున్ = దుర్యోధనుని, సకళత్రసోదర = పెండ్లాముతమ్ములతోఁగూడ,
పరిప్రాప్త = పొందఁబడిన, వ్యధాసంగమును, విడిచిచేన్ = పోగొట్టెను.

సీ. అతనిమహితబలోదగ్రత్వమున వాలి

క్రొవ్వి నతనయసంకోచిత మగు

మహిమఁ బేర్చినవాఁడుమనుజేశవర్యుఁ డూ

ర్జితశాసనప్రాధిసింధురాజు

తద్భార్య నొకనాఁడు దళశాల నొంటిను

న్నపుడు గోరికుచేష్టనాక్రమించి

ఘనమనోవిభ్రాంతి గాక వయోరూప

ధారణంబున మించు దానవుండు

తే. దానవానిమిమవార్యతన్తహాశు

గానలజ్వాల వెనుకొనఁగా నటవిని

వర్తనకు నొండుగతి లేక వందురుచును

గావున న్రామ నన్నేలు కరుణ ననుచు.

119

రా. అతని = రామునియొక్క, మహితబలోదగ్రత్వమున, వాలి
క్రొవ్వు = వాలిగర్వము, ఇనతనయ-సుగ్రీవ-సంబుద్ధి, సంకోచితమగున్ = అడఁగు
ననుట, మచుజేశవర్యుఁడు = రాముఁడు, శాసన = శిక్షావిధియొక్క, ప్రాధి
యందు, సింధురాజు = వరుణునిఁ బోలినవాఁడు, అటు గనుక వాలి నణఁపఁ
గలఁ డనుట, తత్ = ఆరామునియొక్క, భార్యను, దళశాలన్ = పర్ణశాల
యందు, గోరికుచేష్టన్ = నఖదుశ్చేష్టచేత, ఆక్రమించి = చీరి, ఘనమైన
మనోవిభ్రాంతిగలవాఁడు, కాకవయోరూప = కాకియనెడి పక్షిరూపము
యొక్క, “ఖగబాల్యాదినోర్వయః” అని అ. ధారణంబునమించు దానవుండు =
కాకాసురుఁ డనుట, దానవులకును, అనిమిష = దేవతలకును, అవార్యమైన,
తత్ = ఆరామునియొక్క, మహాశుగానలజ్వాల = బాణాన్నిజ్వాల, “ఆశుగౌ
వాయువిశిఖౌ” అని అ. వెనుకొనఁగా, అటు, వినివర్తనకున్ = ఆబాణాన్నిని
ద్రిష్టవటకు, ఒండుగతిలేక, వందురుచును = విచారపడుచును, నన్ = నన్ను,
కావు = రక్షింపుము, రామ-సంబుద్ధి, కరుణన్ = దయచేత, న న్నేలు మనుచు,
శరణాగతుండు యని ముందటిపద్యమున కన్వయము.

భా. అతనిమ = తనుత్వములేని, వాలి = మీఠి, క్రొవ్విస, తనయొక్క,
అసంకోచితమగు = స్ఫుటమైన, ఊర్జితమైన, శాసన ప్రాధిగలవాఁడు, సింధు
రాజు = నైంధవుఁడు, తత్ = ఆపాండవులయొక్క, భార్యన్ = ద్రౌపదిని,
కోరి = కామించి, ద్రౌపదితో ననెడుమాట, ఘనమనోవిభ్రాంతిగాక, వయస్సు
యొక్కయు, రూప = సౌందర్యముయొక్కయు, ధారణంబున మించుదానవు,
ఉండుదానవా = ఉండఁగలవా, నిమిష = క్షణమేని, అవార్యతన్ = వారింప
శక్యముగాని దౌటచేత, మహాశున్ = అధికశోక మనెడి, అనలసంబంధమైన
జ్వాల వెనుకొనఁగా, అటువిని, వర్తనకున్ = జీవనమునకు, ఒండుగతి లేక

చందురుచుచు, ఉండుదానవా యని క్రిందటి కన్వయము, కావున = అటు
గనుక, రామ = ద్రౌపదికి-సంబుద్ధి, కరుణాచు, ననుచు = అనురింపఁ జేయుమా,
ముందటిపద్యములలోఁ గుళకము.

సీ. అసమాస్త్రశిఖినిదయావృష్టి నార్చి హృ
త్తాప మెల్లను దీఱఁ దన్ను మనుచు
నాథులులేమి నేంతయుఁ బ్రేలుచును సాధ్వ
సమ్మతివికృతోక్తి ముమ్మరముగ
శరణాగతుం డయి సరగునఁ దద్రామ
ఘనఘృణార్ణవ మన మురుగఁబట్టి
గొనిపోయె నాత్మీయతనువును మగుడ నా
వింటిబల్కిఁ బరిభవించి త్రిప్పఁ

ఆ. గలఁడె భీముఁ డైనబలభేదిసుతుఁ డైన
నితరుఁ డైన వీరుఁ డెవ్వఁ డైన
నని కడంక నమ్మహాబలాన్వితుఁడు రా
జన్యవరుఁడు యాత్ర సలుపునపుడు.

120

రా. అసమాస్త్రశిఖి = అధికమైన బాణాన్నిని, ఆర్చి, తన్ను, మనుచు
నాథులులేమి = రక్షించెడివారు లేకుండుటచేత, సాధ్వసమ్మ = భయము,
“భీతిర్భీస్సాధ్వసంభయ” మ్మని ఆ. అతివికృతోక్తి = అధికదైన్యవికృతోక్తి
చేత, ముమ్మరముగ = మించి కానరాఁగా నుట, శరణాగతుం డయి, తద్రామ =
ఆ రామునియొక్క, ఘనమైన, ఘృణా = దయ యనెడి, “ఘృణాజుగుష్పా
కృపయోః” అని వి. అర్ణవమున, మురుగఁబట్టి = మునుగుటవలన, రాముఁడు
దయదలఁపఁగా నుట, ఆత్మీయతనువు = తన శరీరమును, మగుడఁగొని
పోయెను. నా = అనఁగా, వింటిని, భీముఁ డైన = భయంకరుఁ డైన, బలభేది
సుతుఁడైన = వాలియైనఁగాని, రాజన్యవరుఁడు = రాముఁడు, యాత్ర = జయ

యాత్రను, చలుపునపుడు, అని కడంకన్ = యుద్ధసన్నాహమును, త్రిప్పగలడే యని యన్వయము.

భా. అసమాస్త్ర = మన్తధుఁ డనెడి, శిఖన్ = ఆగ్నిని, దయావృష్టి చేత నార్చి తన్నము, అనుచు, పాదప్రహరము శృంగారచేష్టయైనందును, “సాంక్తకేననవపల్లవ కోమలేన పాదేనశూపురవతా మణిశంజితేన, యస్తాద్యతే దయితయాప్రణయాపరాధాత్సోగీకృతో భగవతా మకరధ్వజేన” అని యమరుకష్టోకము. సాధు = సత్పురుషులకు, అసమ్మతి = సమ్మతిరహితమైన, శరణాగతుఁ డయి = ఇట్లుచొచ్చినవాఁ డై, “శరణంగృహరక్షిత్రోః” అని అ. తద్రామన్ = ఆద్రౌపదిని, భృణార్ణవమునన్ = జుగుప్సా సముద్ర మందు, మునుఁగన్ = మునుఁగుచుండఁగా, పట్టికొనిపోయెను, అప్పుడు సైంధవుఁ డనుకొనెడుమాట, నావింటిబర్చిని, పరిభవించి = ఆణఁచి, భీముఁ డైనను, బలభేదిసుతుఁ డైనన్ = అర్జునుఁ డైనను, ఇతరుఁ డైన వీరుఁ డెవ్వఁ డైనన్ = ధర్మజనకులసహదేవులలో నెవ్వరైనఁగాని, ఆత్మీయతనువున్ = నిజ స్త్రీని, త్రిప్పగలడే యని యాత్రసలుపునపుడు, ముంచటిపద్యములతోఁ గుళకము, “బహ్వాదిభ్యశ్చ” అను సూత్రమున కీప్సవికల్పము గనుకఁ దన్ని యన్నట్టు తనుశబ్దమును స్త్రీవాచకముగా, బ్రయోగించినాఁడు. ఇందుకుఁ బ్రయోగము నలోపయమందు, “తనుచ్చటోత్తమాలయా తయాభవోత్తమాలయా, ఆహానిశీతమాలయా యనిలాపధూతమాలయా” అను శ్లోకమునందుఁ దనుచ్చటశబ్దము స్త్రీసమూహ మని వ్యాఖ్యానమందుఁ జెప్పఁబడినది.

క. అనివారితవ్యధాసం

జననం బగురామవార్త స్వజనము చెప్పన్

విని సంభ్రమ మొదవఁగఁ జ

య్యననాసుగ్రీవకపిహితాధికచింతన్.

రా. అని=ఇ ట్లని, వారిక=వారింపబడిన, వ్యధా=విచారముయొక్క, సంజననంబు=పుట్టువుగల, రామవార్త = రఘుపతివృత్తాంతమును, స్వజనము = హనుమంతుఁడు, చెప్పఁగా విని, సుగ్రీవకపి, హితాధికచింతను, అరిగి యని ముందటికన్వయము.

శా. ఆనివారిక, రామవార్త=ద్రౌపదివృత్తాంతమును, ఆసుగ్రీవకుఁ = మంచి కంఠముగలద్రౌపదికి, అపిహిత = ప్రకటమైన, ఆధికిక్త = మనోవ్యధ గలదానికి, “పుంస్యాధిర్తానసీవ్యథా” అని అ. అంచితక్ = సంతోషముచేత, ఎంచుచు నని ముందటికన్వయము.

సీ. శుభమగుచంద మెంచుచు మంగళావహ
 స్వనపత్రరథగతిసౌష్ఠవమునఁ
 జిత్తంబు రంజిల్ల శీఘ్రయానంబున
 నరిగి యాన్యపునిఁ బ్రహర్ష మొప్పు
 గనియప్పు భీమవిక్రమశక్త సుతవర్ష
 యమనవరణనిష్ఠసమధిక మగు
 తద్బలవిభవంబు తాఁ జూడఁగా మించి
 వర్తిల్ల మానవేశ్వరవరుండు

తే. ధర్మ రాజితజయమహోత్సాహం డగుచు
 సుగ్రజవనైకబాణప్రయోగమహిమ
 నచలసంఖ్యతాలంబుల నధికసార
 తమల ధర్మ గూర్చెఁ జూపఱు వెఱఁగుపడఁగ.

122

రా. శుభ మగుచంద మెంచుచు మంగళావహము లయిన, స్వన = చాక్కులుగల, పత్రరథ = పక్షులయొక్క, “పతత్పత్రరథాండజాః” అని అ. గతిసౌష్ఠవమునఁ = మంచిగత్తులచేత, శకునములు లెస్సగా నొచు నుండఁగా నమట, ఆన్యపునిఁ=రాముని, భీమవిక్రముఁ డైన, శక్తసుత =

వాఁ యొక్క, దర్పమును, యమ=ఆణఁచెడి, నవ రణనిష్ఠ చేత, తల్=ఆరాముని యొక్క, బలవిభవంబును, చూడఁ=పరీక్షింప, కామించి=కోరి, వర్తిల్లఁగా, మానవేశ్వరవరుండు=రాముఁడు, ధర్మ=విఠిచేత, రాజిత=ఒప్పుచున్న, జయముచేత మహోత్సాహుఁడగుచు, అచలసంఖ్య=గిరిసంఖ్యగల-ఏదైనవి యనుట, తాలంబులఁ=తాటిచెట్లను, అధికసారతరులఁ=మంచిచేపమ్రాకులైనవానిని కూల్చెను.

భా. శుభమగుచంద మెంచుచు, మంగళావహా=శుభసూచకములైన, స్వన=సకిలింతలుగల, పత్ర=గుఱ్ఱములుగల, 'పత్రంవాహనపక్షయోః' అని అ. రథములయొక్క గతిసౌష్ఠ్యమున, ఆన్యపునిఁ=నైంధవుని, కని, భీముని విక్రమమును, శక్రసుత=ఆర్జునునియొక్క, దర్పమును, యమ=ఆమడలైన నఖిలసహదేవులయొక్క, నవమైన రణమందుఁగల, నిష్ఠ=తాత్పర్యమును, తల్=ఆనైంధవునియొక్క, బలవిభవంబు బలాతిశయము, చూడఁగా, మించి, వర్తిల్లఁ, ధర్మరాజు, ఇత=పాండవఁడైన, జయముచేత, మహోత్సాహుఁడగుచుఁ=చాల నుత్సాహముగలవాడై, ఉగ్రమునై, జవన=వేగముగల, "ప్రజవీజవనోజవః" అని అ. ఏక=ముఖ్యమైన, 'ఏకేముఖ్యాన్యకేవలాః' అని అ. బాణములయొక్క ప్రయోగమహిమచేత, అచలసంఖ్యతా=చలింపని యుద్ధముగలవారొటను, తాలంబులఁ=అవలంబించినవారిని, అధికసారతరులఁ=ప్రబలశ్రేష్ఠులను, కూల్చెను.

సీ. ఆకలుషాత్తప్రమదాప్తి నుబ్బుచు వాలి
తమ్ముఁ డాసింధు భూధవకుమారు
సఖ్యాతిబలముపసం దగుల్పడఁజేసి
యన్నయహీనదర్పాధికతలు
మనుజాధినాథసమ్యక్ప్రియుక్తవిఘ్న
త్వంబున భంగించి తప్పకతన

పనుపునఁ గ్రమ్మఁ దనకీశబల మెందుఁ
గడు ననుకూల మై నడచుటకును

తే. రంజిలుచు రామకార్యవర్తనకుఁ దగిన
యట్టిమాటల నాహ్లాద మాచరించె
నంత మరువనవాసకాలాంత మగుడు
సుపరికృత్యంబునకు మహాద్యోగుఁ డయ్యె.

123

రా. అకలుష, ఆత్మ = తనయొక్క, ప్రమద = సంతోషముయొక్క,
ఆప్తిని, వాలితమ్ముడు = సుగ్రీవుడు, ఆసింధుభూధవకుమారు = చతురుదధి
వేష్టితభూపతి యైనరాముని, సఖ్య = స్నేహముయొక్క, అతిబలముపసను, అన్న
వాలియొక్క, అహీనములైన, దర్పము నధికత్వమును, మనుజాధినాథు =
రామునిచేత, సమ్యక్ప్రియుక్త = లెస్సగాఁ బ్రయోగింపఁబడిన, విశిఖత్వమునకొ
= బాణముగలవాఁడౌటచేత, విశిఖ సమ్యక్ప్రియోగముచేత ననుట, భంగించి =
రామునిబాణముచే వాలిని జంపించియునుట, కీశబలము = వానర సేన, “మర్కటో
వానరః కీశః” అని అ. రామ = రఘుపతియొక్క, కార్యవర్తనకుఁ దగినయట్టి
మాటలకొ = దండెత్తిపోయి సీతను హరించినవాని సంహరింత మనెడుమాటల
చేత, అంత, ఉరువన = అధిక జలమునకు-వృష్టికి ననుట, వాస = నివాసమైన,
కాలముయొక్క, అంతము = శరత్కాలము, అగుడుకొ = అవుటవలన, కడమ
సులభము.

భా. అకలుషా = పతివ్రత యైన, ఆత్మప్రమదా = ద్రౌపదియొక్క,
ఆప్తికొ = ప్రాప్తిచేత, విడిపించుకొనుటచేత ననుట, వాలి = మీటి, తమ్ముడు =
భీముడు, ఆసింధుభూధవకుమారుకొ = సైంధవుని, సఖ్యాతితోఁగూడిన,
బలముపసను, నయహీనమైన దర్పముచేత నధికమైన, తమకొ = స్వరూపముగల
వాని, “అధస్స్వరూపయోరస్త్రీతల” మ్మని అ. మనుజాధినాథుకొ = సైంధవుని,
సమ్యక్ప్రియుక్తవిశిఖత్వంబునకొ = శిఖారహితత్వముచేత, భంగించి - శిఖగోసి

యనుట, తనపనుపునకు, క్రమ్యుఁ = తిరిగిరాఁగా, తనకు, ఈశబలము = ఈశ్వ
రానుగ్రహ మనుట, ఆర్యవర్తనకు = సద్వర్తన గలదానికి, రామకు =
ద్రౌపదికి, తగినయట్టి మాటలచేత, ఆహ్లాద మాచరించె = చెఱఁబోయెనను
విచారమును మాన్పెననుట, వనవాస కాలముయొక్క, అంతమగుడు = సమాప్తి
యగుటచేత, ఉపరికృత్యంబునకు = అజ్ఞాత వాసమునను, మహాద్యోగుఁ
డయ్యెను.

వ. అప్పుడు.

124

క. చూపట్టి నిర్ణిరోధది

శాపతితాభినుతభానుసంతతిచోద్యం

బై పరఁగ హరిణభావము

కైపు వడసి మిగుల వింతగతినెలయించెన్.

125

రా. ఇంక మూఁడుపద్యముల శరత్కాలవర్ణనము, నిర్ణిరోధ = అవిచ్ఛి
న్నముగా, దిశా = దిక్కులయందు, పతిత = వ్యాపించిన, అభినుత = స్తుతింపఁ
బడిన, భానుసంతతి = కిరణసమూహము, “భానురశ్మిదివాకరా” అని అ.
చోద్యంబై పరఁగఁగా, హరిణభావము = ధావశ్యముయొక్క, ‘హరిణః పాండురః
పాండుః’ అని అ. కైపు = విలాసమును, వడసి, వింతగతిచేత, నెల = చంద్రుఁడు,
ఇంచె = ఇంపాఁయెను.

భా. నిర్ణిరోధ = అవరోధములేని, దిశాపతితా = దిక్పతిత్వముచేత,
అభినుతుఁ డయిన, భానుసంతతి = యముఁడు, హరిణభావము = లేడిరూపము
యొక్క, కైపువడసి, ఎలయించె = బ్రహ్మాణుని మోసము పుచ్చెను.

సీ. భానురశ్మంగలీలాసముత్కృష్టము

హరిణితాఘన్నసారసద్వి

జప్రాధితవ్యవస్థాపనం బై కడు
 నాహరిణము దిరం బగుపాలుపున
 విలసిల్లుచున్న యావేళయందును రాజు
 దమ్ములు నతులితోత్కర్ష శాలి
 బాణాసనశరప్రపంచంబు విస్ఫూర్తి
 బరంగంగఁ దవిలి వెంబడి నలసిరి

తే. మివుల వర్తిలై దచ్చరదవసరభస
 లీల సత్కృష్టసారరత్నాలఘుమహి
 మకుఁ దృణకణాయమానమై చూనసంబు
 గడుఁజలింపంగ నివ్వెఱపడియె నృపుఁడు.

126

రా. భాసుర = ఒప్పుచున్న, శృంగ = ప్రాధాన్యముయొక్క, 'శృంగం ప్రాధాన్యసాన్వోశ్చ' అని అ. లీలా = విలాసము చేత, సముత్కృష్ట = మిక్కిలి యుత్కృష్టము లయిన, మహారణిత = అధికస్వరముగల, అభిన్న = సంతోష పడుచున్న, సారసద్విజ = బెద్దురుల నెడుపక్షులయొక్క, "పుష్కరాహ్వాస్తుసారసః దంతవిప్రాంఙ్జాద్విజాః" అని అ. ప్రాధిత = కోరఁబడిన, వ్యవస్థాపనంబై = నిలుపుటగలదై, ఫలితార్థము. ప్రాధాన్యము చేత, మ్రోయుచున్న సారసపక్షు లింకను నీశరత్కాలమొప్పుచుండవలెనని కోరెననుట, కడుక్, హరిణ = శుభ్రమైన, ముదిరంబు = మేఘము, "ఘన జీమూత ముదిర జలముగ్ధామయోనయః" అని అ. అగుపాలుపునక్ = అవుచున్న యొప్పిదము చేత విలసిల్లుచున్న, ఆవేళ యందుక్ = శరత్కాలమందు, రాజు = చంద్రుఁడును, "రాజాప్రభౌన్యపే చంద్రే" అని వి. తమ్ములు = పద్మములును, అతులితోత్కర్షముగల, శాలి = రాజనముయొక్కయు, "శాలయః కలమాద్యాశ్చ" అని అ. బాణా = గోరంట యొక్కయు, "నీలీక్ష్మింటీద్వయోర్బాణా" అని అ. ఆసన = వేగిమ్రాఁకుల యొక్కయు, "సర్జకాసనబంధూక పుష్పప్రియకజీవకాః" అని అ. శర =

శెల్లుయొక్కయు, “దుద్రంతే జనకశ్శరః” అని అ. ప్రపంచంబు=మహిమ, విస్ఫూర్తిచేతఁ బరఁగంగఁ, తవిలి=లగ్నమై, వెంబడిని, అల సిరి = ఆకాంతి, మివుల వర్తిలైను, చంద్రాదులయందును మిగుల లక్ష్మీ గలిగి యుండె ననుట. తత్ = ఆ, శరదవసర = శరత్కాలమందున్న, భసలీ = భృంగ స్త్రీ లనెడి, “బంభరశ్చ మిళిందశ్చ హిందోశభసతాసమా” అని హలాయుధము. లసత్ = ఒప్పుచున్న, కృష్ణ = నీలవర్ణము లైన, సారరత్న = శ్రేష్ఠరత్నములయొక్క, అలఘుమహిమకు, తృణకణాయమానమై=హరింపబడ్డదియై యుచుట, నీలాలు తృణగ్రాహులుగనుక, మానసంబు చలింపంగ, నృపుఁడు=రాముఁడు, నివ్వెఱ పడియెను, విరహి గనుక.

భా. శృంగ=కొమ్మలయొక్క, లీలా=క్రియచేత - రాచుకొనుటచేత ననుట, సముత్ = బ్రహ్మాణునియొక్క సంతోషముతోఁగూడునట్టుగా, కృష్ణ = హరింపబడిన, మహత్ = అధికమైన, అరణితా = అరణిగలవాఁ డౌటచేత, భిన్నుఁడైన, సార=శ్రేష్ఠుఁడైన, సద్విజునిచేతఁ బ్రార్థితమైన, వ్యవస్థాపనంబై= నిలుపుటగలదై, భావము = కొమ్మన నరణిఁ దగిలించుకపోయెడి హరిణమును నిలుపుటకు బ్రహ్మాణుఁడు ప్రార్థించె ననుట, ఆహరిణము, తిరు బగుపాలుపున విలసిల్లుచున్న, రాజు = ధర్మరాజును, తమ్ములు = భీమాదులును, అతులితమైన యుత్కర్షచేత, శాలి=ఒప్పుచున్న, బాణాసన=విండ్రయొక్కయు, శర=బాణ ములయొక్కయు, ప్రపంచంబు=వ్యాపారము, విస్ఫూర్తిఁబరఁగంగఁ, తవిలి= వెంటఁదగిలి, అలసిరి, తత్ = ఆపాండవులయొక్క, శరదవ = దావాన్నివంటి బాణములయొక్క, ఉపమానోత్తరపదము, సరభసలీల = శీఘ్రవ్యాపారము, సత్=లెనైన, కృష్ణసారరత్న = మృగశ్రేష్ఠముయొక్క, “రత్నంస్వజాతి శ్రేష్ఠేపి” అని అ. అలఘుమహిమలు, తృణకణాయమానమై=తృణప్రాయమై, మివుల వర్తిలైనని క్రిందటి కన్వయము. నృపుఁడు=ధర్మరాజు, నివ్వెఱపడియెను. నీ. విప్రకార్యము గాని వెతఁ జేసి కరము దు

స్సహ మైనకాండవర్షశ్రమమున

నదటేది కలఁకనీరాని తమ్ములు ఘన
కాలమహిమచేసి నోలిఁ బొలియ
మగుడంగ మనిపె వారిగురుప్రసాదంబు
దనయుక్తిసామర్థ్యఘనతచేతఁ
జాలంగఁ బడసి తత్సమయంబునందిత
కామాళి యాగుణఘనతనుండు

తే. విరహితాపకారంబు తద్విభవ మతను
వికసనము నెవ్వరిమనంబునకు నొనర్ప
దారయఁగ నది య ట్లుండె నపుడు నృపుని
యుపరికృత్యంబునకుఁ దగఁ దపనసుతుఁడు.

127

రా. విప్రకార్యముగాని = మానుష శక్యముగాని, వెతఁజేసి, కరము =
మిక్కిలి, దుస్సహమైన, కాండవర్షశ్రమమునకొండకవృష్టివలని యలమట
చేత, అదటేది=బిరుదుచెడి, కలఁకనీరు = కలఁగిన యుదకమును, ఆని=పోంది,
తమ్ములు=పద్మములు, ఘనకాల = వర్ష కాలముయొక్క, మహిమచేత, నోలిని,
పొలియకొ = అణఁగిపోఁగా, వర్షకాలమందుఁ బద్మములప్రకాశము చెడును.
గనుక, వారి = ఉదకముయొక్క, గురుప్రసాదంబు = లెస్సగాఁదేలుటను, తన
యొక్క, యుక్తిసామర్థ్య=సంసర్గసామర్థ్యముయొక్క, ఘనతచేతఁ జాలంగఁ
బడసి, శరత్సంసర్గముగలిగెనే నుదకము తేలును గనుక, తత్సమయంబు=
ఆశరత్కాలము, నందితకామాళి = సంతోషింపఁజేయఁబడిన, మన్మథుఁడు =
తుమ్మెదలును గలది, శరద్విశేషణము. పద్మములను నిట్టిశరద్దృతువు మగుడంగ
మనిపె నని క్రిందటి కన్వయము, ఇట్టిపద్మపోషణముచేత, మన్మథుఁడు
దుమ్మెదలను నొఱయించె ననుట, గుణఘనతను=గుణాధిక్యమునను, ఉండుకొ =
ఉండెడిది, విరహితాపకారంబు = విరహులకుఁ దాపము చేసెడిది, తల్ = ఆశర
ద్దృతువుయొక్క, విభవము, అతను వికసనముకొ = మన్మథుని వికాసమునను,

ఎవ్వరిమనంబునకు నొనర్పదు = అరయఁగ నది యట్లుండెను. అపుడు = శరత్కాలమందు, నృపుని, ఉపరికృత్యంబునకుఁ = రావణునిమీఁది దండయాత్రకు, తపనసుతుఁడు = చుగ్రీవుఁడు, అనిపె నని ముందరిపద్యములొఁ గ్రియ.

భా. విప్ర = బ్రాహ్మణునియొక్క, కార్యమును, కానివెతఁజేసి, కాండ = బాణములయొక్క, వర్ష = వర్షించుట వల్లనైన, శ్రమమునకుఁ = బడలిక చేత, కలఁకఁ = అకులత్వమున, నీరాని = నీళ్లుద్రాగి, తమ్ములు = భీమాదులు, కాల = యమునియొక్క, మహిమచేత, పాలియకుఁ = నొచ్చిపోఁగా, వారికుఁ = ఆతమ్ములను, గురుప్రసాదంబు = తమతండ్రియైన యమునియొక్క యనుగ్రహమును, తనయొక్క, ఉక్తిసామర్థ్యమునతచేత = ఆయన ప్రశ్నములకుఁ దాను త్తరములు చెప్పియునుట, పడసి = పొంది, దిశ = భుండింపఁబడిన, కామ = కోరికలయొక్క, ఆళి = సమూహముకలవాఁడు, యోగిసముఁ డునుట, ఆగుణమునతనుండు = ధర్మజుఁడు, మనిపె నని క్రిందటికన్వయము. ఇదిగాక కవివాక్యము విరహితమైన యపకారముగలది = ఎవ్వరికిని గీడు సేయనిదనుట, అజాతశత్రుఁడు గనుక, తద్విభవము = ఆధర్మరాజు ప్రభావము, అతను = ఆనల్పమైన, వికసనముకుఁ = విలసమును, ఎవ్వరి మనంబునకు నొనర్పదు = అందఱిమనమున కాహ్లాదము చేయుననుట, నృపుని = ధర్మరాజుయొక్క, ఉపరికృత్యంబునకుఁ = అజాతవాసాదికృత్యములకు, తగఁ = ఉచితమానట్లుగా, తపనసుతుఁడు = యముఁడు, అనిపె నని ముందరిపద్యములొఁ గ్రియ.

క. అజాతవాసమహితన

యాజ్ఞాపనరామభాషణార్పితకార్య

ప్రజ్ఞులను జేసి యనిపె ని

జాజ్ఞాకరణైకశరణు అగువారిఁ దగన్.

128

రా. అజాతవాస = తెలియఁబడని యునికి గల, మహితనయా = సీతాదేవికి, జ్ఞాపన = గుఱుతులు చెప్పెడి, రామభాషణములచేత, అర్పిత =

పెట్టఁబడిన, కార్యప్రజలుగలవానిఁ జేసి, రామునిచేతఁ జెప్పింపవలసిన గుఱుతులు చెప్పించి యనుట. నిజాజ్ఞాకరణమే, ఏకశరణ=మూఘ్యాధారముగఁ గలవారిని, తనకు నధీనమైనవారి ననుట అనిపెను.

భా. అజ్ఞాతవాసమందలి మహితమైన, సయ=నీతియొక్క, అజ్ఞాపన = ఉపదేశించుటచేత, రామ=మనోహరములైన, భాషణములచేత, అర్పితమైన కార్యప్రజలుగలవారిఁజేసి = అందుకుఁ దగిననీతి చెప్పి వరమిచ్చి యనుట. వారికొ = ఆ పాండవులకు, అనిపెను.

ఆ. అపుడు వారుమహిజనావిధితస్థితిఁ

జేయుటకుఁ దదుక్తి చేకొని కడు

నుల్లముల నుదంచితోత్సాహు లగుచును

వివిధదిక్పురముల వెదకి చూచి.

129.

రా. మహిజను = సీతను, అవిదితస్థితికొ = మిక్కిలిఁ తెలియఁబడ్డ స్థితిగలదానిఁగా, చేయుటకు, సీతయున్నదిక్కు తెలియుటకొఱ కనుట. తత్ = ఆరామునియొక్క, ఉక్తిఁజేకొని, వివిధదిక్పురములకొ = అన్నిదిక్కుల పట్టణములయందును, వెదకి చూచి.

భా. మహిజనులచేత, అవిదిత = తెలియఁబడని, స్థితికొ = అజ్ఞాత వాసమును, చేయుటకు, తత్ = ఆరామునియొక్క, ఉక్తిఁజేకొని, వివిధ దిక్పురముల నుల్లముల వెదకిచూచి = ఏపట్టణమునకుఁ బోద మని యెంచుకొని యనుట. మీఁదటిపద్యముతోఁ గుళకము.

క. అతిసత్త్వస్థవిరాటవి

తతనగరచితప్రచారతను మది కెక్కొ

ధృతి నరసి రామభార్యను

సతిఁ గానకకాంతిభంగచణతనులీలన్.

130.

రా. అతిసత్త్వ = మిక్కిలి జుతువులుగల, స్థవిరాటవి = జీర్ణారణ్యములచేత, తత = వ్యాపింపబడిన, నగ = పర్వతములయందు, రచిత = చేయబడిన, ప్రచారతన్ = ప్రచారములు గలవారాటచేత - ఉపచారముగలవారై యనుట. రామభార్యన్ = సీతను, కానక, కాంతిభంగచణ = కాంతిహాని చేతఁ బెరియబడిన, “తేనవిత్తశ్చంచుప్పణపా” అని చణప్పిత్యయాయతము. తను = శరీరములయొక్క, లీలచేత, వివర్ణులై యనుట. చని రని మూదరఁ గ్రియ.

భా. అతిసత్త్వస్థ = అత్యంతసాత్త్వికగుణవర్తియైన, విరాట = విరాట రాజుచేత, వితత = విస్తరింపబడిన - పోషింపబడిన దనుట. నగర = మత్స్య పురమందు; చిత = సంపాదింపబడిన, ప్రచారతన్ = ప్రచారము గలనారాటను, తత్పురనివాసము ననుట. మనికెక్క ధృతి నరసి = అక్కడికిఁబోవున మని నిశ్చయించి యనుట. రామను = ఒప్పెడిదాని, భార్యు = ద్రౌపదిని, సతిన్ = పతివ్రతను, కానకకాంతి = కనకసంబంధమైన కాంతియొక్క, భంగచణ = జయించుటచేతఁ బ్రసిద్ధమైన, తనులీలన్ = దేహవిలాసముగలదాని, కనుఁగొని యని మీఁదటి కన్వయము.

క. వనితామణి నురుశుభగుణఁ

గనుఁగొని దాసోచితవిధిగరిమము మిగులం

జనలేమ యకట యింకఁ దద

వనిపాలపురస్థితిం బ్రవర్తిలు టెట్టో.

131

రా. వనితామణిన్ = సీతను, కనుఁగొని, చనలేమ = పోలేముగదా, అంపినచోటఁ గార్యముచేసికొని పోవుట కొలిచెడు వారిధర్మము, తదవనిపాల = ఆరామసుగ్రీవులయొక్క, పురస్థితిన్ = మూదట నిలిచియుండుట చేత, ప్రవర్తిలు టెట్టో.

భా. పనితామణిని, శుభగుణము, ద్రాపదికి విశేషణములు. కనుఁగొని, దాస్యోచితవిధిన్ = దాస్యమునకుఁ దగిన వ్యాపారముచేత, గరిమము = గౌరవము, మిగులఁ జనన్ = మిక్కిలిఁబోఁగా, లేమ = ఈద్రాపది, తదవని పాలపురస్థితిన్ = ఆరాజుపట్టణమున నుండుటచేత, ప్రవర్తిలు టెట్టో.

తే. ఏము పనివార మనుచుఁ దద్బామిపాలు
కడకు మన మేఁగువార మేకరణి నతని
యుల్లమున కెడయక ప్రవర్తిల్ల నేర్తు
మనువిచారంబుచే నాకులాత్తు లగుచు.

132

రెంటికిని సరి.

వ. పదంపడి తమ తోఁచిన యుత్తరంబులచే నొండొరులచింత
డిందుపలుచుచుం దద్విశాభిముఖు లై చని రప్పుడు. 133

రెంటికిని సరి.

క. మరుదాత్తజముఖ్యులు ధ
ర్త రాజుదెసనరయువారుమగుడక యంతః
కరణములఁ బర్వచింతా
భరములతోఁ జలిపి రగ్రపథగమనంబున్.

134

రా. ధర్త రాజుదెసన్ = దక్షిణపుదిక్కునందు, అరయువారు = వెదకెడు వారు, మరుదాత్తజముఖ్యులు = హనుమదాదులు, మగుడక = తిరుగక, కడమ సులభము.

భా. ధర్త రాజుదెస నరయువారు = ఈయన యేగతిఁ బరునిఁ గొల్చె డిన్ యని విచారించుననుట. మరుదాత్తజముఖ్యులు = భీమాదులు, మగుడక = ఉడుగక, పర్వచింతాభరములతో.

క. ఈశైఃగునఁ జనునంతటఁ

జేతోవీధి నిజార్థసిద్ధ్యనుగుణసం

పాతిఖగోక్తులముద ము

ద్యాతంబుగవిత లగునపురభిఖ్యలతోన్.

135

రా. సంపాతి యనుపక్షియొక్క, అభిఖ్యలతోన్ = కాంతులతోడ.

భా. అర్థసిద్ధి కనుగుణ మానట్టుగా, సంపాతి = సంచరింపుచున్న, గమనముచేత, శకునము నిచ్చుచున్నవగుట. ఖగ = పక్షులయొక్క, కడమ సులభము.

వ. ముందరికిం జనిచని.

136

క. వారలు గనుఁగొని రతివి

స్తారాద్భుతమత్స్యరాజధానిని లవణాం

భోరాశిఁ గాళిమగుణో

దారతచే మించువనచయముగలదానిన్.

137

రా. అతివిస్తారముచేత నద్భుతము లయిన, మత్స్యరాజ = మీనశ్రేష్ఠము అయిన తిమిలిమింగిలాదులకు, ధానిన్ = స్థానమైనదాని, కాళిమగుణ = నైల్యగుణముయొక్క, ఉదారతచే, మించు = మించెడి, వనచయము = ఉదకసమూహము, కలదాని, లవణాంభోరాశిని గనుఁగొనిరి.

భా. వారలు = ధర్మదులు, విస్తారముచేత నద్భుతమైనదాని, కాళిమగుణోదారత్వముచేత, లవణాంభోరాశిని, మించు = జయించెడి, వనచయము = తోటలు, కలదాని, సముద్రమువలెనే నల్లసై యున్న తోపులుగలదాని మత్స్యరాజధానిని గనుఁగొనిరి.

వ. అంత.

138

ఉ. ఆవనరాశి దాఁటి తగునట్టిక్రమంబున విశ్వవిద్విష

ద్రావణపాలితం బగుపురంబు జనాంతరదుర్దమస్వతే

జోవిభవాభిగుప్తిమయిఁజొచ్చి మరుత్తనయుండు తద్విభుం
డేవత లేక యుండఁ బ్రజనేలు తేఱంగున కాత్మ మెచ్చు
చున్.

139

రా. ఆవనరాశిన్ = సముద్రమును, దాఁటి, విశ్వవిద్విషత్ = సకల
లోకములకు శత్రువైన, రావణసిచేత, పాలితఁబగుపురఁబు = లంకను,
మరుత్తనయుండు = హనుమంతుఁడు, చొచ్చి, కడమ సరి. ముందరి
పద్యములలోఁ గుళకము.

భా. ఆ, వనరాశిన్ = వనసమూహమును, దాఁటి, తగునట్టిక్రమంబు,
నన్ = వేషాంతరములచే ననుట, విశ్వవిద్విషత్ = సమస్తశత్రువులయొక్క,
రావణ = పాఱఁద్రోలుటచేత. పాలితఁబగుపురంబు = విరాటనగరమును,
జనాంతరదుర్దమ = అన్యజనులకు భేదింపరాని, స్వలేజోవిభవములయొక్క,
అభిగుప్తిమయిన్ = గోపనముచేత, చొచ్చి = ప్రవేశించి, మరుత్తునియొక్క
నయమువంటి నయముగలవాఁడు, తత్ = ఆ నగరముయొక్క, విభుండు,
కడమ సులభము. ఆశ్రయించి రని ముందరిపద్యములలోఁ గ్రియ.

సీ. ఆతఁలీలాద్భుతరతిరాజనీపశా

స్త్రప్రసంగాదులు సలుపునెడలు

నభిమతభక్ష్యభోజ్యాదిపాకవిశేష

చణసూదకర్తృప్రసక్తియెడలు

శుద్ధాంతకన్యల సురుచిరనాట్య

క్షణవినోదంబులు జరుపు నెడలు

గాంధర్వగతితక్ష గావించు నెడలు న

త్యంతమాహారక్షణాదివిధులఁ

తే. గ్రాలు నెడలునుగ్రమమునఁ గాంచి తత్త

ద్వగతి నాశ్రయించి రయంబుమీఱ

రాఘవ—19

నవనిజాతను నైపుణీవిస్మృతి మెఱసి

పరు లెఱుంగకుండ నేగురు భవ్యధృతిని.

140

రా. అతని=రావణునియొక్క, రతిరాజనీతిశాస్త్ర=శృంగారశాస్త్రముల
యొక్క, ప్రసంగాదులఁ జరుపునెడలను, గాంధర్వగతి = సంగీతవిద్యయొక్క,
శిక్ష=అభ్యాసమును, అత్యంతము, ఆహార, క్షణాది=ఉత్సవాది, తత్తద్వర్తమైన,
గతిక్ = ప్రకారముచేత, కాంచి=చూచి, రయంబుమీఱి, అవనిజాతను=
నీతను, ఆశ్రయించి = ఉద్దేశించి, పరులెఱుంగకుండనే, గురుభవ్యధృతిని,
చరియించు నని మీఁదిపద్యమున కన్వయము. కడమ సులభము.

భా. అతని = విరాటునియొక్క, లీలాదృశ్యమందైన, రతి = స్త్రీతి
యొక్కయఁ, రాజనీతిశాస్త్రములయొక్కయు, ప్రసంగాదులను జరుపునెడలను,
ధర్మరాజును, సూదకర్త = పాకప్రయోజనముయొక్క, ప్రసక్తియెడలు =
సమయములను, భీముఁడును, “సూదాబౌదనికాగుణాః” అని అ. నాట్యకశిక్షణ
వినోదంబులు జరుపునెడలను, అర్జునుఁడును, గాంధర్వగతిశిక్ష = ఆశ్వసంబంధ
మైన గమనశిక్షను, కావించునెడలను, నకులుఁడును, “వాజివాహార్వగంధర్వ
హయసైంధవసప్తయః” అని అ. అత్యంత, మాహా = ఆవులయొక్క, “గౌరు
సామాహాచశృంగిణీ” అని అ. రక్షణాదివిధులఁ గ్రాలునెడలను, సహదేవుఁడును,
క్రమమునఁగాంచి, తత్తద్వర్తగతిక్ = అందుకందుఁ జరిగినరూపవర్తనలచేత,
అయంబుమీఱి = భౌగ్యవశమున నన్నియు నిచ్చాచుకూలమాచుచుండఁగా
నకుట. నవమైన, నిజ = స్వకీయమైన, అతను = అనల్పమునైన, నైపుణీ =
నేర్పుయొక్క, వివృతిక్ = విశేషగోచరముచేత, మెఱసి, పరులెఱుంగకుండ,
ఏగురు = అయిదుగురును, ఆశ్రయించిరి.

క. అంతటఁ దద్రామన్యపతి

కాంతాసందర్శనాభికాంక్షాసహిత

స్వాంతతః దరియించుచు శు

ధాంతక్రీడావనస్థ యగుతద్దేవిన్.

141

రా. అంతట, తద్రామనృపతికాంతా = సీతయొక్క, కడమ సరి.

భా. అంతట, తద్రామ = ద్రావది, నృపతికాంతా = సుధేష్ఠయొక్క, కడమ సులభము.

క. చేరి పొడగాంచి యాయమ

చేరిక నతిగూఢతను భజించి వసించెన్

నైరంధ్రీభావమునఁ ద

దారూఢప్రీతి మొగము దగఁ గై సేయన్.

142

రా. చేరి పొడగాంచి, ఆయమ = సీతయొక్క, చేరికను, నైరంధ్రీ భావమునఁ = నైరంధ్రీయొక్కరీతి చేత-నైరంధ్రీభావనలచేతననుట. తదా = అప్పుడు, గూఢ = మొలిచిన, ప్రీతి = సంతోషము, మొగముదగఁ గై సేయన్ = సీతాసందర్శనమువల్లనైన వేడుక ముఖమునకు శృంగారము దేగా ననుట.

భా. నైరంధ్రీత్వము, మొగముదగఁ గై సేయన్ = తిలకాదులు పెట్టు నట్టుగా, ఆయమ = సుధేష్ఠయొక్క, చేరికను వసించెను.

శా. పారేమాయవిజృంభమాణపరమబ్రహ్మ మధ్యేహృద

జ్జాతాధ్యామలదివ్యమంగళనిజాంగాజస్రసాక్షాత్క్రియా

ధౌరంధర్యమహత్త్వపాత్రితగుణాధగికారితాష్టాంగయో

గారూఢిప్రథమాన మాసజనభాగ్యశ్రీసముజ్జృంభణా. 143

పారేమాయ = మాయ సతిక్రమించినర్వాత, "పారేమధ్యేషష్ట్యావా" అని షష్ఠీసమాసము. విజృంభమాణ = ప్రకాశించుచున్న, పరమబ్రహ్మత్వ = నిర్గుణబ్రహ్మస్వరూపమైనవాఁడా, మధ్యేహృదబ్జ = హృత్పద్మమధ్యమందు, అరాధ్య = భజింపదగిన, అమల = స్వచ్ఛమైన, దివ్యమంగళ = దివ్యశుభ

స్వరూపమైన, నిజాంగ = నిజస్వరూపముయొక్క, అజస్రసాక్షాత్కీయా =
 నిత్యసాక్షాత్కారముయొక్క, ధౌరంధర్య = వహించెడు చాతుర్యము చేతనైన,
 మహత్త్వ = మహిమకు, పాత్రిత = పాత్రముగాఁ జేయఁబడినవారై, గుణా
 ధఃకారితా = త్రిగుణములను దిరస్కరించెడువారౌటచేత, ఆష్టాంగయోగ =
 సాంఖ్యయోగమందుఁగల, ఆరూఢి = అతిపరిచయముచేత, ప్రళమాన =
 ప్రసిద్ధులైన, మానిజన = మనీశ్వరులయొక్క, భాగ్యశ్రీ = అదృష్టాతిశయ
 మును, సముజ్జ్వంభణా = ప్రకాశింపఁజేసెడువాఁడా!

క. ఆధునికసాధునికరస

మాధిదురారాధితామహత్తరవార్తా
 రోధార్థవిహితమచ్చి
 త్తాధిగమా పెద్దవేంకటాధిపసుగమా.

144

ఆధునిక = ఇప్పటివారైన, సాధు = సజ్జనులయొక్క, నికర = సమూ
 హమునకు, సమాధి = యోగనిష్ఠచేతను, దురారాధితా = ఆరాధింపశక్యము
 గానివాఁడౌట యనెడి, మహత్తరవార్తా = అధికతరమైన ప్రసంగములయొక్క,
 రోధార్థ = నిరాకరణనిమిత్తమై, విహిత = చేయఁబడిన, మచ్చిత్తాధిగమా =
 నాదు హృదయప్రసంగతిగలవాఁడా! నావంటివానికిఁ బ్రసన్నమైస్వామిని సకల
 మైనవారికినిఁ బ్రసన్నుండవౌదువు గనుక నిన్ను నారాధింప శక్యముగా నుచు
 వాక్యము సిద్ధాంతము గాదు, అటు గనుకనే, పెద్దవేంకటాధిప = పెదవేంక
 టాద్రి చేత, సుగమా = లెస్సగాఁ జెలియఁబడినవాఁడా!

మత్త. భూధరాధిప కన్యకామణి పుణ్యపాదపయోజలా

క్షైధితారుణ గైరికద్యుతి హేమకూట విహారలీ
 లాధికాదర సాధుసాధిత మైమవత్యనురంజనా
 రాధితస్తర మోచితాత్మ పురాతనాప కృతిస్త్వతి.

145

గద్యము. ఇది నిఖిలసూరిలోకాంగీకారతరంగితకవిత్వవైభవ
పింగళియమరనార్యతనూభవ సౌజన్య జేయసూరయనామ
ధేయప్రణీతం బైన రాఘవపాండవీయమునందుఁ దృతీయా
శ్వాసము.

భూధరాధిప=హిమవంతునియొక్క, కన్యకామణి=కుమారియైన పార్వతి
యొక్క, పుణ్య=పవిత్రములైన, పాదపయోజ=పాదపద్మములందున్న, లాఠా=
లత్తుకచేత, ఏధిత = వృద్ధిపొందబడిన, అరుణములైన కైరికద్యుతి =
జేసురులకాంతిగల, హేమకూటపర్వతమందగు, విహారలీలా = క్రీడావిలాస
మందు, అధికాచర=మిక్కిలియు నాచరముగలవాఁడా! సాధు=చతురుషుల
చేత, సాధిత = వశముగాఁ జేసికొనబడినవాఁడా! హైమవతీ=కౌరియొక్క,
అమరంజన = ప్రేమపురస్సరముగా నడుగుకొనుట చేత, ఆరాధిత = ప్రార్థింపఁ
బడినవాఁడవై, స్మర=మన్నఁగునినిమిత్తమై, మోచిత = విడిపింపబడిన, ఆత్మ =
తన నిమిత్తమైన, పురాతన = పూర్వకృతమైన, అపకృతి = అపకారము
యొక్క, స్మృతీ = స్మరణగలవాఁడా! పార్వతీప్రార్థనవలన మన్నఁగునిఁ
దిరుగబ్రతికించినవాఁడనుట.

గద్యము. ఇది శ్రీమత్తదనగోపాలకృపాకటాక్షసంప్రాప్తసారసార
స్వత సంపదానందనందవరకులక్షీరపారావారరాకాసుధా
ధామ ముద్దరాజ గణపయామాత్య పెదరామధీమణిప్రద
ర్భితం బైన రాఘవపాండవీయాదర్శంబునందుఁ దృతీయా
శ్వాసము.

శ్రీ రస్తు

రాఘవపాండవీయము

చతుర్థాశ్వాసము

దుచిరతుంగభద్రా

తీరాస్పద యాకువీటిటిష్ఠాగ్రతనూ

జారాధితనిత్యదయాం

కూర విరూపాక్ష హేమకూటాధ్యక్షా !

1

వ. అవధరింపు మక్కాలంబున.

2

క. తనయేలికసానికడకుఁ

దనరుఘునై శ్వర్యరక్షితదనుజుఁ డఘన

ర్తనుఁ డేతెంచిన నప్పా

వని పతిహితవృత్తి నడఁగి వర్తిలె మిగులన్.

3

రా. తనయేలికసానికడకుఁ = సీతవద్దకు, ఘనై శ్వర్యముచేత, రక్షిత = రక్షింపఁబడిన, దనుజుఁడు = రాక్షసులు గలవాఁడు, అఘనర్తనుఁడు = పాపకర్తుడైన రావణుఁడు, ఏతెంచినఁ = రాగా, పావని = పాపనపుత్రుడైన, మానుమంతుఁడు, పతిహితవృత్తినడఁగి వర్తిలెను - పతిహితవృత్తియైనవానికిఁ దద్భార్య చిత్తశుద్ధిని శోధించెడుచోట నణఁగియుండుట ధర్మమే గనుక, రావణుని

యొక్కయు, నాసీతయొక్కయు సంభాషణప్రకారము వినఁగోరి యెఱింగించుకొనక యుండె ననుట.

భా. ఘనై శ్వర్యమును, రక్షి = రక్షించెడువాఁడు, తదనుజుఁడు = సుధేష్ఠతమ్ముఁ డయిన కీచకుఁడు, ఏలెంచినఁ, అప్పావని = ద్రావది, మిగుల నడఁగివర్తిలెఁ = అణఁకువతో నుండెను.

శెంటికి సరి.

వ. అప్పుడు.

4

చ. అతనుఁడు తత్సతిద్యుతీసహాయతనెంతయుఁ గ్రొవ్వి యవ్విని
జ్జితరిపు నింద్రజిద్గురువిజృంభితవై భవు దేహసారత
జ్జితశతకోటిసింహబలు సిద్ధు నెడం గడుఁ గాసి నేసె న,ద్భుత
ముగదా యెసంగునెడఁ బొంగు నెవ్వరియెట్టిపెంపులున్.

రా. అతనుఁడు = మన్మథుఁడు, దేహసారముచేత, తర్జిత = జయింపఁబడిన, శతకోటి సింహములయొక్క బలముగలవాని, ఇంద్రజిద్గురుఁ = రావణుని, గాసిచేసెను.

భా. ఇంద్రుని, జీత్ = గెలిచిన, గురు = ఆధికమానట్టుగా, విజృంభిత = విస్తరించిన, వైభవముగలవాని, దేహసారతర్జితమైన, శతకోటిఁ = పశ్రాయుధముగలవాని, సింహబలుఁ = కీచకుని, గాసిచేసెను, ఈపద్యమునం దర్థాంతరన్యాసము.

సీ. అట్లనంగుఁడు నొంప నద్దురాత్తుండు పా
తివ్రత్యనిధి నాసతీలలామ
ననుచితోక్తులు పెక్కులాడి యల్లించియు
దీని నెఱ్ఱెన సాధించి నాదు
ప్రాణంబు రక్షింపుఁ డని దూతీకల స్వస
న్తానగాంభీర్యహీనత నెరఁగుచు

దా పెండియును జెప్పఁ దగునట్టిసద్బుద్ధు

లప్పనివారించి చెప్పవెఱచి

తే. తనకు ననుకూల మయినచందంబు నడపెఁ

బెచ్చు పెరిగెడుతమకంబుపేర్చి దాన

యాకెఁ బలుమాఱుఁ జేరి పేదఱపు లఱచి

యును మనోజవికారవర్తనలు సలిపె.

6

రా. అట్లనంగుడు, అద్దురాత్తుడు = రావణుడు, ఆసతీలహమన్ = సీతకు, దూతికలకు, సంతాన = అభిమానము మొక్కయు, గాంభీర్య = గాంభీర్య గుణముమొక్కయు, హీనత చేత, ఎరగుచు ననుట. సద్బుద్ధులు = మంచిబుద్ధులు, అప్పని = ఆప్రయోజనమును, మనోజవికారవర్తనలు సలిపెను.

భా. అట్లనంగుడు, అద్దురాత్తుడు = కీచుడు, పాతివ్రత్యనిధి = ద్రౌపదిని, దీని నెట్లైన, సాధించి = చేపూర్చి, నాదుప్రాణంబు రక్షింపుఁ డని, ప్రాణశబ్దమునకు ప్ర. ఉపసర్గము గనుక యతికి నల్వమేచెల్లెను, దూతికలను, స్వసన్ = అక్కయైన సుధేష్ఠు, “భగినీస్వసా” అని అ. సద్బుద్ధులు = మంచిబుద్ధులను, అప్ప = అక్క, ఆకెఁ = ఆయను, వికారవర్తనలు సలిపెను.

వ. అప్పు డప్పతివ్రతాతలకంబు.

7

సీ. ఓరిమూఢాత్మ దుశ్చరిత్ర నీత్రుల్లు

టయ కాని బుద్ధి నేమియు నెఱుంగవు

బ్రతికెడుచందంబు భావింప వేవురు

నాకీశులైన గంధర్వవరులు

చర్చింప బహులక్షశతసంఖ్య లైనరా

క్షుసయక్షములు లెన్నికకు మిగిలిన

మన్నాథదోర్బలాభ్యున్నతి నడగక
మించఁ జాలరు నిగ్రహించిరేనిఁ

తే. దత్పరాక్రమ మిదె నీమదంబు నడఁప
సున్నయది నీకు మననాస యుండెనేని
శరణు చొరుము తదంఘ్రితామరసములకుఁ
దడయ కిపు డిట్లు కృత మైన తప్పు గావ.

8

రా. పీరిమూఢాత్మ, బ్రతికెడుచందంబు, భావింపన్ = విచారించుకొను
టకు, ఎఱుంగ వని క్రిందటి కన్వయము, వేవురు = వేలసంఖ్యలైన, నాకీశు
లైనన్ = దేవేంద్రు లైనఁగాని.

భా. బ్రతికెడుచందంబు భావింపవు, ఏవురు = అయిదుగురు, నాకు,
ఈశులైన గంధర్వవరులు, కడమ యేకార్థము సులభము.

వ. అనుమాటలు విని వాఁ డనాదరదుర్విలాసంబున వెడనవ్వు
సవ్వటిల్ల నవ్వరవర్ణిం గనుంగొని.

9

రెంటికి సరి.

ఉ. బేలవు గావె నీవు వెఱపించెదు వీరినివారిఁబోలె న
నోలలితాంగి నాకు నిలనోపరు రుద్రముఖానిలామర
ల్సాలుఁ గుయుక్తు బిందులఁ దలంకఁ దలంకెదఁ గాని తావక
భూరిలతికాధనుస్సు ఫరదపూర్వవిజృంభణమర్తతోద్ధతిన్.

రెంటికి సరి.

చ. విను మిఁకఁ బెక్కు లేల యలివేణి నిజంబుగ నీకృపావలో
కన మిపు డబ్బకున్న రతికాంతునిచే నిమిషంబు నిల్వనో
ప నని రసోద్ధతిం బలుకఁ బావని యాసతి వాఁడు బల్కి బ

ట్టునొ యనుశంక యప్పుడు గడుం బొడమం దనయాత్మలో
పలన్. 11

రా. వినుము. పలుకన్, పావని = పవనపుత్తుడైన హనుమంతుడు.
ఆసతిన్ = ఆసీతను, బల్లిబట్టునొ యనుశంక, తనయాత్మలోపలన్, అను-
కొనెడుమాట.

భా. వినుము. అలివేణి = ఓద్రౌపదీ! పలుకన్ = పలుకగా, పావని =
పవిత్రురాలయిన, ఆసతి = ఆద్రౌపది, వాడు = కీచకుడు, బల్లిపట్టుననుశంక
పొడమ, తనయాత్మలోపలను, ముందరిపద్యమున కన్వయము.

క. తతభీమభుజబలంబున

నితనిమదం బడచకున్న నెంతయు విపరీ

తత వచ్చుచు దప్ప దిప్పుడను

మతిఁ బూని మరల్చె దమిత మన్యుత్వరతన్. 12

రా. భీమ = భయంకరమైన, అను = అనెడి, మతినిఁబూని, దమిత
మన్యుత్వరతన్ = అణఁపబడిన రోషాతిశయముగలవాడౌట, మరల్చెన్ =
ఆశలంపును ద్రిప్పుకొనియెను.

భా. భీమ = భీమసియొక్క, భుజబలంబున, అనుమతిన్ = ఆంగీకార
మును, పూని, మితమైన, మన్యుత్వరతన్ = కోపముగలదాననాటచేత,
మరల్చెన్ = గీచకుని దిరుగనంపెదను, ఇప్పు డంగీకరించి భీమునిచేత సమా-
రింపించెద ననుట.

క. అనివార్యమాణరోషం

బున నవనిజయుక్తిధార్వ్యము దలిర్పంగ స

మనసిజవశు ఖలు మగుడిం

చి నితాంతము నడలె నతని చేతకు నంతన్. 13

రా. అనివార్యమాణ=నివారింపశక్యముగాని, రోషంబుచేత, అవనిజ=
సీత, కడమ సరి. రావణనిఁ దిట్టిపామునె ననుట.

భా. అని = ఈలాగు ద్రౌపది మనస్సులో ననుకొని, వార్యమాణ.
రోషంబునకొ = కోపమణఁచుచును, నవ = నూతనమైన, యుక్తిధార్మ్యము=
మాటలదిట్టతనము, తర్పిరంగకొ, మనసిజవశుకొ = మన్తధవశుడైనవాని,
మగుడించి, ఆతనిచేతకు, అడలెకొ = విచారపడెను.

ఆ. సూపకారవృత్తి దీపింప మాంసతి

యున్న వాసమూర్తిఁ జెన్నుదొరుఁగు

నగ్గుణాభిరామ డగ్గుటి తద్దర్శ

నము యథోచితవిధి నమరఁ జేసి.

14

రా. సు = లెస్సైన, ఉపకారవృత్తి=ఉపకారవర్తనము, దీపింపకొ=
ప్రకాశించునట్లుగా, మారుతియుకొ = హనుమంతుఁడును, నవమైన, అసమ=
అధికమైన, అర్తికొ = వీడచేత, “అర్తిఃపీడాధనుఃకోట్యాః” అని అ. చెన్ను
దొరుఁగు = ఇన్నరాల్తైన, అగ్గుణాభిరామకొ = సీతను, తద్దర్శనముచేసి.

భా. సూపకారవృత్తి = పంటలవానిరీతి, మారుతియున్న = భీముఁ
డుండెడి, వాసము=గృహమును, గుణాభిరామ=ద్రౌపది, డగ్గుటి తద్దర్శనమును.

వ. నిజవృత్తం బెల్ల నెఱింగించి తనరాకచందంబు వివరించి యి.
ట్లనియె.

15.

శా. కల్యాణీభవదీశ్వరాజ్ఞమహిమం గల్గె నిన్ రాఘాటబా
హుశ్యాత్యుత్పతజంతుఘోరవనవాసోదన్వద్గుంఘనా
కల్యాణాతిశయంబు నాకుఁ దువ వాక్సంకోచనం బేల ని
స్త్యైర్వద్వరశక్తి గల్గె మన కెందు న్నే వసాధ్యార్థముల్.

రా. కల్యాణీ-సంబుద్ధి. భవదీశ్వర - నీపతియైన రామునియొక్క, అజ్ఞామహిమచేత, నిరాఘాట = తడలేని, బాహుశ్యముచేత నత్యుద్ధతములైన జంతువులచేత ఘోరమైన, వన = ఉదకమునను. “జీవనంభుననంవన” మ్మని అ. వాస=స్థానమైన, ఉదన్వత్=సముద్రముయొక్క, ఉల్లంఘనా=దాటుటయనెడి, కల్యాణ=శుభముయొక్క, అతిశయంబు నాకు, కల్గెనని యన్వయము. త్వద్వర = నీకుఁ బ్రియుడైన రామునియొక్క, కడమ సరి.

భా. కల్యాణీభవత్ = శుభమవుచున్నట్టి, వనవాసమనెడి, ఉదన్వత్ = సముద్రముయొక్క, దాటుటయనెడి, కల్యాణాతిశయంబు, కల్గెనని క్రిందటి కన్వయము, నాకు వాక్స్పాకచనంబే, త్వత్ = నీయొక్క, వర=శ్రేష్ఠమైన, శక్తి = సామర్థ్యము, కల్గె, అసాధ్య = సాధింపశక్యముగాని, అర్థముల్ = ప్రయోజనములు, లేవు.

క. అతిశీఘ్రమై తెగఁజూడుము

హతగుణు నీద్రోహి నోర్చు సదియే యకటా!

యతివ భవత్ప్రియబాహూ

ద్ధతిదురహంకారు లై నదస్యులచేతల్.

17

రా. హతగుణు = చెడ్డగుణముగలవాని, ఈద్రోహి = రావణుని, తెగఁజూడుము = చావంజూడుము, అతివ - సంబుద్ధి, భవత్ప్రియునియొక్క, బాహూద్ధతి=ఘజబలము, దస్యుల=శత్రువులయొక్క, చేతలు=దుశ్చేష్టలను పీర్చునదియే.

భా. ఈపద్యమందును ద్రౌపది భీమునితో ననెడుమాట, ఈద్రోహి = కీచకుని, తెగఁజూడుము=సంహరింపుము, భవత్ప్రియ=నీప్రియురాలైన, అతివ, బాహూద్ధతిచేత దురహంకారులైన, కడమ సరి.

సీ. ఇదియొకటి నాపల్కు మదిఁ జేర్చు మాత్త బ

లఖ్యాతిసంపద ల్దనర వచ్చి

దృఢదర్పు నీద్రోహిఁ దెగటార్చు నీవార్త
 వినఁబడినప్పుడ మనవిభుండు
 మనతోడఁగూడఁ గ్రమ్మఱ నగణ్యమహావ
 నీరాజ్యసౌఖ్యసంచారములకుఁ
 జనుట ధ్రువం బిది సమయంబు గావున
 నీ వంతవట్టును నెఱ్ఱనమున

ఆ. మఱువ కోయవార్యమానసతీవ్రతా
 ధిక్య మేర మీఱు తెగువ కీపుడు
 సొరక తునుమవలయుఁ జిమ్ములోలోన న
 త్యంతమన్యుసంభ్రమాతిశయము.

18

రా. మనవిభుండు=రాముఁడు, ఈవార్త = నీ విక్కడనుండెడు వార్త,
 వినఁబడినప్పుడ, ఆత్మ=తనయొక్క, బల=సేనలయొక్క, ఖ్యాతिसంపదలుతనర.
 వచ్చి, ఈద్రోహిఁ=రావణుని, తెగటార్చును, అని యన్వయము. అవనీ.
 రాజ్యముయొక్క, సౌఖ్యసంచారములకు, సమయంబుగావున, పదునాలుగేండ్లు.
 కావచ్చెఁగనుక, మఱువక, ఓ, అవార్యమైన మానసమును, సతీవ్రత = పాతి
 వ్రత్యముయొక్క, ఆధిక్యముగలదానా ! మేరమీఱు తెగువకుఁ=మరణ.
 సాహసమున కనుట. చొరక, మన్యు=కోకరోషములయొక్క, “మన్యురైన్యే.
 క్రతౌక్రుధి” అని అ. సంభ్రమ=తీవ్రతయొక్క, “సమాసంవేగసంభ్రమా”
 అని అ. అతిశయము = ఆధిక్యమును, లోలోనఁ దునుమవలయు నని
 యన్వయము.

భా. ఆత్మ=నీయొక్క, బలముచేతనైన, ఖ్యాతिसంపదల్ = అధికప్రసి
 ధులు, తనరకుఁ=ప్రకాశముకాఁగా, ఈద్రోహిఁ=కీచకుని, తెగటార్చు=సంహ
 రించునట్టి నీయొక్కవార్త వినఁబడినప్పుడ, మనవిభుండు=ధర్మరాజు, మహాత్ =
 ఘనములైన, పనీరాజీ=పనపంక్తులయందగు, అసౌఖ్య = సౌఖ్యరహితమయిన,

సంచారములకుఁ జనుట ధృవంబు, ఇది సమయంబుగావునఁ = మనము చేసికొన్న
కట్టడ యిది గనుక, మఱువక = ఎచ్చరికదప్పక, ఓయవార్యమానసతీవ్రతా
ధిక్య-సంబుద్ధి. వారింపశక్యముగాని మానసమందలి తీవ్రతయొక్కయాధిక్యము
గలవాఁడా, లోలోనఁ = రహస్యముగా, అయ్యుం = సింహబలునియొక్క, సంభ్ర
మాతిశయమును దునుమవలయుఁజూము.

ఆ. తగదు మిగుల నిచటఁ దడయఁగ సుకేతి

తం బగుసమయంబు దప్పకుండ

నే దిరిగి యరిగెద నీవు నావెంబడి

నడువవలయుఁ దార్తి సడలనీక.

19

రా. తగదు, సుకేతితంబగు సమయంబు = రాముఁడు మితివెట్టిన సమ
యము, తప్పకుండదిరిగి నే నరిగెదను. నీవు, నావెంబడిక = నేఁ జెప్పినప్రకార
మునఁ దెగువకుఁ జొరకయనుట. తార్తి సడలనీక నడువవలయును.

భా. తగదు, సుకేతితంబగు = వచ్చెదనని వానితోఁజెప్పిన, సమయంబు =
వేళ, తప్పకుండ, నీవు, తార్తి సడలనీక కోపములేక = కోపముగలిగినను నారోష
మున విజృంభించి పరాక్రమముఁజూపి బయలుపడుదువు గనుక, నావెంబడిక =
నావెంట, నడువవలయుక = రావలెను.

ఆ. అని పలికి భవద్వరాత్తకు నామాట

యొప్పుగుట కొక గుఱు తొసఁగు మనియె

నిచ్చెఁ దత్పతిప్రహిత మైననమ్మిక

యుంగరంబు సలికి నుబ్బు మెఱయ.

20

రా. అని పలికి, భవద్వర = నీపతియైన రామునియొక్క, ఆత్మకుక = మన
మునకు, నామాట = నేఁ జెప్పినమాట, ఒప్పుగుటకుక = నమ్మికయగుటకు, ఒక
గుఱుతునొసఁగు మనియెను, తత్పతి = ఆసీతాపతిచేత, ప్రహితమైన = అపఃబడిన.

నమ్మిక=నమ్మకముకొఱకై న, ఉంగరంబు=ముద్రికను, సతికిన్=సీతకు, ఇచ్చెను.
అనియెను, ఇచ్చెను, అనుచుండు క్రియలకును హనుమంతుడే కర్త.

భా. అని పలికి, భవత్ = నీయొక్క, వరమైనయాత్మకు, నామాట
యొప్పుగుటకున్=నేఁ జెప్పినమాట సమ్మతయగునందులకు, ఒక, గుఱుతోసఁగు
మనియెన్=అడయాలము నిమ్మనియెను, తత్పతి=ఆభీమునిచేత, ప్రహితమైన =
ఇవ్వఁబడిన, నమ్మికయున్=నమ్మకమును, కరంబు=మిక్కిలియు, సతికిన్ =
ద్రౌపదికి, ఉబ్బు=సంతోషమును, మెఱయఁగా, ఇచ్చె నని క్రిందటి కన్వయము.
గుఱుతిమ్మని ద్రౌపది యడిగినను భీముఁ డిచ్చిననమ్మిక ద్రౌపదికి సంతోషము
చేసె ననుట.

క. అనిలజుఁ డధికతమస్థితి

నొనరెడితమి రామదుఃఖ ముడుపుటకు నయం

బునఁ దత్సతీశిరోమణి

గొని చనఁగనియమితదర్పగురుసంభ్రముడై .

21

రా. అనిలజుఁడు=హనుమంతుఁడు, అధికతమ=మిక్కిలి యధికమైన,
స్థితిన్ = మర్యాదచేత, “మర్యాదాధారణాస్థితీ” అని అ. ఒనరెడి, తమిన్ =
వేడుక చేత, రామునియొక్క దుఃఖముడుపుటకు, తత్సతీ=ఆసీతయొక్క, శిరో
మణినిగొని, చనఁగని = పోవువాడై, అమితమైన, దర్ప=గర్వముచేత, గురు =
ఘనమైన, సంభ్రమముగలవాడై, అరిగె నని మీఁదటిపద్యమునఁ గ్రియ.

భా. అనిలజుఁడు=భీముఁడు, అధికమైన, తమకి=అంధకారముయొక్క,
స్థితిన్=నిలుకడ చేత, తమిన్=రాత్రియందు, “రజనీయామినీతమి” అని అ.
రామ = ద్రౌపదియొక్క, తత్సతీశిరోమణిన్ = ఆపతిప్రతారత్నమైన
ద్రౌపదిని, నియమిత = అణఁపబడిన, కడమ సరి.

క. పోరికిఁ దివిరి యరిగె బ

ల్బీరముచే వనవిఘాతలీల నెఱపుచున్

ధీరత దనరఁగ లంకా

ద్వారగతుం డగుచుఁ బేర్చె వై రివధరతిన్.

22

రా. బల్బీరముచే, వనవిఘాతలీల=అశోకవనభంగక్రియను, నెఱపుచు. తనరఁగ, లంకా=లంకయొక్క, ద్వారమును, గతుండు=పొందినవాడై, కడమ సరి.

భా. బల్బీరముచేవత్=అహంకారసారమును, అవిఘాతలీలనెఱపుచును, కలంక=అపవాదమునకు, అద్వార=ప్రవేశహేతువుగాని, గతుండు=గమనము గలవాడు, అగుచున్, గూఢగమచుడై యనుట, అపవాద మనఁగా భీమునిచేతఁ బొండవులకుఁ దిరుగ వనవాసప్రాప్తి యనెడి యపవాదము. అది ప్రకాశగమన మైన వచ్చును. వై రివధమందగు, రతిని = వేడుకను, పేర్చెన్ = పెంచెను. వ. అంత.

23

ఉత్సాహ. తమముచే నొకించుకయునుదలము గానమి న్నితాం.

తము నిజాంగనాశనఫలదర్పకోపక్షప్తసం

భ్రమముతోడఁ దన్నుఁ జెనకఁ బరఁగుసింహబలులను.

తస్మరమతులలీల మెఱయఁ జంపెఁ జిత్రవధరతిన్.

రా. తమముచేత్=అజ్ఞానముచేత, తలము గానమిన్=స్వరూపమును, జెలియమిచేత, నిజాంగ = తమ శరీరములయొక్క, నాశనము ఫలముగాఁగల, దర్ప = గర్వముచేతను, కోపముచేతను, క్షప్త = చేయఁబడిన, సంభ్రమము తోడన్ = సంభ్రమముగలవారై, చెనకఁబరఁగు, సింహబలులన్=సింహములయొక్క బలమువంటి బలముగలవారిని, తస్మరమతులన్=తెస్సయుద్ధమందుల ఋద్ధిగలవారై న రాక్షసులను, చంపెను.

భా. తమముచేత్ = చీకటిచేత, తలముగానమిన్ = స్త్రీపురుషుల స్వరూపము గానరాక్షండుటచేత, “అధస్స్వరూపయోరస్త్రీతలంస్యా” తని అ.

నిజాంగనా=ద్రౌపదియందలి, ఆశను=అపేక్షచేత, అఫల=నిష్ఫలమైన, దర్పకోప
క్షప్త=మన్తశక్తమైన, సంభ్రమముతోడఁ=అధిక భ్రమతోడఁగూడి, తన్నుఁ
జెనకఁబరఁగు సింహబలుని, లసత్సమరము, ఆతులలీలచేత మెఱయ, చంపెను.

వ. తదనంతరంబ మఱియును.

25

ఆ. శక్తిమత్త దనుజసంఘ మతౌంత మై
పాలిసెఁ బవనపుత్రుభుజబలమున
నతనికాంతకాగ్రహప్రేరణంబుచేఁ
గరము కీడొనర్చు కడఁకఁజేసి.

26

రా. శక్తి=బలిమిచేత, మత్త=మదించిన, దనుజ = రాక్షసులయొక్క,
సంఘము=సమూహము, ఆతౌంతమై = ఆక్షకుమారుఁడు కడఁగాఁగలదై, పవన
పుత్రు = హనుమంతునియొక్క, భుజబలమునఁ = పరాక్రమముచేత, పాలి
సెఁ = నొచ్చిపోయెను, ఆక్షకుమారసహితముగా నొచ్చెననుట, అంతక=యముని
సంబంధమైన, ఆగ్రహముయొక్క, ప్రేరణంబుచేఁ = యమప్రేరణచేత,
అతనికిఁ = ఆ హనుమంతునికి, కీడొనర్చుకడఁకఁజేసి = కీడుచేసెద నను
యత్నము నడపుటచేత, పాలిసె నని యన్వయము.

భా. శక్తిమత్ = బలిమిగల, దనుజసంఘము = కీచకు ననుజసమూ
హము, ఆతౌంతమై=ఓర్పులేనిదై, అతని కాంతకుఁ=భీమునిస్త్రీయైన ద్రౌపదికి,
కీడు చేసి, పవనపుత్రుభుజబలమునఁ=భీమునిబలముచేత, పాలిసెను.

తే. ఏబుధకంటకకీచకవిపినమునకు

దావవహ్నిగా నాత్మప్రలాపమహిమ
నెఱపె వాయుజుఁ డన్యుల కెఱుకపడక
యుండ లోలోనఁ బొగడె బుధోత్కరంబు.

27

రా. విబుధకంటక=రాక్షసు లనెడి, కీచకవిపినమునకుఁ=వెదురుటడవు లకు. “వేణవః కీచకాస్తే స్యు ర్యేస్వనంత్యనిహాద్ధతాః” అని అ. దావ పహ్నిగా వాయుజుఁడు ప్రతాపమహిమను నెఱపెను, బుధోత్కరంబు=దేవ సమూహమును, “జ్ఞాతృచాంద్రిసురాబుధాః” అని వై. అయ్యలకుఁ=శత్రువు లైన రాక్షసులకు, ఎఱుకపడకుండ లోలోనఁ బొగడెను, రావణభీతులు గనుక.

భా. విబుధకంటక=సజ్జనద్వేషులైన, కీచకు లనెడి, విపినమునకుఁ=అడవికి, దావాన్నిభింగిని నాత్మప్రతాపమహిమను నెఱపెను, వాయుజుఁడు, అయ్యలెఱుఁగకుండ, లోలోన=రహస్యముగా, నెఱపెను, పొగడెను బుధోత్కరంబు.

తే. తత్సహోదరసంప్రవర్తనము జరిగె
నప్సరములోనగూఢమై అంత నేడు
ముగిసివచ్చె దానవరాజి మోదకాల
మనుచు సంతస మందె వాతాత్తజుండు.

28

రా. తత్ = ఆహనుమంతునియొక్క, సహః = బలిమివల్లనైన, “ద్రవిణంతరస్సహోబలశౌర్యాణి” అని అ. దర = భయముయొక్క, “దరోస్త్రీయాంభయేశ్వభే”)” అని అ. సంప్రవర్తనము=వృత్తాంతము, అప్సరములోను = లంకయందు, అగూఢమై, జరిగెను, అంత, దానవ = రాక్షసులయొక్క, రాజి = పంక్తులయొక్క, మోదకాలము = సంతోషకాలము, నేడు = ఈప్రాద్దు, ముగిసివచ్చె ననుచు, వాతాత్తజుండు=హనుమంతుఁడు, సంతసమందెను = సకలరాక్షసులను నేడే సంహరించెద నని తలంచెను.

భా. తత్సహోదర=ఆభీమునితోఁబుట్టులైన ధర్మరాజాదులయొక్కయు, సంప్రవర్తనము=నడక, అప్సరములోనకు = విరాటపట్టణమందు, గూఢమై = ప్రచ్ఛన్నమై, జరిగెను=నడచెను, అంతయు, ఏడు = అజ్ఞాతవాససంవర్సరము, ముగిసివచ్చెను, దానకుఁ=అముగియుటవలన, పర=శ్రేష్ఠమైన, ఆజి = యుద్ధము

చేతనై న, మోదకాలము=సంతోషకాలము, అచుచు, వాతాత్మజుండు=భీముండు,
సంతసమందెను, అజ్ఞాతవాససంస్కారము ముగిసె గనుక విజృంభించి యుద్ధ
మందు శత్రుసంహారముచేసి రాజ్యము చేసినవచ్చు నని సంతోషపడె ననుట.

సీ. వ్యధఁ జేయుతత్సత్త్వవార్తాశ్రుతినిగ్గేశ

పడుచుఁ దత్సంగరభంగపరత

నుత్తమద్రవిణసంపత్తిపౌలస్త్యండు

దుర్యోధనుండు రోషదూషితుండు

తత్పురిలోపల ధర్మజభీమసం

క్రందనజయముల కలిమి యెంచి

జనులు మెచ్చఁగఁ బేర్చు శౌర్యాధ్యునాహవ

కృతిసుశర్దుబలోపచితధనుఃప్ర

తే. శావతులితాంబునిధి మేఘనాదుఁ బనిచె

నతఁడు నేఁగి హరిన్నతోగ్రాజిఁ బట్టె

నన్విరటుడాసిగెలుపునఁ గ్రొవ్వభటులు

దస్త్రహాగోగణాగ్రహాద్భటత ననున.

29

రా. తత్ = ఆ హనుమంతునియొక్క, సత్త్వవార్తా=బలవృత్తాంతము
యొక్క, శ్రుతిని = వినుటచేత, తత్సంగర=ఆ హనుమంతుని యుద్ధముయొక్క,
భంగపరత=చెఱచుటకొఱ కనుట, ఉత్తమమైన, ద్రవిణసంపత్తి=బలసంపత్తి
కలవాఁడు, దుర్యోధనుండు = పోరశక్యముగానివాఁడు, పౌలస్త్యండు =
రావణుండు, తత్పురిలోపల, ధర్మజ=విడిచివలనఁ బుట్టిన, భీమ = భయంకరము
లైన, సంక్రందనజయముల=ఇంద్రజయములయొక్క, అహవకృతి=యుద్ధ
క్రియయందు, ను=లెస్సెన, శర్దు= సుఖముగలవాని, అనాయాసముగ
యుద్ధములు సేయువాని ననుట, బలము చేత, ఉపచిత=వృద్ధిఁ బొందింపఁబడిన

ధనుః ప్రణాదముచేతఁ దులితమైన, అంబునిధిఁ = సముద్రముగలవాని,
 మేఘనాదుఁ = ఇంద్రజిత్తును, పనిచెను, అతఁడును = ఇంద్రజిత్తును, హరిఁ =
 హనుమంతుని, నుతమై, యుగ్రమునైన, ఆజిఁ = యుద్ధమందు, పట్టు
 కొనెను, తల్ = ఆ హనుమంతునియొక్క, మహా, ఆగః = అపరాధములయొక్క,
 “ఆగోపరాధోమంతుశ్చ” అని అ. గణ = సమూహముయొక్క, గ్రహోద్భటత =
 ప్రాప్త్యతిశయము, నడువఁ = ప్రవర్తింపఁగా, భటులు, ఆటుడాసి =
 హనుమంతునియొద్దకుఁ బోయి, నవ్విరి.

భా. తల్ = ఆ పాండవులయొక్క, సత్త్వ = సత్త్వముయొక్క, ఉనికి
 యొక్కయనుట, వార్తా = వృత్తాంతముయొక్క, అశ్రుతిఁ = వినకుండుటచేత,
 తత్సంగర = ఆ పాండవప్రతిజ్ఞయొక్క, “ప్రతిజ్ఞాజీసంవిదాపత్సుసంగరః” అని
 అ. భంగ = చెఱుచుటయందుఁగల, పరతఁ = తాత్పర్యముచేత, ఉత్తమద్రవిణ =
 శ్రేష్ఠద్రవ్యములయొక్క, “ద్రవిణంతుబలంధన” మ్మని అ. సంపత్తిచేత, పాల
 స్త్యుండు = కుబేరునివంటివాఁడు, దుర్యోధనుఁడు, తత్పురిహోపలఁ = మత్స్య
 నగరమందు, ధర్మజ, భీమ, సంక్రందనజ = ఆర్జునునియొక్కయు, యముల = నకుల
 సహదేవులయొక్కయు, కలిమి = ఉండుటను, ఎంచి, ఆహవ = యుద్ధమందు,
 కృతిని = నేర్పరియైనవాని, సుశర్మను, ధనుః = వింటియొక్క, ప్రణాద = ధ్వనిచేత,
 తులిత = సరిపోల్పఁబడిన, అంబునిధి = సముద్రునియొక్కయు, మేఘముల
 యొక్కయు, నాద = ధ్వనిగలవాని, సుశర్మకు విశేషణము. పనిచెను =
 పంపెను, అతఁడును = సుశర్మయు, హరిత్ = దిక్కులయందు, నుత = స్తోత్రము
 చేయఁబడిన, ఉగ్రాజిని = ఘనయుద్ధమందు, డాసి, అవిరటుఁ = ఆవిరాటరాజును,
 పట్టెను = పట్టుకొనెను, తల్ = ఆవిరటునియొక్క, మహా, గోగణ = గోసమూహము
 యొక్క, గ్రహ = పట్టుట చేతనైన, ఉద్భటతఁ = ధౌద్ధత్యముచేత, నడువఁ =
 ప్రవర్తింపఁగా, పట్టె నని యన్వయము, తన సేన విరాటరాజుయొక్క
 గోసమూహమును బట్టుకపోఁగాఁ దాను విరటునిఁ బట్టుకొనె ననుట.

వ. అంత.

30

ఉత్సాహ. సర్వపూజ్య యైనిజాజ్ఞ జనుగ నాతనిం జటా
యుర్విఘాతి యమరణ క్రియోత్కతాసహాయుఁడై
పర్వచు విడిపించెఁ దద్విపక్షమృత్యువాల ము
ద్గర్వఁ డగుచు శుష్కదీపితముగఁ జేసి వేడ్కతోన్.

రా. సర్వపూజ్యయై, నిజాజ్ఞ = తనయాజ్ఞ, జనుగ, ఆతనిన్ = హను
మంతుని, జటాయుర్విఘాతి = రావణుఁడు, అమరణ = మరణరహితమైన,
క్రియా = ప్రయోజనమందుఁగల, చుపుటరక్క నేదైన నొకదండన
చేయుటయం దనుట, ఉత్కతా=ఉత్సుకత్వ మే, సహాయుఁడై = ఔత్సుక్య
ముతోఁగూడినవాఁ డనుట, తత్ = ఆ, విపక్షమృత్యు = విపక్షులకు మృత్యు
వయిన హనుమంతునియొక్క, వాలము = తోఁకను, శుష్క = అగ్నిచేత,
“బర్హి శుష్కాకృష్టవర్ణా” అని అ. దీపితముగఁ జేసి విడిపించెను.

భా. సర్వపూజ్య = సకలజనపూజ్యమైన, వినిజ = యమపుత్రుఁడైన
ధర్మరాజుయొక్క, ఆజ్ఞ, ఆతనిన్ = విరటుని, జరాయుర్విఘాతి = జటాసుర
వైరియయిన భీముఁడు, యమ=నకుల సహదేవులయొక్క, రణ = యుద్ధము
యొక్క, క్రియయందుఁగల, ఉత్కతా=ఉత్సాహ మే, సహాయముగాఁగల
వాఁడై, తత్ = ఆవిరటునియొక్క, విపక్ష = శత్రువులకు, మృత్యువైన
వాఁడు, భీమునికి విశేషణము. ఆలము = యుద్ధమును, శుష్క = పరాక్రమము
చేత, “ద్రవిణంతరస్సహో బలశౌర్యాణి స్థామశుష్కంచ” అని అ. దీపితముగఁ
జేసి, ఆతని విడిపించె నని క్రింది కన్వయము.

సీ. మహితధర్మనియమ మాహాత్యభూతన
యానుగ్రహభిగుప్తాంగుఁ డగుచు

శూరోత్తముఁడు వాయుసుతుఁడంత నిల కతి.

గాఢప్రమోదసంఘటనదొరక

లంకపెంపెల్ల డీల్వఱిచె నిశ్చలజయ

వైభవోదయ మహావాలహస్త

చండహేతివిలాస సరభసగ్రస్త

మస్తవిద్యేషిధామాఘుఁడగుచు

ఆ. నత్యనల్పదర్ప మమర విఃక్షయూ

ధపునిఁ బట్టి బలకదంబకమును

సరకుగొనక ప్రబలసత్త్వసాహసములు

చూడఱుకుఁ గరంబు చోద్యపటుఁ.

32

రా. మాహాత్మ్యముగల, భూతనయా=సీతయొక్క, అనుగ్రహముచేత, ఆభిగుప్త=రక్షింపఁబడిన, అంగముగలవాఁడౌచు, వాయుసుతుఁడు=హనుమంతుఁడు, ఇలకుఁ=భూమికి, దొరకునట్లుగా, నిశ్చలజయవైభవోదయముగల, మహా, వాలహస్త=పుచ్చమందున్న, “వాలహస్తశ్చవాలధిః” అనిఆ.చండహేతి విలాస=తీవ్రాన్నిప్రకాశముచేత, సరభసగ్రస్త = కీఘ్రముగా, దహింపఁబడిన, సమస్తవిద్యేషలయొక్క, ధామాఘుఁడగుచుఁ=గృహగమూహములు గలవాఁడౌచు, “గృహదేవత్విత్ప్రభావాధామాని” అని ఆ. దర్పము=తన గర్వము, అమరవిఃక్షయూధపుని=రాక్షసుని, పట్టిన=రాక్షసుని కుమారుడైన యింద్రజిత్తును, సరకుగొనక ప్రబలంగా, లంకపెంపునెల్ల డీల్వఱిచె నని యన్వయము.

భా. మహిమపైన, ధర్మ=యమనియొక్క, నియమ = కట్టడయొక్క, మాహాత్మ్యమువలన, భూత = పొందఁబడిన, “భూప్రాప్తౌ” అని ధాతువు, నయ=సీతయొక్క, అనుగ్రహ=అనుకూల్యముచేత, ఆభిగుప్త = డాపఁబడిన, అంగముగలవాఁడౌచు, వాయుసుతుఁడు=భీముఁడు, అంత నిలక = అవిరటుని విడిచిఁచిన మత్రాననే నిలవక, సంఘటనచేత, దొర=విరటునియొక్క, కలంక

పెంపెల్ల = విచారాతిశయము నంతయును, డీల్పటిచెక్ = శమింపజేసెను,
వైభవోదయమునకు, మహత్ = అధికమైన, ఆవాల = పాదయిన-స్థానమైన
దనుట. “స్యాదాలవాలమావాల” మ్మని అ. హస్తమందున్న, చండహేతి
విలాసముచేత, “రవేరర్చిశ్చశస్త్రం చ వహ్నిశ్వాలా చ హేతయః” అని
అ. సరభస మానట్లుగా, గ్రస్త = మ్రింగబడిన, విద్యేషిధామాఘృడగుచు=
శత్రుప్రతాప సమూహముగలవాఁడగుచు, విపక్షయూధపుని = సుశర్తను,
పట్టి = పట్టుకొని, కలంకపెంపెల్ల డీల్పటిచె నని క్రిందటి కన్వయము.

క. ఈగతి దక్షిణదిశయం

దాగోగ్రహదుష్టచేష్టు నధిపప్రమదై

కాగారికు నిర్ధామునిఁ

గా గర్వ మడంచి విడిచె గాడ్పుకొడుకొగిన్.

33

రా. ఈగతిక్, దక్షిణదిశయందుక్ = అన్నిదిక్కులను గపులు వెదకఁ
బోయినారు గనుక నందులో దక్షిణపుదిక్కునందనుట, ఆగః = పాపమనెడి,
గ్రహ = భూతావేశముచేత, దుష్టమైన చేష్టగలవాని, అధిప = రామునియొక్క,
ప్రమదకుక్ = నీతకు, “ప్రమదాభామిసీకాంతా” అని అ. ఐకాగారికుని =
చోరుడైనవాని, నీత నపహరించినవాని ననుట, నిర్ధామునిఁగా = గృహ
రహితునిగా, లంకను గాలెచ్చగనుక, గర్వమడంచి విడిచెను, గాడ్పుకొడుకు =
హనుమంతుఁడు.

భా. ఈగతిక్ = ఈప్రకారమున, దక్షిణదిశయందు, ఆ-గోగ్రహదుష్ట
చేష్టుని = ఆదక్షిణగోగ్రహణము చేసిన సుశర్తను, అధిప = ఏలికయైన విరటుని
యొక్క, ప్రమదమునకు, ఐకాగారికుని = చోరుఁడయినవాని, “చోరై కాగారి
కస్తేన దస్యతస్కరమోషకాః” అని అ. నిర్ధామునిఁగాక్ = నిస్తేజస్కునిఁగా,
గర్వమడంచి విడిచెను, గాడ్పుకొడుకు = భీముఁడు.

తే. ఇట్లు రిపుశయాకరబలోద్దీప్తఁ డగుచు
 నవనిజశుభ ప్రవృత్తిమానవవిభునకుఁ
 బరమసంతోష మొనరింప మరలెఁ బురికి
 హర్ష మొనవంగ సప్రభుఁ డగుచు నతఁడు.

34

రా. అవనిజ=నీతయొక్క, శుభప్రవృత్తిని=శుభవార్తచేత, పురికి =
 లొకకు, హర్ష మొనవంగ = తిరిగిపోగంటినిగా నని సంతోషమురాఁగా,
 సప్రభుఁడగుచు = ప్రభాసహితుడై, మరలెను = క్రియ.

భా. నవమైన, నిజ = తనయొక్క, శుభప్రవృత్తి=శుభప్రవర్తనము,
 పంటలుగాక యుద్ధమునుజేయు నకుట వింత యనఁగా, సప్రభుఁ డగుచు =
 ప్రభువుతోఁ గూడుకొని, పురికి మరలెను.

వ. అట్టిసమయంబున.

35

క. ఉత్తరగోగ్రహరిపుసుమ

హత్తరవార్తాప్రచార మప్పరిప్రజకుఁ
 దత్తామోదంబై బల

వత్తరతాపమును మదిని వర్తిలఁ జేసెన్.

36

రా. ఉత్తరగ=ఉత్తరపుదిక్కుగూర్చి పోవునట్టి, ఉగ్ర = భయంకరుఁ
 డైన, హరిపు = వానరశ్రేష్ఠుడైన హనుమంతునియొక్క, సుమహత్తర =
 మిక్కిలిఁ దఱుచైన, వార్తాప్రచారము = ప్రసంగము, అప్పరిప్రజకుఁ =
 లొకలోనివారికి, దత్తమైన, ఆ మోదంబై=హర్షముగలదై, “ఆ మోదోహర్ష
 గంధయోః” అని అ. తాపమును, నివర్తిలఁజేసెను = పోఁజేసెను.

భా. ఉత్తరగోగ్రహరిపు = ఉత్తరగోగ్రహణముచేసిన దుర్యోధనుని
 యొక్క, వార్తాప్రచారము=వృత్తాంతము, అప్పరిప్రజకుఁ = అవిరాటరాజు

పట్టణములోనుండు జనులకు, దత్త=ఇయ్యబడిన, అమోదంబై = సంతోష
రహితమై, బలవత్తరతాపమును, మదిని, వర్తిలఁ జేసెను. మనసు కలఁగఁజేసె
ననుట.

ఉ. ఆతతవేగయానమున నంతట నావిలసద్బలుండు గో
త్రాతనయాభివర్ధనవిధానముదంచితవృత్తి యై సము
ద్యోతిలనేగి కాంచి రయమొప్పుఁగఁ బల్కెనృపాలసూనుని
ర్ధూతతరాఘు నుత్తరుగురుస్ఫుటసంభ్రమచిత్తుఁ జేయుచున్.

రా. ఆతతవేగ = అధికవేగముగల, యానమునన్ = గమనముచేత, ఆ,
విలసద్బలుండు = లెస్సబలిమిగల హనుమంతుఁడు, గోత్రాతనయా = నీతయొక్క,
“గోత్రాకుః పృథివీపృథ్వీ” అని అ. అభివర్ధనవిధాన = సుదర్శనవిధిచేతనైన,
ముత్ = సంతోషముచేత, అంచిత = ఒప్పెడి, వృత్తియై = వర్తనగలవాడై,
సముద్యోతిలన్ = సముద్యోతించునట్లు, నృపాలసూనుని = రాముని, నుత్త =
పోమొత్తబడిన, రుక్ = తాపముగలదై, ఉరు = ఘనమునై, స్ఫుటమైన
సంభ్రమముగల చిత్తముగల వానిఁగాఁ జేయుచును బల్కెను.

భా. ఆతతవేగ, యానమునన్ = రథముచేత, “యానంగతౌవాహ
నేచ” అని వి. ఆవిల = అమలమైన, సద్బలుండు = సత్త్వముగలవాఁడు,
గోత్రాత = గవాధ్యక్షుఁడు-కీలారము పారుపత్తెముగలవాఁడనుట, నయ = నీతి
చేతనైన, అభివర్ధనవిధానము, నయ మనఁగా ద్వార పాలాదుల యపసరణము,
ఉదంచితమైనవృత్తియై = మర్యాదగలదై, సముద్యోతిలన్ = శోభిల్లఁగను,
ఏగి, కాంచి = పొడగని, నిర్ధూతతర = మిక్కిలిలేని, అఘు = దుఃఖముగల
వాని, ఉత్తరుఁడనెను విరాటపుత్రుని, గురుస్ఫుట = మిక్కిలిఁ బ్రకాశమైన,
సంభ్రమ = ఆగ్రహముగల, “సమాసంవేగసంభ్రమా” అని అ. చిత్తముగల
వానిఁగాఁ జేయుచును పల్కెను.

సీ. వ్యధ లెల్లఁ దీట దేవరమహామహిమ వి

లోకింపఁ గంటి నస్తోకగుణతఁ

బరఁగుభూమిజనాధిపతనయాయకలంక

నున్నదిశాంతద్విషన్నికాయ

వెసమన మొదవులాలసమానకురుబల

యత్నావరుద్ధంబు లగుచుఁ జనని

తాంతాకులీభవత్ప్రాణవాయుపులతో

వనరెడునేను నివ్వార్తఁ జెప్పఁ

ఆ. బాటుతెంచితి నని ప్రత్యభిజ్ఞానస

మర్పణమున నతనిమదియొడఁబడఁ

దా నెఱిగినకొలఁది నానారివృత్తాభి

ధానకథ లొకింతతడవు నడపె.

38

రా. దేవరయొక్కమహిమచేత, భూమిజను=సీతను, నిలోకింపఁగంటిని=చూచితిని. “దృష్టాసీతేతితద్వతః” అన్నాడుగరుకఁ గంటి ననెడిపపము ముందుగాఁ జెప్పినాడు, ఆధి = మనోవ్యధయందు, పతన = పాటుగలది, తన్మగ్న యనుట, ఆయక=ఆయమసీత, లంకను=లంకయందు, శాంతద్విషన్నికాయ=అణ పంబడిన శత్రుపూజము గలవాఁడా—సంబుద్ధి. మనము, వెసను=వేగిరముగ, ఒదవులాలసను = ఒకవెడికొఱకే, మానక, ఊరు, బల = బలవంతమైన, యత్నముచేత, అవరుద్ధంబు లగుచుకొనని, తాంత=బడలినవై, ఆకులీభవత్ = వ్యాకులములొచున్న, ప్రాణవాయుపులతోడఁగూడ, వనరెడును = విలపించుచున్నది, మనము పత్తు మని బలవంతమునఁ బ్రాణమునుబెట్టుకొని యున్నదనుట, నిను = నేను, ప్రత్యభిజ్ఞాన = గుఱుతుయొక్క - ఆయన శిరోరత్నముయొక్క, ఆభిధాన = చెప్పెడునందుగల, కథలు = మాటలు, ఒకింతతడవు = ఆయనకు సమస్తమయ్యెడు పర్యంతము, నడపెను.

భా. దేవరమహామహిమను విలోకింపఁగఁటినీ, భూమిజనాధిపతనయా-
సంబుద్ధి. ఆకలంకమానట్లుగా, నున్న = పోమొత్తఁబడిన, దిశాంత = దిగంత
ములయందుఁగల, ద్విషన్నికాయ=శత్రుసమూహము గలవాఁడా, ఇది స్తోత్ర
రూపముగా యుద్ధమునకుఁ బురిగొల్పుట, మన మొదవులు = ఆవులు, అలస
మాన=మిక్కిలియుఁ బ్రకాశింపుచున్న, కురుబలయత్నములచేత నవరుద్ధంబు.
లగుచుకొ, చనకొ = పోఁగా, నితాంత = మిక్కిలి, ఆకులీగివత్ = తొట్టు
పడుచున్న, ప్రాణవాయువులతో, పనరెడు=పనరుచున్న, నేను, ప్రత్యభిజ్ఞాన=
గుఱుతులయొక్క, సమర్పణమునకొ=తెలుపుటచేతననుట, నానావిధములైన,
అరి = శత్రువులయొక్క, వృత్త=వర్తనలయొక్కయు, ఆభిధాన = పేళ్ల
యొక్కయు, కథలు నడపెను, తా నెఱింగిన కొలఁదిని గురుబలముగా గుఱు
తులు సెప్పెననుట.

వ. పదంపడి యిట్లనియె.

39.

రా. మఱియు హనుమంతుఁడనెడుమాట.

భా. కీలారమువాఁడు మఱియు నుత్తరునితో ననెడుమాట.

ఆ. ఆలఘుమానసీయబల విడిపింపుమా

యావులబలు మేటియైనతదప

హరిఁ గలుషకలుషితాత్తుసుయోధను

న్దవవిమూఢుడురముననువధించి.

40.

రా. ఆలఘుమాన-సంబుద్ధి. మానూవుల బలు మేటి=మా యావంతులలో
శ్రేష్ఠుఁడయినవాని, సుయోధ = మంచియోధులను, నుత్ = ఓడించెడునట్టి,
మదముచేత విమూఢుఁడయినవాని, రదపహరిని=సీతాపహరి యైన రావణుని,
వధించి నీ యబలను విడిపింపుము.

భా. అలఘుమాననీయబల-సంబుద్ధి. తదపహరిని=ఆయావుల నపహరించిన వాని, సుయోధనుని=దుర్యోధనుని, వధించి యాయావులను విడిపింపుమాయని యన్వయము.

ఆ. విను మొకింత దడసినను గార్య మింక దప్పుఁ
గాన వేగఁ గదలి వాని గెలుము
గర్వయు క్తదనుజకర్ణ భీష్మేష్వాస
గురురణాతిమహిమఁ గరము మించి.

41

రా. వేగఁ = ఉదమాననే, కదలి, గర్వయుక్తు లయిన దనుజులకు, కర్ణభీష్మ=శ్రవణకళోరమైన, ఇష్వాస = వింటియొక్క, గురురణ=అధికగుణధ్వనియొక్క, “రణోస్త్రీయధినాధ్వనా” అని నానార్థరత్నమాల. అతిమహిమచేత, వానిక, రావణుని, గెలుము.

భా. వేగఁకదలి = శీఘ్రముగాఁబోయి, గర్వయుక్ = గర్వముతోఁగూడిన, తదనుజ = దుశ్శాసనునియొక్కయు, కర్ణ, భీష్మ, ఇష్వాసగురు = ద్రోణునియొక్కయు, రణాతిమహిమను మించి, వాని=దుర్యోధనుని, గెలుము.

క. అకట భవన్గురుసేనా

దిక మిపు డేమియుఁ బురస్థితి బరంగమి న

న్నొకయించుకయును గుఱిసే

యక యిష్టైయిఁ జెనకి తలకఁ డతఁడు నెమ మదిన్. 42

రా. అకట, భవత్ = నీయొక్క, గురు=ఘనమైన, సేనాదికము, పురస్థితి బరంగమిని = ముంజరఁ గనిపింపకుండుటచేత, ఇష్టైయిఁజెనకి=ఈలాగు ద్రోహము చేసియు.

భా. అకట, భవన్గురు=నీకండ్రియు, సేనాదికము=సేనమొదలైన చతురంగబలములును, పురస్థితిబరంగమిని = పట్టణములో లేకయుండుటచేత, అతఁడు = దుర్యోధనుడు, ఇష్టైయిఁజెనకి=ఈలాగు చెనకియు, తలకఁడు.

ఆ. అని యతండు దీపితౌద్ధత్యభాషలు
వలుకఁ దనబలంబుకొలఁది గాన
కధిక మై తనర్పనాహవోత్సాహంబు
పూనె రాచపట్టి మేనువొంగ.

43:

రా. అని, అతఁడు = హనుమంతుఁడు, పలుకఁ, తనబలంబుకొలఁది,
కానకుఁ=అడవికి, అధికమైతనర్పఁ, రాచపట్టి = రాముఁడు, అహవోత్సా
హంబును బూనెను.

భా. అతఁడు=గొల్లవాఁడు, పలుకఁ, బలంబుకొలఁది గానక=బహుబల.
చింతలేక, రాచపట్టి = ఉత్తరుఁడు. పూనెను.

సీ. ఈరీతిఁ బగఱపై నేఁగ ససంభ్రమ
స్వాంతుఁడై తద్వేళ యంత నరయ
జోకమై దొరకెఁ దచ్చుభలగ్నమతిజిష్ణుఁ
డాయుత్తరుఁడు జయయాత్రఁ గదలె
మహనీయశుద్ధాంత మంజులాస్యప్రస
ర్తనగురుభావార్హ తనువికారు
ననఘృక్షత్రాచారమునకు నానాకీశ
సంతతిఁ గొని యాత్రసలుపువాని

తే. నాన్యపాలకుమారకు సంతట రణ
సాధ్వసమశక్తికతమున సంశ్రయించె
దృష్టి కరుదైన యొకవింతతేజ మమర
రిపులయాధత్యవద్బలశ్రేణి మెఱయ.

44

రా. అంత నరయఁ = లెస్సగా విచారింపఁగా, తత్ = ఆయాత్రకు,
శుభలగ్నము దొరకెను. అతి, జిష్ణుఁడు=జయశీలుఁడు, ఆయుత్తరుఁడు=శ్రేష్ఠుఁ
డయిన రాముఁడు, యాత్రఁగదలెను, మహనీయమైన, శుద్ధాంత=సీతయొక్క.

యనుట, ఇందుకుఁ బ్రయోగము. “కుందస్థితం కుటిలకుంతల మిందుమాడం
 చండశ్శిఖాభరణచారుపదారవిదం, కందర్పదర్పకలికాంకురకాలమేఘ మంతః
 పురంపురరిపోరపలోకయామక” అని శ్రీశంకరాచార్యులశ్లోకము. మంజులమైన
 యాస్యప్రవర్తనచేత, గురు=ప్రేక్షన, భావ=అభిప్రాయమునకు, అర్హ=తగిన,
 తమవికారముగలవాని, సీతావిరహమునఁ గృశత్వపాండుత్వములు గలవాని
 ననుట, క్షత్వాచారమునకుఁ=యుద్ధమునకు, నానా=బహువిధమైన, కీశసంతతిఁ
 గొని = వానరసమూహమునుజేర్చుకొని, ‘మర్కటో వానరః కీశః’ అని అ.
 యాత్రసలుపువాని, ఆన్యపాలకుమారకుని = రాముని, రణమునకుఁ, సాధు=
 సమర్థమైన, ఆసమశక్తికతమున, ఒకవితలేజము, అమరరిపు = రాక్షసుల
 యొక్క, లయ=సంహారమందు, ఔద్ధత్యదాతమైన, బలశ్రేణి = సేనాసమూ
 హము, మెఱయఁగా, లేజము సంశ్రయించెను.

భా. యంతకు “యంతాసూతఃక్షత్వాచసారధిః” అని అ. అరయఁగా,
 తత్ = ఆయుత్తమనియొక్క, శుభ=శ్రేయస్సునందు, లగ్నమైనమతిగల
 వాఁడు జిష్ణుఁడు దొరకెను, మహనీయమైన, శుద్ధాంత = అంతఃపురమందు,
 మంజు=మనోహరమైన, యాస్యప్రవర్తన = సృత్తగీతాదిప్రచారములకు, గురు
 భావ=గురువౌటకు, అర్హమైన తమ వికారముగలవాని=పేడివానిననుట, ఆనా
 కీశసంతతిని = అర్జునుని, క్షత్త్వ = సారధియొక్క, ఆచారమునకు, కొని =
 చేకొని, ఉత్తరుఁడు జయయాత్రఁ గదలెను, అంశటఁ, ఆన్యపాలకుమార
 కుని = ఉత్తరుని, రిపుల = దుర్యోధనాదులయొక్క, బలశ్రేణి మెఱయఁగా,
 సాధ్వసము, సంశ్రయించెను = పొంకెను

సీ. ఆతనిసముద్వేగ తతఃప్రమాననా

నాకీశసంతతి నలుపు మెఱసి

పంతంబు లాడియు నెంతయు నాత్మస్వ

భావప్రభావసంప్రకటనోక్తి

నలరించియును ముదితాత్మఁ గావించుచు

నారాచకొమరుని యంతఁ గాఁగఁ

గైకొని ప్రస్తుత ఘనయుద్ధకార్యంబు

నిజబౌహుబలమున నిర్వహించు

తే. పూన్కితో వీరరసఁజ్ఞి వొవల నడచె

నాయనఘన ర్తనునిశివాఖ్యతరుఁహిత

మైననిజధర్త మును జూపి యధికమోద

సహితుఁ జేయుచుఁ దత్పరిగ్రహము మెఱయ.

45

రా. అతని, సముద్వేగ=సంతోష వేగముతోఁగూడునట్లుగా, తత, చేష్ట
మాన=చేష్టింపుచున్న, నానా, కీశసంతతి = వానరసమూహము, ఆరాచకొమ
రుని, నియంతఁగాఁగఁ = నియామకునిఁగా, శివాఖ్యతరుని=మిక్కిలి శుభమైన
నామ ధేయముగలవాని, నిజధర్తమును=మర్కటజాతిధర్త మును, చూపి, తత్ =
ఆరఘునాథునియొక్క, పరిగ్రహము మెఱయ నడచెను, కడమ సులభము.

భా. అతని=ఉత్తరునియొక్క, సముద్వేగ=భయముయొక్క, తత=ఘన
మైన, చేష్ట, మానఁ = మానుటకై, ఆనాకీశసంతతి = ఇంద్రజుఁడు, రాచ
కొమరుని, యంతఁగాఁగఁ = సారథినిగా, ఆయనఘన ర్తనుని=ఉత్తరుని, శివా
ఖ్యతరు=శమివృక్షమందు, నిహితమైన, నిజధర్తమును=గాండీవమును, చూపి,
తత్పరిగ్రహము మెఱయఁ = ఆవిల్లు పుచ్చుకొనియనుట, నడచెను, కడమ సరి.

ఆ. రామవిభుఁడు జిష్ణుఁ డీమాడ్కిఁ జని యను

సృతమనోరథహరిగతి నలరుచుఁ

ద్వరితగతినిరోధివాహినీవరవిజృం

భణము గరము గానఁబడఁగ డాసె.

46

రా. జిష్ణుఁడు=జయశీలుఁడు, రామవిభుఁడు, అనుసృత = అనుసరింపఁ
బడిన, మనోరథముగల, హరి=వానరులయొక్క, గతిఁ, అలరుచుఁ, ద్వరితగతి

విరోధియైన, వాహినీవర=సముద్రునియొక్క, విజృంభణము = ఉప్పొంగుట,
కానబడఁగ డాసెను.

భా. రామవిఘ్నండు = రామునివంటి విభవముగలవాఁడు, మంచుకాంతి
గలవాఁడుగాని, జిష్ణుండు=అర్జునుండు, అనుసృత = అనుసరింపఁబడిన మనస్సు
గల - మనస్సున కనుకూల మైనదనుట, రక్షహరిగతిని=రక్షాశ్వగమనము చేత,
అలరుచున్, డాసెన్ = చేరెను.

సీ. ఇట్లు సువ్యక్తి బొల్పెసఁగునాతనిరాక

పొల్పు మీఱఁగ లంకఁ బుణ్యాజనులు
వెరవిడిగాఁడె యీనరుఁ డల్కఁజేసి దు

ర్ణయమున వచ్చుచున్నాఁడు సమయ
రక్షోపహతి సేయ రామికానండక

టా నియతి యలంఘ్యమని వగచిరి
మఱికొందఁ టిది యేమి మాటలు మనపాటి
పరికింప నేరఁడే యురువివేక

ఆ. శాలి యతఁడు యుద్ధ కేళికాలంబని

నిజభుజబలలక్ష్మి నెగడఁ బగఱ

నుక్కడంపె వచ్చుచున్నాఁడు గాని యీ

తలఁపు దృఢము గాదు తెలియుఁ డనిరి.

47

రా. ఇట్లు, అతనిరాక పొల్పుమీఱఁగన్, లంకఁపుణ్యాజనులు = లంక
యందలి రాక్షసులు, అ నెడుమాట, “యాతుధానశివుణ్యాజనశి” అని ఆ. సమ
యన్ = సమయుటకు, ఈనరుండు వచ్చుచున్నాఁడు. రక్షశి = రాక్షసుల
యొక్క, ఆపహతి = సహారమును, యుద్ధకేళికా = యుద్ధవిహారమునకు,
అలంబని = ఆధారమైన, కడమ సులభము.

భా. ఇట్లు, సువ్యక్తిఃబోల్వెసగు = వేషాంతరములేక వ్యక్తముగాఁ
బ్రకాశించెడి, అతని=అర్జునునియొక్క, రాకపొల్పుమీఱకొ, కలంకకొ=విచా
రముచేత, పుణ్యజములు=ద్రోణాదులు, అనెడు మాట, ఈనరుఁడు=అర్జునుఁడు,
సమయరక్షా=అజ్ఞాతవాస రక్షణముయొక్క, యుద్ధకేళికొ, కాలం బని=సమయ
మని, కడమ సరి.

వ. ఇ తైఱంగున.

48

తే. ముసగెసలఁ బోరుగురుభీష్మ ముఖులసఖుల
నాత్మసైన్యరక్ష శ్రేష్ఠులైనవారిఁ
జూచి అధిపతి యొక్కడిసుద్దు లనుచు
నడిగి వారందులోఁ దగినంతఁ జెప్ప.

49

రా. ముసగెసలకొ=ప్రీతిపూర్వక మగు సంభాషణలతో, గురు=అధిక
మైన, భీష్మముఖులకొ = భయంకరముఖములు గలవారిని, రక్షః శ్రేష్ఠులైన =
రాక్షసవరులైన, అధిపతి=రావణుఁడు, కడమ సరి.

భా. అధిపతి=దుర్యోధనుఁడు, సైన్యరక్ష=సేనారక్షకులలోపల, శ్రేష్ఠు
లైన, కడమ సరి. సులభము.

వ. ఆకర్ణించి వెండియుం బలువురు పలుదెఱంగుల గుజగుజ
లాడుచందంబున భావించి యందఱకు ని ట్లనియె.

50

రెంటికిని సరి.

ఆ. ఎన్నఁగానరాద్యపేక్షితార్థమ కాదె
నరునిరాక యిది మనంబులందుఁ
దక్కుగతిగఁ గొనుట దగ దేరికిని మన
యర్థసిద్ధి యగుట కలరవలయు.

51

రా. నరాది=నరుల భక్షించెడి రాక్షసులకు, అలరవలయు.

రాఘవ—21

భా. ఎన్నఁగానరు=విచారింపుకొనలేరు, ఆదియందుకొ=మనము వచ్చునపుడు, అపేక్షితార్థమకాదె, నరునిరాక = అర్జునుఁడు వచ్చునది, కడమరెంటికిని సులభము.

తే. అసమయాత్తోద్ధతిపిశాచియన్నగొల్ప
బుద్ధినెడి వచ్చుచున్నాఁడు పొడవడంగి
పోఁగలాఁ డిదిగోఁ దనపోతరమునఁ
క్రమ్మఱు గాన కీతఁడు సభ్రాతృకముగ.

52

రా. అసమ=సరిలేని, ఆత్తోద్ధతిపిశాచి, పొడవడంగి = అడంగియగుట, సభ్రాతృకముగ=శమ్మునితోఁగూడ, క్రమ్మఱుగానక=తిరిగిపోలేక, పోఁగలాఁడు.

భా. అసమయమం దయిన యాత్తోద్ధతి యనెడి పిశాచి, అన్నగొల్పకొ = ఒడలెఱుఁగరాకుండఁజేయఁగా, కానకుకొ = అడవికి, సభ్రాతృకముఁ బోఁగలాఁడు.

సీ. ఆన నప్పు డెన్నిక నమరశత్రువిభీష
ణుఁడు భీష్ముఁ డనుశంక నులిమి వైచి
పలుకుఁ బంతము మీఱఁ గలనికైనాయిత
పడువార మెల్లను బడుట గాని
మన కింక సమయమ న్నాట లే దిది యెంచ
వలదు నీ వజ్జాతవాసముచిత
మగునీతి ముగియించి యాజికి నటమెద
వాభీలరణతేజుఁ డాతఁ డతని

ఆ. మార్కొనుట భరంబు మహితనయాత్యాగ
మునఁ జలింపక మన మనికి నిలువ
యత్న మాచరింపు మన్యులబుద్ధిచే
సరకుగొనక యునికి జాడ గాదు.

53

రా. అననప్పడు, ఆమరశత్రుసి=రావణుని, విభీషణుడు, భీష్ముడు, శంక=భయంకరుడు, డనెడి విచారమును, నులిమివైచి=మాని, పలుకును, మనకు, సమయము=చావము, అనుమాటలేదు. ఎచనలదు = నిశ్చయము, నీవు అజ్ఞాతవా = ఎఱుగనివాడవా, “జ్ఞాతాతువిదురోవిందుః” అని అ. సముచితమగు=ఉచితమైన, ఆజికి, ఆఱమెదవు=యత్నముఁజేసెదవు, మహితనయా త్యాగమునకే=నీతను విడుచుటయందు, చలింపక = నీతను నిచ్చి యుట, మన = మనయొక్క, మనికి=బ్రతుకు, జాడగాదు.

భా. అననప్పడు ఎన్నిక నమరకే=లెక్క పెట్టినవాడై, శత్రువిభీషణుడు భీష్ముడు, అను = పల్కును, సమయమన్నాట = అజ్ఞాతవాసమర్యాదయనెడు పలుకు, లేదు, అజ్ఞాతవాసమును, ఉచితమగు, నీతిని = నీతిచేత, నఱమెకే = నడచెను, దవ = దావానలము భంగిని, ఆభీల = భయంకరమైన, రణతేజుడు = యుద్ధప్రతాపముగలవాడు, మహితమైన, నయ=నీతియొక్క, ఆత్యాగమునకే=విడువకుండుటయందు, చలింపక, స్థితమైనవాడై, మనము, అనికే నిలువకే = యుద్ధమునకు నిలుచునట్లు, ఆచరింపుము.

చ. తొలుతటినుండియు న్వలదు దుర్జయవైరము చూచు మంచు నిచ్చలుఁ జెవి నిల్లు గట్టుకొని చాటితి నన్ను గణింప వైతి పెన్బలియునితోడిపో రిది యుపస్థిత మయ్యె నగర్వబుద్ధి నా పలు కిక నైనఁ గైకొను మపాయ మగున్ దురహంక్రియో ధర్మిన్.

54

ఉభయసమము.

వ. అనుటయు నతనిం గటాక్షించి.

55

తే. ఇనతనూభవుఁ డధిపున కిచ్చకముగఁ బలికె నెపుమను రిపుపక్షపాతభాష

లుడుగదైతి విఁకే మనియెడిది నిన్ను
నాపుఁ డనియున్నదొర వెఱ్ఱి యనుటగాక.

56

రా. ఇనతనూభవుఁడు = ప్రభుపుత్రుఁ డింద్రజిత్తు, కడమ రెంటికి సరి.

భా. ఇనతనూభవుఁడు = కర్ణుఁడు.

క. ఒకనరునివిక్రమము మా
టికిఁ బొగడెద వింత కడుఁ గడిందిగమనయే
లికకుఁ గలయోధవీర
ప్రకరము నీ కేలదృష్టి పట్టదు చెపుమా.

57

రా. ఒక, నరుని = మనుష్యునియొక్క,

భా. ఒక నరుని = ఒక యర్జునునియొక్క, కడమ సరి.

ఆ. ఇట్టిమాటలాడునట్టి మాన్యులనిండ్ల
కడననుండి మనకుఁ గార్యసిద్ధి
గలుగఁగోరుఁ డనుట గా కిటువంటిక
ర్జములకుఁ బిలిపింపఁ జనునె దొరకు.

58

రెండింటికి సరి.

వ. అనవుడు నతం డతని నధిక్షేపించి యధిపతి కి ట్లనియె.

59

రా. అతఁడు = విభీషణుఁడు.

భా. అతఁడు = భీష్ముఁడు.

ఆ. ఇట్టిపడుచుమాట లెడఁదఁ గైకొనక నీ
వాత్త రక్షకొఱకు నాశ్రయింపు
గురుకృపాదు లైన గుణములప్రకల
రాజనందనుల మహాజిచణుల

60

రా. గురుకృపాదు లైన = అధికమైన దయ మొదలుగాఁగల, గుణ ములయొక్క, ప్రోకలక్ = రాసులయినవారిని, రాజనందనులక్ = రామలక్ష్మణులను, ఆశ్రయింపుము.

భా. గురుకృపాదు లయిన = ద్రోణకృపలు, మొదలయిన, రాజనందనులక్ = వీరికను సంతోషపఱచువారిని, ఆశ్రయింపు = వారు చెప్పినమాట విను మచుట. కడమ సులభము.

వ. వార లిట్టి యనివేకివచనంబులకు నశవ ర్తివై వ ర్తిల్లు నీయపరాధంబునం గ్రోధించి వచ్చుచున్న వా రమ్మహానుభావులు గావరేనిఁ దత్తాదృద్ధివ్యభాణధనంజయప్రతాపంబున భవద్బలాం గంబులకుం గరంబు గీడ్పాటు వాటిల్లె నని తలంచెద నని పలికి వెండియుం బెక్కుఁదెఱుగుల బుద్ధి సెప్పి యప్పుడు.61

రా. వారలు = రామలక్ష్మణులు, కావరేని = సహింపరేని, దివ్యభాణము లనెడి, ధనంజయ = అగ్నియొక్క ప్రతాపంబునక్ = అధికమైన సెగచేత, కడమ సులభము.

భా. వారలు = ద్రోణకృపాదులు, గ్రోధించి వచ్చుచున్నవారు = కోపము దెచ్చుకొంచున్నారనుట, తత్తాదృక్ = ఆలాగు ప్రసిద్ధమైన, దివ్యభాణ = పాశుపతాది దివ్యాస్త్రములుగల, ధనంజయ = అర్జునునియొక్క ప్రతాపంబున.

తే. అతనిబహుకర్ణ పుషపాక్యముల నెడసి
యు న్నతనుతాచలోత్సాహయుక్తు ధర్మ
గురు నిరఘనీరవము జేరి కొలిచి తత్కృ
పాదరము చెంద నంచితామోద మొంది.

రా. ఆతని = రావణునియొక్క, బహు=బహుళములైన, కర్ణపరుష= కర్ణకరోరము లయిన, వాక్యములచేత, ఎడసి, ఉన్నత = ఘనమైన, నుత = స్తుతమైన, ఆచల=చలింపని, ఉత్సాహముతోడ, యుక్తు=కూడిన వాని, ధర్మగురుని = కోదండదీక్షా గురువైనవాని, రఘువీరవరునిఁ జేరి కొలిచి, తత్ = ఆ రఘునాథునియొక్క, కృపచేతియాదరము, చెంద=తన్నుఁ బొందఁగా, అంచిత = పిప్పచున్న, ఆమోదము = సంతోషమును, పొందెను.

భా. ఆతని = దుర్యోధనుని, కర్ణునియొక్క పరుషవాక్యముల నెడసి యున్న, తనుతా = లఘుత్వముచేత, చల = చలించిన, ఉత్సాహముతోఁ గూడిన, నిరఘు = నిష్కల్తఘని, ధర్మగురుని = ద్రోణుని, చేరి కొలిచి, తత్కృప=ఆకృపునియొక్క, ఆదరమును జెంద=ద్రోణాచార్యునిఁ గొల్చి యాకృపునియాదరమును జెందెడికొఱకు, అంచి = అంపి, తా = తాను, మోదమొందెను.

వ. అంత.

63

రా. విభీషణుఁడు కొల్వవచ్చిన తర్వాత.

భా. దుర్యోధనాదుల యాలోచనసమయమందు.

తే. మృదుతఁ బని గామి గని రోసి పొదివె నంప

వాన నాదిత్యకులరాజవరసుతుండు

తనయెదుట గోత్రనరికట్టుకొని విడువని

వాహినులతేనిగుండియవడిఁ గలంగ.

64

రా. గోత్రను, “గోత్రాకుఃపృథివీపృథ్వీ” అని అ. ఆరికట్టుకొని = ఆబలించుకొని, విడువని, వాహినులతేని = సముద్రుని, పొదివెను.

భా. ఆదిత్యకులరాజ=ఇంద్రునియొక్క, వరసుతుండు = అర్జునుఁడు, గోత్రను = గోసమూహమును, “ఇనిత్రకట్యచశ్చఖిలగోరథేభ్యః, క్రమాదే

తేస్య స్సమూహార్థే, గవాంసమూహోగోత్రా” అని ప్రక్రియ. తేని =
దుర్యోధనునియొక్క, గుండియకలంగ్, వాహినులక్ = నేనలను, అంప
వానచేతఁ బొదివెను.

65

వ. అప్పుడు.

క. అవిదితవిఘ్నపరవరా

స్త్రవిభగ్నాంగమ్మ లగుచు రహితమహాగో
నివహత నాకులగతిఁ జె

దె వెలయఁగఁ దద్రుక్ కాండదృఢస త్త్వంబుల్.

66

రా. అవిదిత=ఎఱుఁగఁబడని, విఘ్నముగల, పరవర=రామునియొక్క,
అస్త్రమలచేత, విభగ్నాంగము లగుచు, తత్=ఆసముద్రునియొక్క, ఉగ్ర=
భయంకరమైన, కాండ=ఉదకమందున్న, “కాండోస్త్రీదండబాణార్వవర్గాపసర
వారిష” అని అ. దృఢము లయిన, సత్త్వంబులు=జంతువులు, రహిత=విడువఁ
బడిన, మహత్ = ఘనమైన, ఆగోనివహతను = పాపసంఘము గలవౌటచేత,
నాకుల = దేవతలయొక్క, గతిఁజెంచెను-దేవలోకమువకుఁ బోయె ననుట.

భా. ఆవి=ఆ నేనలు, దితవిఘ్న=ఖండింపఁబడిన విఘ్నముగల - వారింప
రాని వనుట, సర = ఆర్జునునియొక్క, పరాస్త్రములచేత, విభగ్న = తునిగిన,
అంగములయిన రథతురగాదులు కలవౌచును, రహిత=విడువఁబడిన, మహత్ =
అధికమైన, గోనివహముగల వౌటచేత, తత్=ఆయర్జునునియొక్క, ఉగ్రము
లయిన, కాండ=బాణములను, దృఢమైన సత్త్వమును, ద్వంద్వమందు బహు
వచనము, వెలయఁగా, ఆకులమైన గతినిజెంచెను.

వ. తదనంతరంబ.

67

నీ. మఱియు సుగతచేష్టమానసురుబలాబ్ధి
యసదృశాశ్చర్యపదాతిబహుల

హరివారణాధికపరిపూర్ణదిక్షుఖం

బగుచుఁ బై పయిఁ బేర్చుపొగరు సూచి

యలుక హెచ్చగురుభీష్మాహిమకరసంత

తులు మొద ల్గాఁ గడుదుర్దమగతిఁ

దనరారువారిసత్త్వములెల్లఁబొలియఁ ద

దంతర్గతక్షౌభృదవయవములు

తే. భేదిల నతండు దనదైన బెట్టిదంపు

టంపజడిపెంపు చూపి యే పణఁచె నతని

తీవ్రతకు నోడి యంతనదీప్రభుండు

గళితధైర్యుండు నతిభయాకులుఁడు సగుచు.

68

రా. మఱియును, ఉద్ధతచేష్ట, మానక, కురుబలముగల, అబ్ధి = సముద్రుఁడు, అసదృశమైన యాశ్చర్యమునకు, పవ=స్థానమైన, అతిబహు = మిక్కిలి దఱుచైన, లహరి=కరుణల, వాః=ఉదకముయొక్క, “వార్వారి” అని అ. రణ = మ్రోతలయొక్క, ‘రవేరణః’ అని అ. అధిక్యముచేతఁ బరిపూర్ణమైన దిక్షుఖములు గలదియగుచు, గురు=అధికమైన, భీష్మ=భయంకరములయిన, అహి = సర్పములును, మకర = మొసళ్లయొక్క, సంతతులుమొదలుగాఁగఁ దనరారునట్టి, వారిసత్త్వములు=జలజంతువులును, పొలియఁ=మడియునట్టుగా, తల్=అసముద్రునియొక్క, అంతర్గతము లయిన, క్షౌభృత్=మైనాకాదిపర్వతములయొక్క, అవయవములుభేదిలఁ, అతండు=రాముఁడు, ఏపణఁచెను అత, నదీప్రభుండు = సముద్రుఁడు, కానుపించి యని ముందరిపద్యమున కన్వయము. కడమ సులభము.

భా. ఉద్ధతమానట్టుగా, చేష్టమాన = వ్యాపించుచున్న, కురుబలాబ్ధి = అబ్ధివంటి కురుబలము, పదాతి=బంట్లచేతను, బహులములైన, హరి=గుట్టములచేతను, వారణ=ఏనుగులయొక్క, అధిక్యముచేతను బరిపూర్ణదిక్షుఖం బగుచు

గురు-భీష్మ-ఆహిమకరసంతతులు=ద్రోణభీష్మకర్ణులు మొదలుగా, వారియొక్క,
త్వాభ్యుత్ = రాజులయొక్క, విపణఁచెను, అంత, అదీప్ర = దీపింపని,
భా = కాలిగలవాఁడు, భూవరుం డని ముందరిపద్యమున కన్వయము
కడమ సరి.

ఆ. పురుషమూర్తితోడఁ బ్రోవైనదైన్యంబు
వోలెఁ గానుపించి భూవరుండ
నీ కసాధ్య మొకటి లేకున్ని యారసి
బెట్టిదంపుగుండె బెదరఁ బాటె.

69

రా. పురుషమూర్తితోడఁ = పురుషాకారముతో, కానుపించి,
సముద్రుఁ డనెడుమాట, భూవరుండ = సాబుద్ధి. నీకు నసాధ్యమొకటి
లేకున్నిని, గుండె = తనగుండియ, బెదరఁబాటెను.

భా. పురుషమూర్తితోడఁ బ్రోవైన = పురుషాకృతియైన, దైన్యంబు
పోలె = అతిఘన్నుండై యుట, భూవరుండు = దుర్యోధనుఁడు, అనీక =
యుద్ధముచే, సాధ్యమొకటి లేకున్నిని, గుండె బెదరఁబాటెను.

70

వ. దానంజేసి.

సీ. ఇదె నీకు శరణు సొచ్చెద శాంతుఁడవు గమ్ము
వెదక నీకెవ్వరు నెదురు లేర
పార్థదర్పమున నీపస గాన కి ట్టెని
ర్చినవారిదోషంబు గనియె ఫలము
నికఁ గావు మర్ధింతు నే నోయఖండవ
యాసముద్రుండ నాయందఁ గరుణ
నడవఁ గట్టి పగఱ నడఁగించితే నేమి
చెప్ప నమోఘవాంఛితుడ నగుదు

ఆ. హరివిగాక సీవు నరమాత్రుడవె యని
 యంత వినయభక్తు లతిశయిల్లు
 బాదపక్షములకు బ్రణతి గావించిన
 నమ్రహత్తుడతని నాదరించె.

71

రా. ఎదురు లేర, ఆపార్థవయిన దర్పముచేత, వారిదోషంబు=ఉదక
 దోషము, అఖండదయా-సంబుద్ధి. నేను సముద్రుం డను నాయంద, కరుణ
 నడవక=డయ ప్రవర్తిలగా, గట్టిపగఱను=క్రూరశత్రువులను, ఆడగించిలేక,
 ఏమి చెప్పరు? ఆమోఘవాంఛితుడ నగుదును = సిద్ధసంకల్పుండ నగుదును
 ఇంక నాశోరికలెల్ల సిద్ధించు ననుట. అంతైన అని సముద్రవాక్యము.

భా. అఖండదయాసముద్రుండ-పార్థ - సంబుద్ధులు. అని, యంత =
 సారథి - ఉత్తరుడు, ప్రణతి గావించినకొ, అమ్రహత్తుడు = అర్జునుడు,
 అదరించెను, కడమ సరి, సులభము. అని ఉత్తరవాక్యము.

తే. తదభిమతపద్ధతిని వారితరణలీల
 పెంపు మీఱంగ దక్షిణాభిముఖగమన
 మాచరించె మున్నెట్లట్ల హరివితతిని
 యంతయై నడపుచు నిజావ్యాహతేచ్ఛ.

72

రా. తత్=ఆసముద్రునియొక్క, ఆభిమతపద్ధతిని=సేతువుగట్టియనుట,
 వారి=ఉదకములయొక్క, కరుణ = దాటుటయందుంగల, లీల, హరివితతిని=
 వానరసమూహమును, నియంతయై = నియామకుడై, నడపుచు, దక్షిణాభి
 ముఖగమన మాచరించెను = లంకమీదికి గదలెను.

భా. వారిత=వారింపబడిన, రణ=యుద్ధమందుంగల, లీలా=విలాసము,
 పెంపుమీఱగాక, మున్నెట్లట్ల = మనుషటివలెనే, నిజావ్యాహతేచ్ఛచేత,
 యంతయై=సారథియై, హరి = గుఱ్ఱాలయొక్క, వితతిని నడపుచు, దక్షిణాభి
 ముఖగమన మాచరించెను = ఉత్తరమునుండి దక్షిణమునకు దిరిగె ననుట.

సీ. సముచితసరణి ని ట్లమరవై రాటన
 గరిమనశ్లాఘ్యంబుగాఁ గొని కడు
 నెఱి దలిర్పఁ గలంక నిర్ముక్తధీరత
 నందనభిద్యోతితాత్మసత్ప్ర
 భావతఁ బరఁగుచుఁ బాండురాజసుతుల
 తతకీర్తివిభవండు తద్విభుండు
 తీర్ణాతికృచ్ఛమహార్ణవండుగ విని
 వారితరిపుదర్పభావ లై న

తే. వారినాపులఁ గడు నంత గారవింఁచె
 దత్పురీనాయకుండు సజాస్థానమంట
 పమున నలఘుప్రగల్భవాక్ప్రకటితస్వ
 భావనర్తను లై పేర్చుప్రథితబలుల.

73.

రా. ఆమరవైర=దేవతలయందు వైరముగల రాక్షసులయొక్క, ఆట
 నగరిమను=సంచారాధిక్యమును, ఆశ్లాఘ్యంబుగాఁగొని = లెక్క సేయక, లంక,
 నిర్ముక్తధీరతనందక=తల్లడిల్లగా, ఆభిద్యోతిత = ప్రకాశింపుచున్న, పాండు=
 తెల్లనైన, రాజు = చంద్రుండు, సుతుల = లెస్సపోలికగాఁ గల, ఆతతకీర్తి
 విభవముగలవాఁడు, తద్విభుండు=రాముండు, తీర్ణ=దాటఁబడిన, అతికృచ్ఛ =
 మిక్కిలి ఘోరమైన, మహార్ణవముగలవాఁడు, గాను, విని = రాముండు సము
 ద్రమునా. లై నని విని యుట, తత్పురీ=ఆలంకయొక్క, నాయకుండు=అధి
 పతి, రావణుండు, అలఘుప్రగల్భవాక్కులచేతఁబ్రకటితములైన స్వభావనర్త
 నలు గలవారై పేర్చునట్టి ప్రథితబలులను, ఆప్తులగుగా.

భా. సముచితసరణిని, వై రాటనగరి = విరాటునిసంబంధమైన పత్తన
 మును, మనసునకు శ్లాఘ్యంబుగా, కలంక = ఎవ్వరు తెలిసినారో యనెడు.

భయము చేత, నిర్ముక్త=విడువబడిన, ధీరతను=ధైర్యముచేత, అందుకొ=ఆపట్టణ
మందు, అనభివ్యోతిత = ప్రకాశింపని, ఆత్మసత్ప్రభావతను = తమయొక్క
సత్ప్రభావముగలవా రెంటుచేత, పరగుచుకొ, పాండురాజసుతులు=ధర్మరాజు
దులు, తద్విఘ్నము=ఆపట్టణమునకురాజైన విరటుడు, తీర్ణ = తరింపబడిన,
అభివ్యభి = మహాపదలనెడి, అర్థవముగలవాడుగా, వినివారిత = మిక్కిలి
నివారింపబడిన, రిపు=శత్రువులయొక్క, దర్పభావలైన = గర్వాతిశయము
గలవారలైనను, భావము = ఇట్లు విరాటునిపట్టణము మహాప్రియముగైకొని
నిష్కళంకమైన ధైర్యముతోడ నందు ప్రకాశింపని ప్రభావముగలవారై
యడంగియుండి పాండురాజసుతు లావిరటుడు మహాపదలను దరించునట్లు
శత్రుదర్పమును హరించి రుట, అట్లు హరింపగా, వారిని=ఆ పాండవులను,
నిజస్థానమంటపమునకొ=తన కొల్లుకూటమునందు, ప్రకల్భవాక్కులచేత, ప్రక
టిత = ప్రకాశింపజేయబడిన, ఆత్మ = తమయొక్క, స్వభావవర్తనలుగల
వారై, గారవించెను.

వ. ఇట్లు వివిధసంభావనాసంతోషితస్వాంతులం గావించి వారికిఁ
దనకు నక్కాలంబున.

74

రెంటికి సరి. సులభము.

క. సమరాగమనస్ఫూర్తికి

నమరుచ-హోగతుల నరవరాత్తజునిప్రసం

గమయి తనకన్యాయము

క్రిమహితనయ నొసంగ నమమతి దలిర్పంగార్.

75

రా. సమర=యుద్ధముయొక్క, ఆగమనస్ఫూర్తికికొ, నరవరాత్తజుని=
రామునియొక్క, ప్రసంగమయి, అన్య=శత్రువైన, నయ,=నీతిగల, నీతివిరుద్ధ
మయిన దనుట, యుక్తిచేత, మహితనయను = సీతను, ఒసంగు = తిరుగ
విడువను, అను=అనెడి, మతి = బుద్ధి, తనకు దలిర్పంగానని యన్వయము.
కడమ సరి.

భా. సమరాగ=సమానురాగముగల, మనస్ఫూర్తికిఁ, నర = అర్జునుని.
యొక్క, వరాత్తజుని=శ్రేష్ఠుఁడైన కుమారుఁడగు అభిమన్యునియొక్క, ప్రసంగ
మయి=ప్రసంగము రాఁగా, తన కన్యకు=ఉత్తరను, అయయుక్తి=భాగ్యసంతతి.
చేత, “అయశ్శుభావహోవిధిః” అని అ. మహితమైన, నయ = నీతిగలదాని.
ఓసఁగఁ=ఇచ్చుటకు, అనుమతిదలిర్పఁగాఁ, ముందరిపద్యముతోఁ గుళకము.

క. తనదుహితకార్యపథవ

ర్తను లగువారుఁ దనకోర్కితమి గని యింపుల్

దనరార సుభద్రానం

దనవరణోత్సవము నడపఁ దగు నని పలుకన్.

76.

రా. తనదు, హితకార్యపథవర్తను లయినవారును, సు = తెన్నెన,
శుద్ర=శుభమునూ, ఆనందమును గల్గినవమైన, రణోత్సవము=యుద్ధక్రీడ, నడపఁ
దగు నని పలుకఁగా దృఢోత్సాహుఁడయ్యెనని ముందరిపద్యమునఁ గ్రియ.

భా. తన దుహితకు, ఆర్యపథవర్తను లగువారును=ఆ పాండవులు, కని=
తెలిసి, సుభద్రానందన = అభిమన్యునియొక్క, వరణోత్సవము = వివాహము,
నడపఁ దగు నని, పలుకఁ = చెప్పినందువల్ల, కుళకము గనుకఁ దనకు ననుమతి.
దలిర్పఁగా నని క్రిందటిపద్యముతో నన్వయము.

తే. తద్విధానంబునకు దృఢోత్సాహుఁడయ్యెఁ

దనయకల్యాణవిధి ప్రయత్నమునఁజేసి

రయముతో వారు నాత్మీయమయినమిత్ర

బంధుపరివారతలిఁగూర్చి ప్రాణి మెరియ.

77.

రా. తద్విధానంబునకుఁ=ఆయుధక్రియకు, తనయొక్క, ఆకల్యాణ
విధి = దురదృష్టముయొక్క, ప్రయత్నమునఁజేసి దృఢోత్సాహుఁడయ్యెను,
కడమ సులభము.

భా. తద్విధానంబునఁ = వివాహక్రియకు, దృఢోత్సాహుఁ డయ్యెను, తత్పురీనాయకుఁ డని క్రిందటి పద్యమునఁ గర్తృపదము, వారును = పాండవులును, మిత్రబంధుపరివారములయొక్క, తతి = సమూహమును, కూర్చి = పిలిపించి, తనయ = కుమారుఁ డైన యభిమన్యునియొక్క, కల్యాణవిధిని, ఆయముతో = శుభముతో, చేసిరి.

వ. అంతఁ బ్రతిపక్షవిజయంబునకు నుచితసమయం బగుట భావించి. 78

రెంటికి సరి.

క. అతులితతేజుఁడు వై వ
స్వతసంతతిరాజవరుండు చతురనయ సమా
హృతఘనతరహారికుంజర
శతాంగవిస్ఫూర్తిశోభినై న్యముతోడన్. 79

రా. వై వస్వతసంతతి = మరువంశమందుఁగల, రాజవరుండు = రాముండు, సమాహృత = కూర్చబడిన, ఘనతర = ఆత్యధికు లైన, హారికుంజర = వానరశ్రేణులయొక్క, అంగవిస్ఫూర్తిచేత, శోభి = ఒప్పుచున్న, నై న్యముతోడన్, విడియించె నని ముందరిపద్యమునఁ గ్రియ.

భా. వై వస్వతసంతతి = ధర్మజుండు, హరి = గుఱ్ఱములయొక్కయు, కుంజర = గజములయొక్కయు, శతాంగ = రథములయొక్కయు, “శతాంగస్సృందనోరథః” అని ఆ. విస్ఫూర్తిచేత, కడమ సమము.

క. నడచి యుపప్లావ్యపురం
బు డగ్గటి వనప్రదేశముల బలచయముల్
విడియించి తనప్రతాపము
కడునఖిలదిగంచలములఁ గ్రమ్ముకొనంగన్. 80

రా. ఉపస్థావ్య = పీడింపఁదగిన, పురంబు, ఉపస్థావ్య = చుట్టు సముద్రముగల, పురంబు రెండర్థములను లొక నచుట, కడమ సమము.

భా. నడచి=కదలి, ఉపస్థావ్యపురంబు డగ్గటి.

చ. ఆప్తహానుభావుం డప్పుడు.

81

క. నీతిమయిఁ దనకు భూమిజ

నాతతపరివాదభరనిరాతంకాత్తుం

డై తిరుగ విడువ కాజికిఁ

గౌతూహలి యగువిపక్షుగర్వము వినియెన్.

82

రా. నీతిమయిన్ = నయమార్గమున, ఆతత = వ్యాపించిన, పరివాద భర = అపవాదాతిశయమందు, నిరాతంక = భయములేని, ఆత్మగలవాఁ డై, భూమిజు = నీతను, తిరుగ విడువక, ఆజికిన్ = యుద్ధమునకు, గౌతూహలి యగు = వేడుకగల, విపక్షు = శత్రువైన రావణునియొక్క, గర్వమును వినియెను.

భా. జనులచే, ఆతత = విస్తరింపఁబడిన, పరివాద, భూమినిఁ దిరుగ విడువక, విపక్షు = దుర్యోధనునియొక్క, కడమ సమము.

చ. సవయతఁజేసి హింసలకుఁ జాలక యింకను మంచిమాటఁ దే

ర్చెద నని రాయబార మనిచెం దగ సుధివిధానచింతనం

గదునుచిరాభివర్ణ్యశమగౌరవకీర్తిజగంబు నిండఁ గో

విదనుతనీతివక్షు హరివీరవరేణ్యు వచోవిచక్షణున్.

83

రా. చింతను, అంగదుని, రుచిరమైన యభివర్ణ్యమైన, శమగౌరవము చేతికీర్తి = ఇటువంటి ద్రోహియందును దయవలఁచుచున్నాఁ డనెడు కీర్తి, హరివీరులహిన వరేణ్యుఁ డైనవానిని, అనిచెను.

భా. సంధివిధాన, చింతనకు = చింతచేత, కదురు = పొందెడియకుట,
చిరాభివర్ణ్యమైన శమగౌరవముచేతి కీర్తి జగంబునిండ, హరిని = కృష్ణుని,
రాయబార మనిచెను.

తే. అతఁడు నుచితగతిభ్రాజి యై చని ప్రభు
చరితదుర్ణయవ్యధమానకరిపురజను
లనిశమును గుందువా రంతఁ దనదురాక
కార్య మెంచి యానీతిక కరము మెచ్చు.

81.

రా. అతఁడును = అంగదుఁడును, వ్యధకు, మానక = విడువక, అరిపుర =
అంకయందున్న, జనులు మెచ్చు, ఇట్టనుని ముందరిక్రియ.

భా. అతఁడును = కృష్ణుఁడును, ప్రభుచరితదుర్ణయముచేత, వ్యధమాన =
వ్యధపడుచున్న, కరిపురమందలి జనులు మెచ్చు, కడమ సమము.

ఉ. సాధుకృతప్రవేశుఁ డయి సాహసవత్తరచిత్తశత్రుదు
ర్యోధను నింద్రజిద్గురుమహాజ్ఞలవై భవగర్వితు న్బలో
త్సేధసముద్ధతుఁ డగువిధి గృతవర్షుఁ డైనవాని మా
నాధికుఁ జూచి యిట్టను మహాసభలో జను లందఱు నివనన్.

రా. సాధు = లెస్సయానట్టుగా, కృతప్రవేశుఁ డయి, సాహసవత్తర =
మిక్కిలి సాహసవంతమైన, చిత్తముగల శత్రువులకు, దుర్యోధను = పోర
శక్యముగానివాని, ఇంద్రజిద్గురుని = రావణుని, ఇట్టకు, కడమ సులభము.

భా. సాధు = సత్పురుషులచేత, కృతప్రవేశుఁ డయి, సాహసవత్తర =
మిక్కిలి యుద్ధతములైన, చిత్తశత్రువులుగలవాని, ఇంద్రజిత్ = ఇంద్రుని
గెల్చిన, గురు = అధికమైన, మహా = ఉత్సవములచేనైన, ఉజ్జ్వలవై భవముచేత,
గర్వితుని = గర్వించినవాని, బలోత్సేధ = బలొన్నత్యముచేత, “ఉత్సేధ
శోచచ్ఛ్రియశ్చసః” అని అ. సముద్ధతుని దుర్యోధనుని జూచి యిట్టను.

తే. ఊంతిజయశోభిరాముఁ డనంతబలుఁడు
ధర్మసూతి యిప్పుడును నీదౌష్ట్య మాత్త
నెన్నక నయొక్తి నినుఁ దేర్ప నన్నుఁ బనిచె
వినుము నామాట దుర్మదావేశ ముడిగి.

86

రా. ఊంతిజయములచేత, శోభి = ఒప్పెడువాఁడు, రాముఁడు, ధర్మ
సూతి = ధర్మమునకుఁ గారణ మైనవాఁడు.

భా. ఊంతిజ = శాంతివలనఁ బుట్టిన, యశః = కీర్తిచేత, ఆభిరాముఁడు,
ధర్మసూతి = ధర్మజుఁడు, కడమ సమము.

చ. నియతముగాఁగ నీ విపుడు నిన్నును నీవిభవంబు నీమహా
న్వయమును గాచికోవలసినన్ మగుడన్ విను మట్ల విక్రమ
క్రియమయి మాయచే నపహరించిన భూమిజనాదర్హాని
శ్చయుఁ డగునన్న రేశ్వరునిశాసనమిట్టిద నీకుఁ జెప్పితిన్.

రా. భూమిజను = సీతను, మగుడ నిడుము.

భా. మాయచే నపహరించిన భూమిని మగుడ విడుము.

క. భీమాద్జనబాహుబలో
ద్దామత నీ వెఱిఁగినదియ తజ్జయశాలిన్
దా మిక్కిలి శౌర్యోన్నతి
చే మించినమేటి యతనిఁ జెనకి బ్రతికెదే.

88

రా. భీమ = భయంకరమైన, ఆర్జున = కార్తవీర్యార్జునునియొక్క, బాహు
బలోద్దామత = భుజబలిమి, నీ వెఱిఁగినదియ, ఆయనతో యుద్ధముచేసినవాఁ
డవు గనుక, తజ్జయ = ఆ కార్తవీర్యుని జయించుటచేత, శాలిన్ = ఒప్పెడు పరశు
రాముని, శౌర్యోన్నతిచేత్ = బలిమిచేత, మించిన = జయించిన, మేటి = రఘు
పతి, అతనిఁ జెనకి బ్రతికెదే.

భా. భీమ = భీమునియొక్కయు, ఆర్జునునియొక్కయు, బాహుబలీ
ద్దామత=బలిమి, నీ వెఱిగినదియ, ఘోషయాత్రా గోగ్రహణాదులయందు,
తజ్జయ=ఆభీమాన్వయములవల్ల నైన జయముల చేత, శాలిన్=పిప్పెడువాని, తాన్=
తాను, మిక్కిలియు శార్యోన్నతి చేతను, మించిన మేటి=అధికుడైన మేటి,
అతనిన్ = ధర్మరాజును, చెనకి బ్రతికెదే.

చ. విను పలుమాట లేల యలవేలుపుమూఁకలలోన నేనియుకొ
వెనుకకు వీరగఁబాట నొక వీరుఁడు నై పఁగలాఁడె యల్కచూ
పినకులుఁ డించుకంత సమపేక్షితసంగర కేలి యై నిగు
డ్చినఁబటుఘోరసాయకవిజృంభణ మమృతకోర్వ నెట్లగున్.

రా. విను, అల్కచూపు=ఆగ్రహవృష్టిని, ఇనకులుఁడు = రాముఁడు,
ఇంచుకంత, అపేక్షితసంగరకేలయై నిగుడ్చిన నొక వీరుఁడు నై పఁగలాఁడె,
సాయకవిజృంభణమును, అమృతకున్ = ఇతరులను, ధీర్వ నెట్లగును.

భా. విను, అల్కమాపి=ఆగ్రహించి, నకులుఁడు, సమపేక్షిత = అపే
క్షింపబడిన, సంగరకేలయై, యతిస్థానములను “సపేక్షిత” యనుదిక్కున -
ఉపరిస్వరవర్ణయుక్తి నుభయముఁ జెల్లు నను లక్షణమువల్లఁ బకారమే యతి
స్థానమై చెల్లెను.

క. తదనుజునిబాహుబలసం

పదయును సాయకవిహార పాండిత్యమహా

భ్యుదయమును బంటుతనమును

మదిఁ దలఁచిన గుండె వగులు మాత్తుర కెల్లన్.

90

రెంటికి సరి. సులభము.

ఉ. నీవు మదుక్తనీతి మది నిల్పుము జీవితరక్షణార్థి వై

రావణదంతివాహను సురప్రభు గెల్చిన గెల్వ వచ్చు దు

రాభవవిచేష్టమానకురురాజకుమారకభీమబాహునీ
లావిధి కగ్గ మైన నవిలంఘ్యమునాకము సుధి మే లగున్.

రా. రావణ - సుబుద్ధి, దురాభవ = దుష్టస్వభావముయొక్క, విచేష్ట
మానక, ఉరు = అధికమైన, రాజకుమారక = రామునియొక్క, భీమ = భయం
కరమైన, కడమ సులభము.

భా. జీవితరక్షణార్థిని, విరావణదంతి = విరావతము, “విరావతోభ్రమా
తంగై రావణాభ్రమువల్లభాః” అని అ. వాహనము గాఁ గలవాని శిల్పవచ్చును,
దురాభవ = దుర్బుద్ధి చేత, విచేష్టమాన = వ్యాపించెడు వాఁడా, కురురాజ
కుమారక - సుబుద్ధి, భీమునియొక్క బాహులీలావిధికి, కడమ సరి.

వ. అను పల్కు లొకర్ణించి యా దురాగ్రహగ్రస్తుమ తత్స
మయ సముద్ధిపితకోపాటోపంబు లోలోపలన యడంచి
కొనుచు శుష్కహాసితంబు ముఖంబునకుం దెచ్చుకొని. 92

ఉభయసమము. సులభము.

క. కొలఁది గన కెట్టివారుం

బెలుచన దవ్రవవ్వలందు బెకరించెను మూ
లల వేయించికొనంగాఁ

దలఁచెన రిది కాలగుణమొ దైచఘటనయో.

93

శెంటికి సమము. సులభము.

వ. అని యామాతకృత్యధౌరేణు నుపలక్షించి.

94

చ. బలుములు సూపి యిట్టు నటుఁ బల్కితి వెఱ్ఱిహాసే పక్షోక్త
ముల్, వలుకనె కానిబుద్ధి మఱి పాఱదు నిన్నతఁ డుర్వి
పాలుగా, నలసి యి టాడఁ బాపె విమనన్ మహిజన్తముఁ

బొరుపంబు నిర్మలధృతియుం బొగడ్తగన మార్గొన రమ్మను
చూచె దన్నియున్. 95

రా. వెట్టిహరీ=వెట్టికోతీ, నిన్నతఁడు, ఉర్వి పాలుగావలసి=నేలపాలగు
టగు, ఆడఁబంపెను, మహిజ్ = సీతను, మముక్ = మమ్మును, మార్గొన
రమ్మనుము.

భా. హరీ=కృష్ణ, ఉర్వి = భూమియొక్క, పాలుగావలసి = రాజ్య
భాగము గావలసి యనుట, మహిజ్ = భూమిని, విడువను = ఇవ్వను.

ఉ. కొండొకయొందుచోటువలె గొంకక బింకముతో నరుండు
భీముం డని నీవు మాటికి సమున్నతి నెన్నెదు కర్ణభీష్మకో
దండగురుప్రతాపవితతప్రథనప్రథ నొప్పుమన్బలో
ద్దండత యించు కైన మదిఁ దార్ప విదేమిటినేర్పు సెప్పుమా.

రా. కొండొకయొందుచోటువలె, నరుండు=మనుష్యుఁడు, భీముండు=
భీయంకరుఁ డని, ఎన్నెదు, రాక్షసులు నరభోజులు గారాయనుట, కర్ణభీష్మ=
శ్రవణకతోరమైన, కోదండ = వింటియొక్క, గురుప్రతాపముచేత, వితత =
విస్తారమైన, ప్రథన ప్రథను = యుద్ధప్రసిద్ధిచేత, ఒప్పుచున్న.

భా. ఒండుచోటువలె=ఎఱుంగని చోటువలెనె, నరుండు-భీముండు=
ఆర్జునుఁడు, భీముండు నని, ఎన్నెదు = ఎంచెదవు, కర్ణభీష్మలయొక్కయు,
కోదండ గురు=ద్రోణాచార్యులయొక్క, మత్ = నాయొక్క, బల=చతురంగ
బలములయొక్క, ఉద్దండతను, మదిఁదార్పవు = ఎంచవు, కడమ సులభము.

చ. అనుటయు నమ్మచాంధునకు నాహారి యిట్లను నాదుమాట నీ
మనమున కిప్పు డొప్పుగునె మత్తవిరోధివరూధినీసతుల్
పెనుకువ దక్కి చిక్కువడ భీమధనంజయభాసురప్రతా
పనవసమృద్ధితోఁ గదియుబల్లిదు నావిభుఁ జూచునంతకున్. 97

రా. ఆహరి=అంగదుడు, ఇట్టమన్, భీమ=భయంకరమైన, ధనంజయ= అగ్నిభంగిని, భాసురమైన, ఆవిభున్ = స్వస్వామిని.

భా. బల్లిమని, ఆ విధు = ధర్మరాజును, చూచునంతకును నామాట యొప్పుగునే యని సింహావలోకనము, కడమ సులభము.

చ. అమితచమూసమూర్జితృడ నంచు నహంకృతి మానవేమొ
న, వ్యమదవిభూతి నీ వెఱుంగ వానరనాయకులజిచేత్తకై
యమరినవా రనేకులు మహాబలు లవ్విభునొద్ద నీయధ
రమ యిటమీఁద నెల్లెడల మాకు సహాయము నిన్నుఁ
ద్రుంపఁగన్. 98

రా. మదవిభూతి = గర్వాతిశయమును, నీ వెఱుంగన్ = నీ కెఱుక
పడునట్లుగా, వానరనాయకు లమరినవారు.

భా. మదవిభూతిచేత నహంకృతినిమానవేమొ, నరనాయకుల విభు
నొద్ద నమరినవారు=విరాట ద్రుపదాదులును ధర్మరాజునకు సహాయమైనవా
రనుట, నీ వెఱుంగవా.

చ. అని మఱియు ననేక ప్రకారంబుల నీతీయు బలిమియు మహా
ధీతియుఁ దోచ హితంబు దెలిపి విఫలప్రయత్నం దై. 99

రెంటికి సరి. సులభము.

తే. అకట నెఱయ నీయాత్మనాశకునికర్క
దౌష్ట్య మెట్టిదో నామాట దగుల వనుచు
విసివి యాదర్పదుష్టమానసునిగురుని
వారణోద్యుక్తి వెండియు వఱలఁ బలికె. 100

రా. నెఱయ, ఈ యాత్మనాశకుని = ఆత్మఘాతకుడైన రావణుని
యొక్క, కర్క=చెఱుమయొక్క, దౌష్ట్యము=అవగుణము, ఎట్టిదో నామాట తగుల

దనుచన్, ఆదర్పదుష్టమానసుని = రావణుని, గురు = అధికమైన, నివారణో
ద్యుక్తి = వారిచేత ననెడు నుద్యోగము, వెండియు వజ్రలక్ = మఱియుఁ
బ్రకాశమగునట్లుగా, పలికెను.

భా. ఆశకుని కర్ణులయొక్క దౌష్ట్య మెట్టిదో నామాట నీయాత్మను
దగులదనుచు, ఆదర్పదుష్టమానసుని = దుర్యోధనునియొక్క, గురుని=తండ్రిని,
ధృతరాష్ట్రుని, నివారణోద్యుక్తి=యధునివారణ యత్నము చేత, పలికెను.

తే. నీదుపిన్నతమ్ముడు సునీతివిదురుఁ
డతనిబుద్ధిమార్గంబు నీ కభిమతంబు
గానియప్పుడ మఱి యాస గలదె నిన్నుఁ
దెలుపఁ బూనుట నోరిచాపలము గాక.

101

రా. నీదు పిన్నతమ్ముడు=విభీషణుడు, సునీతివిదురుడు = తెస్సగా
నీతి చెలిసినవాడు, “జ్ఞాతాతువిదురోపిందుః” అని అ. తెలుపఁ బూనుటను=
తెలియఁ జెప్పటయందు, క. ‘వినుతద్వితీయసత్తమి, కిని మఱి మూడవ.
విభక్తికిని నిడఁగా నా, విన నింపు పుట్టుపట్టున, నను వెఱిఁగి ప్రబంధములఁ
బయోంబుధిశయనా’ యని తాతంభట్టు ఆసగలదె, పీరి = తుచ్చుఁడా.

భా. సునీతి = మంచి నీతిగలవాడు, తెలుపఁ బూనుట నోరిచాపలము.

వ. ఆతం దేతదుపద్రవస్రారంభకాలంబున.

102

క. అన్న వటుమీదరాజపు

నిన్నొఁ గా వనుట నాదునేరమి గౌనం

గన్నది యనకున్నను విన

కున్నను గవటమవిమనకు నొండొరులయెడన.

103

రెంటికిని సమము. సులభము.

తే. అరయ నేరి కి ట్ట ట్టని యాడుకొనఁగ
రానియట్టిది శ్రీరామరామ నీకు
మారుదు శ్చేష్టితంబు నివారింముగఁ
జేయకునికి యొప్పుదు దానఁ జేటు వొందు.

104

రా. శ్రీరామరామ = సీత, ఆడుకొనఁగరాని యట్టిది = నిందింప
రానిది, నీకుఁ, మారుదుశ్చేష్టితంబు, కడమ సమము.

భా. అరయఁ, ఇట్టట్టని యాడుకొనఁగరానియట్టిది, చెప్పినం బాపము
పచ్చననుట, శ్రీరామరామ=ఆశ్చర్యవాక్యము, నీకుమారునియొక్క దుశ్చే
ష్టితంబు, దానఁజేటు, పొందును = పచ్చుచు.

ఉత్సాహ. అనయవృత్తిఁ దనకుఁ దాన యహితుఁ డగుచు
సర్పదం, శన మొనర్చు టన్నమున విషంబు నిడుట సింధుపా
తనమునేత సతికిఁ గీడు దలఁచు టరసి చూడు పా
వనికి నింత కీనుక వెనుచువానికులము ద్రుంగదే.

105

రా. అనయవృత్తిని=ఆవివేకముచేత, తనకు, తాన = తానే, అహితుఁ
డగుచుఁ=ఆత్మద్రోహి యగుచు ననుట, సర్పదంశన మొనర్చుట = పాముఁ
గఱపించుకొనుట, అన్నమునఁ దనకుఁదాన, విషంబునిడుట = విషంబుఁ బెట్టి
కొనుట, సింధు = సముద్ర మందు, పాతనమునేత = పడుట, సతికిఁ గీడుదలఁ
చుట = పరస్త్రివాంఛయ, ఆయవగుణములు సరియనుట, పావనికిఁ =
పరమపతివ్రతకు.

భా. అనయవృత్తిని=అధర్మవ్యాపారముచేత, తనకుఁదాన యహితుఁ
డగుచుఁ = కారణములేకయే శత్రుఁ డగుచు ననుట, సింధుపాతనమునేత=
మడుగులోద్రొబ్బుటను, సతికిఁ=ద్రౌపదికి, కీడు దలఁచుటను, అరసిచూడు=
తలంచుకొమ్ము, పావనికిఁ = భీమునికి, కడమ సులభము.

క. విను! పెక్కులేల విడువుము

జనసమ్మతమతివిదేహజననామయమున్

దనయుదితకీర్తి గులవ

ర్తనఁ బ్రజలను లక్ష్మీఁ బ్రోచుప్రభున కిది దగున్. 106

రా. జనసమ్మత=సమ్మతమైన, మతిచేత, విదేహజను = సీతను, విడువుము, అనామయమును=సుస్థితిని, తన, ఉదిత = ప్రసిద్ధమైన, కీర్తిని కులవర్తనమును బ్రజలను లక్ష్మీనిఁ బ్రోచుప్రభునకు, ఇది = సీతను విడుచుట, సీతను విడిచినను మన మందఱియును సుఖముననుండు మనుట.

భా. జనసమ్మతమతివి, దేహజనన = దేహమునఁ బుట్టుకగల, ఆమయమును = తెవులును, తెవులువంటివాని ననుట, దితకీర్తిని = భాడితమైన కీర్తిగలవాని, తనయున్ = దుర్యోధనుని, విడువుము.

క. మనకురువంశక్షోభము

గనికని వారింప కునికి కార్యము గా దొ

క్కనిరూఢదురాగ్రహము

ద్ధిని విడుచుట మేలొ కులము దెగుటయు మేలొ. 107

రా. మనకు, ఉరు = అధికమైన, వంశక్షోభమును గని కని, ఒక్కనిరూఢమైన దురాగ్రహముగల బుద్ధిని = చలము ననుట, విడుచుటమేలొ, కులము, తెగుట = పోవుట, మేలొ.

భా. కురువంశక్షోభము గనికని, ఒక్కనికొ = దుర్యోధనుని, రూఢ = పాదుకొన్న. దురాగ్రహబుద్ధిగలవాని విడుచుటమేలొ కులము దెగుటమేలొ, దుర్యోధనుని మాటలు వినక కులమును రక్షించుకొ మ్మనుట.

క. అని మఱియుఁ దఱిమి చెప్పఁగ

నను వైనటు లెల్లఁ జెప్ప నది యాతనికం

తెను మఱి యెవ్వఁడు నే మని

నినుఁ దెలిపెడిఁ జెడియెఁ గులము నీకతనఁ దుదన్.

108

రెంటికి సమము.

క. అని పలికి వెండియును నా

తనిపట్టినచలము రాజ్యదర్పవికారం

బును నైఁపక యుడికించుట

కనయము నుద్ధతమనస్కుఁ డగుచుం బలికెన్.

109

రా. అని పలికి, ఆతని = ఆరావణునియొక్క, పట్టినచలమును నైఁపక పలికెను.

భా. అని పలికి వెండియు, ఆతని=ధృతరాష్ట్రునియొక్క, పట్టిన అ= కొడుకైన దుర్యోధనునినే, ఉడికించుటకు నుద్ధతమనస్కుఁ డగుచుం బలికెను.

క. సుబలాత్తజమాయాద్యూ

తబలంబున నమర సంపదలు గొని యెంతే

బ్రబలి తది నేఁడు నిలువదు

ప్రబలాహవభీమనరవరభుజోద్ధతిచేన్.

110

రా. సుబలాత్తజ=బలవంతుఁ డైన యుద్రిజిత్తుయొక్క, మాయాదుల చేత, ఊత = క్రుద్ధుఁబడిన-వ్యాపింపబడిన యట్టియగుట. “ఊయీశంతుసంతానే” అను ధాతువు, బలంబున = బలిమిచేత, అమర సంపదలుగొని, అది=ఆ ప్రాబల్యము, ప్రబలాహవమందు భీమమైన. నరవర=రామునియొక్క, భుజోద్ధతిచేత నేఁడు, నిలువదు - క్రియ.

భా. సుబలాత్తజ = శకునియొక్క, మాయ చేతి ద్యూత బలంబున = బలవంచేత, అమర, అది = ఆద్యూతము, ప్రబలమైన, ఆహవ = యుద్ధము గల, భీమునియొక్కయు, వరభుజోద్ధతి, నిలువదు - క్రియ.

చ. ఘనముగ నాత్మ నాఁటితనకాంతపరాభవ మల్కుఁ బెంపఁగా
ననయముఁ బేర్చురాజమణి యాశుగసంతతి నీదు పెద్దత
మ్మునినెదురొమ్మనెత్తురు సముద్ధతిఁ గ్రోల నినుం గృతోరుభం
గుని నొనరింపఁజూచె దిదిగోఁ గలహంబ యభీష్ట మేనియున్.

రా. ఆత్మను, నాఁటి=గుచ్చుకొని, తన కాంత = సీతయొక్క, పరా
భవము=తిరస్కారము చేతనైన, అల్కును, పెంపఁగా=తీర్చుకొనుటకొఱకు,
పేర్చురాజమణి=రామునియొక్క, ఆశుగసంతతి=బాణపరంపర, ఊరు=అధిక
మయిన, భంగుని= పరాజయముగలవానిగా, ఒనరింపఁగాను జూచెదు.

భా. నాఁటి = ఆజూదమునాఁటి యందైన, తనకాంత = ద్రౌపది
యొక్క, పరాభవము, అల్కును, పెంపఁగా=అధికము సేయఁగా, పేర్చు=
ఉగ్రుడౌచున్న, ఆశుగసంతతి = భీముడు, నీదు పెద్దతమ్ముని=దుశ్శాసనుని
యొక్క, నెత్తురు గ్రోలఁగాను, నిన్నుఁ గృతమైన, ఊరుభంగుని=తొడలు
విఱుగుట గలవానిగా, ఒనరింపఁగాను జూచెదు.

చ. అని నమితప్రతాపుఁ డగునాతనితమ్ముఁ మేఘనాదభం
జనకృతిదేవదత్తజయశబ్దవివర్ధితసింహనాద మెం
దును గొదలేక నీకు నిదెదుస్సహకర్ణనిపాతసూచి న్నై
వినఁబడు గుండె దిగ్గురన వేగిర మేల దురంబ కోరినన్. 112

రా. అతని తమ్ముని=అర్జునునియొక్క, మేఘనాదభంజన = ఇంద్రజిత్తు
వధచేత, కృతి=కృతకృత్యులైన, దేవ=దేవతల చేత, దత్త=చేయఁబడిన, జయశబ్ద
ములచేత వివర్ధితమైన, సింహనాదము=అట్టహాసము, దుస్సహ = సహింపరాని,
కర్ణనిపాత = శ్రవణప్రదేశముగల, సూచియై=సూచియై, వినఁబడును.

భా. అతని తమ్ముని=భీముని తమ్ముడైన యర్జునునియొక్క, మేఘనాదము
యొక్క భంజనమందు, కృతి=సమర్థమైన, దేవదత్తముయొక్క, జయశబ్ద =

జయసమయశబ్దముచేత, వివర్ధితమైన సింహనాదము, దుస్సహమైన కర్ణుని
యొక్క, నిపాత = పాటును, సూచించునదియై వినబడుచు, అర్థాంతరము.
ఆతని = భీమునియొక్క, తమ్ముని=తమ్ముడైన యర్జునునియొక్క, మేఘనాద =
మేఘగర్జనముయొక్క, భంజనమందు, కృతి=సమర్థమైన, దేవదత్తముయొక్క,
జయశబ్ద = జయసమయశబ్దముచేత, వివర్ధిత = వృద్ధిబొందింపబడిన, అర్జును
దేవదత్తధ్వనిచేత వృద్ధిబొందింపబడిన పురుషుడు, సింహనాదము=భీముని సింహ
నాద మని యన్వయము. దుస్సహ=దుస్సహుఁ డనెడు దుర్యోధనుని తమ్ముని
యొక్కయు, కర్ణ = కర్ణునియొక్కయు, నిపాతమును సూచించునదై,
అర్జును డు కర్ణుని సహరించెడు సమయమందు భీముఁడు దుస్సహుని సహ
రించి సింహనాదము చేయు ననుట.

క. వారలసంగర మిట్టిది

యీరీతిం దెలుపనేల యెఱుంగుబడదే

యారయ నిది నీకు నతి

క్రూరమహాకపటభవదురోదరవేళన్.

113

రా. వారల = రామలక్ష్మణులయొక్క, సంగరము=యుద్ధము, ఇట్టిది,
అతిక్రూర మహాకపట-సాబుద్ధి. భవత్=నీయొక్క, ఉదర = పక్షముయొక్క,
దరవేళను = ప్రక్కలించునప్పుడు, ఎఱుంగుబడదే = తెలియకుండెడినా.

భా. వారల = భీమాద్వుపలయొక్క, సంగరము = ప్రతిజ్ఞ, ఇట్టిది,
అతిక్రూరమహా, కపటభవ = కపటజన్యమైన, దురోదరవేళను=ద్యూతసమయ
మందు, “పణేద్యులేదురోదరః” అని అ. ఎఱుంగుబడదే=తెలియకుండెడిదా.

ప. అని పలికి యప్పుడు వన్నుం జుట్టుముట్టుకొని పట్ట నిగ్రహిం
చుటకు సుగ్రయోధుల నాగ్రహంబున నియోగించు నద్దు
రాత్తుదుర్వివేకంబునకు నవ్వి నిర్విశంకసమాకులితసంరంభ
విజృంభితుం డై మేనువెంచి.

114

చెంటికి సరి. సులభము.

చ. తనువున సర్వలోకచయదర్శనచిత్రమహత్త్వ మెంతయుం
దనర విరాట్ప్రకారసముదంచితఁడై తనుఁ బట్టఁగ్రమ్మవాం
డ్రను ఘనఘోరహుంకృతీనిరస్తులఁ జేసి నభోధ్వగామితా
భినుతయశోవిశేషమునఁబేర్చుచు నేఁగె నియోక్తృపాలికిన్.

రా. సర్వలోక=సకలజనులయొక్క, చయ = సమూహముయొక్క,
దర్శన=దృష్టికి, చిత్రమైన మహత్త్వము తనరన్, విరాట్=పక్షిరాజుయొక్క,
ప్రకారముచేత, సముదంచితఁడై = ఎగసినవాడై, నభోధ్వగామితా =
అకాశగమనముచేత, నియోక్తృపాలికిన్ = రాముని వద్దకి, ఏఁగెను.

భా. తనువునన్ = దేహమునందు, సర్వలోకచయ = సమస్తజగత్తుల
యొక్కయు, దర్శన = చూపులచేత, చిత్రమైన మహత్త్వము, విరాట్ =
విరాడ్విగ్రహముయొక్క, ప్రకారముచేత, సముదంచితఁడై = ఒప్పెడువాడై,
నభోధ్వగ=భేచరుల చేత, ఆమితమానట్టుగా నభిరుత మైన, నియోక్తృపా
లికిన్ = ధర్మరాజుపాలికి, ఏఁగెను.

వ. ఏఁగి యన్నరేంద్రునకుఁ దన పోయినచ్చినకార్యంబు తెఱం
గెఱింగించి యిట్లనియె.

116

చెంటికి సరి. సులభము.

కవిరాజవిరాజితము.

తిరమువిషముమదోద్ధతి నీవు దుదిం దెగఁజాలవు గాని వెసన్
గురుకృపశాంతనవోక్తులఁ దేర్చియుఁ గొంకకయేనితవుం దగ
వున్, బిరుసును జూపెయనేకవిధంబులఁ బెక్కులు వల్క్వియుఁ
జూచితి నీ, కరుణకుఁ బాత్రుఁడు గాఁడు పదింబదిగాఁ గని
వచ్చినవాడఁ దుదన్.

117

రా. గురుకృపఁ = ఆధికకృపచేత, తెగఁజాలవుగాని యని యన్వ.
యము. శాంత = సరసములుచు, నవ = నవ్యము - అనఁగా మనోహరములు,
నయిన, ఉక్తులను = మాటలచేత, కడమ యేకార్థము.

భా. శాంతనవ = భీష్మునియొక్కయు.

వ. అనిన విని మనకు నుచితం బైన వర్తనంబు నడపితి మిట
మీఁద నతని పాలఫలం బెట్లు గావలయు నట్లయ్యెడు నని.
పలుకుచు నొక్క శుభముహూర్తంబున. 118.

రెంటికి సరి. సులభము.

తే. తనకుదారసోదరభావమునను రణస
హాయముగఁ దివిరెడువీరు ననలజాతు
మిగులఁ గాననీలసమాఖ్య మెఱియువాని
భూనుతాజిధృష్టద్యుమ్ను సేన గావ. 119.

రా. తనకు నుదారమైన, సోదరభావమునకు=తమ్ముఁడువలె నే, భూనుత
మైన, ఆజి=యుద్ధమందు, ధృష్ట=దిట్టమైన, ద్యుమ్నునిఁ=సత్త్వముగలవాని,
అనలజాతుఁ = అగ్నివలనఁబుట్టినవాని, కాన, స్ఫుటముగా, నీలసమాఖ్యచేత
మెఱియువానిఁ = నీలుని, సేన కావఁ, అభిషిక్తుఁజేసి యని ముందరి.
కన్వయము.

భా. దారసోదరభావమునఁ = బావతనముచేత, అనీలసమాఖ్యను =
ధవళకీర్తిచేత, ఆజి = యుద్ధముగలవాని, ధృష్టద్యుమ్నుని, కడమ సరి.

వ. అభిషిక్తుఁజేసి సంవిహితసకలసన్నాహం బై. 120.

ఆ. అనికి నుగ్రమై మహారిపురాజిరా
సంతవనచయంబు లన్నియుఁ జిటు
నుగ్గుగాఁ బరహతి నుటుమాడుసేనతో
నాజిరంగమునకు నతఁడు నడచె. 121.

రా. అనికీ, మహాత్ = అధికమైన, అనిపుర = శత్రుపురమైన
 లంకయొక్క, అజీర = ప్రాంగణములయందుండు, “అంగణంచత్వరాక్షరే” అని
 అ. అనంత = బహుళము లైన, పనచయంబు లన్నియున్ = ఉద్యానవనాదులు,
 చిటునుగ్గుగా, అతడు = రాముడు, నడచెను.

భా. అనికీ = యుద్ధమునకు, మహారిపురాజిరాన్ = శత్రుసమూహము
 రాగా, అతడు = ధర్మజుడు, నడచెను.

ఆ. తెగువ నిట్లు నడచి మిగులఁ జేరికలంక
 ముక్తధృతివిలాసముగఁ గడంకఁ
 బోరు నడపె దృఢమనోరథహరికుంజ
 రోగ్రబలము గొలిపియాగ్రహమున.

122

రా. లంక, ముక్తధృతివిలాసముగన్ = తల్లడిల్లగా నుట, మిగులఁ
 జేరికను = ఆత్యంతసమీపమున, నడచి, దృఢము లైన మనోరథములుగల, హరి
 కుంజర = వానరశ్రేష్ఠుడైన సుగ్రీవునియొక్క, ఉగ్రబలమును, కొలికి = పెరచేచి,
 బోరు నడపెను.

భా. చేరి, కలంకముక్త = నిష్కళంకమైన, ధృతిచేత, విలాసముగన్ =
 ఒయ్యారముగా, దృఢ మయిన మనస్సుగల రథహరికుంజరములచే నుగ్రమైన,
 బలము = సేనను, కడమ సమము.

క. అమృతుజేంద్రునిబలవ
 ర్గము మొదలినాడు భీష్మరక్షోర్జితన
 ర్పమునఁ గవియుసుయోధను
 తమ్ములఁ జతురంగసైన్యతతులజయించెన్.

123

రా. అమృతుజేంద్రుని = రామునియొక్క, బలవర్గము, భీష్మ = భయం
 కరులైన, రక్షస్సులచేత, ఆర్జిత = సంపాదించబడిన, సుయోధ = సప్రభులచేత,
 నుర్రమ్ముల = స్తుతిపఠడిన, సైన్యతతులను జయించెను.

భా. భీష్మనియొక్క రక్ష చేత నూర్జిత మైన దర్పముచేత, కవియు = ఎదిరించునట్టి, సుయోధనుశమ్ములక్ = దుశ్శాసనాదులను, చతురంగనైస్య శతులను జయించెను.

సీ. ఆనృపాలశ్రేష్ఠుఁ డవ్వేశసురుమాధ
వప్రేమకృతవిజయ ప్రకర్ష
మరయుచు నంగదశరభకేసరిగజ
ర్షభశతబలినమీరణసుతాజి
కేళీమహాత్త్వ మీక్షించుచు నుగ్రసం,
పాతిదస్రసుతాచ్ఛభల్లరాజ
వేగదర్శితనూర్జితాగణ్యదర్పంబు
చూడ్కుల కొసఁగుచు శూరతావి

తే. భాసి నుత్తమోజుఁ బరాసుఫణిఃఖండి
నవలసంభవు నై న్యేశు ననిఁ గరంబు
మగతనము సూఁపఁ గనుఁగొంచు మఱియు ద్రుపద
ముఖ్యులరణంబు గనుచు సమ్మోదమందె.

124

రా. ఆనృపాలశ్రేష్ఠుఁడు=రాముఁడు, అవ్వేశసు=యుద్ధసమయమందు,
రుమాధవ=సుగ్రీవునియొక్క, ప్రేమ=నెనరు చేత, కృత=చేయఁబడిన, విజయ=
గెలుపుయొక్క, ప్రకర్షము = అతిశయమును, అరయుచుక్, అంగద, శరభ,
కేసరి, గజ, ఋషభ, శతబలి, సమీరణసుత=హనుమంతునియొక్కయు, ఆజి
కేళీ=యుద్ధవిఘ్నముయొక్క, మహాత్త్వము = అధిక్యమును, ఈక్షించుచుక్,
సంపాతి=సంపాతియొక్కయు, దస్రసుత=మైంపద్వివిదులయొక్కయు, అచ్ఛ
భల్లరాజ=భల్లూకపతియైన జాంబవంతునియొక్కయు, 'ఋక్షాచ్ఛభల్లభాలూ
కాః' అని అ. వేగదర్శియొక్కయు, తను=శరీరములయొక్క, దర్పంబు=బలి
మిని, చూడ్కుల కొసఁగుచుక్=చూచుచును, ఉత్తను=శ్రేష్ఠమైన, ఓజుక్ =

లేజస్సుగలవాని, పర = శత్రువులయొక్క, ఆసు = ప్రాణము లనెడి, ఫణి = సర్పములకు, శిఖండి = నెమలియైనవాని, సై న్యేశుక్ = సేనాపతియైన నీలుని, కనుగొంచుక్, ద్రు = వృక్షములే, “పలాశీ ద్రు ద్రు మాగమాః” అని అ. పద = సానముగాఁగల వానరులలోపల, ముఖ్యుల = శ్రేష్ఠులయొక్క, రణంబుఁ గనుచు నమ్మోద మందెను.

భా. ఆనృపాలశ్రేష్ఠఁడు = ధర్మరాజు, ఉరు = అధికమైన, మాధవ = కృష్ణునియొక్క, ప్రేమచేతఁ గృతమైన, విజయ = ఆర్జునునియొక్క, ప్రకర్షము = అతిశయమును, అంగపచు = వేడుక చేత, అరయుచుక్, “అంగదనాథు మ్రింగిన వృకావలిద న్ద్వెసముట్టుకొన్న” యని సోమయాజుల ప్రయోగము, శరభ, కేసరి, గజ, ఋషభ, శతములభంగిని, బలి = బలముగల, సమీరణత = భీమునియొక్క, ఉగ్రమానట్టుగా, సంపాతి = పాటుచున్న, దస్తసుత = నకులసహదేవులయొక్క, అచ్ఛ = స్వచ్ఛములైన, భల్లరాజ = బాణశ్రేష్ఠములయొక్క, వేగ = వేగమును, దర్శితను = చూచువాఁడౌటచేత, దర్పంబు చూడ్కులకొసఁగు, శూరతావిభాసి = శౌర్యము చేత నొప్పెడి, ఉత్తమోజాఁడనెడు పాంచాలుని, పర = శత్రువులయొక్క, ఆసు = ప్రాణవాయువులకు, ఫణి = సర్పమైన, శిఖండిని, సై న్యేశుక్ = భృష్టద్యుముని, కనుగొంచుక్, ద్రుపదముఖ్యుల = ద్రుపదుఁడు మొదలైనవారియొక్క, రణంబు గనుచు నమ్మోదమందెను.

శా. క్షత్రాచారవిహారి యై విజయరత్నోన్మేఘఁ జెంపొందువి

శ్వత్రాతన్ విభు విష్ణు నారయుచు నాశ్చర్యంబు లిద్దేవుచా

రిత్రంబుల్ హరియూధచోదకత నీరీతన్ వినోదించునే

చిత్రంబే గెలు పీబలాలి కని చూచెన్ భేచరవ్రాతముల్.

రా. క్షత్రాచార = క్షత్రియాచారముచేత, విజయరత్న = జయసంపాదనమందుఁగల, విష్ణు = ఆసక్తిచేత, విష్ణుక్ = రాముని, హరియూధ = వానరకులమును, చోదకతను = పనిగొనువాఁడౌటచేత, కడమ సరి.

భా. ఉత్త్ర=సారథియొక్క, ఆచారముచేత = సారథ్యముచేత ననుట.
విహారియై, విజయ = ఆర్జునునియొక్క, విష్ణు=కృష్ణుని, హరియూధన్=అశ్వ
సమూహమును, చోదకతను=త్రోలెడువాఁ డౌటచేత, కడమ సులభము.

వ. అంత.

126

సీ. సింజినీనిర్హోషజితసముద్రధ్వని
మేఘనాదుండు సమిద్ధశక్తి
భీష్ముండు సందీప్తపృథుశౌర్యగుణమణి
వాహినీశుండు నిజాహవదశ
దివసాంతరచితాతితీవ్రవిక్రమత శో
భిల్లి నెంతయు విజృంభించి వాఁడు
తన్మధ్యమునఁ బుట్టుతనసేనభంగంబు
నరిసేనగర్వంబు నడఁచి యడఁచి

తే. నాగభీషణబాణప్రయోగములను
భీమనరవరచేష్టలు బెంచువడఁగఁ
దదనుజులసత్ప్రీతాపంబు లొందుగువడఁగఁ
గట్టువటిచెఁ బల్కలు నాజిఘనులు వొగడ.

127

రా. సింజినీనిర్హోష = గుణధ్వనిచేత, “మార్వీజ్యాసింజినీగుణః” అని
అ. జితమైన సముద్రధ్వనిగల, మేఘనాదుండు = ఇంద్రజిత్తు, సమిద్ధ =
ప్రకాశింపుచున్న, శక్తిచేత, భీష్ముండు = భయంకరుఁడు, సందీప్తము లయిన
పృథుశౌర్యగుణము లనెడు మణులను, వాహినీశుండు=సముద్రునివంటివాఁడు,
నిజాహవదశ = స్వకీయముద్ధావస్థగల, దివసాంత = రాత్రియందు, రచితమైన,
నాగ = నాగరూపములైన, భీషణబాణప్రయోగములను, నాగపాశములచే
ననుట, భీమ=ఘోరములైన, నరవర = రామునియొక్క, చేష్టలు, తదనుజు =
అత్తుణునియొక్క, లసత్ప్రీతాపంబు లొందుగువడఁగ, కట్టువటిచెను.

రాఘవ—23

భా. సింజినీనిర్ఘోషముతో జిశములైన సముద్రధ్వనియు మేఘనాదములును గలవాఁడు, పృథు = ఘనములైన, శౌర్యగుణమణి = మణులవంటి శౌర్యగుణములుగలవాఁడు, శౌర్యగుణభూషితుఁ డనుట. వాహినీశుండు = సేనాపతి, భీష్ముండు, నిజాహవ = తన యుద్ధముయొక్క, దశదిశసాంతర = పదిదివసములలోపల, చిత్ర = సుపాదింపఁబడిన, తీవ్ర, విక్రమతను = విక్రమముగలవాఁడౌటచేత, నాగ = సర్పములభంగిని, భీషణములైన బాణప్రయోగముల చేత, భీమునియొక్కయు నరునియొక్కయు, చేష్టలు, తదనుజుల = నకుల సహదేవులయొక్క, ఆజిని = యుద్ధమందు, పల్లముఁ గట్టుకఱచె నని క్రిందటి కన్వయము. కుంటుపఱచె ననుట.

చ. నొర ననుజాన్వితంబుగ సుమద్దమద్దశఁ గుండఁజేసి యిట్లునువడిఁ బేర్చుశాస్త్రపురఘోర్ధతిసెంపు సహింపలేక తా సరగున దాని మాన్వహరిచక్రముఁ బూని యెదిర్చె నంతనే మరలె నరాతియత్నగరిమం దనపూఁపు నివారితంబుగన్.

గా. హరిచక్రము = వానరసమూహము, అరాతి = శత్రువైన ఇంద్రజిత్తుయొక్క, యత్నగరిమను = బాణప్రయోగాది యత్నములచేత, మరలెను = పీర్వలేక వెనుకతీసెను. కడమ సులభము.

భా. హరి = కృష్ణుండు, చక్రముఁ బూని యెదిర్చెను. అంతనే = అప్పుడే, నర = అర్జునునియొక్క, ఆతియత్నగరిమను = ప్రార్థనచే ననుట. మరలెను.

వ. అంత.

129

సీ. అట్లవార్యప్రాధి నలరుపితామహు
వరశక్తిఁ బ్రబలుదీవ్యత్ప్రతాప
గుణశాలి విజయుండు కోడండఘననాద
సంపదుల్లాసితసకలనిజచ

మూసంతతిశిఖండి యేసె నారచితస

చృద్ధ్యసంగ్రామప్రచారం డగుచు
నైరిన్యపాలకుమారులహృదయంబు
లెంతయు భేదిల్ల నిర్ధవివిధ

ఆ. విశిఖవిసరనిబిడవివిధసమస్తమ
గతనుజేసి యుద్ధమహిం బడంగ
నేసి గురుమనోవికాససంపాది యై
యాప్తబంధుజనుల నలరఁజేసె.

130

రా. పితామహుఁ = బ్రహ్మయొక్క, వరముయొక్క శక్తిచేతఁ బ్రబలెడి,
దీవ్యత్ = ప్రకాశించుచున్న, ప్రతాపగుణములచేత, శాలి = ఒప్పుచున్న,
విజయముగలవాఁడు, కోదండ మనెడి, ఘన = మేఘముయొక్క, నాదము
యొక్క, సావత్ = సమృద్ధిచేత, ఉల్లాసిత = సంతోషింపఁజేయఁబడిన, సకల
నిజచమూసంతతి యనెడి, శిఖండి = నెమల్లుగలవాఁడు, అరచితమైన, సచ్చద్ధ =
కపటముతోఁ గూడిన, సంగ్రామప్రచారము గలవాఁడగుచున్ = మేఘములలో
నుండి యుట. ఇద్ధ = ప్రవృద్ధములునై, వివిధములైన, విశిఖ = బాణముల
యొక్క, విసరః = సమూహములచేత, “సంవోహవిసరప్రజాః” అని ఆ. నిబిడ
మానట్లుగా, విద్ధ = భేదింపఁబడిన, సమస్తమర్తతమ = సకల మర్తస్థానములు
కలవాఁడౌటను, చేసి = మర్తములు భేదించి యుట. గురు = రావణుని
యొక్క, కడమ నులభము.

భా. వరశక్తిగలవాని, ప్రబలునిన్ = భీష్ముని, శాలి = ఒప్పెడువాఁడు,
చమూసంతతిగలవాఁడు, విజయుఁడు, అర్దుఁడు, శిఖండి, ఏసె నాన్ = ప్రేసె
ననఁగా, రచితమైన, మర్త = ఆయములుగల, తమ = శరీరముగలవాని, చేసి.
గురు = అధికమైన, కడమ సమము.

క. దీనతః దత్ప్రతిపక్షబ

లానీకము గుందుచుండె నారాత్రిఁ గడున్

మానసములాత్రిఁ బొగులం

గా నిక నేదిబ్రతు కేదిగతియో యనుచున్.

131

ఉభయ సమము.

ఉ. అంతట నద్భుతంబు గరుడాగమనంబు నిరాకృతాహితా

త్యంతసమార్జితోర్జితజయాభ్యుదయం బయి భీష్మపాతసం

క్రాంతఘనవ్యధ న్నైఋతః గా మఱిపింపఁ బునర్తహజీవి

క్రాంతి కుపక్రమించువిభుఁగాంచి దినేశసుతాదు లుబ్బుచున్.

రా. అద్భుత మయిన గరుడాగమనంబున, నిరాకృతాహితా = విడి
పింపఁబడిన సర్పములు గలదౌటచేత, ఊర్జితజయాభ్యుదయం బయి = గెలుపు
నందలి యుబ్బును రప్పించి యనుట. భీష్మ=భయంకరమైన, పాత=పాటుచేత,
దినేశసుతాదులు = సుగ్రీవాదులు, కడమ సమము.

భా. అద్భుతంబుగఁ, రుట్=రోషముయొక్క, “ప్రతిఘాతుటక్ష్ణ
ధౌస్త్రియా” మ్మని ల. ఆగమనంబు నిరాకృతమైన యహితులచేత నత్యం
తము, సమార్జిత=సంపాదించఁబడిన, ఊర్జిత మైన, జయాభ్యుదయము గలదై
ఁగిపించి శత్రుజయాలిశయమును నిరాకరించె ననుట. భీష్మపాతముచేత,
సంక్రాంత=సంక్రమించిన, ఘనవ్యధను మఱిపింపఁగాఁ బునర్తహజీయందుఁగల,
విక్రాంతికీఁ=విక్రమమునకు, దినేశసుతాదులు = కర్ణాదులు, సంభ్రమించిరి.
అని ముందరివచనమునఁ గ్రియ. కడమ సులభము.

వ. చేరి పొడగాంచి ప్రస్తుతసమరఁబన్నాహసముచితప్రకారంబున
సంభ్రమించి రంత నరణోదయం బగుటయు.

133

రెంటికి సరి. సులభము.

క. గురురక్షోర్జితదర్ప

స్ఫురణముచే శత్రుసైన్యములు మార్కొనఁ జె

చ్చెర వై వస్వతసంతతి

నరవరుఁ డొగి నద్దుర మైనరెప్ప సబలుఁ డై.

134

రా. గురు = అధికమైన, రక్షస్సుల చేత, ఆర్జిత = సంపాదించబడిన, దర్పస్ఫురణముచేత.

భా. గురు=ద్రోణునియొక్క, రక్ష చేత నూర్జితమైన, కడమ సరి.

వ. అప్పుడు.

135

క. అత్యంతము నవనిసుతా

పత్యతనుబలంబులోనఁ బస మీటి మహా

దైత్యుఁ డనఁబరఁగు శూర

స్తుత్యుఁ డసమరోషవికృతి ధూమ్రాక్షుఁ డనిన్.

136

రా. అవనిసుతాపతి = రామునియొక్క, అతను=అనల్పమైన, బలంబు లోన, అసమమైన రోషవికృతి గలవాఁడు, ధూమ్రాక్షుఁడు, కడమ సరి.

భా. అవనిసుత=నరకాసురునియొక్క, అపత్యతను = పుత్రత్వముచేత, పరఁగు శూరస్తుత్యుఁడు = భగదత్తుఁడు, అసమరోషముయొక్క వికృతిచేత ధూమ్రవర్ణములైన, అక్షుఁడు = కన్నులుగలవాఁడు, చరించె నని ముందరి పద్యమునఁ గ్రియ.

తే. చళితహరికుంజరశతాంగముల ధరిత్రిఁ

గప్పుచు యథామనోరథగతఁ జరించె

నవనిజారూఢమదవారణాక్రియలకు

సిలువ లేకపార్థబలయోధులు వొలంగ.

137

రా. ఓళిత = భేదింపబడిన, హరికుంజర = వానరముఖ్యులయొక్క, శతములయొక్క యంగములచేత, యథామనః = మనసు నతిక్రమింపని, అవ్యయీభాషసమాసము. రక్షగతిచేత, నిజ = తనయొక్క, ఆరూఢ = దృఢమైన, మదముయొక్క, వారణ క్రియలకుఁ = ప్రోమొత్తుటలకు, నిలువలేక యపార్థబలులైన యోధులు తొలంగ, చరించెను.

భా. హరికుంజర శతాంగములకుఁ = రథాదులచేత, నిజరూఢమైన, మదవారణ = మత్తేభముయొక్క, క్రియలకుఁ = యుద్ధక్రియలకు, పార్థబల = ధర్మరాజు సేనయందుఁగల, యోధులు తొలంగు, యథామనోరక్షగతిఁ = యథేష్టవృత్తిచేత, చరించెను.

వ. అంత నంతయుం గనుంగొని.

133

క. తమకమున మరుద్వరసుతుఁ

డమితవ్యధఁ జెనరునిజబలాళి మగుడ దు

ర్దమరణజయశోభగద

త్తమహాశుండాలమునకుఁ దా నెదిరించెన్.

139

రా. మరుత్ = వాయువుయొక్క, పరసుతుఁడు = హనుమంతుఁడు, బలాళిమగుడకుఁ, దుర్దమరణమందుఁ గల, జయశోభగకుఁ = జయలక్ష్మిగలది, యగునట్లుగా, దత్త = ఇయ్యబడిన, మహాశగలవాఁడు, విఠిగినమూఁక తిరిగి జగడము సేయనట్లు నాధారమైనవాఁ డగుట. ఆలమునకుఁ = యుద్ధమునకు, ఎదిరించెను.

భా. మరుద్వర = ఇంద్రునియొక్క, “మరుతౌపవనామరా” అని అ. సుతుఁడు = అర్జునుఁడు, దుర్దమ = అణపశక్యముగాని, రణజ = యుద్ధమువల్లఁ బుట్టిన, యశమగల భగదత్తునియొక్క, మహాశుండాలమునకుఁ = సుప్రతీకమనెడి గజమునకు ఎదిరించెను.

తే. తొలగ కెడ సొచ్చుమానవాదుల సుశర్త
యోధులను బాట ద్రోలి యిట్లురుభుజావి
భూతి నెదిరించునాకపికేతను నతఁ
డాజి నొప్పించి మడిసె వాహనముతోడ.

140

రా. మావవాదులక్ = మనుష్యుల భక్షించెడువారిని, సు = మిక్కిలియు,
శర్త = సుఖమానట్లుగా - అనాయాసముగ ననుట. యోధులను = పోరెడివారిని,
పాట ద్రోలి = పాటదటిమి, ఎదిరించెడు, ఆకపికే = ఆహనుమంతునికే, అతఁడు =
అధూమ్రక్షుఁ డనెడు రావణుని మూలబలకర్త, తనుక్, ఆజిని, ఒప్పించి =
అప్పగించి, మడిసెను.

భా. మానవాదులక్ = మానములఁ బలికెడువారిని - పంశములాడువారి
ననుట. సుశర్త యోధులను = సంసత్తులను, ఆకపికేతనుక్ = ఆర్జునుని, అతఁడు =
భగదత్తుఁడు, నొప్పించి, వాహనమతోడక్ = ఏనుఁగుతోఁగూడ, మడిసెను.

వ. మఱియును. 141

క. బహురక్షోభయసేనలు

విహితాజిని దైత్య నంత విలసిల్లె జగ

న్దహితాహవరుచిరక్షి

ప్రహస్తకోదండగురుతరస్ఫూర్తిగడున్.

142

రా. బహురక్షస్సయొక్క, ఆభయ = భయరహితము లైన, రుచి =
వేడుకను, రక్షి = రక్షించెడి, ప్రహస్త = రావణుని నేనాపతియైన ప్రహస్తుని
యొక్క, కోదండముచేత, గురుతరమైన స్ఫూర్తి విలసిల్లెను.

భా. బహురక్షగల యభయసేనలు, జగన్దహిత = జగత్ప్రసిద్ధమైన,
అహవమందు, రుచిర = ప్రకాశింపుచున్న, క్షిప్రవేగవంశమైన, హస్తముగల,
కోదండగురు = ద్రోణునియొక్క, తరః = బలమియొక్క, స్ఫూర్తి విలసిల్లెను.

సీ. ఆమేటి తనదునైన న్యమును బద్ధవ్యాహ
భంగిఁ జూపట్టంగఁ బన్ని హతిక

రప్రహారప్రవర్తనలచేఁ జీకాకు

వలుచుచుఁ గడుఁ జొచ్చి నుఱిచియాడు

వీరకుంజర జగద్విచిత్రము ధనం

జయతనూజు సుభద్రసంతతి నవ

రోధించి బహుమహాయోధనవ్యాపార

శూరత ప్రాపుగాఁ బోరిపోరి

తే. గెలువ నోపక మిక్కిలి నలఁగి యంత

నతనిధర్మవిహీనయుద్ధాతిశయము

చేతఁ జంపించెఁ దనుఁ దనసేనవారిఁ

గాచుకొన నొండుమార్గంబు గానలేక.

143

రా. నైన్యమును = రాక్షసనైన్యమును, పద్ధవ్యాహభంగి = పద్ధ
సమూహమువలె, చూపట్టంగఁ, పన్నిహతి = పాదప్రహారములచేతను, మఱిచి
యాడుచున్న వీరకుంజరుఁ డైనవాని, వీరకుంజరుండు గనుక నైన్యము బద్ధ
వ్యాహమువలె నుఱుమాడెను. సు = లెనైన, భద్రసంతతి = శుభపరంపరలు
గలవాని, ధనంజయ తనూజు = అగ్నిపుత్రుఁడైన నీలుని, ఆమేటి = ప్రహస్తుఁడు,
అవరోధించి యని యర్థము. మహాయోధన = అధికయుద్ధమయొక్క,
“యుద్ధమామోధనంజయ” మ్మని అ. అతని = నీలునియొక్క, ధర్మవిహీన = నిష్ఠ
లేని, యుద్ధాతిశయముచేత, కరప్రహరమున ననుట. తను = తన్ను, తన
సేనవారిని, జంపించెను, ప్రహస్తుఁడు నొచ్చె ననుట.

భా. ఆమేటి = ప్రోలుఁడు, పద్ధవ్యాహభంగి, పన్ని = రక్షించి, అంతట
నుండి యభిరుక్కునకు విశేషణములు, హతికర = నాశకరము లైన, సుభద్ర
యొక్క, సంతతి = కుమారుఁడైన యభిరుక్కుని, మహాయోధులయొక్క

శూరత ప్రాపుగా, ధర్మహీన=అధర్మమైన, ఆశనిక్ = అభిమన్యుని, ఆమేటి చంపించెను. కడమ సులభము.

సీ. అతిశౌర్యపరసుశర్తాకృష్టవిజయతః
జేసి నానాపార్థసేన లపుడు
రాద్రవరోల్లాస రాజితు నక్షయ
ధృతి సింధునాయకుఁ దీవ్రశక్తి
నాకీశు దృఢరణోత్సేకుని మించి తో
డ్పడలేక యొడుగ నాబలియుఁ డట్లు
ద్రుంగెను విరథుఁ డై తువను దుశ్శాసన
తనుజగదాహతి ననయముఁ బ్రతి

ఆ. కోటి లేనినాదు కొమరున కిప్పాటు
వెలసె నకట! యిది యవార్య మనుచు
వేగె వానిచావు విని యంత జిష్ణుండు
ఖండితారిషంక్తికంధరుండు.

144

రా. అతిశౌర్యలైన, పర = కపులచేత, సుశర్త = మిక్కిలి సుఖ
మానట్లుగా, ఆకృష్ట=త్రిప్పబడిన, విజయతఃజేసి, అప్రయాసముననే రాక్షస
సేనల గెలిచె ననుట. నానావిధములైన, అపార్థసేనలు=విడిగిన రాక్షస సేనలు,
రాద్రమైన యుల్లాసముచేత, అక్షయధృతిచేత, సింధునాయకుఁ =సముద్రుని
చంటివాని, తీవ్రశక్తిగలవాని, దృఢరణోత్సేకముగలవాని, ఆకీశుఁ =వానరుఁ
డైన నీలుని, “వానరకీశః” అని అ. ఒడుగఁ = సేనలొడుగఁగా, ఆబలియుండు=
ప్రహస్తుండు, ద్రుంగెను, దుశ్శాసనతను = శిక్షింప శక్యముగానివాఁడౌట
చేతను, జగదాహతిని=జగత్సంహారముచేతను, ప్రతికోటిలేని, కొమరునకుఁ =
ఐస్పదమునకు, అనుచు, జిష్ణుండు = జయశీలుండు, కుక్తికంధరుండు =
రావణుండు, వేగెను.

భా. అతిశయపరుఁడైన సుశర్మచేత, ఆకృష్ట = వెడలఁదీయఁబడిన, విజయతఁజేసి = అర్జునుఁడు గలవాఁడౌటచేత, అభిమన్యునకు విశేషణము. నానావిధములైన, పార్థసేనలు = పాండవసేనలు, రౌద్ర = రుద్రసంబంధమైన, వరముయొక్క యల్లాసముచేత, రాజేతుఁడైనవాని, అక్షయధృతిఁ = అధిక ధైర్యముగలవాని, తీవ్రశక్తిచేత, నాకీశుఁ = ఇంద్రునిఁ జోలినవాని, దృఢమైన రణమందగు, ఉత్సేకునిఁ = అధికృష్టముగలవాని, సింధునాయకుఁ = సైంధవుని, మించి, ఒదుగఁగా, ఆబలియుఁడు = అభిమన్యుఁడు, దుశ్శాసనతరుజు = దుశ్శాసనకుమారుఁడైన లక్ష్మణునియొక్క, గదాహతిచేతఁ ద్రుఁగెను, నాదు, కొమరునకుఁ = కుమారునికి, అనుచు, ఖండిత = ఖండింపఁబడిన, అరిపంక్తులయొక్క, కంధర = కంఠములు గలవాఁడు, జిష్టుఁడు = అర్జునుఁడు, వేఁగెను. వ. ఇట్లు శోకసంతప్తమానసుం డగు నతని గనుంగొని. 145.

కెంటికి సరి. సులభము.

ఉ. ఊహ గలంగి యిట్లుడల నూరక యేఱికి నాహవక్రియా సాహసవర్తనంబుతఱిఁ జావులు క్రొత్తలె చాలు నిట్టిదు ర్తోహ మిఁకం ద్యజింపుము సముత్కటశోకవిషాదహేతువై దేహిఁ గరంబు గీడ్వలుచు దీనితగుల్ మది నెంచి చూచినన్.

రా. విషాదహేతు = భేదహేతువైన, వైదేహిఁ = సీతను, త్యజింపుము. కడమ సులభము.

భా. దుర్తోహమును ద్యజింపుము, దీని తగుల్ = మోహసక్తి, దేహిఁ = మనుష్యుని, గీడ్వలుచును.

క. అని పెద్దలైనయావులు

దనుఁ దేర్పఁగ నుస్సు రనుచుఁ వలయుఁచి మనం

బునఁ దత్తదహితనృపవ.

ర్తనచింతం గినుక బలిసి రాఁ దనలోనన్.

రెంటికి సరి. సులభము.

ఉత్సాహ. ఆదుకొన్న కావరమున నకట మనుజమాత్రుఁడీ
మేసినిపయి సింధురాజు మీఱి వచ్చి భీమసే
నాదిబహుసహాయచయము నాఁగి చెలుచువాఁడె హా
నాదుపట్టిపట్టిచలమునకొ గణింపఁ దేమియున్. 143

రా. సింధురాజుకొ = సముద్రుని, మీఱివచ్చి భీమమైన సేనాది
బహుసహాయచయమును జెలుచువాఁడె, నాదుపట్టిపట్టి = నేఁబట్టిన, చలమును,
నకొ = నన్నును, గణింపఁడు.

భా. సింధురాజు = సైంధవుఁడు, సహాయచయమును, అఁగి, నాదు
పట్టికొ = ఆభిమత్యుని, చెలుచువాఁడె = కూల్చువాఁడె.

వ. అని యుగ్గడించి యందుల కేమి యన్నియుం జిక్కనయ్యెను
ననిరోష వేగంబున రోజుచు నందలు విన నిట్లనియె. 149

రెంటికి సమము. సులభము.

క. ధృతి నేన కూల్తు నరిసం
హతఁ బాఱఁగఁ దఱిమి తఱిమి యాసింధుమహీ
పతితలసద్బలవత్తైన్
నృతనూఖండముం జంబుకాచులు దనియన్. 150

రా. అరిసంహతికొ = శత్రుసమూహమును, ఆసింధు = సముద్ర
పర్వంతమైన, మహీ = భూమియందు, పతిత = పడిన, కడమ సులభము.

భా. సింధుమహీపతి = సైంధవునియొక్క, తలచు కూల్చును.

తే. విరుఁడు నాపాత మిదె నేఁడువేగయుక్త
గతి నలిగి యానృపుని నేఁగ గలపువాఁడె

నలినమిత్రున స్తమయంబునకు మునుపుగ

భానుపుత్రాదితత్పక్షబలముఁ దఱిమి.

151.

రా. మఱియు రావణునివాక్యము, వేగయుక్తమయినగతి చేత, నలిన్ = వేడుక చేత, ఆమిత్రు = రామునియొక్క, ఆ స్తమయంబునకున్ = నాశనమునకు, మునుపుగ, భానుపుత్రాది = సుగ్రీవుఁడు మొదలుగాఁగల, తత్పక్ష = ఆ రామునికి సహాయమైన, "పక్షః పార్శ్వ రుత్సాధ్య సహాయబలభిర్తిషు" అని వి. బలమును దఱిమి, ఆ నృపునిన్ = ఆరామునిని, కడమ సమము.

భా. మఱియు నర్జునునివాక్యము, నేఁడు, వేగన్ = తెల్లవారినను, నలినమిత్రు = సూర్యునియొక్క, ఆనృపుని = సైంధవుని, కడమ సులభము.

తే. ఏఁ గడఁగి యిట్లు గావింపనేని బెలుచఁ

జత్తు రుగ్రాజభాసురజ్వలనమునకు

శలభత వహించి యస్తాకసైన్యపతులు

విద్విషత్సైనికులు సముద్వీక్షఁ జూడ.

152

రా. అస్తాక = మన సంబంధులైన, సైన్యపతులు, ఉగ్రాజి యనెడి భాసురమైన, జ్వలనమునన్ = అగ్నికి, శలభత వహించి, సముత్ = సంతోషయుక్తమైన, పీక్షన్ = ఎఱ్ఱి చేత, విద్విషత్ = ఆ రామునియొక్క సైనికులు చూడఁగాఁ జత్తురు, ఇంకఁ దనవల్లఁగాని జయము రా దనుట.

భా. అస్తాకసైన్యపతులను విద్విషత్సైనికులను, సముద్వీక్షఁ జూడన్ = కలలెత్తిచూడఁగా ననుట, రుక్ = దీప్తులయొక్క, రాజి = పంక్తుల చేత, భాసురమైన జ్వలనమునకు, కడమ సులభము.

చ. అని పలిక పలికనట్లు బెట్టిదంపుఁ బెంపుసొంపు పొంపిరివోవ సన్నద్ధుండై యుద్ధయాత్ర గావించి యావీరకంఠీరవుఁ డకుంతవిక్రమోత్సేకంబున ననేక యోజనవిస్తార దారుణంబుగాఁ

బన్ని నపరబలప్ర్యాహంబునందు సాహసోల్లాసభాసితశరాసన
 కళావిశేషంబున నీసు నెఱపుచుం దెఱపి గొని రథంబు
 వఱపించి యొఱపునఱపున నడ్డగించు పగఱ యెఱ్ఱగఱ్ఱఱికి
 చించుకొని తనతోన చొచ్చునిచ్చలంపు టెచ్చరిక చాలక
 యక్కడక్కడం దలపడి వెలివెలిన పోరు నిజయోధవీరులకు.
 దూరదృశ్యమానకేతన ద్యోతనంబునం బ్రీతి యొసంగుచు.
 నిశాత నిజశరవ్రాతపాతంబులచేత భూతలంబున నవిరళం.
 బుగా నొరగిన హరికుంజరశతాంగశకలంబులచేత వికల
 త్వంబు నొందక యమందస్యందనప్రచారంబు సారథ్యా
 శ్చర్యచర్యామహిమ మహనీయహరినైపుణోద్గీప్తితా టోపం
 బై యేపుచూపం బ్రతాపంబు మెఱసి రణవిహరణ
 రణరణిక విజృంభణాస్తంభ సంభ్రమ బంభ్రమ్యమాణ చండ
 కోదండదండకుండలీభావావినాభావ సుభగంభావుక శర
 ప్రయోగ వేగచాతుర్యాశ్చర్య దశభుజయుగయుగళవిగళి
 తాగళిత జయదర్పవిభవుం డగుచు నభినవసరణి సురవడించె
 నప్పు డప్పుర బలంబునందుఁ గొందలు. 153:

రా. హరికుంజర = వానరశ్రేణులయొక్క, శతములయొక్క, సార =
 శ్రేష్ఠమైన, ధీ = బుద్ధికి, ఆశ్చర్యమైన, చరా = గతియొక్క, దశభుజయుగ
 యుగళ = విశతిహస్తములయొక్క, కడమ సరి.

భా సారశ్యముయొక్క యాశ్చర్యచర్యామహిమచేత మహనీయమైన,
 రణవిహరణమందుఁగల, రణరణిక = కాంతౌతికయముయొక్క యరుట,
 బంభ్రమ్యమాణ = మఱిమఱి పరిభ్రమించుచున్న, శరప్రయోగవేగచాతుర్యము
 చేత నాశ్చర్యమైన, దశ = అవస్థగల, భుజయుగయుగళ = పూనుగాండ్రవంటి,
 రెండు భుజములయొక్క, కడమ స్ఫుటము.

క. వేమలు మనగుర్వశ్య

తామలకీఘోరవీరతరుబాణకదం

బామితవర్షముదుస్త

మై మెఱసె దవస్తభేద్యుడయ్యె నితండున్.

154

71 రా. మన=మనయొక్క, గురు=ప్రేమైన, అశ్వత్థ = రావి, ఆమలకీ= ఉసిరిక, “తిష్యఫలాత్వామలకీత్రిషు” అని అ. వీరతరు=మద్ది, “నదీనర్జోవీరతరు రింద్రద్రుః కకుభోద్భవః” అని అ. బాణ = గోరంట, “సీతీర్షిపీద్యయో ర్బాణః” అని అ. కదంబ=కడిమి, “సీపప్రియకకదంబాస్తుహలిప్రియే” అని అ. ఈచెట్లయొక్క, అమితవర్షము=చాలా బ్రయోగించుట, దుస్తమై=తరింప రానిదై, మెఱసెను, ఇతండును=ఈరావణుడును, తత్ = ఆతరువర్షముచేత, అప్రభేద్యుడయ్యెను, అని పలుకుచుండ నని ముందరి కన్వయము. “ఆమలకీ” అను శబ్దమున ఆ యనెడు నుపసర్గమున్నది గనుక యతిస్థానమునకు తకారమే చెల్లును. ఇది ప్రాదియతి-ఇందుకు లక్షణము. కవిలోకచింతామణి యనెడు తాతంభట్టుభండమందు, ఆ. ‘ధాత్రిబ్రాదియోగసూత్రంబుగలిగిన, నుభయ మును వచింప నొనరు యతికి, సాతిరిక్తభక్తిశక్త సేవితకమ, లాలయానివాస లక్ష్మమిదియే’ ఇందుకు విరాటవర్షమందు సోమనూజి, ఉ. ‘శ్రీయన గౌరి నాఁ బరగుచెల్వలచి త్తము పల్లవి పభి, ద్రాయితమూర్తియై హరిహరం బగు రూపము దాల్చి విష్ణురూపాయ నమశ్చనాయ యని పల్కెడు భక్తజనాబు వైదిక, ధ్యాయిత కిచ్చ మెచ్చుపరతత్త్వముఁ గొల్చెన నిష్టసిద్ధికి.’ హరివంశ మందు నాచన సోమనయు, క. ‘ఆపాదశిరోలంకః, రాపాదితచారుతాభి రామాత్మమహా, రూపాంగకనతుస్తా, కూపారసుమారి కాముకురమణి గాజా.’ ఇట నుదాహరించినది గనుక, అశ్వత్థామలకీఘోరవీరతరు - అని తకారమే యతిగా సూరపరాజుగారును బ్రయోగించినారు.

భా. గుర్వశ్వత్థామలకుఁ = ద్రోణాశ్వత్థామలకును, ఈవీరతరు = వీరశ్రేష్ఠుడైన యీ యద్భుతునియొక్క, బాణకదంబ = బాణసమూహముల

యొక్క, అమితవర్షము మెఱసెను, ఇతండుక్ = అర్జునుడును, తల్ = ఆబాణ
వర్షముచేత, అప్రభేద్యుఁ డయ్యెక్ = భేదింపరానివాఁ డాయెను.

తే. కొంద అతిరయప్రేరితస్యందనాశ్వ
కర్ణముఖ్యోగ్రతకుల మోఘతకుఁ దలఁకఁ
గొందలు మనస్సపాలునిగురుకృపకృత
వర్తధర్తవర్తన గాచు వగచ మనఁగ.

155

రా. ప్రేరిత = ప్రయోగింపబడిన, స్యందన = నెమ్మిచెట్టును, “తనిశేస్యం
దనోనేమి,” అని అ. ఆశ్వకర్ణ = మద్దిచెట్టును, “సాలేయసర్జకార్యాశ్వకర్ణ
కాః” అని అ. ముఖ్య = మొదలుగాఁగల, ఉగ్ర = భయంకరములైన, తకుల =
వృక్షములయొక్క, మోఘతకుక్ = వృద్ధత్వమునకు, నృపాలుని = రాముని
యొక్క, గురుకృప = అధిక దయకృతమైన, వర్త = కవచముయొక్క, ధర్త =
ప్రకారముగల, వర్తన = వృత్తిగలది, కృపన విశేషణము. కాచును, కడమ
సులభము.

భా. అతిరయముచేతఁ ప్రేరితములైన, స్యందనాశ్వ = రథాశ్వములు
గల, కర్ణముఖ్యులైన, ఉగ్రతకుల = అత్యుగ్రులయొక్క, మోఘతకుక్ =
ఓటమికి, నృపాలునిక్ = దుర్యోధనుని, గురుకృపకృతవర్తలయొక్క, ధర్త
వర్తన = ధనుర్వ్యాపారము.

తే. కొంద జనతనూజాదుల క్రోవిలోనఁ
బ్రాణములు గల్గఁ దెలియుండి బ్రతికెద మన
నీలగజముఖ్యుల మదె నిగుడి పొదివె
శాత్రవుల నంచుఁ గొందలు సంతసించు.

156

రా. ఇనతనూజాదుల = సుగ్రీవాదులయొక్క, నీలుఁడును గజుఁడును,
కడమ సులభము.

భా. ఇనతమాజాదుల = కర్ణాదులయొక్క, నీల=నల్లనైన, గజములు, ముఖ్య = మొదలుగాగల.

వ. మఱియు ననేకు లనేకప్రకారంబులఁ దత్తద్రణసమయ సముదయజయపరాజయప్రతీతివశంబునం బలుకుచుండ నతండు సర్వదుర్వారదోర్విలాసగర్వంబున నుల్లసిల్లుచు. 157

రెంటికి సరి. సులభము.

వనమయూరము.

సారనిజచాపగుణశబ్దసమనున
జ్యారసికశూరతరసాత్యకిరణాగ్ర
క్రూరతరశాత్కృతినిరూప్యగమచుండై
చేరి యవికారధృతిసింధునృపుఁ జూచెన్. 158

రా. సారనిజచాపగుణశబ్దమును, సమనున శ్యా=వెనుకొనుటకు, రసిక = రుచిగలవియునై, శూరులయొక్క, తరస = మాంసములచేత, అతి, మిక్కిలి, అకిరణ=కిరణసహితము లైన, అగ్ర=ముల్కులుగలవియు నైన, శత్రుమాంసములచేతఁ గప్పబడినవి యనుట, క్రూరశరములయొక్క, శాత్కృతులచేత, నిరూప్య = ఎఱుఁగఁదగిన, గమచుండై = గమనముగలవాడై, అవికారధృతిచేత, సింధు=సముద్రమైనవాని, నృపుఁ = రాముని, చూచెను.

భా. సార = శ్రేష్ఠమైన, నిజచాపగుణముయొక్కశబ్దమును, సమనున శ్యా = వెనుకొనుటకు, రసిక, నేర్పరియునై, శూరతర = శూరశ్రేష్ఠుడైన, సాత్యకియొక్క, రణాగ్ర=యుద్ధముఖిమఁ దగు, క్రూర = నిష్ఠురములయిన, శర = బాణములయొక్క, శాత్కృతి = శత్రుధ్వనులచేత, నిరూప్య = తెలియఁదగిన, గమనముగలవాడై చేరి, అవికారమైన ధృతిగలవాని, సింధునృపుఁ=నైంధవుని, చూచెను. తన బాణప్రయోగధ్వనులజాడను సాత్యకియఁ గొల్చిరాఁగా నర్జునుఁడు నైంధవుని గదిసె ననుట.

వ. అంత.

159

తే. తివిరి గురుకృతవర్తాదిధృతివిలసిత

విగ్రహస్ఫూర్తిః గమ మించి విజయసత్స
హాయతాలోలుః డయి వచ్చు నలఘుమన్యు
దశముఖుని భీము నర్కనందనుఁడు దాఁకె.

160

రా. తివిరి, గురు = అధికమానట్టుగా, కృత = చేయబడ్డ, వర్తాది = కవచము మొదలుగాఁగల సాధనములయొక్క, ధృతి = ధారణముచేత, విల సితమైన, విగ్రహ = శరీరముయొక్క, “శరీరంవర్తవిగ్రహః” అని అ. స్ఫూర్తి = స్ఫురణచేత, విజయ = గెలుపే, సత్సహాయతా = లెస్స సహాయముగాఁగలవాఁ డౌటచేత, అలోలుఁ డయి = అచలుడై భయములేక యనుట, వచ్చుచున్న, అలఘుమన్యు = అధికకోపముగలవాని, భీము = భయంకరమైనవాని, దశముఖుని = రావణుని, అర్కనందనుఁడు = సుగ్రీవుఁడు, తాఁకెను.

భా. తివిరి గురుకృతవర్తాదులయొక్క, ధృతి = ధైర్యముచేత, విలసితమైన, విగ్రహ = యుద్ధముయొక్క, స్ఫూర్తిచేత, “రణాకలహవిగ్రహః” అని అ. విజయ = అర్జునునియొక్క, సహాయత్వమందు, లోలుడై = అపేక్ష గలవాఁడై, ‘లోలశ్చలసత్పష్టయోః’ అని అ. అర్జునునికి సహాయముగా ననుట, అలఘు = అధికమైన, మన్యుదశ = రోషావస్థగల, ముఖముగలవాని, భీము = భీముని, అర్కనందనుఁడు = కర్ణుఁడు, తాఁకెను.

మ. మిహిరప్రదృష్టపుఁ డిట్లు శాస్త్రపునీలక్ష్యై నైవ కుగ్రాచలా
గ్రహతం జేసి కమం గలంచుటకు వీరం దాకి తద్గోరబా
ణహాలిక సాధనహీనతం బొరసి ప్రాణత్యాగపర్యంతదు
స్సహపీడభజియించెబల్లలు సుహృజ్జాలంబు జాలింబడన్.

రా. మిహిరప్రద్యుడు = సుగ్రీవుడు, ఉగ్ర = ఘనమైన, అచ
లాగ్ర = పర్వతశిఖరముచేత, హతన్ = హతమైనదానిగా, శాత్రుని =
రావణునియొక్క, లక్ష్మినిజేసి, పీడను భజించెను, కడమ సులభము.

భా. మిహిరప్రద్యుడు = కర్ణుడు, “మిహిరారుణపూషణః” అని
అ. శాత్రునిలక్ష్మీన్ = భీముని, జయలక్ష్మిని, సైన్యక యుగ్రమైన, అచల=
స్థిరమైన, ఆగ్రహతంజేసి = ఆగ్రహముగలవాఁడౌటచేత, తాకి, తత్ =
ఆభీమునియొక్క, ఘోరబాణహతిచేత, పీడను భజించెను.

వ. అంత.

162

తే. వాయుసూనుండు ధృతకరవాలహస్త
విహృతిచాతురిఁ బ్రతివీరునిఁ వివృష్టిఁ
దొలంగ జడియుచు సాహసం బలర నతని

యరదమునకు లంఘించి శౌర్యంబు మెఱయ.

163

రా. వాయుసూనుండు, ధృత = ధరింపఁబడిన, కర = హస్తముల
యొక్కయు, వాలహస్త = తోఁకలయొక్కయు, “వాలహస్తస్తువాలధిః”
అని అ. విహృతిచాతురిన్ = విహారచాతుర్యముచేత, ధృతశబ్దము చాతురికి
విశేషణము. డీలువఱచె నని ముందరిపద్యమునఁ గ్రియ. కడమ సులభము.

భా. వాయుసూనుండు = భీముడు, ధృతమైన, కరవాల = ఖడ్గము
గల, “కరవాలః కృపాణవః” త్తని అ. హస్తముయొక్క, కడమ సులభము.

క. అహితుని నాశ్చర్యకర

ప్రహరణవిధిఁ జాల డీలువఱచె నతండున్
రహిఁ దిరుగఁ దెచ్చుకొని వి

గ్రహచేష్ట లడంగ నొంచెఁ గరువలిపట్టిన్.

164

రా. కరువలిపట్టిన్ = హనుమంతుని, నొంచెను, కడమ సరి. సులభము.

భా. అహితునిక్ = కర్ణుని, ఆశ్చర్యమైన, కర = హస్తమందుగల, ప్రహరణ=ఆయుధముయొక్క, “ఆయుధాతు ప్రహరణ” మ్మని అ. విధిక్ = వ్యాపారము చేత, అతండుక్ = కర్ణుడును, కరువలిపట్టిక్ = భీముని, విగ్రహ చేష్టలు = శరీర చేష్టలు, అడంగక్ = మూర్ఛపోవునట్లుగా నచుట.

క. నొంచి తదవసరజాతా

చంచలఘనమమృతవహ్నిసంతతిః సమః గా

రించుచు నపు డెంతయు నల

యించుమహాశత్రుభీము నిట్లని పలికెను.

165

రా. తదవసర = ఆసమయమందు, జాతమైన, అచంచల = స్థిరమైన, మనమమృత్ = అధికకోపముగలవాని, మహాశత్రులకు, భీముక్ = భయంకరుడైనవాని, వహ్నిసంతతిక్ = నీలుని, పలికెను.

భా. సునమమృత = అధిక శోక మనెడి, “మమృతైస్యేకతౌక్రధి” అని

అ. వహ్నిసంతతిక్ = అగ్నిసమూహముచేత, తమక్ = తన శరీరమును, కారిం చుచుక్ = తపింపజేయుచు, అలయించు = కోపింపజేయుచున్న, తన శోకవహ్ని చేత దానే తప్పు డగుచున్నవాని నచుట, భీము నిట్లని పలికెను.

క. కానలః గాయలుః బంష్టా న

నూనముగా మెసఁగి బ్రతుకకోరి నీలా

వానరునకు నీకును గుఱి

గైవసు మద్బలము నొరయ నర్హం బగునే.

166

రా. నీలా. సంబుద్ధి. వానరునకు నీకును = కోరియైన నీకును, గుఱియై = కనిపించుకొని, నమక్ = నన్నును, మద్బలమునను, ఒరయుక్ = చెననుటకు, అర్హం బగునే.

భా. ఓరీ = తుచ్చుఁడా, నీలావు = నీబలిమి, ఆనరునకుక్ = ఆయర్జును నకును, నీకును గుఱియైనను, కడమ సులభము.

చ. ఒరయుటకుఁ ఫలంబు దగనొందితి పొమ్మని యమ్మహాభుజుం
 బరుసపుమాటలఁ దహనబాణహతిఁ హృదయంబు సాల
 నొంచి రహితచేష్టుఁ జేసి విడిచెఁ నికటంబున నయ్యెడఁ
 రిపు,స్ఫురణకృశానుజక్రియలు సూచుచు రామునితమ్ముఁ
 డెంతయున్.

167

రా. పొమ్మని=చత్తువుగాక యని, మాటలఁ = మాటలచేతను, దహన
 బాణ = ఆగ్నేయాస్త్రముయొక్క, హతిచేతను హృదయంబును, నొంచి =
 భేదించి, అమ్మహాభుజుఁ = నీలుని, రహితచేష్టునిఁజేసి విడిచెను. అయ్యెడను,
 రిపు=రాక్షసునియొక్క, స్ఫురణ=స్ఫూర్తిని, కృశానుజ = అగ్నివల్లఁ బుట్టిన
 నీలునియొక్క, క్రియలు=మూర్ఛాచేష్టలను, చూచుచు, రాముని తమ్ముఁడు =
 లక్ష్మణుఁడు, ససంభ్రమాకలుండై యని ముందరి కన్వయము.

భా. పరుసపుమాటలు, అను=అనెడి, దహనముయొక్కయు బాణము
 యొక్కయు హరిచే నొంచి విడిచెను. నికటంబునఁ = ఆసమీపమున నే,
 రిపుస్ఫురణ = భూతిశ్రవసుప్రతాపముచేత, కృశ = క్షీణములైన, అనుజ
 క్రియలు = సాత్యకిచేష్టలను, చూచుచు, రాముని = బలరామునియొక్క,
 తమ్ముఁడు = కృష్ణుఁడు. కడమ సులభము.

వ. ససంభ్రమాకులుండై.

168

తే. చూడు మటు నరవరజయస్ఫూర్తి నార్చె
 వైరిసేన భూరిశ్రవోదారుణరణ
 మహిమదనుజబలశ్రీలు మడఁగ నింత
 టను రిపుఁ గరంబు దెగవ్రేయకునికి గీడు.

169

రా. లక్ష్మణుఁడు రామునితో ననెడుమాట. నరవర - సంబుద్ధి. భూరి=
 అధికమైన, శ్రవోదారుణ=శ్రవణభయంకరమైన, రణ=శబ్దముయొక్క, “రణో”

స్త్రీయుధినాధ్వనా” అని రత్నమాల. మహిమన్ = ఆధిక్యముచేత, వై రిసేన,
ఆర్చెను = మ్రోసెను. దరుజబల = రాక్షసబలముయొక్క, శ్రీలు = విలాసములు,
మడఁగన్ = అడఁగునట్లుగా, రిపున్ = రావణుని, కరంబు = మిక్కిలి, తెగ
ప్రేయకునికి గీడు, వ్యాఖ్యయందుండు క్రమమునకు లక్షణ మిమడదని తోచు
చెడ-కరముచెగునట్లు శత్రుని ప్రేయకునికి కీ డని యన్వయింప నగు.

భా. కృష్ణుం డడ్డును ననుమాట. చూడుమటు, నర = అర్జునా ! భూరి
శ్రవః = భూరిశ్రవసునియొక్క, దారుణమైన, రణమహిన్ = యుద్ధభూమి
యందు, మదరుజ = నాతమ్ముడయిన సాత్యకియొక్క, బలశ్రీలు, మడఁగన్ =
అణగిపోఁగా, వై రిసేన, యార్చెను. ఇంతటను, రిపు = శత్రువైన భూరిశ్రవ
సునియొక్క, కరంబు = హస్తమును, తెగప్రేయకునికి కీడు.

తే. అనుచుఁ దా నన్నమాటఁ జేకొని తడయక
ఘనభుజుండు సుమిత్రనందనుఁడు జిష్ణుఁ
డరిఁ గరము గుంటువడ నేయ ననుజుగెలుపు
గాంచి మోదించె నంత నటించుచక్రి.

170

రా. అనుచుఁదాను, అన్నమాటను = రామునిమాటను, చేకొని = అను
మతిఁబుచ్చుకొని యుట. సుమిత్రయొక్క నందనుఁడు = లక్ష్మణుఁడు, నరతను =
మరుష్యత్వమున, నటించుచక్రి = రాముఁడు, కడమ సులభము.

భా. అనుచు, తా నన్నమాటను = తా నాడినమాటను, చేకొని, సుమిత్ర
నందనుఁడు = బంధుప్రియుఁడు, జిష్ణుఁడు = అర్జునుఁడు, ఆరి = భూరిశ్రవసుని
యొక్క, కరంబును, గుంటువడ నేయన్ = తెగప్రేయఁగా, అంతన్ = సమీప
మున, నటించు = నటించెడి, చక్రి = కృష్ణుఁడు, మోదించెను. ఈపద్యమునందును
గరము గుంటువడునట్లు లరిని నేయ నని యన్వయింపవగు.

వ. మఱియుం దన్రణ బలభయంకరం బయి ప్రవర్తిల్లె. 171

రెంటికి సరి. సులభము.

ఉ. అంతట రాముతమ్ముడు దిగంతసమీపగుఁ డైనయట్టిభా
స్వంతుఁ డెఱంగు గాంచి తనశత్రునికాయము సొంపు మీఱిన
త్యంతము నేసి యేసి తదుదగ్రశరంబుల రేసి రేసి య
శ్రాంతతఁ బోరుజిష్ణురిపుస త్వము నారయుచున్ మనంబునన్.

రా. రాముతమ్ముడు = లక్ష్మణుడు, భాస్వంతుఁ డెఱంగు = రక్తవర్ణము
ననుట. కాంచి = పొంది, శత్రుని = రావణునియొక్క, కాయముసొంపు,
మీఱఁగాన్ = శరీరము రక్తమయ మగునట్లుగానుండి, జిష్ణురిపు = రావణుని
యొక్క, సత్త్వము నారయుచును మనంబున లక్ష్మణుఁ డెంచుకొనెడుమాట.

భా. రాముతమ్ముడు = కృష్ణుడు, భాస్వంతు = సూర్యునియొక్క,
తెఱంగుగాంచి, ఇంతటినుండి యర్జునవ్యాపారము. జిష్ణుని = అర్జునుని, రిపు =
కర్ణాదులయొక్క, సత్త్వమును నారయుచు, తనలో ననుకొనుమాట. కడమ.
సులభము.

తే. సమదరోషాహితుల ఘోరసాయకముల

వానరాసీకమును మున్నుగా నలుకుచు

గెలిచె భానుసుతాదియోధుల నరాతి

విపులభుజశక్తి కొదగాన పెదకీర్తైన.

173

రా. సమదరోషాహి = క్రూరసర్పములే, తుల = పోలికగాఁగల, ఘోర
సాయకములచేత, వానరాసీకమును = వానరసమూహమును, భానుసుతాది =
సుగ్రీవుఁడు మొదలయిన, అరాతి = రావణునియొక్క. కడమ సులభము.

భా. సమదరోషాహితుల = క్రూరశత్రువులయొక్క, సాయకములవాన =
బాణవర్షమును, రాసీక, నర = అర్జునునియొక్క, అతివిపుల, కొదగానన్ =
కొదవఁగానను.

తే. హరులు దగదొట్టి మెలగ లే వనినవాజి
 తృష్ణ వారించె నిపు డీయతిప్రతాపుఁ
 డద్భుతంబుగ నవనిశాతాస్త్రనిహతి
 గ్రొచ్చి కీలాలములు వెల్లిగొన వెలార్చి.

174

రా. హరులు=వానరులు, దగదొట్టి, అనిక = యుద్ధమందు, మెలగ
 లేవు. క. 'స్థాపరతిర్యక్పదముల కేవలపునఁ గ్రియలు దలఁప నేకపచనముల్,
 దేవమనుష్యాదిక్రియల్, భావింపఁగ నేకపచనబహుపచనంబు' అని యాంధ్ర
 భాషాభూషణము గనుక హరులు మెలగలే వని ప్రయోగము. నవమైన,
 అజితృష్ణ=తిరుగ యుద్ధము సేతు ననెడు కాంక్షను, వారించెను=అణఁచెను.
 ఈయతిప్రతాపుఁడు = రావణుఁడు, అత్యద్భుతంబుగ = నాకును వెరఁగవు
 నట్లుగా, నవ=వింతలై, నిశాత=తీక్షణములునై న, అస్త్ర=దివ్యాస్త్రములయొక్క,
 వానరప్రయుక్తపర్వతములనన్నియు నుగ్గు చేసినవి గనుక, నిహతిక = ప్రహరము
 చేత, గ్రొచ్చి=గుదులుగా ప్రేసి, కీలాలములు=నెత్తురులు, 'శోణి లేంభసికీలాల'
 మ్మని అ వెల్లిగొనవెలార్చి, సరిలేకవారించె నని క్రిందటి కన్వయము.

భా. హరులు = గుఱ్ఱములు, అనిన, కీలాలములు వెల్లిగొనునట్లుగా,
 అవనిక = భూమిని, శాశ=వాడియైన, అస్త్రనిహతిక = బాణప్రయోగముచేత,
 గ్రొచ్చి = భేదించి, వాజితృష్ణ = గుఱ్ఱాలయొక్క దప్పిని, వారించెను.

సీ. మును పిమ్మహాయోధుఁడుసంగరోత్సాహ
 సన్నాహసంపత్తి విన్నదిమొద

లాస్తనైనాదిసహాయసంగత్యవి

రతినిబిడౌజుండు రాజరాజు

సింధురాజు బ్రదుకు నెడకుండ రక్షించు

కొనుటకు నతియత్నమునఁ బరఁగుట

దెలిసియు నిబ్బలాధికుని జయస్రథు

సద్యోవధాన్తుని జంపుటకును

తే. బ్రతినయం బే నొనర్పక పార్థబాణ

ములనె ప్రాద్దు గ్రుంకెడుచాకఁ బోరు జరుపు

చున్నవిజయహాని జనింప కున్నె యకట !

శత్రునకు దర్పకాల మై సత్త్వ మెక్క.

175

రా. మునుపు = పూర్వమందు, ఇమ్మహాయోధు = రావణునియొక్క, సంగర = యుద్ధమందుఁగల, అవిరతిని = ఎడతెగకుండుట చేత, బిడొజుండు = ఇంద్రుండును, రాజరాజు = కుబేరుండును, సింధురాజు = వరుణుండును, అతి యత్నమునఁ బరగుట = ప్రచ్ఛన్నులై యుండుట నమట, తెలిసియు, జయత్ = సర్వోత్కృష్టత్వమున వర్తింపుచున్న, రఘున్ = రఘుముగలవాని, సద్యోవ ధాన్తునిన్ = ప్రాద్దుగుంకకమునుపే చంపఁదగిన రావణుని, చంపుటకు, ప్రతి నయంబు = యుక్త్యంతరమును, ఓనర్పక, అపార్థ = నిర్లక్ష్యములైన, బాణముల చేతనే, శత్రునకు దర్పకాలమై సత్త్వమెక్కన్ = రాక్షసులకు రాత్రి దర్ప కాలము గనుక. కడమ సులభము.

భా. ఇమ్మహాయోధు = ఆర్జునునియొక్క, సంగర = ప్రతిష్ఠ చేతనైన, “ప్రతిష్ఠాజిసంవిదాపత్సుసంగరః” అని అ. ఆప్తసేనాదికర్ణాదిబలములయొక్క, సంగతియొక్క, అవిరతిన్ = ఉడుగమి చేత, నిబిడొజుండు = నిబిడమైన తేజము గలవాఁడు, రాజరాజు = మర్యోధుఁడు, జయస్రథున్ = నైంధవుని, పార్థ = ఆర్జునునియొక్క, విజయహాని = ఆర్జునునికిఁ గీడు. కడమ సులభము.

వ. అని తలపోసి.

176

తే. కరము భానుబింబము మాయఁగప్పె నభము

నంబకములరాగమునఁ బెంపారుచూడ్కిఁ

ప్రతిభటుఁడు సూచి నరుఁ డింక మ్రగ్గ కెట్టుఁ
బూన్కి విడఁ డని సంరంభముచు వహింప.

177

రా. అని తలపోసి = లక్ష్మణుఁ డీలాగు విచారించుకొని, రాగమునఁ
బెంపారుచూడ్కిఁ = ఎఱ్ఱనైన చూడ్కిచేత, ప్రతిభటుఁడు = రావణుఁడు,
చూచి, నరుఁడు = మనుష్యుఁడు, పూన్కివిడఁ డని సంరంభంబుచు వహింపఁగా
భానుబింబము, మాయక్ = మాగుఁడువారునట్టుగా, అంబకములక్ = బాణ
ములచేత, నభముఁ గప్పెను.

భా. అని తలపోసి = కృష్ణుఁ డీలాగు విచారించుకొని, అంబకముల = నేత్ర
ములయొక్క, రాగమునక్ = అరురాగముచేత, ప్రతిభటుఁడు = సైంధవుఁడు,
నభముచు = ఆకాశముచు, చూచి సంరంభముచు వహింపఁగా, మాయక్ = మాయ
చేత, భానుబింబముచు గప్పెను.

వ. ఇట్లు గప్పిన.

178

సీ. మదిలోనమిత్రాస్తమయకాంక్ష మిక్కిలిఁ
గలిమిఁ దద్దిశ నంబకప్రయుక్తి
సలుపుచుఁ దత్కాలచాపలోపహతాత్మ
రక్షణుం డగువానిఁ బ్రచురబంధు
సింధురాజును బలోద్ధితు మేఘనాదగు
రున్న్యక్తియాసహస్రారభీమ
సేనాతిమాత్రోరుసింహనాదముఁ చే
నతివిశ్రుతంబుగ నాక్రమించి

తే. బిట్టు సమయించె ధృతిఁ బాకభేదిముఖ్య
భేదరులు గన్నులారంగఁ జూచి మెచ్చ
సప్రగల్భరామావరజప్రయుక్త
విడియపటుశరవ్యాపారవిలసనంబు.

179

రా. మదిలోను, ఆమిత్రాస్తమయ=శత్రు నాశమందుఁ గల, కాంక్ష = అపేక్ష, మిక్కిలి, కలిమి = కలిగియుండుటచేత, తద్దిశ = అలక్షణుఁడుండెడు దిక్కున, అంబకప్రయుక్తి=బాణప్రయోగమును, తత్కాల=ఆయుధ కాలమందు, చాపలాప = విల్లువోవుటచేత, హస్తమైన, యాత్తరక్షణుఁడగువాని, ప్రచురబంధు=అధికబంధు వయిన, సింధురాజును = సముద్రుఁడు గలవాని, బలార్జితుని, మేఘనాదగురు = రావణుని, “అనచిచ” యను సూత్రమున భారతార్థమందును న్యక్తి యాశబ్దాదిని నకారపుఁబొల్లున్నది. న్యక్తియా= రావణునిచేతి తిరస్కారమును, అసహ=హిర్వని, క్రూరములునై, భీమ=భయంకరములయిన, సేనా = వానర సేనలయొక్క, అతిమాత్రోరు = మిక్కిలి విరివియైన, సింహనాదములచేత, అతివిశ్రుతుఁబుగ = మిక్కిలిఁ బ్రసిద్ధమగునట్లుగా, ఆక్రమించి, సప్రగల్భుఁడైన, రామావరజ=లక్షణునిచేత, ప్రయుక్త=ప్రయోగింపఁబడిన, విజయమందు, పటు = సమర్థములైన, శరములయొక్కవ్యాపార విలసనంబు, ధృతి = రావణుని ధైర్యమును, సమయించెను.

భా. మిత్ర=సూర్యునియొక్క, తద్దిశ = సూర్యాస్తమయదిక్కునందు, అంబకప్రయుక్తి = దృగ్ద్యౌపారమును, “అంజకం నేత్రశరయో” అని వి. తత్కాలమందిలి చాపములచేత, ఉపహత = చెఱుచుకొఁబడిన, ఆత్తరక్షణగలవాఁడగు వాని, ప్రచురబంధు = ప్రచురబంధువులు గలవాని, సింధురాజును = సైంధవుని, మేఘనాద=మేఘధ్వనియొక్క, గురున్యక్తియా=అధిక తిరస్కారమందు, సహ = సమర్థములునై, క్రూరములునైన, భీమ సేనునియొక్క, సింహనాదములచేత నాక్రమించి, ధృతి = సంతోషముచేత, “ధృతిర్యోగాంతరే ధైర్యేధారణాధ్వరతుష్టిషు” అని వి. పాకభేదిముఖ్యభేదరులు = ఇంద్రాదిదేవతలు, మెచ్చుఁగా, రామావరజ=కృష్ణునిచేత, ప్రయుక్త = ప్రేరేపఁబడిన, విజయనియొక్క పటుశరవ్యాపారవిలసనంబు సింధురాజును సమయించె నని యన్వయము.

తే. సకగునఁ బునఃప్రకాశితచండధాముఁ

డగుచు విజయప్రతిజ్ఞచొప్పవియ కుండ

నిలిపె నాసురకులవైరి నిజవిచిత్ర

శక్తీనట్లు మున్నేచిన శత్రు నడచి.

180.

రా. పునఃప్రకాశితమైన, చండధామఁ డగుచున్ = ఉగ్రప్రతాపము. గలవాడై, విజయప్రతిజ్ఞచొప్పు = శత్రుసంహారముచేసెద నని లంకలో నాడుకొన్న ప్రతిజ్ఞచొప్పు, అవియకుండ, ఆ, సురకులవైరి = రావణుడు, నిజ = తనయొక్క, విచిత్రమైన, శక్తీన్ = శక్తి యను నాయధముచేత, శత్రున్ = లక్ష్యణని, అడచి = నడవేసి. కడమ సులభము.

భా. పునఃప్రకాశిత = తిరుగఁ బ్రకాశింపజేయబడిన, చండధామఁ డగుచున్ = సూర్యుడు గలవాడై, అసురకులవైరి = కృష్ణుడు. కడమ సులభము. వ. అప్పుడు.

181

మ. నును మేచాయలనాడ కూర్చి యనుజన్తున్ బాధ స్వప్నంబు. సం, గన కొప్పారెడు పుణ్యమూర్తిఁ బ్రియు నుగ్రద్వేషిచే నివ్వధంబున నేయించి మునుంగఁ జేసితిఁ గడున్ మూర్ఛా బ్ధిలో నక్కటా, యనుచున్ రాజులరాజు గుండె రవిపుత్రాదుల్ దనుం దేర్పంగన్.

182

రా. అనుజన్తున్ = లక్ష్యణని, ప్రియున్ = ప్రియమైనవాని, అనుచు, రాజులరాజు = రఘుపతి, రవిపుత్రాదులు = సుగ్రీవాదులు, తేర్పంగఁ గుండెను.

భా. మున్ = ఇటకు మును పెన్నుడును, బాధన్ = దుఃఖమును, స్వప్నంబునన్ = స్వప్నమునైనగాని, కనక యొప్పారెడు పుణ్యమూర్తి యయిన దాని, అనుజన్ = చెల్లెలైన దుస్సలను, ప్రియున్ = పతిని, ఇవివధంబున, ఏయించి = చంపించి, మూర్ఛాబ్ధిలో, అనుజను మునుంగఁ జేసితి నని యన్వయము. అనుచు, రాజులరాజు = దుర్యోధనుడు, కుండెను.

వ. తదనంతరంబ తద్దయు సుద్దీపితం బగు కోపాటోపంబున. 183

రెంటికి సరి. సులభము.

క. వాయుజవనచరవాహనుఁ

డై యేవున నిజచమూచయంబు గడచి రాఁ

బోయెఁ బరిపాధిబలము న

పాయము వొందింతు నేన యనితమకమునన్. 184

రా. వాయుజుఁ డనెడి పనచరము వాహనముగాఁ గలవాడై, పరిపాధి = రావణునియొక్క, బలమున్ = లావును.

భా. వాయుజవన=వాయువుభంగి వేగముగలవై, “ప్రజవీజవనోజవః” అని అ. చర = చరించెడి, వాహనుడై = ఆశ్వములుగలవాడై, పరిపాధి బలమున్ = శత్రుసేనను. కడమ సులభము.

క. ఆవీరుఁడు మును దనబా

ణావలీఁ బవనసుతు నొంచి యాత్మబలజయ

శ్రీ వెలయించిన నెంతయు

వై వస్వతసంతతిన్మృపవన్మృఁడు గినిసెన్. 185

రా. ఆవీరుఁడు=ఆపరిపాధి-రావణుఁడు, పవనసుతున్=హనుమంతుని' నృపవన్మృఁడు = రాముఁడు.

భా. ఆవీరుఁడు = దుర్యోధనుఁడు, పవనసుతున్ = భీముని, నృపవన్మృఁడు = ధర్మజుఁడు. కడమ సరి.

ఉ. ఈవిధి నల్లి యాన్మృపత యేయుశరంబులఁ వద్విరోధి దాఁ
జేన వొంటిగి సాధనవిషేషవిహీనతఁ జెంది కుందె మూ
ర్ఖాన్మృతచేత మే నెఱుంగ కంతటఁ దత్ప్రతిబోధలబ్ధిచే

భావములోఁ గలంక చొరఁబాటెఁ దదీయులకా ర్తిహెచ్చఁ
గన్.

186

రా. ఆనృపతియేయ=రాముఁడు వేసెడి, శరంబులచేత, తద్విరోధి=
రావణుఁడు, కుండెను. తత్ప్రతిబోధలబ్ధిచేత్ = ఆమూర్ఖ తెలియుటచేత,
భావము, లోఁగ్ = చిన్నఁబోగా, తదీయులకుఁ = లంక నుండెడివారికి,
ఆర్తిహెచ్చఁగాను, లంకను జొరఁబాటెను.

భా. ఆనృపతి=ధర్మరాజు, నీయు శరంబులచేత, తద్విరోధి = దుర్యో
ధనుఁడు, కుండె నని క్రింది కన్వయము. తత్=ఆమూర్ఖావృతియొక్క, ప్రతి
బోధలబ్ధిచేత్=ఎఱుకకలిమిచేత, అతని మూర్ఖతెలియుటచేత ననుట. తదీయు
లకుఁ=కర్ణాదులకు, భావములో, కలంక = అళుకు, చొరఁబాటె నని క్రింది
కన్వయము.

ఆ. అంతలోఁ బ్రదీప్త మైనయక్షపితశ

క్తిని గరంబు మూర్ఛ మునిగినట్టి

రాకొమరుఁడు లేచి రణమత్తుఁ డయ్యెఁ గూ

ల్చిన యతండు వెరఁగునను మునుంగ.

187

రా. అక్షపిత=అక్షుని తండ్రియైన రావణునియొక్క, శక్తిని = శక్తి
యనెడు నాయుధముచేత, మూర్ఛమునిగినట్టి రాకొమరుఁడు = లక్ష్మణుఁడు,
రణమత్తుఁ డయ్యెను.

భా. అక్షపిత=చెఱుపఁబడనటువంటి, శక్తిని=బలముచేత, లేచి యన్నందు
కన్వయము. రణమందు, మత్తుఁ డయ్యెత్=ఆనృపిచారము లేనివాఁ డాయెను.

తే. తెలివి చేకొని యతఁ డంతఁ బలుపురఁ గడఁ

బేరు కలయ్యుతనయోధవీరవరుల

నుక్కు మడఁగఁ దత్తద్వంద్వయుద్ధవిధిని
విరుదు లై రిపు లడఁచుచుఁ బేర్చుటరసి.

183

రా. తెలివిచేకొని=వివేకము చెచ్చుకొని, అతఁడు=రావణుఁడు. కడమ
సులభము.

భా. తెలివిచేకొని = మూర్ఖుఁడెరిసి, అతఁడు = దుర్యోధనుఁడు, తన
యొక్క యోధవీరవరులకు దత్తద్వంద్వయుద్ధవిధి చేత, రిపులు = పాండవులు,
అడఁచుచుఁ బేర్చుట=జయించుట ననుట. రసి=చూచి, పనిచే నని ముందరి
పద్యమునఁ గ్రియ.

వ. శ్రుతివిధానం బన్వేషించి.

189

ఆ. అతివిశాలధృతిమహాద్రినిభానుజు

బహురణప్రయత్నభరవినిద్రుఁ

జేసి యగులత్తుళ్లు చెఱుసఁ బంచెన నని

యాత్త నెంచి యతని నట్ల పనిచె.

190

రా. అతివిశాలధృతిగలవాని, అద్రినిఘోషైన, అనుజు = కుంభ
కర్ణుని, బహురణ=పెక్కు మ్రోతలయొక్క, “రవేరణః” అని ఆ. ప్రయత్న
భరముచేత, వినిద్రుఁ = మేల్కొన్నవానిఁగా, చేసి, అట్ల=అయోచిన ప్రకార
ముననే, పనిచెను.

భా. అతివిశాలధృతిచేత, మహాద్రిని=అద్రినిఘోషించినవాని, భానుజు =
కర్ణుని, రణ=యుద్ధముయొక్క, ప్రయత్నభరమందు, వినిద్రుఁ = జాగరూకుని,
చేసి పనిచెను.

వ. పనిచిన నతండును నతిభయంకర సన్నాహంబుతోడ నాహవ

క్రీడకు నురుసడించె నప్పుడు తత్పరివారంబు.

191

రెంటికి సరి. సులభము.

చ. ప్రకటత నేడు నీ వనిభరంబు వహించితె కించిదంచిత
భ్రుకుటివిమాక్తికీకృతవిరోధివధూకుచకుంభకర్ణ యా
జి కిటులు భీష్మరోషమునఁ జేరక తద్దశ వాసరంబు లూ
రక చనఁ జేసి తక్కట తిరంబుగ మమ్మిక నైనఁ గావవే. 192

రా. విమాక్తికీకృతములైన విరోధివధూకుచములు గలవాఁడా!
కుంభకర్ణ - సంబుద్ధి. తత్ = ఆముచుపట్టించెన - దశక = అవస్థ చేత - నిద్ర
చేత ననుట. వాసరంబు లూరక చనఁ జేసితివి. కడమ సరి.

భా. పరివారము కర్ణునితో ననెడు మాట. కించిదంచితమైన, భ్రుకుటి=
బొమముడిచేతనే, విమాక్తికీకృత=హరివిరహితములుగాఁ జేయఁబడిన, విరోధి
వధూ = శత్రుస్త్రీలయొక్క, కుచకుంభములుగలవాఁడా! కర్ణ - సంబుద్ధి.
భీష్మునియందలి రోషమున, తత్ = ఆభీష్టునియొక్క, దశవాసరంబులు =
యుద్ధదినములు పదితిరి, చనఁ జేసితివి, ఇక నైనఁ గావవే.

చ. నరుఁ డని లెక్కసేయఁడు మనంబున శాత్రువు నన్తహత్తుచే
యురణముఁ బెక్కుచోట్లఁ గనియున్ మననాయకుఁ డేమి
చెప్పని, ద్విరమును మున్నుగాఁ దెలిపి తోడుగ ని న్నెటులైనఁ
దేక యిట్లరికృతభీష్మహాని నవయంబును దుర్బలుఁ డయ్యె
నక్కటా! 193

రా. నరుఁ డని = మహాపురుషుఁ డని, మన నాయకుఁడు = రావణుఁడు,
నిద్విర = నిద్రుఁడు, మునుమున్నుగాఁ దెలిపి, భీష్మ = భయంకరమైన, హానిచేత.
కడమ సులభము.

భా. నరుఁడు = అర్జునుఁడు, అనిక = యుద్ధమందు, శాత్రువుని లెక్క
సేయఁడు = ఎటువంటి శత్రువునైనఁ దృణీకరించు ననుట. మన నాయకుఁడు =
దుర్యోధనుఁడు, ఇద్విరమును = ఈయుద్ధమును, మున్నుగాఁ దెలిపి నిన్నెటులైన,

తేక=యుద్ధమునకుఁ దోడుకరాక, భీష్మునియొక్క హానిచేత దుర్బలుఁ డయ్యెను..
కడమ సరి.

వ. అని మఱియుం నమ మౌరలచాపు లుగ్గడించి యివి యన్నియు
మన ప్రభువునకుం బ్రభవించుట నీ యనాదరంబునఁ జేసి కాక
నీవు గావలయు నని యొనర్చిన ననిమిషుల కయిన ననివార్యంబు.
గాదె యని ప్రస్తుతించుచుఁ బరివేష్టించి యుత్సాహంబు
దీపింపం జేయఁ బొపొంది యమందవిక్రమంబున నెందును
నెదురులేక యాకడించి బోదు పరబలంబుల నేలం గలుపుచు
బలుపు పొలుపు దెలుపుచుండె నప్పుడు. 194.

రెంటికి సరి, సులభము.

సీ. ప్రత్యర్థిభ్రాతృవారణఘటోత్కచలస
త్కంఠీరవమురీతిఁ గడుఁ బొవలెడు
నీవీరుఁ గుదియించి కాపుము మనసేన
ననుహరిసార్థవాక్యములు రవిజుఁ
దలపడఁ దెలుపునంతన యానిశాలుఁ డం
గదధర్తనందన గంధవహజ
నాసత్యసుతచమూనా ధావికపులక
స్ఫూర్తికారణ మైన పొలుపుతోడ

తే. దివసనాయకుఁడృప్తిపైఁ గవిసి తత్ప్ర
హారియత్నంబు వైఫల్య మందఁజేసి
దివ్యబాణచక్రప్రాస తీక్షణశక్తి
శూలముఖ్యప్రయోగవిస్ఫురణ నెఱపె.

రా. ప్రత్యర్థి = శత్రువు లనెడి, భద్రవారణ=మత్తేభములయొక్క,
 ఘటా = సమూహములయందు, ఉత్క = వేడుకగలదై, చల = లంఘించు
 చున్న, సత్కారీరవమురీతిని. అరు = అనెడి, హరిసార్థ = వానర సమూహము
 యొక్క, “సంఘసార్థాతు” అని అ. రవిజున్ = సుగ్రీవుని, అంగద =
 అంగదుఁడును, ధర్తనందన=సుషేణుఁడును, గంధవహజ=హనుమంతుఁడును,
 నాసత్యసుత = మైందద్వివిదులును, చమూనాథ = నీలుఁడును, ఆది = ఆది
 గాఁగల, కపులకు, అస్ఫూర్తికారణము = విచారహేతువు, దివ్య = దేవతల
 యొక్క, బాణచక్ర = బాణసమూహముయొక్క, ప్రాస = పోమొత్తుట
 యందు, తీక్షణమైన శక్తిగల, శూలముఖ్య=శూలశ్రేష్ఠముయొక్క. కడమ సరి.

భా. కృష్ణుఁ డనెడు మాట. ప్రత్యర్థి భద్రవారణ=శత్రు శుభముల
 నివారించెడువాఁడా! ఘటోత్కచ-సంబుద్ధి. లసత్ = ఒప్పుచున్న, కంఠీరవము
 రీతిన్ = సింహము భంగిని, పాదలెడు నీవీరున్ = కర్ణుని, కుదియించి మనసేనఁ
 గావుము. అరు = అనెడి, హరి = శ్రీకృష్ణునియొక్క, సార్థ = ప్రయోజన
 సహితము లైన, వాక్యములు, రవిజున్ = కర్ణుని, తలపడఁ దెలుపునంతన, ఆనిశా
 టుఁడు = ఘటోత్కచుఁడు, అంగదన్ = వేడుక చేత, ధర్తనందనుఁడును,
 గంధవహజ = భీముఁడును, నాసత్యసుత = నకులసహదేవులును, చమూనాథ=
 భృష్టద్యుమ్నుఁడును, ఆదిక = మొదలుగాఁగలవారికి, పులకస్ఫూర్తి =
 రోమాంచమునకు-సంతోషాతిశయమున కనుట. కారణమైన, పాలుపుతోడన్ =
 వికాసముతోడ, దివసనాయకు ఁట్టిపైన్ = కర్ణునిమీఁద, కవిసి, ప్రాస=ఈతె
 లును, “ప్రాసస్తుకుంతకీ” అని అ. శూలమును, ముఖ్య = మొదలుగాఁగల
 యాయుధములయొక్క, ప్రయోగవిస్ఫురణను నెఱపెను.

వ. అతండును దానికిఁ జలింపక సుస్థిరుం డయ్యె నప్పుడు. 196

రెంటికి సరి. సులభము.

రాఘవ—25

తే. అంతరమునంద యాశుగ సంతతివడి
 నందికొని త్రుంచె దై త్యేరితాయుధమును
 దనుజుఁ డపరిమేయపలాశి ఘనశిలాభి
 హతి నినజు నుగ్రమన్యుమూర్ఛితునిఁ జేసె.

197

రా. అంతరమునంద = నడుమనే, ఆశుగసంతతి = హనుమంతుఁడు,
 దైత్య = కుంభకర్ణునిచేత, ఈరిత = ప్రయోగింపఁ బడిన, ఆయుధమును =
 శూలమును, త్రుంచెను. అపరిమేయపలాశి = అధికమాంసభక్షకుఁడు, దనుజుఁడు,
 కుంభకర్ణుఁడు, ఉగ్రమన్యుఁ = అధికరోషముగలవాని, ఇనజుఁ = సుగ్రీవుని,
 మూర్ఛితునిఁ జేసెను.

భా. ఆశుగసంతతి = బాణముయొక్క, వడిఁ = వేగముచేత, అంది
 కొని = పొదిగి, దైత్య = ఘటోత్కచునిచేత, ఈరిత = ప్రయోగింపఁ బడిన,
 ఆయుధమును = ఆయుధముల నన్నిటిని, త్రుంచెను. దనుజుఁడు = ఘటోత్క
 చుఁడు, పలాశి = వృక్షములయొక్కయు, “పలాశీ ద్రుద్రుమాగమాః” అని
 అ. ఘన = దట్టమైన, శిలా = రాళ్లయొక్కయు, అభిహతిచేత, ఇనజుఁ =
 కర్ణుని, ఉగ్రమన్యు = అధికరోషముచేత, మూర్ఛితునిఁ = వ్యాపింపఁబడ్డవానిఁగా,
 చేసెను.

ఆ. అంత నిలక ఆమ్లహాబలునిగృహీతుఁ
 జేసి శత్రుబలవిజృంభణంబు
 రూపునెడ హరింతు నేపున నావార
 లెల్లఁ జూచి సంతసిల్లి ననుచు.

198

రా. అంత నిలక, ఆమ్లహాబలునిఁ = సుగ్రీవుని, గృహీతుఁ జేసి = పట్టు
 కొని, హరింతుఁ = కొంపోయెదను. కడమ సరి.

భా. అంత నిలక, ఆమ్లహాబలుఁ = కర్ణుని, నిగృహీతుఁ జేసి = నిగ్ర
 హించి - అణించి యనుట. కడమ సులభము.

తే. రాక్షసుండు భేలాగతి భ్రాజి యగుచు
నర్కనందను నెత్తి బాహంతరమున
నానఁగ మహాశుగంబులవాన గురిసెఁ
దద్యలంబుల మనములు పల్లడిలఁగ.

199

రా. రాక్షసుండు = కుంభర్జుండు, భేలాగతి = లీలాగమనముచేత,
భ్రాజి యగుచు = ఒప్పుచున్నవాడై, అర్కనందను = సుగ్రీవుని, ఎత్తి,
బాహంతరమున = రొమ్మన, ఆనఁగ = నిలుపుకోగా, తత్ = ఆసుగ్రీ
వునియొక్క, బలశ్రేణి, మహత్ = అధికమైన, శుక్ = శోకముచే నగు,
“మన్యుశోకాతుశుక్ స్త్రియా” మ్మని అ. అంబుల = ఉదకములయొక్క -
కన్నీళ్లయొక్క యనుట - వాన గురిసెను.

భా. రాక్షసుండు = ఘోరశక్తుఁడు, భి = ఆకాశమందును, “గగన
మనంతం సురవర్త్యభి” మ్మని అ. ఇహ = భూమియందు నగు, గతి = సంచారము
చేత, భ్రాజి యగుచు, క్రమమున నే, అర్కనందను = కర్ణునియొక్క, నెత్తి =
శిరమునందును, బాహంతరమున = పక్షస్థలమందును, ఆనఁగ = ఆను
నట్టుగా, తత్ = ఆకర్ణునియొక్క, బలశ్రేణిమనములు పల్లడిలఁగ, మహా
శుగంబులవాన = బాణవర్షమును, గురిసెను.

సీ. అరికీన ట్లగపడి యనిషేధనీయమా
నుండై వివస్వత్తనూభవుండు
గడు నంతఁ దెలివొంది కటకటా వీఁ డింత
చేయునే యే నిదె చెండివైతు
వెస వీని నత్యంత విశ్రుతీనాసత్వ
మును జెందునట్లుగా ననుచు రేసి
సరభసోథానుఁ డై కరములసద్దశ
నమ్ములనై పుణి మువ్వరముగఁ

ఆ. దనతలఁచినయట్లు మనుజశార్దూలు న
 వార్యమన్యువికృతవదనుఁ గాఁగ
 నవయవములు వ్రచ్చి యభ్రమునకుఁ బాఱ
 నడచె వాఁడు పిడుగు నట్ల మ్రోయ.

200

రా. అనిషేధ = అడ్డపెట్టుట లేకుండునట్లుగా, నీయమానుండై = కొంపోబడుచున్నవాఁడై, వివస్వత్తనూభవుండు = సుగ్రీవుండు, తెలివొంది = మూర్ఖఁడెలిసి, ఆత్యంతమును, విశ్రుతినాసత్వమును = విగతము లైన కర్ణ నాసికములకలవాఁడౌటను, చెందునట్లుగా, సరభస = వేగముతోఁగూడిన, ఉత్థాన = ఎగయటకలవాఁడై, కరములక్ = హస్తములచేతను, సద్దశన మ్ములక్ = వాడిపండ్లచేతను, అవార్యమైన, మన్యుక్ = కోవముగల, దనుజ శార్దూలుక్ = కుంభకర్ణుని, విగతవదనుఁగాఁగ, వ్రచ్చి, అభ్రమునకు, పాఱుక్ = ఎగయఁగా, వాఁడు = ఆకుంభకర్ణుండు, ఆడఁచెను = గుద్దెను.

భా. అనిషేధనీయ = మానుషశక్యముగాని, మానుండై = అభిమానము గలవాఁడై, వివస్వత్తనూభవుండు = కర్ణుండు, తెలివొంది = ధైర్యముఁ దెచ్చు కొని, ఆత్యంతవిశ్రుతి = ఆత్యంతప్రసిద్ధి, నా, సత్త్వమును = బలిమిని, చెందు నట్లుగా, నాశౌర్యమునకు, గీర్తివచ్చునట్లుగా ననుట. వీనిఁ జెప్పినవై తునరుచు, సరభస మైన, ఉత్థాన = ఉత్సాహముగలవాఁడై, కరము = మిక్కిలి, లసత్ = ఒప్పుచున్న, దశక్ = అవస్థను - ధంగి ననుట. అమ్ములనైపుణి = బాణచాతు ర్యము, ముష్టరముగ, దనుజశార్దూలుక్ = ఘటోత్కచుని, మన్యు = క్రోధముచేత, వికృతవదనుఁగాఁగ, అభ్రమునకుక్ = ఆకాశమునకు, పాఱు నడఁచెక్ = పాఱఁగొట్టెను.

వ. అప్పు డప్పుర్త బంధు నందనుండు.

201

తే. ఈతెఱంగున ఘనవైత్యు చేత నొవ్వఁ
 బొదవఁబడియునుఁ గ్రమ్మఁ బొదవనీక

చనియె ననిభృతప్రీతితో వినుతి సేయఁ
దనబలము గూడ దనుజుండు గనలె మిగుల.

202

రా. క్రమ్యః బొదువనీక = మఱిబట్టువడక, అనిభృత=వ్యక్తమైన, ప్రీతితో, తన బలము, గూడ = కూడునట్లుగా, చనియెను, దనుజుండు = కుంభకర్ణుండు, కనలెను.

భా. క్రమ్యః బొదువన్ = తిరుగవాని జయించుటకు, నీక చనియెన్ = నీ కొక్కనికే చెల్లెను. అని = ఇట్లని, భృత = భరింపబడిన, ప్రీతితో, వినుతి సేయన్ = స్తోత్రము చేయఁగా, తన బలము = తన సేనను, గూడఁగా, దనుజుండు = ఘటోత్కచుండు కనలెను.

ఉత్సా. కనలి యసుర ప్రళయకాలు కరణి బేర్చి పగలు బ
ల్తానల కుటికి యుటికి గదియ మోది యాశుభక్షణం
బున మదించుతనకు జడిసి పోటువొరలు దెరలఁగా
వనజమిత్రసంతతి నన. వద్యుఁ జేరె చోరికిన్.

203

రా. కనలి, అసుర=కుంభకర్ణుండు, ఆశు=శీఘ్రమైన, భక్షణంబునన్, వనజమిత్రసంతతిన్ = సూర్యవంశముగల, అనవద్యున్ = రాముని, చేరెను. కడమ సరి.

భా. ఆ, శుభలక్షణంబునన్ = శుభమైన యుత్సవముననే, “నిర్వాన్య పారస్థితౌ కాలవిశేషోత్సవయోఃక్షణః” అని ఆ. కూరునికి యుద్ధమే యుత్సవము గనుక, వనజమిత్రసంతతిన్ = కర్ణుని, చేరెను.

వ. చేరి యిట్లనియె.

204

సీ. విను నీవు వాండ్ర వీండ్రను జయించితి నని
క్రొవ్వకు మిచట న. క్కొలఁదిఁబోఁడు

భూరిప్రతాప సిందూరయశశ్చామ
 రాత్యలంకృతకకుబంతదంతి
 కుంభకర్ణుడు రణక్రాగుండు భీమసు
 తుండాహతత్వద్వంద్వందబలుడు
 బలురక్కసుడు పోరఁ బ్రబ్బినాఁ డిట్టి
 న్నెఱిగి మార్కొను మిప్పు డేఁ బృథురణ

తే. వైభవాలంబసదనుజ వధవిధి నినుఁ
 గలఁచి యిదె మ్రొంగఁ గదిసితి నిలునిలు మని
 ప్రౌఢి గనుటకుఁ దగ దాశరథివరేణ్య
 కర్ణ కఠినముల్ నీశౌర్య కథలు సభల.

205

రా. కుంభకర్ణుడు రామునితో ననెడుమాట. భూరిప్రతాప మనెడి
 సిందూరముచేతను, యశః=కీర్తి యనెడి, చామరములచేతను, ఆత్యలంకృత =
 మిక్కిలి నలంకరింపబడిన, కకుబంత = దిగంతములయందున్న, దంతి = గజ
 ములుగలవాఁడు, భీమ=భయంకరమైన, సు=లెస్సైన, తుండ = ముఖమందు,
 “వక్త్రస్వేపదనంతుండ” మ్మని అ. హుత=వ్రేల్చబడిన, త్వల్ = నీయొక్క,
 ఉద్దండబలము గలవాఁడు, పృథు = అధికమైన, రణవైభవమునకు, ఆలంబ =
 ఆవలంబమైన, సత్=లెస్సైన, అనుజ = సీతమ్మడైన లక్ష్మణునియొక్క, వధ.
 విధి చేత, అని=యుద్ధమందుఁగల, ప్రౌఢిగనుటకు, తగ్గ = తగునట్టుగా, నిను
 మ్రొంగఁ గదిసితిని, దాశరథివరేణ్య సాబుద్ధి. నీశౌర్యకథలు సభలను, కర్ణకఠిన
 ములు=వినఁగూడకున్నవి.

భా. కర్ణునితో ఘోరత్కచుఁ డనెడుమాట ఆత్యలంకృతములైన
 దిగంతదంతులయొక్క, కుంభకర్ణ = కుంభస్థలములును జెవులును గలవాఁడు,
 క్రమముననే యలంకార మిది, భీమసుతుండు=భీముని కుమారుఁడు, ఆహుత=
 భస్మము సేయబడిన, త్వల్ = నీయొక్క, ఉద్దండబలములు గలవాఁడు, పృథు =

అధికమైన, రణవై భవముగల, ఆలంబన దనుజునియొక్క, వధవిధిచేత నినుఁ
గలఁచి మ్రొంగఁగదిసితిని=ఆలంబాసురుని జంపితిని, నిన్నను మ్రొంగఁ గదిసితి
ననుట. నిలునిలుము. అని=ఇ ట్లని, ప్రాణిగనుటకు, ఆశతగదు, తొల్లొటివలె
రణప్రాణి నాముందరఁ జెల్లదనుట. రథివరేణ్య = కర్ణ - సంబుద్ధి. నీశౌర్య
కథలు = పంతములు, ఇవి చెల్ల పని తాత్పర్యము.

క. అని చూపఱ కద్భుతముగ

దనుజుఁడు యుద్ధంబు చేసి తచ్చక్తి దువన్

దనువుతగు లుడుపుకొనియెం

దనవారలు గలఁగఁ బగఱవళములు సెలఁగన్.

206

రా. తల్=ఆరామునియొక్క, శక్తి=బలిమి చేత. కడమ సులభము.

భా. తల్=ఆకర్ణునియొక్క, శక్తి=ఇంద్రదత్త శక్తిచేత.

తే. అంత నత్యుగ్ర మగుపోరు గొంత జరుగ

నశ్రముఁ డతికాయాభిఖ్యుఁ డఖిలరణక

ళాధికారి గాంభీర్యతోయధిఘటోద్భ

వుండు ద్రుపదముఖ్యులఁ బలునర వధించె.

207

రా. అఖిలరణకళాధికు లైన, ఆరి = శత్రువులయొక్క, గాంభీర్య
మనెడి, తోయధి=సముద్రమునకు, ఘటోద్భవుండు = అగస్త్యుఁ డైనవాఁడు,
అతికాయాభిఖ్యుఁడు=అతికాయఁ డనువాఁడు, ద్రుపదముఖ్యులన్=వనచర
శ్రేష్ఠులను - వానరముఖ్యుల ననుట. వధించెను.

భా. అంతన్=ఘటోత్కచుండు నొచ్చిన తరువాత, ఆరి = అత్యంత
మును, కాయాభిఖ్యు = దేహకాంతిగలవాఁడు, “ఆభిఖ్యానామశోభయోః”
అని అ. ఆశ్రముఁడు గనుక దేహకాంతి తఱుగ దనుట. రణకళాధికారి,
గాంభీర్యతోయధి, ఘటోద్భవుండు=ద్రోణుఁడు, ద్రుపదముఖ్యులన్=ద్రుప
దుండు మొదలయినవారిని, వధించెను.

మ. అనివార్యం డతః డంతట దనయమిథ్యామృత్యువార్తా
ప్రవ, ర్తనచేతంగురుమానసార్పితవిషాదగ్లాని యయ్యెంవనుం
దనునిర్దుక్తునిఁ జేయుచున్ విశిఖసంధానాతివేగప్రపం
చనసౌమిత్రి యనేకయుద్ధకృతిధృష్టద్యుమ్నుఁ డేపారఁగన్.

రా. ఆతఁడు=అతికాయుఁడు, తన=తనయొక్క, విశిఖసంధానమందలి
యతివేగముయొక్క, ప్రపంచనన్ = విస్తరించుటచేత, “పచివిస్తారే” అని
ధాతువు. సౌమిత్రి=లక్ష్మణుఁడు, యుద్ధకృతి = యుద్ధక్రియయందు, ధృష్ట=
దృఢమైన, ద్యుమ్ను=సత్త్వము గలవాఁడు, “ద్యుమ్నంస్యాచ్ఛబలేధనే” అని
వి. ఏపారఁగా, తనున్ = తన్ను, తనునిర్దుక్తునిఁ జేయుచున్, తనయొక్క,
అమిథ్యా=సత్యమైన, మృత్యువార్తయొక్క, ప్రవర్తనచేతన్=వినిపించుటచే,
గురు=తండ్రియైన రావణునియొక్క, మానసమందర్పిత విషాదగ్లాని యయ్యె
నని యన్వయము. అతికాయుఁడు నొచ్చెను = ఆ వార్త విని రావణుఁడు
కత్తిపడె ననుట.

భా. ఆతఁడు=ద్రోణుఁడు, అంతటను, తనయ = కుమారునియొక్క -
ఆశ్వత్థామయొక్క, మిథ్యా=అసత్యమైన మృత్యువార్తా ప్రవర్తనచేత, తను,
తనునిర్దుక్తునిన్ = దేహనిర్దుక్తునిఁగా, చేయుచున్ = దనకుఁదానే దేహము
విడుచుచు ననుట. విశిఖ = బాణములయొక్క, సంధానమందు నతివేగమైన,
ప్రపంచన = ప్రయోగమందును, సౌమిత్రి = లక్ష్మణు డైనవాఁడు, అనేక
యుద్ధములయందు, కృతి=నేర్పరియైనవాఁడు, ధృష్టద్యుమ్నుండు, ఏపారఁగా,
గురు = అధికమానట్లుగా, పెద్దలయొక్క యనికాని, మానసమందు, అర్పిత=
పెట్టఁబడిన, విషాదముచేతి గ్లాని గలవాఁడయ్యెను.

వ. అంత.

209

సీ. గురుదిన్యబాణచాతురిని మీఁజినవాని
గారాపుఁబట్టి నఖండవిక్ర

మోగు నెంతయును దుర్యోధనుం డని గెల్పుఁ
దనకొనర్పఁగఁజాలు నని గణించి
యాతీవ్ర బలుబహుభాతృనాశకతోర
తరమన్యుదశముఖుఁ డరివధమున
కత్యాదరతఁ బంచె నస్త్రనైపుణిఁజూపె
నతఁడును బ్రతివీరు లపగతరణ

తే. చేష్టులైరి తద్బ్రహ్మస్త్రవిజృంభణమున
కెదురు లేక మూర్ఛన్తానమదము లడఁగఁ
దత్ప్రతివిధానకుశలాచ్యుతప్రయత్న
మున బిరుసు డింప కపు డొప్పె ననిలసుతుఁడు. 210

రా. గురు=అధికమైన, దుర్యోధనుం డని=యుద్ధము సేయ శక్యముగాని
వాఁ డని, బహుభాతృనాశముచేతఁ గతోరతరములై న, మన్యుఁ=శోక క్రోధ
ములుగలవాని, దశముఖుఁడు=రావణుఁడు, పంచెను=అంపెను. తత్=ఆయుధ
జిత్తుయొక్క, బ్రహ్మస్త్రవిజృంభణమున కెదురులేక, మూర్ఛన్=మూర్ఛ
చేత, మానమదము లడఁగఁగా, ప్రతివీరులు = రామాదులు, అపగతరణ చేష్టు
లైరి, తత్ = ఆబ్రహ్మస్త్రముయొక్క, ప్రతివిధాన=ప్రతిక్రియకు, కుశల =
సమర్థమునై, అచ్యుత=స్థిరమైన, ప్రయత్నముచేత.

భా. గురుఁ=ద్రోణుని, మిత్రునాని, ద్రోణునియొక్క గారాపుబట్టిని,
ఉగ్రుఁ డైనవాని, ఆతీవ్రబలుని ఇని యశ్వత్థామకు విశేషణములు. దుర్యోధ
నుండు, అనిఁ=యుద్ధమును, గెల్చును, దనర్పఁగఁజాలు నని బహుభాతృ
నాశముచేతఁ గతోరతరమైన మన్యుదశగల ముఖము గలవాఁడు ఇది దుర్యో
ధునికి విశేషణము. అరివధముగనుఁ బంచెను. తద్బ్రహ్మ=ఆబ్రహ్మణునియొక్క,
అస్త్రవిజృంభణమునకు, మూర్ఛన్ = వ్యాపించుచున్న, “మూర్ఛామోహం
ముచ్చామయోః” అని ధాతువు. మానమును మదము నడఁగఁగా, తత్=ఆ

బ్రాహ్మణుని బాణముయొక్క, ప్రతివిధానమునకు, కుశల = సమర్థుడైన,
అచ్యుత=కృష్ణునియొక్క, ప్రయత్నమున, ప్రతివీరులు, అపగత=విడువబడిన,
రణచేష్టగలవారలై రియని క్రిందటి కన్వయము. కృష్ణునిమాటవలన నాయుధ-
ములు పడవై చి యానారాయణాస్త్రమునకు నమస్కరించి రుతుట. అపుడు,
అనిలసుతుడు=భీముడు, బిరుసుడింపక యొప్పెను = నమస్కరింపక యుండె-
ననుట.

వ. అంత.

211

ఆ. అతడు సకలసైన్యవితతిని సంజీవ
నౌషధీసమానయనవిహితపు
నఃప్రతిష్ఠగా నొనర్చి వర్ణనకెక్కు
శౌర్యవిక్రమనయ చర్యనడపె.

212

రా. అతడు = హనుమంతుడు, సకలసైన్యవితతిని, సంజీవనౌషధుల-
యొక్క, సమానయన = తెచ్చుటచేత, విహితమైన, పునఃప్రతిష్ఠగాఁ =
తిరుగబ్రతుకుట గలదానిగా, ఒనర్చి, శౌర్యముయొక్కయు, విక్రమ=అధిక
సామర్థ్యముయొక్కయు, నయ=నీతియొక్కయు, చర్యను నడపెను.

భా. అతడు = భీముడును, సంజీవనౌషధీసమాన, అనఁ = అనఁ-
గాను, సైన్యవితతిని, విహిత=చేయబడిన, పునఃప్రతిష్ఠ గలదానిగా నొనర్చి
వర్ణన కెక్కడి, శౌరి=కృష్ణునియొక్క అవిక్రమ = క్రమరహితమైన, నయ
చర్యఁ=నీతిమార్గమును, నడపెను. కృష్ణునియొక్క సంజీవనివంటి నీతి చేత
భీముడు నాయుధమును విడిచె ననుట.

తే. అపుడు మనుజేంద్రముఖ్యు లాహారి నుతించి
రనఘ నీదుమహత్త్వ మేమని పొగడఁగ
వచ్చు నారాయణమహాస్త్రవైభవ మిటు
లఫలముగఁ జేసి రిపులక్రొ వ్వడచి తనుచు.

213

రా. హరిన్ = హనుమంతని, నారాయణ - ఆశ్చర్యవాక్యము,
మహాస్త్ర = బ్రహ్మస్త్రమయొక్క.

భా. మనుజేంద్రముఖ్యులు = ధర్మరాజులు, రెంటికి సరి. కడమ.
సులభము.

చ. ఆలఘువివర్తహర్ణవము నట్లు తరించి పునర్తహార్థతిన్
వెలిగెడువారిఁ దద్రజని వేగ భయంకరలీలఁ దాకి పెం
పలరఁగఁబోరె వై రిచయ మర్కజఁడందు వహించె మిక్కిలిన్
బలిమిఁ బ్రకంపితస్వప్నతనాపరిపాలనకార్యభారమున్. 214

రా. తద్రజనిన్ = ఆరాత్రియందు.

భా. తద్రజని = ఆరాత్రి, వేగన్ = వేగఁగా, అందు = ఆ యుద్ధమందు.

మ. రవిపుత్రుం డని కీట్లు పూని ప్రతిగర్జద్విరసంహరన్
ప్తివిరాజచ్ఛరభీష్మకుంభజయశోభివ్యాప్తి మీతెన్ మను
ష్యవిభుం డుబ్బఁగ నంత నాప్రబుదోషాచారితోఁబుట్టుగున్
భువిఁగూల్చెన్ బవనాత్మజుండు బలిమిన్ దుశ్శాసనాభిఖ్యునిన్.

రా. రవిపుత్రుండు = సుగ్రీవుండు, ప్రతిగర్జత్ = మాటుమలయుచున్న,
వైరి = శత్రువులయొక్క, సంహరమయొక్క, క్షప్తి = చేతచే, విరాజత్ =
ప్రకాశింపుచున్న, భీష్మ = భయంకరుఁ డైన, కుంభ = కుంభఁ డనెడి కుంభకర్ణుని
కుమారునియొక్క, జయముచేత, శోభి = ఒప్పుచున్న, వ్యాప్తిన్ =
వ్యాపారముచేత, మనుష్యవిభుండు = రాముండు, ఉబ్బఁగన్, మీతెను. ఆప్రబు
దోషాచారి = ఆప్రబలుఁ డైన నక్తంచరునియొక్క, "దోషానక్తంచరఁడనీ"
అని వి. తోఁబుట్టుగున్ = తమ్ముఁ డైన సికుంభుని, దుశ్శాసన = ఆణఁపరాని,
అభిఖ్యునిన్ = కాంతిగలవాని. "అభిఖ్యానామశోభయోః" అని అ.
పవనాత్మజుండు కూల్చెను.

భా. రవిపుత్రుడు = కర్ణుడు, విరాజచ్ఛరములు గల భీష్మునియొక్క,
కుంభజ = ద్రోణునియొక్కయు యశోభివ్యాప్తిని, మనుష్యవిఘండు =
దుర్యోధనుడు, ఉబ్బంగ మీతె = భీష్మద్రోణులకంటెను లెస్సగా జగడము
చేసె ననుట, ఆప్రబలదోషాచారి = మిక్కిలి దురాచారి యైన దుర్యోధనుని
యొక్క తోఁబుట్టుగును, మశ్శాసనాభిఖ్యునిక్ = దుశ్శాసనుఁ డనెడు
పేరుగలవాని, పవనాత్మజుడు కూల్చెను.

వ. అంత.

216

సీ. ఆహవమహిమకరాక్షయాతులసత్ప్ర

తాప మత్యంతమ్మ దనరఁ గనలి
సూర్యసంతతిసరవర్యుండు సాహసో
ద్ధత్యశౌర్యాదిదుర్దాంతవృత్తిఁ
బ్రబలువానిని ధర్మరాజువీడు సొరంగఁ
దఱిమె బొణముల నెంతయుఁ గలంచి
తద్భ్రాతృభంగ మంతయు నప్పు డరసి వా
సవినిర్గతుం డయి సరభసమున

ఆ. స్వస్తి తనికురుంబననఖిమేఘనా

దాభిధానుఁ డాబలాఘ్యమీంద
నడచి దుర మొనర్చె నభమున నుండి ని
ర్జులు బెగడ నిగుడు సాయకముల.

217

రా. ఆహవమహిక్ = యుద్ధభూమియందు, మకరాక్షయాతు =
మకరాక్షుఁ డను ఖరాసురుని పుత్రునియొక్క, “నై రృతోయాతురక్షసీ” అని
అ. లసత్ప్రతాప మత్యంతమ్మ తనరుచుండఁగాఁ గనలి, సూర్యసంతతి సర
వర్యుండు = రాముడు, వృత్తి చేతఁ బ్రబలెడువానిని = ఆమకరాక్షుని, ధర్మ
రాజువీడు = యమలోకమును, చొరంగదఱిమెక్ = చంపె ననుట. తద్భ్రా

తృభంగము=ఆమకరాక్షుని మరణమును, ఆరసి, వాస = గృహమువల్లనుండి,
వినిర్గతుం డయి, స్వశ్శ్రిత=దేశత లనెడి, వనమునకు, శిఖి=అగ్నివంటివాడు,
మేఘనాదాభిధానుడు = ఇంద్రజిత్తు, ఆబలాధ్యునిమీద = నేనతోఁ
గూడిన రామునిమీద, నడచి నభముననుండి దుర మొనర్చెను.

భా. ఆహవ = యుద్ధముయొక్క, మహిమకర = ప్రభావమునుజేయు
చున్న, అక్షయ = అక్షయమున నయి, అతుల=సరిలేని, సత్ప్రతాపము తనరు
నట్టుగా, సూర్యసంతతి నరవర్ముండు=కర్ణుడు, వృత్తిచేతఁ బ్రబలువాని ధర్మ
రాజును వీడుజొరఁగఁ దఱిమెను. తత్ = ఆ, భాతృభంగమంతయు నప్పు
డరసి, వాసవి = అర్జునుడు. స్వశ్శ్రిత = నిజాశ్రితు లనెడు, వనశిఖి=అడవి
నెమళ్లకు, “శిఖావశశ్శిఖకేకీ” అని ఆ. మేఘనాదమువంటి, ఆభిధాన=పేరు
గలవాడు, అర్జునునికి విశేషణము. ఆబలాధ్యునిమీద నడచి, సాయక
ములక్ = బాణములచేత, నభముననుండి = ఆకాశమందుండి, నిర్జరులు
బెగడునట్టుగా దురమొనర్చెను.

వ. ఇట్లు పోరిపోరి.

218.

ఉత్సాహ. వెరవు నేపుఁ జూపెడుప్రతివీరువిక్రమక్రియా
గరిమమును సహింపలేక కలను దొఱఁగిపోయి తా
దిరిగి వచ్చె నీతఁ డింకఁ దెగువ మిగుల నెరప కె
ట్లరుగు ననుచు నహితబలము లలఁగి కలఁగఁ జెలఁగుచున్.

రా. గరిమ = మహత్త్వమును, మును = మునుపు.

భా. గరిమమును = అతిశయమును. కడమ సరి.

మ. బలదీప్తాశుగసంతతిప్రబలితస్ఫారప్రతాపోదయో

జ్వలసంయద్రభసంబురుద్రుమఖసంచారక్రియన్ మీఱఁగా
నలఁగించెం బ్రతివీరునట్టియెడ నానాకీశసంతాన మయ్యలఘు.
స్థేముడు దత్ప్రతాపశిఖి మాయంజేసి యార్చెం దగన్.220.

రా. బలదీప్తుడైన, ఆశుగసంతతి = హనుమంతునిచేత, ప్రబలిత = ప్రబలముగాఁ జేయఁబడిన, స్ఫారప్రతాపోదయముచేత నుజ్జ్వలమైన, సాయత్ = యుద్ధముయొక్క, రథసంఘ = వేగము, ఉరు = అధికమైన, ద్రుమ = పృక్షములయొక్క, ఖసంచారక్రియక్ = ఆకసమున విసరివేయుటచేత, మీఱఁగా = మిక్కిలియు నొప్పఁగా, నానా, కీశసంతానము = వానర సమూహము, ప్రతివీరుక్ = ఇంద్రజిత్తులు, నలఁగించెను, అయ్యలఘుస్థే ముఁడుక్ = అధికస్థైర్యముగల యాంధ్రజిత్తులు, మాయంజేసి = మాయ చేత, తత్ = ఆవానర సమూహముయొక్క, ప్రతాపశిఖిని, ఆర్చెక్ = చల్లార్చెను.

భా. బలదీప్త మయిన, ఆశుగసంతతి = బాణజాలముచేత, ప్రబలిత మైన, స్ఫార = ప్రకాశింపుచున్న, ప్రతాపోదయముచేత నుజ్జ్వల మయిన, సాయత్ = యుద్ధమందుఁగల, “సాయత్సమిత్యాజిసమిద్యుద్ధ” మని అ. రథసంఘ = ఆటోపము, రుద్రునియొక్క, మఖసంచారక్రియక్ = దక్షా ధ్వరక్రీడను, మీఱఁగా నట్టియెడను, ఆనాకీశసంతానము = అర్జునుఁడు, ప్రతివీరుని = కర్ణుని, నలఁగించెను, అయ్యలఘుస్థేముఁడుక్ = కర్ణుఁడును, తత్ = ఆయర్జునునియొక్క, ప్రతాపశిఖిక్ = ప్రతాపాన్నిని, మాయం జేసి యార్చెను.

వ. అంత.

221

క. మాననిధి జిహ్వుఁడు సుమి

త్రానందనుఁ డన్నపను పుసంచితవృత్తిక్

మానసధృతిఁ బెనుపఁగ నరి

పైనడరి శరోగ్రచృష్టిఁ బరఁగించె వడిన్.

222

రా. జిహ్వుఁడు = జయశీలుఁడు, సుమిత్రానందనుఁడు = లక్ష్మణుఁడు.

భా. సుమిత్ర = బంధువులను, ఆనందనుడు = సంతోషపెట్టెడువాడు. మానసమందుఁగల, ధృతిఁ = సంతోషము. కడమ సరి.

క. శరవర్ష మిట్లు గురియుచు

బరఁగుమహాబలజయానుభావస్థైర్య

స్ఫురణాఢ్యు నతని నతఁడున్

సరభసనారాచవృష్టి సంవృతుఁ జేసెన్.

223

రా. మహాబలజ = హనుమంతుడు, యానుక్ = వాహనముగాఁ గలవాని, అతనిఁ = లక్ష్మణుని, అతఁడున్ = ఇంద్రజిత్తును. చేసెను. కడమ సులభము.

భా. మహత్ = అధికమైన, బలజయములయొక్క, అనుభావస్థైర్యస్ఫురణచేత నాఢ్యుని, అతనిఁ = అర్జునుని, అతఁడున్ = కర్ణుఁడును, నారాచవృష్టిచేత, సంవృతుఁజేసెన్ = ఆవరింపబడ్డవానిగాఁ జేసెను.

వ. ఇట్లు దలపడి.

224

ఆ. సరిగఁ బోరి రక్కజపుబోదు లిరువురు

గరియుఁ గరియుఁ బోలె గడిఁదిలావు

గిరియు గిరియుఁ బోలె గెంటనితొల్లియు

హరియు హరియుఁ బోలె నదటు వొదల.

225

రెంటికి సరి. సులభము.

సీ. ఒండొరులసరోషహుంకృతిఁ గెరలుచు

గెరలితూపులవాన గురిసి కురిసి

శరవృష్టిఁ బ్రత్యస్త్రసమిలిచే నలుకుచు

నటికి పై నమ్ములు వఱపి వఱపి

సాధనవికలత సాధించి మించుచు

మించి నెమ్మేనులు నొంచి నొంచి

దివ్యాస్త్రములు సాలఁ దెగువమై నేయుచు

నేసి నిష్ఫల మైన రేసి రేసి

తే. లలి నొకరొకళ్లకడఁకల లక్షణేంద్ర
జిత్తులాభీలశౌర్యులై చిత్రరణము
సలిపి రొకకొంతతడవు వాసవవిరోచ
నాత్తజులసామ్యవిస్ఫూర్తి యావహిల్ల.

226

రా. లక్షణేంద్రజిత్తులు, ఆభీలశౌర్యులై, వాసవ = ఇంద్రుని
యొక్కయు, విరోచనాత్తజ = బలియొక్కయు, సామ్యవిస్ఫూర్తి యావ.
హిల్లఁ జిత్రరణమును జలిపిరి.

భా. లక్షణనియొక్కయు, ఇంద్రజిత్ = మేఘనాదునియొక్కయు,
తులా = సామ్యముచేత, ఆభీల = భయంకరమైన, శౌర్యముగలవారై, వాసవ.
విరోచన = ఇంద్రసూర్యులయొక్క, ఆత్తజులు = అర్జునకర్ణులు “ద్వంద్వంతే
శ్రూయమాణం యదం ప్రత్యేకమభినాబధ్యతే” అను న్యాయమువల్ల వాస.
వాత్తజుఁడును విరోచనాత్తజుఁడు ననుట.

వ. అంత.

227

ఆ. చతురశల్యరచితసారథ్యయోగాధి

గతమదాలిశయు నఖండదైర్యుఁ

బ్రతిభటుని వధించెఁ బ్రథితాజిజయుండు

రాముతమ్ముఁడు సురరాజు మెచ్చు.

228

రా. చతుర, శల్య = బాణములచేత, ‘శల్యపంశశలాకాయాంశంకు
తోమరయోరపి, శల్యకశ్చిన్నహీపాల శ్శ్యాన్విన్నదనపాదపః’ అని రత్నమాల

రచితమైన సారథియొక్క, అయోగ = వియోగముచేత నయిన, అధి=మనో
వ్యధ చేత, గత=పోయిన, మదాతిశయము గలవాని, ప్రతిభటునిక్ = ఇంద్ర
జిత్తును, ప్రథితమైరిట్టి యాజివిజయము గలవాఁడు, రాముశమ్ముడు = లక్ష్మ
ణుడు, వధించెను.

భా. చతురుడైన శల్యునిచేత రచితమైన సారథ్యయోగమువల్ల, అధి
గత = పొందబడిన, మదాతిశయముగలవాని, ప్రతిభటునిక్ = కర్ణుని, వధిం
చెను, విజయించు, రాముశమ్ముడు కృష్ణుడును.

సీ. ఆతిదుర్జయుం డైన ప్రతివీరు నిట్లు రూ
పణించి యబ్బలుమగం డన్నకడకుఁ
జని మ్రొక్క నన్నరేశ్వరుం డెత్తి కౌగిటఁ
జేర్చి యానందవిజృంభణమునఁ
బరఁగె నామటునాఁడు ప్రాధిమన్తవిభుండు
ప్రదళితబహువై రి పంక్తిగళుఁడు
సేనాని యైనను శివుఁ డైనఁ గేశవుఁ
డైన నెదిర్చి నా యస్త్రములకుఁ

తే. బ్రాణములు వెచ్చ పెట్టక బ్రతికి పోవ
లేఁ డకట నాకు నరుఁ డేమిలెక్క యనుచుఁ
దనకురుబలౌఘరక్షావిధానమహిమ
గడఁకఁ బెనుపంగ నతనిపై నడచి పోరె.

229

రా. ఆమటునాఁడు, ప్రాధిమన్త = ప్రకాశముగల, రవి = సూర్యుని
యొక్క, భ = కాంతివంటి కాంతిగలవాఁడు, ప్రదళిత, బహువైరి, పంక్తి
గళుఁడు = రావణుఁడు, నాకు, నరుఁడు = మనుష్యుఁడు, ఏమిలెక్క యనుచుఁ
దనకు, ఉరుబలౌఘ = అధిక సేనాసమూహముయొక్క, రక్షావిధానమహిమ,
కడఁక = రోషమును, పెనుపంగ, ఆతనిపై = రామునిమీఁద.

భా. ప్రాధి చేత, ప్రదళితము లైన బహువైరిపంతులయొక్క గళ
ములుగలవాఁడు, మద్రవిభుండు = శల్యుఁడు, సేనానియై = దళవాయియై,
తనయొక్క కురుబలౌఘముయొక్కయు, అతనిపైఁ = ధర్మరాజుమీఁద,
పోరెను. కడమ సులభము.

వ. అప్పుడు.

230

తే. ఆన్యపతి సైన్యమును గదనాతిలోలు
భానుజులసద్భజాశక్తి ప్రాపుగఁ గొని
యాఁగెఁ దచ్చల్యతేజులు నతని నొంచె
నని విరూపాక్షుఁ డనఁ బర్వు నతఁడు మెఱసి.

231

ఆ. ఆన్యపతి=రాముఁడు, సైన్యమును, కదనాతిలోలుఁ డైన, భాను
జుఁ = సుగ్రీవునిని, లసద్భజాశక్తినిఁ బ్రాపుగఁగొని, తత్ = ఆరావణునియొక్క,
శల్య = బాణములయొక్క, తేజులు నాఁగెను, అతనిఁ = సుగ్రీవుని, విరూ
పాక్షుఁ డనఁ బర్వునతఁడు = విరూపాక్షుఁ డనెడు రాక్షసుఁడు, మెఱసి
నొంచెను.

భా. ఆన్యపతి = ధర్మరాజు, కదన = యుద్ధమందు, అతిలోలుభ =
అతిప్రియులైన, “లోలుపోలోలుభోలోలు” అని ఆ. అనుజుల = తమ్ముల
యొక్క, సద్భజాశక్తిని ప్రాపుగఁగొని, తత్ = ఆశల్యునియొక్క, తేజులు
నాఁగెను, అనిఁ = యుద్ధమందు, విరూపాక్షుఁ డనఁ = రుద్రుఁ డనఁగా,
పర్వు=ఒప్పెడి, అతఁడు=శల్యుఁడు, అతనిఁ = ధర్మరాజును, నొప్పించెను.

వ. ఇట్లు నొప్పించిన నిప్పులు గురియు కోపంబునం జూపు దీసింప
నాసమరశూరు నాలోకించి.

232

రెంటికి సరి. సులభము.

ఆ. ఇతఁడు మామకాజి చతురతఁ దెగకపోఁ
డింక ననుచు నాపు లెల్లఁ జెలఁగ

మివలఁ గినుకఁ గెరలు రవిసూనునందను

భావ మపుమ విత నై వెలింగె.

233

రా. ఇతఁడు = విరూపాక్షుఁడు, మామక = నాసంబంధమైన, అజి
చతురశ్ = యుద్ధచాతుర్యముచేత, తెగకపోఁడు, అనుచు, కినుకఁగెరలు =
కోపోద్రిక్తుఁడైన, రవిసూనునందుకొ = సుగ్రీవునియందు, అనుభావము =
ప్రభావము, వెలింగెను.

భా. ఇతఁడు = ధర్మ రాజు, మామక = శల్యుని పట్లను, అజిచతు
రశ్ = అజిచాతుర్యముచేత, తెగకపోఁడు = ఆగ్రహింపకమానఁడు, అనుచు,
అప్తులెల్లఁజెలఁగకొ, రవిసూనునందను = ధర్మజునియొక్క, భావము వితయై
వెలింగెను.

వ. అవీరశాన్దూలంబు పెద్దయుంఁద్రొవ్వు దద్దయు నుద్దిష్ట
శౌర్యుం డై.

234

రెంటికిని సరి.

క. అని నేసి చేసి యంతట

మనమురఁ గడుఁ గెరలి యుద్ధ మహిమాతులునికొ

ఘురుఁ బ్రతివీరు విరూపా

క్షునిశక్తిప్రాధిచేతఁ గూల్చి చెలంగె.

235

రా. యుద్ధమహిమచేత, అతునికొ = సరిలేనివాని, విరూపాక్షుని,
శక్తి = సత్త్వముయొక్క, ప్రాధిచేతఁ గూల్చి చెలంగెను.

భా. యుద్ధమహిమయందు, మాతునికొ = మేనమామ యైన శల్యుని,
“మాతృభ్రాతృమాతులః” అని అ. విరూపాక్షునిశక్తి ప్రాధిచేతకొ =
రుద్రుఁ డిచ్చిన శక్తిమహిమచేత, కూల్చి = చంపి, చెలంగెకొ = సంతోషమున
నుప్పొంగెను.

క. పరదుస్సహశల్యమహా

దరనాశన మాచరించి తమనై నికులన్

గర మలరించినశౌర్య

స్ఫురితు నతని బొగడి దుబ్బుచున్ హరిముఖ్యుల్. 236

రా. పర=శత్రువులకు, దుస్సహములైన, శల్య=బాణములుగల, “శల్యం
పంశశలా కాయాంశంకుతోమగయోరపి, శల్యకశ్చిన్తహీపాలాః” అని నిఘ-
మహోదర=మహోదరుఁ డనెడు రాక్షసునియొక్క, నాశనము నాచరించి,
అలరించిన, ఆతనిన్=సుగ్రీవుని, హరిముఖ్యులు = కపిశ్రేష్ఠులు, నుతించిరి =
పొగడిరి.

భా. పరదుస్సహమైన, శల్యమహా = శల్యుని పరాక్రమమువల్లనైన,
దర = భయముయొక్క, “దరోఽస్త్రియాంభయేశ్వభే” అని అ. ఆతనిన్
=ధర్తరాజును, హరిముఖ్యులు = కృష్ణాదులు, పొగడిరి. కడమ సరి.

తే. అంతః దద్భాతృపుత్ర బలాతిశయము

దను మహాపార్శ్వబలనాశమున నలచగ

సుదుకుచున్న దుర్యోధను సుగ్రమన్యు

దశముఖు సులూకశకుఁపాతము గలంచె. 237

రా. అంత, తత్ = ఆసుగ్రీవునియొక్క, భాతృపుత్రుఁ డైన యంగ
దునియొక్క బలాతిశయము, మహాపార్శ్వ = మహాపార్శ్వఁ డనెడు
రాక్షసునియొక్క, బలనాశమునన్ = కూల్చుటచే ననుట, తనున్ = తన్ను,
నలచగన్, దుర్యోధనున్ = యుద్ధమునెయ శత్రుముగానివాని, దశముఖున్ =
రావణుని, సులూక = గూబ . లనెడి, శకుని = పక్షులయొక్క, “ఉలోకస్తు
వాయ సారాతిపేచకా” అని అ. పాతము = పాటు, కలంచెను, ఆవశకున
మాయె ననుట.

భా. అంత, తత్ = ఆధర్మరాజుయొక్క, భౌత్య = తమ్ములైన
భీమాదులయొక్కయు, పుత్ర = ప్రతివింధ్యాది ద్రౌపదీయులయొక్కయు,
బల = ధృష్టద్యుమ్నాదిబలముయొక్క, అతిశయము, తన్నున్ = తన్ను,
మహత్ = అధికమైన, పార్శ్వ = పరివారముయొక్క, నాశమనన్ =
హనిచేత, ఉడుకుచున్న దుర్యోధనుని, ఉగ్రములైన, మన్యుఁ = శోకరోష
ములయొక్క, దశ = ఆవస్థగల, ముఖున్ = ముఖముగలవాని, దుర్యోధనునికి
విశేషణము, ఉలుకునియొక్కయు, శకునియొక్కయు, పాతము = నాశనము,
కలంచెన్ = వ్యాకులపడఁజేసెను.

సీ. ఆదుష్టవర్తముఁ డప్పటితుదకు ని
జానుజపుత్రమిత్రాదు లొకఁడు
మిడివోక కలనిలో మడియుట యూహించి
వగచుచు నప్పుడు వైరినృపతి
ననుభవిభీషణోదగ్రవిక్రమసహా
యతవిజృంభించుమహా ప్రతాపుఁ
దలపడఁ జాలని తాంతదైర్యంబుతో
నరిగి ద్వైపాయన ప్రావమత్స్య

తే. కాగతని దన్నుపటబల శ్రీ గలంగ
నరిగి మునిఁగెఁ దత్కాండచయంబులోన
మునిఁగి యాఁగెను దనమేను మోయకుండ
దానిదిరమైన వాస్తస్సంభ ధర్మపటిమ.

238

రా. ఆ దుష్టవర్తముఁడు = రావణుఁడు, వగచుచు, వైరినృపతిని,
అనుజుఁడైన లక్ష్మణునియొక్కయు విభీషణునియొక్కయు నుదగ్రవిక్రమ
సహాయత్వముచేత విజృంభించు, మహాప్రతాపునిన్ = రఘునాయకుని,
తలపడన్ = మార్కొచుటకు, చాలన్ = మిక్కిలి, నియంత = అధికమయిన,

ధైర్యంబుతో, దైవప = దీక్షసంబంధమైన, అయన = మార్గమందుగల,
 ప్రాదమత్స్యకా = ప్రాదశ్రేష్ఠముయొక్క - మంచిమడుగుయొక్క యనుట.
 గతిని = ప్రకారమున, తన్నుపతి = ఆ రామునియొక్క, బల = సేనలయొక్క,
 శ్రీ = శృంగారము, కలంగఁగా, అరిగె నని శ్రీండటికన్వయము. అరిగి =
 ఈలాగుననడచి, తత్ = ఆ రామునియొక్క, కాండచయంబులోనకొ = బాణ
 సమూహములోను, మునిగెను, మునిగి = ఈలాగున మునిగి, దానికొ = ఆబాణ
 సమూహమును, తిరమై, నవమైన, ఆస్తంభ = బాధ్యములేని - ప్రకాశించు
 చున్న యనుట, ధర్మ = వింటియొక్క, పటిమకొ = సామర్థ్యముచేత,
 మేను మోయకుండ, అరిగెను = అస్త్రములకుఁ బ్రశస్త్రముల నేసెను.

భా. ఆదుష్టవర్తనుఁడు = దుర్యోధనుఁడు, అనుజ = శత్తులయొక్క,
 విభీషణ = భయంకరము నయి, ఉదగ్ర = ఆధికమైన, విక్రమసహాయత్వము.
 చేత, మహాప్రతాపుని, వైరినృపతికొ = ధర్మరాజును, తలవడఁజాలని =
 ఎదిరింపలేని, తాంశ = తగ్గిన, ధైర్యంబుతో దైవపాయన మనెడి, ప్రాదమ.
 తల్లికికొ = ప్రాదశ్రేష్ఠమునకు, ఆగతిని = ఆప్రకారమున-ఒంటికొడై యనుట,
 తన్నుపతి = దుర్యోధనుఁడు, అరిగెను, తత్ = ఆమడుగుయొక్క, కాండ
 చయంబులోనకొ = స్థిల్లలోపల, మునిగి, తిరమైన, వాకిస్తంభనయొక్క
 ధర్మగుణముయొక్క, పటిమచేత, దానికొ = ఆయుధకమును, మేను మోయ
 కుండనాఁగెను, జలస్తంభనవిద్యకలదు గనుక.

వ. అట్టిసమయంబున.

239

చ. ఆయమితభీమశక్తివిహితానుజపాతనుఁడై గృహించుచు
 న్నయహతశోకుఁడవ్వనుజ నాథుఁడు భీము మహావిపక్షు నెం.
 తయును విముక్తివిగ్రహు నొనర్చి సహోదరపీడ కేఁ బ్రతి.
 క్రియయొనరించు పెట్టొయను భేదమునం దురటిల్లెమిక్కిలిన్.

రా. ఆయమిత = ఆడ్డపెట్టబడని, భీమమైన శక్తిచేత విహితమైన, అనుజ = లక్ష్యణనియొక్క. పాతనముగలవాడై కృశించుచు, నయ = నీతి చేత - ఇది శోకసమయము గాదను నీతిచేత ననుట, హతశోకుఁ డమ్మనుజ నాథుఁడు = రాముఁడు, భీముక్ = భయంకరమైనవాని, మహావిపత్నుక్ = రావణుని, విముక్తమైన, విగ్రహ = యుద్ధముగలవానిఁగా, ఒనర్చి = పాఱఁ ద్రోలి యనుట, దురటిల్లెను. కడమ సమము.

భా. ఆయమిత = ఆణఁబడని, భీమునియొక్క, శక్తి = బలిమిచేత విహిత = చేయఁబడిన, అనుజపాతనుడై = దుశ్శాసనాది నాశముగలవాడై, అహత = ఆడఁగని, శోకముగలవాఁడు, మనుజనాథుఁడు = దుర్యోధనుఁడు, భీముని, విముక్తవిగ్రహుక్ = శరీరరహితునిఁగా, అను = అనెడి, భేదమున, దురటిల్లెక్ = కెరలెను.

సీ. అంతలావునఁ బేర్చి యనిలజుండు నిజాను

జప్రాణదానంబు సలిపి తనదు

మదిలోనమోడసంపదలు నించుచు నుండ

నాన్యపాలుఁ డిటని యాత్మ నెంచె

ఘనశౌర్యధైర్యవిఖ్యాతి మిక్కిలిని వ

ర్తిలుచుండ బ్రతుకునుందులనగమును

మానుగ వినివారితోనతాదోషస

త్వారూఢినిసమానుఁ డగుచుఁ దెచ్చె

తే. వంశమున కెల్లఁ గీర్త్యభావంబు మిగుల

నీతఁ డీతనిఁ దల్లి దానెట్టివేళఁ

గనియెనో యని జగతిలో ననుజనౌఘ

మెల్ల నవగుణాధికునిఁగా నెన్నకున్నె.

రా. అంతః = అంతటను, అనిలజుండు = హనుమంతుడు, నిజానుజ = లక్ష్మణునియొక్క, ప్రాణదానంబు = బ్రతికించుటను, చలిపి, మోదసంపదలు = సంతోషాతిశయములను, నిపుచునుండఁగా, ఆన్యపాలుండు = రాముండు, ఎంచినప్రకారము చెప్పుచున్నాండు, ఈతఁడు = హనుమంతుండు, బ్రతుకు మందుల = సందేహనాశకులయొక్క, నగమును, వినివారిత = మిక్కిలి వారింపఁ బడిన, ఊనతాదోష = న్యూనత్వదోషముగల, సత్త్వరూఢిచేత, సమానుఁ డగుచు, మానసహితుడై, కీర్త్య = కీర్తనీయమైన, భావంబు = వర్తన మిగులఁగా, తెచ్చెనని క్రిందికన్వయము. జగతిలోనను, జనోఘము = జన సమూహము, నవగుణ = మనోహరగుణముల చేత, అధికునిగా నెన్నకున్నె.

భా. అంత = అంతైన, లావునఁ = బలిమిచేత, అనిలజుండు = భీముండు, నిజానుజ = దుశ్శాసకునియొక్క, ప్రాణదానంబు = ప్రాణభండన మును, చలిపి, తనదుమదిలో, అమోదసంపదలు = భేదాతిశయములను, నిపుచునుండి, ఆన్యపాలుండు = దుర్యోధనుండు, ఎంచెను, ఖ్యాతి మిక్కిలి, నివర్తింపుచుండఁ = పోవుచుండఁగా, బ్రతుకు = బ్రతుకుచున్న, మందుల = నిర్భాగ్యులను. “మూఢాల్పపటునిర్భాగ్యమందాః” అని అ. నగఁ = నవ్వఁగా, మును = ముందర, మానుగ, విని = వినియుండియు, వారితోన = వారితోనట్టె. తాఁ = తాను, దోషముయొక్క, సత్త్వ = బలిమియొక్క, ఆరూఢిని = ప్రసిద్ధిచేత, సమానుఁ డగుచుఁ = సరియైనవాడై, వంశమున కెల్ల కీర్తియొక్కయభావంబును, తెచ్చెనని క్రిందికన్వయము. ఈతఁడు, అని జగతిలో, నన్నుఁ = నన్ను, అవగుణాధికునిగాఁ = వివేకిగా, ఎన్నకున్నె = ఎంచునే యనుట.

ఉ. ఎంతయు నిబ్బరం బయిన యీహనుమర్షలయుక్తిజేసి యే
బంతము మీఁజఘోరపరిపంథులఁద్రుంచుట యెప్పు డింక నా
ర్జింతునొకో సమీరసుతుచేతకు నీడుగఁ జేసి మేలు దు

స్వాంత్యుడు గాఁ డితం డనుయశస్సు రణంబు జగంబు
లోపలన్. 242

రా. ఈ, హనుమత్ = హనుమంతునియొక్క, బలయుక్తిజేసి =
బలయోగముచేత, ఏక = నేను, పరిపాథుల, త్రుంచుట = సంహరించితిఁ
గదా, సమీరసుతు = హనుమంతునియొక్క, చేతకుకొ = ఉపకారమునకు,
ఈడుగఁజేసి = ప్రత్యుపకారముఁజేసి, యశశస్సురణంబును, ఆర్జితునొకొ -
కాకుస్వరము.

భా. ఈహను = కోరికను, మన్బలయుక్తికొ = నాబలిమిచేత, పరి
పాథులకొ = శత్రువులను, త్రుంచుటయెప్పుడు - ఇది యుత్సాహవాక్యము.
సమీరసుతు = భీమునియొక్క, చేతకునీడుగఁజేసి యశశస్సురణంబు, ఆర్జితు
నొకొ యని యన్వయము.

వ. అని తలపోయుచు రిపుజయప్రయతమానమానసుం డయ్యె
నంత. 243

సీ. చలపట్టి తనుఁ జూప నముదితోపాయప
ద్ధతి వెదకుచుఁ గని ధర్మరాజు
వెడలఁ ద్రోయఁగ నొండు వెరవులు చాలించి
తనవారినిర్గమోద్ధతిపగఱకు
వెఱుఁ గొనర్పఁగ లంక విడిచి బెట్టివపుబీ
రమ్మునఁ బఱతెంచి రాజరాజు
సయిదోడుసూడుబంటయి మదనుజఘాతి
నిను మున్ను దెగటార్తు నని నరవరు

తే. భీముఁదాఁకె నపూర్వసంభృతరణరస
భాను లై యొండొరులఁ చాక వారు గదల

బిరుసు నెరప మండలగతిఁ దిరుగగదుమ

నారదున కబ్బె వేర్వేట నయనతుష్టి.

244

రా. ధర్మరాజు = యముడు, వెడలఁద్రోయఁగ, తనవారి = తన మూఁకలయొక్క, నిర్గమోద్ధతివెఱుగొనర్పఁగ, లంకవిడిచి, రాజరాజుసయి దోడు=కుబేరునితమ్ముడు రావణుడు, సూడుబంటయి=పగదీర్చుకొనువాఁడై, మదనుజఘాతనికొ = కుంభకర్ణునిఁ జంపిన, నరవరుకొ = రాముని, తాఁకెను, వారు = రావణులు, కదలకొ = చలింపఁగాను, బిరుసునెరపకొ = శౌర్యము చూపఁగాను, మండలగతిఁదిరుగ, గదుమకొ = వీఁగనొత్తఁగాను, నారదునకు నయనతుష్టి యబ్బెను.

భా. చలవట్టివెనుచు, ధర్మరాజు = పాండవజ్యేష్ఠుడు, వెడలఁ ద్రోయఁగకొ = వెళ్లఁదీయఁగా, తన = తనయొక్క, వారి=నీళ్లలోనుండి, నిర్గమోద్ధతి = వచ్చెడువడి, వెఱుగొనర్ప, కలంక విడిచి, రాజరాజు = దుర్యోధనుడు, సయిదోడుసూడుబంటయి = తమ్ములపగ దీర్చుకొనువాఁడై, నరవరుని భీమునిఁ దాఁకెను వారు = ఆభీమదుర్యోధనులు, గదలకొ = గుడియలచేత, బిరుసునెరప, ఆబ్బెను. క్రియ.

తే. పొసఁగ నేడు గదారణభుక్తి దొరకె

నాకుఁ గను దనియఁగ నని నారదుండు

సమ్మదముఁ జెందఁ దిర మైనయమ్ములవస

నొండొరుల మించి పోరి రయ్యాధవములు.

245

రా. పొసఁగ, నేడుగదా, తిరమైన, అమ్ములవసకొ = అస్త్రకౌశలము చేత, కడమ సులభము.

భా. గదారణభుక్తి = గదాయుద్ధానుభవము, తిరమై, నయమ్ములవస = నేర్పువసము.

వ. ఇట్లు గడంగి మహానుద్ధంబు సేయునంత. |

246.

ఉ. అంచితనైపుణి, బరంగు నంబకఘోరతరప్రయుక్తిచే
మించుగదానవోద్ధతిసమృద్ధి గన బడుచుండఁ బోరు సా
గించుచునుండ మానగుణ కీర్తితు రాజులతేనిఁ జూచి శం
కించిరి నన్నురాదు మనగెల్పుచుచు హరిముఖ్యు లెంతయున్.

రా. అంబక=బాణములయొక్క, ఘోరతర మైన, ప్రయుక్తిచే =
ప్రయోగము చేత, మించుగ, దానవోద్ధతి=రావణోద్ధృష్టము, కనంబడుచుండ,
రాజులతేని = రాముని, చూచి, హరిముఖులు=వానరశ్రేష్ఠులు, శంకించిరి.

భా. అంచితనైపుణి, అంబక = నేత్రములకు, ఘోరతరమైన,
ప్రయుక్తిచే = వ్యాపారము చేత, మించు, గదా = గుదియలయొక్క,
నవ = వింతైన, ఉద్ధతి = ప్రహారములయొక్క, సమృద్ధి = అతిశయము,
కనంబడుచుండ, రాజులతేని = దుర్యోధనుని, చూచి, హరిముఖులు =
కృష్ణాదులు, శంకించిరి, కడమ సమము.

వ. తదనంతరంబ.

248.

క. చేవ చెదరి భీమాశుగ

దావహతికృతోరుభంగతాపజ్వలితుం

డై విమతుఁ డడఁగ జయమున

వై వస్వతసంతతీనృపవర్యుఁడు మించెన్.

249.

రా. చేవచెదరి, భీమ = భయంకరము లైన, ఆశుగ=బాణము లనెడి,
దావ=దావానములయొక్క, హతి=కాల్పులచేత, కృతమైన, ఉరు=అధికమైన,
భంగ = పరాజయములచేత నయిన, తాపముచేత జ్వలితుండై, విమతుఁడు =
రావణుఁడు, అడఁగె = డీలువడఁగా, వై వస్వతసంతతి = మానువంశమందుఁగల,
నృపవర్యుఁడు = రఘునాథుఁడు, మించెను.

భా. భీమునియొక్క, ఆశు = తీవ్రమైన, గదా = గుడియొక్క,
అవహతి=మొత్తుటచేత, కృతమైన, ఊరుభంగతా=తొడలు విఱుగుటగలవాఁ
డౌట యనెడి, ఆపత్ = ఆపదలచేత, జ్వలితుడై = మండుచున్నవాడై,
విమతుఁడు=దుర్యోధనుఁడు, అడఁగఁగా, వై వస్వతసంతతి=యమపుత్రుడైన,
నృపవరుఁడు = ధర్మరాజు, మించెను.

తే. భీష్మ గురుకర్ణ శల్యరణోష్ఠనమర
ఘోర మగుయుద్ధ మతనితో వైరి సలుప
ననుపమప్రాధిమం బదిసినము లైదు
రెండు నొండు విఘ్నంబు లేకుండ జరిగె.

250

రా. భీష్మ = భయంకరమునై, గురు=అధికమునై, కర్ణ = కర్ణములకు,
శల్య=ములుకులవంటిదైన, రణ=ధ్వనియొక్క, ఊష్మత్ = ఉగ్రత్వముచేత,
అమర = దేవతలకు, ఘోర మగు = భయంకరమైన, యుద్ధము = జగడముచు,
తే. 'ప్రాణిపదములు వెలిగఁగఁ బ్రళమలెల్ల, నరయ నొక్కచో ద్వితీయార్థ
మిచ్చు' ననుపక్షణమువల్లఁ బ్రళమకు ద్వితీయార్థము. అతనితో =
రామునితో, వైరి = రావణుఁడు, చుప, అనుపమ = సరిలేని, ప్రాధిమంబు=
ప్రాధిగల, అది = యుద్ధము, దినము లైదురెండుచు = ఏడుదినములు. ఒండు
విఘ్నంబులేక = ఒక విఘ్నముచులేక, జరిగెను.

భా. భీష్మ గురుకర్ణ శల్యలయొక్క రణమందుఁ గల, ఊష్మత్=ప్రతా
పముచేత, అమరత్ = ఒప్పుఁగా, ఘోరమగు యుద్ధముచు, అతనితో=ధర్మ
రాజుతో, వైరి=దుర్యోధనుఁడు, అనుపమప్రాధిమత్=ప్రాధిచేత, చలువత్=
చడపింపఁగా, పది, ఐదు, రెండు, ఒండు=ఒకటియు, దినములు = క్రమమున
భీష్మాది యుద్ధదినములు, విఘ్నంబులేకుండ జరిగెను.

వ. అంత.

251

తే. దిగ్విధూజాలధమ్ని ధృతవిశృద్ధ
 కీర్తిగురుసూనుఁ డారాజు కృతస్సబలని
 వేశ మారాత్రిచరగోత్ర విభునిలీలఁ
 గలఁచె స్వాపహృతోరువిక్రమతఁ గుంద.

252

రా. కీర్తి యనెడి, గురు=అధికమైన, సూన = పుష్పములుగలవాఁడు,
 'సూనప్రసవపుష్పయోః' అని అ. ఆరాజు = ఆరఘునాథుఁడు, కృతస్స =
 సమస్తమైన, బల = బలిమికి, నిదేశము = స్థానమైనవాఁడు, ఆరాత్రిచరగోత్ర
 విభునిఁ = ఆరాక్షసవంశాధీశ్వరుఁ డైన రావణాసురుని, లీలఁ = అవలీలచేత,
 స్వ=తనచేత, అపహృతమైన, ఉరు = అధికమైన, విక్రమతఁ = విక్రమము
 గలవాఁడై, కుందఁ = తగ్గుపడునట్లుగా, కలఁచెఁ = చలింపఁజేసెను.

భా. దిగ్విధూ = దిక్కు లనెడు స్త్రీలయొక్క, జాలముయొక్క,
 ధమ్ని = కొప్పులయందు, ధృత=ధరింపబడిన, విశుద్ధ = నిర్మలమైన, కీర్తిగల
 వాఁడు, గురుసూనుఁడు=ఆశ్వత్థామ, ఆరాజు=ధర్మరాజుయొక్క, కృతస్స=
 సమస్తమైన, "కృతస్సమశేష" మ్మని అ. బలనివేశము=పాశము, ఆరాత్రి=
 దుర్యోధనుఁడు పడినదినమురాత్రియందే, చర=చరించెడి, గోత్రవిభుని=హిమ
 వంతునియొక్క, లీలఁ = రీతిచేత, స్వాప = నిద్రచే "స్వాన్నిద్రాశయనం
 స్వాపః" అని అ. హృత = హరింపబడిన, ఉరువిక్రమము గలదౌటచేత,
 కుందఁ=నిద్రచేత బిరుసుచెడియుండఁగా నుట. కలఁచెఁ=నొప్పించెను.

సీ. అలఘుదోగప్రాణిమాతులకృతవర్తసా
 హయ్యకంబున నభేవ్యాత్తుఁ డగుచు
 నప్పు డావీర యోధాగ్రణి యుగ్రంపు
 భల్లవర్షంబునబలిమి నమర
 శత్రుమస్తకము లసంఖ్యంబు వై ధర
 గుంపులు పడుచుండఁ గొట్టికొట్టి

యంతట సత్యమోఘాస్తప్తయోగం దై
యూర్జితబలు నుస్తమోజౌ గృష్ణ

తే. తనుభవుఃసద్వరోదయంబున వెలిగెడు
సంగరకృతిధృష్టద్యుమ్ను శాస్త్రవాసు
పృథుఘణిఃఖండిః దెగటార్చి భీమవిజయ
దీప్తమహిమచేతనుదీర్ఘ తేజః డయ్యె.

253

రా. అలఘు=అధికమైన, దోగప్రాధిమ = భుజబలముచేత, అతుల =
సరిలేనట్లుగా, కృతమైన, వర్త = జోడుయొక్క, సాహాయ్యకంబునకొ =
సహాయత్వముచేత, అశేద్యమైన యాత్మగలవాఁ డగును, అప్పుడు, ఆవీర
యోధాగ్రణి = రాముఁడు, అమరశత్రు = రావణునియొక్క, మస్తకములు
కొట్టికొట్టి, ఉర్జిత=స్థిరమైన, బలము గలవాని, ఉత్తమమైన, ఓజుకొ = తేజస్సు
గలవాని, కృష్ణతనుకొ = నీలదేహుని, భవు = కశ్యపునియొక్క, వరోదయంబున
వెలిగెడు, సంగరకృతి = యుద్ధక్రియయందు, ధృష్ట=ధీరమైన, ద్యుమ్నుకొ =
శౌర్యముగలవాని, “ద్యుమ్నంవిత్తేపరాక్రమే” అని వి. శాస్త్రవులయొక్క,
అను=ప్రాణము లనెడి, పృథుఘణి=హ్రస్వములను, శిఖండికొ = నెమలివంటి
వాని, ఇట్టి రావణుని, భీమవిజయ దీప్తమైన మహిమచేత, తెగటార్చి=చంపి,
ఉదీర్ఘ = ప్రసిద్ధమైన, తేజస్సుగలవాఁ డాయెను.

భా. అలఘుదోగప్రాధిగల, మాతుల = మేనమామ యయిన కృపుని
యొక్కయు, కృతవర్తయొక్కయు, వీరయోధాగ్రణి=కశ్యపామ, బలమిచేత,
అమర, శత్రుమస్తకములు కొట్టికొట్టి, ఉత్తమోజునిని, కృష్ణ=ద్రౌపదియొక్క,
తనుభవులకొ=ప్రతివిధ్యాదిపుత్రులను, సంగరకృతి=యుద్ధసమర్థుఁ డయిన,
ధృష్టద్యుమ్నునిని, శాస్త్రవులయొక్క, అను=ప్రాణవాయువులకు, పృథుఘణి=
ఘనసర్పమైనవాని, శిఖండినిని దెగటార్చి భీమవిజయములయొక్క దీప్తమహిమ
చేత, దీర్ఘ = పోముత్తబడిన, తేజస్సుగలవాఁ డాయెను.

వ. అంత.

254

సీ. క్రీడానరుం డైన శ్రీవరుం డిట్లు టా
 తప్రక్రియను విజయప్రశక్తి
 నిర్వహించుచు శత్రు నిర్మూలనము సల్పి
 సొంపుమై దనకును శుభ పదవిక
 లంకాధిరాజ్యవిలాసపట్టాభిషే
 కము స్వపురస్కృతితముగ నడప
 వసుధ నప్పుడు దానవప్రభుత్వవిశేష
 పృథుతరదీప్తి విభీషణుండు

ఆ. తేజరిల్లె ధర్మ రాజితరక్షమా
 పాలదుర్లభతర భాగ్యలక్ష్మి
 నేడుగా ఫలించె నెఱు నస్తత్పూర్వ
 సుకృత మద్భుత మని సుజను లలర.

255

రా. క్రీడానరుం డున శ్రీవరుండు = రఘునాథుండు, టాత్ర =
 త్పత్రియసంబంధమైన, ప్రక్రియను = వర్తన చేత, విజయమందుగల, ప్రశక్తి =
 అధికసామర్థ్యమును, నిర్వహించుచు, తనకు = విభీషణున కనుట. శుభపద
 విక = శుభమైనమార్గముగల, లంకాధిరాజ్యపట్టాభిషేకము, స్వ = తనకు, పురః =
 ముందరికిని - ఎప్పటికిని ననుట. స్కృతితముగ నప్పుడు దానవప్రభుత్వవిశే
 షముచేత బృహతరదీప్తిగలవాండు, ధర్మ = సకలధర్మములచేతను, రాజిత =
 ఒప్పుచున్న, రక్ష = సంరక్షణచేత, మా పాల = మాయండు, దుర్లభతరభాగ్య
 లక్ష్మి నేడుగా ఫలించె ననుట. అస్తత్పూర్వకృతము = పూర్వపుణ్యము, అద్భుత
 మని సుజను లలరఁ దేజరిల్లెను.

భా. క్రీడానరుం డున శ్రీవరుండు = కృష్ణుండు, టాత్ర = త్పత్రియసంబంధ
 మైన - సారథిసంబంధమైన, "సూతః త్తావసారధిః అని అ. ప్రక్రియ =

వర్తనచేత, విజయనికి, ప్రశక్తి=అధికబలమును, నిర్వహించుచు, శుభపదమైన
వికలంక=నిష్కలంకమైన, అధిరాజ్యవిలాస = సామ్రాజ్యవిలాసమందుగల
పట్టాభిషేకమును, స్వపుర = తన పట్టణమందు - అనగా హస్తినగరమందు,
సూర్జితముగ నడవగా, అప్పుడు, తాన్ = తాను, నవప్రభుత్వమందుగల,
విశేష=వింతరీతిచేత, పృథుశరమైన దీప్తిచేత, విభీషణుడు = భయంకరమైన
వాడు - చూడ శక్యముగానివాడనుట. ధర్మరాజు, ఇతరక్షమాపాల =
తక్కినరాజులకు, దుర్లభశరమైన భాగ్యలక్ష్మీచేతఁ దేజరిల్లెను.

తే. విష్ణుముఖ్యావతారమై వెలయువిశ్వ
విభుడు ననలసహర్షప్రవేశమహిమ
కతనఁ దనచెల్వముతీశుద్ధి గాంచి యమర
వినుతి మిగులఁ జేకొని యేగెఁ దనరపురికి.

256.

రా. విశ్వవిభుడు = రఘునాథుడు, అనల=అగ్నియందు, సహర్ష =
హర్షసహితమైన, ప్రవేశముచేతనైన, మహిమకతనన్ = మహిమవల్ల, తన
చెల్వ=సీతాదేవియొక్క, మతిశుద్ధిగాంచి=హృదయశుద్ధిగాంచి, అమరవినుతి=
బ్రహ్మదేవతాస్తోత్రము, మిగులఁజేకొని, తనదుపురికిన్ = ఆయోధ్యానగరము
నకు, ఏగెను. సీతాసమేతుఁ డయి పుష్పకాయాథుఁ డయి లక్ష్మణవిభీషణ
సుగ్రీవాదిసమేతుఁ డయి వచ్చి ప్రవేశించెను.

భా. విశ్వవిభుడు=శ్రీకృష్ణుడు, అనలస=అల్పముగాని హర్షప్రవేశ
మహిమకతన, తన చెల్వము=విలాసము, అతిశుద్ధిగాంచి యమరంగా, వినుతి =
ధర్మరాజునిస్తోత్రమును, చేకొని, తనదు పురికిన్ = ద్వారకకు, ఏగెను.

వ. అట్లేగి యుచిరంగి నంగీకృతులసామ్రాజ్యభోగలీలా
విశేషుండయ్యె నప్పుడు.

257

క. శాంతనవోక్తివిలాసా

త్యంతసుఖీనము స్తధర్మతఁ జేసెన్

శాంతిఘనుఁడు వైవస్వత

సంతతిన్యపశేఖరుఁడు ప్రజాపాలనమున్.

258

రా. శాంతములు నైన, నవ=మనోహరములైన, ఉక్తివిలాస=అగస్త్యుని మునివచోవిలాసములచేత, అత్యంతమును, సుశిక్షిత=లెస్సగాఁ దెలియఁబడిన, సమస్త=సకలమైన, శత్రుమిత్రులయొక్క, ధర్మతత్=గుణములు గలవాఁడౌట చేత, శాంతిఘనుఁడు, వైవస్వతసంతతి=మనువంశమందుఁగల, నృప=రాజులను, శేఖరుఁడు = భూషణ మైనవాఁడు రఘునాథుఁడు. ప్రజాపాలనమున్ = సకలలోకసంరక్షణమును, చేసెను.

భా. శాంతనవ = భీష్మునియొక్క, ఉక్తివిలాస = శాంత్యాచారశాసనిక పరోక్షివిలాసములచేత, సుశిక్షిత=లెస్సగాఁ దెలియఁబడిన, సమస్తధర్మతత్= సకలధర్మములు కలవాఁ డౌటచేత, శాంతిఘనుఁడు, వైవస్వతసంతతి = ధర్మ పుత్రుఁ డయిన, నృపశేఖరుఁడు = ధర్మరాజు, ప్రజాపాలనమును జేసెను.

వ. ఆసమయంబునందు.

259

ఆ. మానిషద విస్మష్టమహితనయోత్పన్న

కుశలవసుసమృద్ధి వశత నొదవు

కొదవలెల్లఁ దీర్చుకొని యవ్విభుండు గా

వించె నశ్వమేధ విధులు వెలయ.

260

రా. మానిషద = వాల్మీకియొక్క యాశ్రమమందు, విస్మష్ట=విడువఁ బడిన, మహితనయా = సీతయందు, ఉత్పన్న = పుట్టిన, కుశలవ = కుశలపుల యొక్క, సమృద్ధివశతత్=అధికైశ్వర్యప్రాప్తిగలవాఁ డౌటచేత, ఒదవుకొదవ లెల్లఁ దీర్చుకొని = దేవఋషి పితృతర్పణములు తీర్చుకొని, అవ్విభుండు = ఆ రామస్వామి, అశ్వమేధాదివిధులను, వెలయన్ = ప్రసిద్ధమానట్టుగా, కావించెను.

భా. మాని=వేదవ్యాసమునియొక్క, షద=వాక్యములచేత, విస్మష్ట = ఇయ్యఁబడిన, మహిత=ప్రసిద్ధమైన, నయ=నీతిచేత, ఉత్పన్న=కలిగిన, కుశల= శుభకరమైన, వసు=ద్రవ్యములయొక్క, సమృద్ధివశతత్ = సమృద్ధియొగము

గలవాఁడౌటఁబట్టి, అవ్విఘ్నండు=ధర్మరాజు, అశ్వమేధాదు తైన విధులు = సత్కర్మములను, కావించెను.

సీ. శ్రీధాన్యకటకమై చెలువొందె రాష్ట్రంబు
నెలమూఁడువానలు నిండఁ గురిసె

బాడినిఁ బంటలఁ బ్రజలు విజృంభించి
రరిపదవ్యుత్పత్తి యస్తమించె
రోగాపమృత్యువార్తాగంధ మెడలెను
జారచోరాదుల పేరు నుడిగె

వర్ణాశ్రమాచారవర్తనల్ గడు నొప్పె
ధర్మంబు నాల్గుపాదముల నడచె

తే. రామభద్రుండు సన్తాగ్రరక్షణైక
పరుఁడు దిగవతంసితకీర్తి పాండుసూనుఁ
దుర్విషయఁ జతురాత్మానుజ్ఞోపచరిత
చరణుఁ డగుచు సామ్రాజ్యంబు సలుపునపుడు.

261

రా. దిక్ = దిక్కులకు, అవతంసిత = అలంకారముగాఁ జేయఁబడిన, కీర్తి యనెడి, పాండుసూనుఁడు = తెల్లనిపుష్పములుగలవాఁడు, రామభద్రుండు, చతుర = మనోహరమైన, ఆత్మ = హృదయముగల, అనుజ = తమ్ములచేత, ఉపచరిత = సేవింపఁబడిన, చరణుఁ డగుచు = పదములు గలవాఁడై, సామ్రాజ్యంబు సలుపునపుడు, భూమిపై నీలాగు సంతోషమున నుండెను.

భా. రామ = ఒప్పుచున్న, భద్రముగలవాఁడు, దిగవతంసితమైన కీర్తి గలవాఁడు, పాండుసూనుఁడు = ధర్మరాజు, చతుః = నలుగు రైన, ఆత్మ = తన యొక్క, అనుజులచేత, ఉపచరిత = సేవింపఁబడిన, చరణములుగలవాఁడౌచు సామ్రాజ్యంబు సలుపునపుడు శ్రీధాన్యకటకమై రాష్ట్రంబు చెలువొందె.

శా. దేవాదేవరప్రేరణంబునన యుద్ధిపించువాఁడై భవ
శ్రీవిస్ఫూర్తిని రామభారతకథాశ్లేషప్రబంధోత్తమ

వ్యావిర్భావము నిట్లు సెందె నిది భవ్యాభవ్యత ల్పాడకిం
వై వర్తిల్లఁ బరిగ్రహింపుము విరూపాక్షా జగద్రక్షకా! 262

శా. క్రీడామాత్రకృతత్రిమూర్తిభరణాంగీకారచూడాపరి
భ్రాదాదిత్యధునీపుషత్పుషితపంపాశైత్య వేధోమరు
ద్రాదారాధితపాద యంఘ్రినఖచంద్రద్యోతసిద్ధ్యత్పరి
వ్రాడాఖండలమండలీహృదయజీవంజీవసంజీవనా! 263

క్రీడామాత్రముచేతనేకృత మైన, త్రిమూర్తి=బ్రహ్మవిష్ణుమహేశ్వర
రూపములయొక్క, భరణ = ధారణముయొక్క, అంగీకారముగలవాఁడా!
త్రిమూర్తులును నీలీల లనుట, చూడా=శిఖయందు, “చూడాకిరీటంకేశాశ్చ”
అని అ. పరిభ్రాట్ = ఒప్పుచున్న, ఆదిత్యధునీ=దేవనదియొక్క, ‘ఆదిత్యా
ఋభవోస్వప్నాః’ అని అ. “తటిసే హ్రదిసీధునీ” అనియు అ. పృషత్ =
బిందువులచేత, “పృషంతిబిందుపృషతౌ” అని అ. పుషిత = పోషింపఁబడిన,
పంపానదియందలి శైత్యముగలవాఁడా! వేధః=బ్రహ్మచేతను, “సప్తప్రజాపతి
ర్వేధః” అని అ. మరుత్ =దేవతలకు, “మరుతౌపవనామరా” అని అ.
రాట్=రాజైన యింద్రునిచేతను, ఆరాధింపఁబడిన పాదములు గలవాఁడా!
అంఘ్రి=పాదములయందుఁగల, నఖము లనెడి చంద్రులయొక్క, ద్యోత =
ప్రకాశముచేత, “ప్రకాశోద్యోతతపః” అని అ. సిద్ధ్యత్=సిద్ధింపుచున్న, పరి
వ్రాట్ = యతీశ్వరులకు, “భిక్షుఃపరివ్రాట్కర్తందీ” అని అ. ఆఖండల =
ఇంద్రులైన బ్రహ్మర్షులయొక్క, మండలీ = సమూహముయొక్క, “బింబో
స్త్రీమండలం త్రిషు” అని అ. హృదయము లనెడి, జీవంజీవ = చకోరపక్షుల
యొక్క, “జీవంజీవశ్చకోరకః” అని అ. సంజీవనము గలవాఁడా!

క. కారుణ్యవిభవలక్ష్మీ
తారుణ్యసదోపభోగ ధన్యకటాక్షా
శారీరార్థసులాలిత
గౌరీరారజ్యమాన కమ్రావేక్షా!

కారుణ్యవిభవ = దయాతీతయముయొక్క, లక్ష్మీ = సుపద య నెడి,
తారుణ్య = యౌవనముయొక్క, సదోపభోగ = నిత్యానుభవముచేత, ధన్య
మైన, కటాక్షముగలవాఁడా ! కటాక్షమునకుఁ గారుణ్యమే యౌవన ముట,
శరీర = శరీరసంబంధమైన, అర్థమందు = అర్థశరీరము దనుట, సులాలిత యైన
గౌరియందు, రారజ్యమాన = మిక్కిలియు నాసక్తిగలవాఁ డౌచును, కమ్ర =
మనోజ్ఞమైన, అపేక్షగలవాఁడా !

కలహంసవృత్తము. —

హిమనగాద్రితనయేక్షణలక్ష్మీ
స్తిమితపుణ్య ఫల దేహవిలాసా
విమలభక్తిపెద వేంకటధాత్రి
రమణమానసనిరంతరవాసా !

265

గద్యము. ఇది నిఖిలసూరిలోకాంగీకారతరంగిత కవిత్వవైభవ
పింగళియమరయార్యతనూభవ సౌజన్యజేయ సూరయ
నామధేయప్రణీతం బైన రాఘవపాండవీయమునందు సర్వం
బును జతుర్థాశ్వాసము.

గద్యము. ఇది శ్రీమత్తదనగోపాలకృపాకటాక్ష సంప్రాప్తసారసార
స్వతస్సంపదానంద నందవరకులక్షీరపారావారరాకాసుధాధామ ముద్దరాజు
గణపయామాత్యపెనరామధీమణి ప్రదర్శితం బైన రాఘవపాండవీయా
దర్శంబునందు సర్వంబును జతుర్థాశ్వాసము.

సంపూర్ణము.

చెన్నపురి : వావిళ్ల రామస్వామికాస్త్రులు అండ్ సన్స్ వారి
'వావిళ్ల' ప్రెస్సున ముద్రితము—1963.

ప ద్మ కౌ వ్య ము లు

[illegible]

వార్షిక రావస్యానితానులు అంతస్తు,

చాత్యనాథు 1372, చెన్నపురి-1.